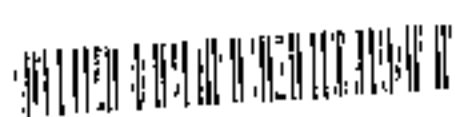

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय निष्पत्ति

सं. क्र. १२३४५६

RFI BK-0006120

~~निवेद्य~~ ~~स. नि. ७३६~~ ~~नि. ७३६~~

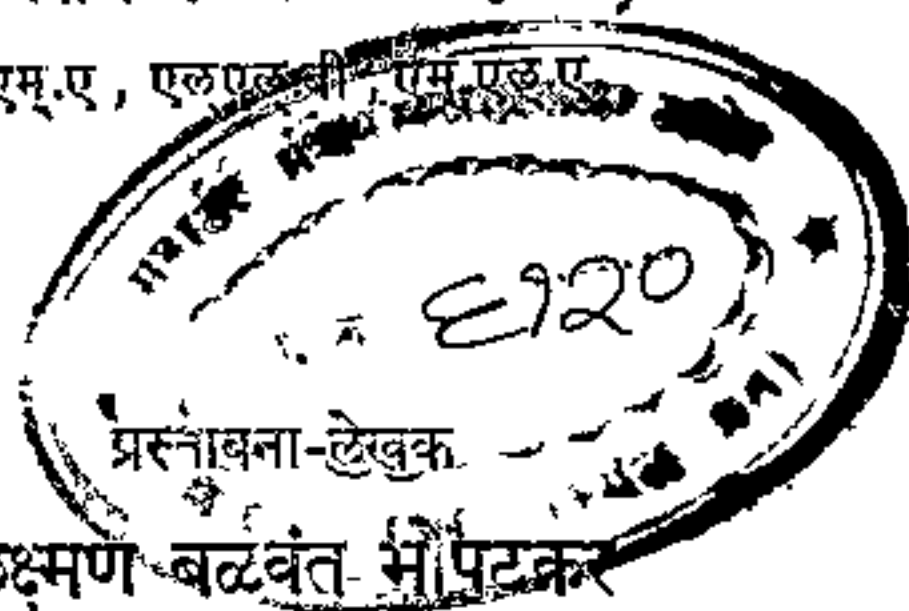
पाकिस्तानचे संकट

नि० ८२

लेखक

शिवराम लक्ष्मण करंदीकर,

एम्.ए., एलएल.बी., एम्.एल.ए.

लक्ष्मण बळवंत भोपटकर

एम्.ए., एलएल.बी.,

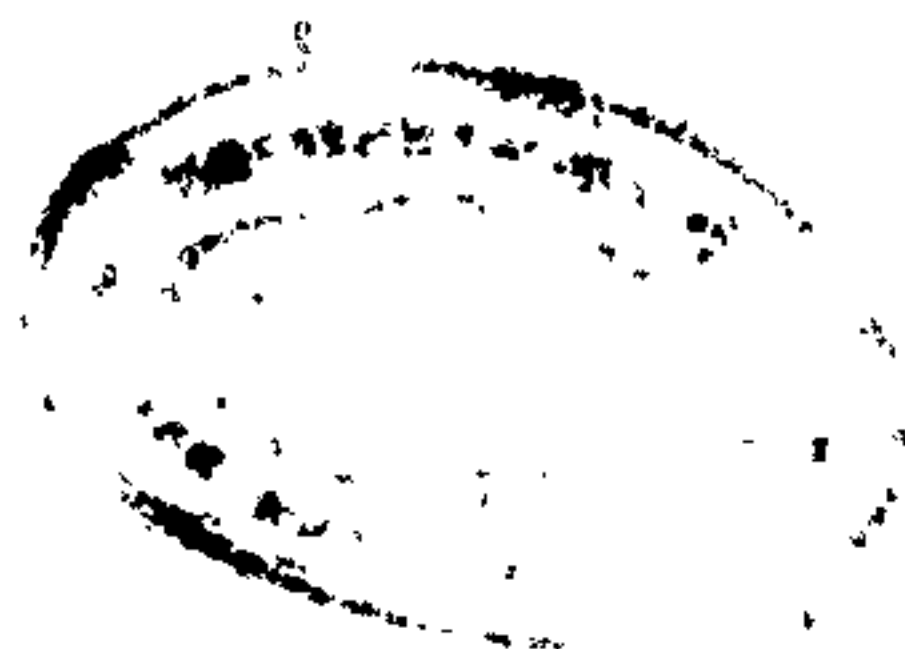
प्राध्यापक लॉ कॉलेज, पुणे

RI FBK-0006120

डिसेंबर १९७३

किंमत २ रुपये

PRINTED BY V. G. KETKAR, AT THE LOKSANGRAHA PRESS, 624 SADASH
POONA CITY

* AND

PUBLISHED BY SHIVRAM LAXMAN KARANDIKAR, DAMEL'S BUNGALLO
399 SADASH, POONA CITY

स्वर्गाहून्हि श्रेष्ठ असणान्या

मातृदेवतेला व मातृभूमिदेवतेला

सन्निधेय, सादर समर्पण

पाकिस्तान चळवळीचें पुरस्कर्ते मि रहमत अल्लो
 यांनीं ऑगस्ट १९४९ मध्ये केब्रिजहून प्रसिद्धिलेले
 'पाकिस्तानचें विकृताळ स्वरूप'

शिरबांळित भाग - इस्लामी वर्चस्वाचा सूचक
 उरलेला भाग - हिंदू वर्चस्वाचा सूचक

दे०भ०धर्मवीर भोपटकर यांनी लिहिलेले

दोन प्रास्ताविक शब्द

माझे मित्र श्री०शि०ल०करंदीकर यांनी लिहिलेल्या “पाकिस्तानचें संकट” या ग्रंथाची हस्तलिखित मीं समग्र लक्षपूर्वक वाचिलेली आहेत; व त्यावरून मला लिहिण्यास मोठा आनंद वाटतो की, या ग्रंथानें स्वरोस्वरच महाराष्ट्रीय राजकीय साहित्यांत उत्तम भर टाकलेली आहे !

आजकाल पाकिस्तान हा राजकीय क्षेत्रांतील एक वादग्रस्त विषयच होऊन बसलेला आहे. मुसलमान समाजानें आपली अशी समजूत करून घेतलेली दिसते की, हिंदुस्थानांत जर पाकिस्तान स्थापन करण्यांत आलें, तर त्या समाजाचा उत्कर्ष झाल्यादिना स्वचित राहणार नाही.

इतर पुष्कळांची अशी समजूत की, पाकिस्तानचें खूळ मुख्यतः मुस्लीम लीगनें, व त्यांतल्या त्यांत जनाव जीनांनीं अलीकडेच निर्माण केलेलें आहे.

हे वरील दोन्ही समज कसे चुकीचे आहेत, हें करदीकरांनीं या ग्रंथांत अभ्यासपूर्वक आंकड्यानिशी व ऐतिहासिक दाखले देऊन स्पष्टाण सिद्ध केलेलें आहे. यासंबंधाचीं प्रकरणें तीन, चार व पांच वाचकांनीं लक्षपूर्वक वाचल्यास त्यांना कळून येईल की, पाकिस्तानची कल्पना वाटते तशी नवोदित नसून, सन १८५७ सालापासून तिचें बीजारोपण होऊन, ती आतां फक्त स्पष्ट स्वरूपांत जगापुढें मांडण्यांत आलेली आहे, इतकेंच काय तें !

या विषयावर डॉ० आंबेडकर यांनी लिहिलेल्या ग्रंथानें बरीच खळबळ उडवून दिली आहे, यांत शंका नाही. डॉ० आंबेडकर यांची ख्याति

त्यांची बुद्धिमत्ता, विद्वत्ता व अभ्यास वृत्ति यांबद्दल आहे ! व यांची साक्ष त्यांच्या ग्रंथांतून जागजागी अनुभवास येतेहि ! डॉ० आंबेडकर यांची भिन्न भिन्न प्रमेये व सिद्धांत यांचा सूक्ष्म विचार करून श्री० करंदीकरांनी तीं कशीं भ्रामक आहेत याचा विचार या ग्रंथाच्या आठव्या, नवव्या, व दहाव्या प्रकरणांमध्ये मार्मिकपणाने केलेला आहे.

“ हिंदुसंघटनेचा महामंत्र ” हें शेवटलें तेरावें प्रकरण तर फारच सरस उतरलें आहे, असें म्हटल्यावाचून राहवत नाही ! त्यांत हिंदुसंघटनेचा महामंत्र म्हणून जो देण्यांत आला आहे, तो प्रत्येक हिंदुमहासभावाद्यानेच नव्हे, तर प्रत्येक हिंदूनेहि स्वतःचे ठायीं बाणून घेऊन तो अमलांत आणण्याचे प्रामाणिक प्रयत्न केल्यास पाकिस्तानच्या संकटास यशस्वीपणाने तोंड देण्याइतका हिंदुसमाज समर्थ व प्रभावी निःसंशय बनेल !

पाकिस्तान हा शब्द व त्यांत गर्भित असलेली कल्पना, त्या कल्पनेचे असत्यत्व व तिचे खंडण, हिंदुस्थानच्या प्रांतांची अडाणी मांडणी, मुसलमानांनीं मांडलेल्या अनेकविध पाकिस्तानच्या योजना व मुसलमानांच्या हृदयपालटाची आवश्यकता, यासंबंधाने पहिल्या, दुसऱ्या, सातव्या व अकराव्या प्रकरणांत ऊहापोह केलेला आहे. आणि बाराव्या प्रकरणांत आतां वास्तविकपणें काँग्रेसच्या राजकारणाची इतिश्री झालेली असून, काँग्रेसचे पुढारी हिंदी राजकारणाचा कसा विनाकारण खेळखंडोबा करित आहेत, याबद्दल विवेचन केलेलें आहे !

एकंदरीत, ‘ पाकिस्तान ’ या विषयावरील हा ग्रंथ हिंदी राजकारणाच्या अभ्यासूला संग्राह्य असा झाला आहे. असा हा सुंदर ग्रंथ निर्माण केल्याबद्दल श्री० करंदीकरांचें हार्दिक अभिनंदन करून हे दोन शब्द पुरे करतो.

पुणे,
दिनांक २३।१२।१९४१

ल० व० भोपटकर

वाचकांना विनंति

वेळापत्रकाच्या वाघोद्या मार्गे लागल्यावर पुस्तक लिहिणें व तें छापून प्रसिद्ध करणें हीं कामें फार तापदायक ठरतात. 'पाकिस्तानचें सकुट' या पुस्तकाचें काम तरी अशा रीतीनें तापदायक भासू नये, अशी तीव्र इच्छा मनांत होती, पण, ती इच्छा सफल होऊं शकली नाही, हा योगायोगच होय ! पुस्तकाचीं केवळ मुद्रितें पाहून, तयार पुस्तक हातीं येण्याआधींच, मला पुण्यावाहेर जावे लागत आहे. तथापि, ठरल्या दिवशीं पुस्तकाच्या प्रती वाचकांना मिळतील, असा विश्वास मला वाटत आहे. घाईत काम पुरें करावे लागलें असल्यामुळे, मुद्रणाचे दोष टाळण्याच्या बाबतीत अवश्य तो कांटेकोरपणा मला दाखविता आला नाही, हें मी कबूल करतो, पण, सर्व परिस्थिति लक्षात घेऊन जें करणें शक्य होतें तें मी मनोभावे केलें आहे, असेंहि समाधान मला वाटत आहे.

डॉ० आवेडकर याचा ग्रंथ मीं गेल्या मार्च महिन्यात वाचला. या विषयावर आपल्यालाहि कांही म्हणता येईल, असें मला तेव्हा वाटलें. तें म्हणण्याचा योग गेल्या श्रीगणेशोत्सवाच्या निमित्तानें आला. मुंबई, बडोदे, अहमदाबाद वगैरे ठिकाणी मी जी व्याख्यानें या विषयावर दिलीं ती लोकाना आवडलीं, असें दिसलें. तथापि, अनेक कारणामुळे, विचार पुस्तकरूपानें म्हाडण्याची मनाची तयारी होईना. शेवटीं, नोव्हेंबर १०-१२ च्या सुमारास मनाने असें ठरविलें कीं, एकदां हें पुस्तक लिहून पुरें करावयाचेच ! तो सकल्प परमेश्वरकृपेनें आज पुरा होत असल्यामुळे, मला स्वाभाविकपणेंच सतोष वाटत आहे. माझ्या वृत्तपत्रीय लेखनाचा आपलेपणानें स्वीकार करून महाराष्ट्रानें सजवर उपकार केले आहेत. या पुस्तकाचाहि महाराष्ट्र आपलेपणानें स्वीकार करील, असा भरंवसा मला वाटत आहे.

पुस्तक लिहिण्याचे काम सुरू असताना मला अनकाची मदत जाली. केसरी-मराठा संस्थेच्या ग्रंथालयाचे व्यवस्थापक श्री० दि० वि० काले यांनीं

शक्य ते ग्रंथ देऊन मला मदत केली स०प० कॉलेजच्या ग्रंथालयाचे व्यवस्थापक श्री० वि० म० कोल्हटकर व सदर कॉलेजच्या प्राध्यापक वर्गात मान्यता पावलेले माझे मित्र प्रा० रा० वि० ओतुरकर यांचीहि बहुमोल मदत मला झाली आहे माझे तरुण मित्र देशभक्त वासुदेव बळवत गोगटे वकील यांनी पुष्कळशा प्रकरणांचीं हस्तलिखितें वाचून मला काही महत्त्वाच्या सूचनाहि केल्या. माझे दुसरे स्नेही श्री भो रा ढमढेरे वकील यांनीहि एका प्रकरणाचें हस्तलिखित वाचून काही सूचना केल्या सर्व हस्तलिखित वाचून, त्याची कायद्याच्या दृष्टीनें तपासणी करून, तें मजूर करण्याचें त्रासदायक काम महाराष्ट्राचे प्रसिद्ध पुढारी दे० भ० धर्मवीर अण्णासाहेब भोपटकर यांनी आनदानें अगावर घेतलें । या सर्व सज्जनाच्या सौजन्याबद्दल मी त्यांचे मनःपूर्वक आभार मानतो श्री० भोपटकर यांनीं वेळांत वेळ काढून प्रस्तावनेदाखल दोन शब्द लिहून दिले, त्यामुळें तर मला फार धन्यता वाटत आहे

‘पाकिस्तान’ या विषयावर एखादे तरी चांगले पुस्तक प्रत्येक हिंदी नागरिकाने वाचलें पाहिजे असें डॉ० आवेडकर यांनी आपल्या विद्वन्मान्य ग्रंथांत एके ठिकाणीं म्हटलें आहे, ते अगदी खरे आहे इंग्रजी न जाणणाऱ्या महाराष्ट्रीय लोकांची या दृष्टीने काही तरी सोय व्हावी या हेतूनें मी हे पुस्तक लिहिलें आहे त्यामुळें, पुस्तकांत जीं इंग्रजी अवतरणें दिली आहेत त्याचा विस्तृत सराठी गोष्टवारा बहुतेक सर्व ठिकाणीं दिला आहे ‘पाकिस्तान’ या विषयाची कल्पना सामान्य महाराष्ट्रीय वाचकाला या पुस्तकामुळे करतां आली तर माझा हेतु साध्य झाला, असें मी समजेन यापलीकडे कसलेंहि ‘चांगलेंपण’ या पुस्तकात असेल, असे मी मानीत नाही

‘लोकसंग्रह’ मुद्रणालयातल्या सर्व कार्यकर्त्यांनी पुस्तक तातडीनें मुद्रित करण्याच्या कामीं श्रम घेतले असल्यामुळें, त्या सर्वांचेहि मी मनोभावे आभार मानतो

या पुस्तकात जी काही माहिती आढळेल ती लोकांकडून—म्हणजेच इतर ग्रंथकारांकडून—मिळविलेली आहे त्या माहितीचें श्रेय मला घेतां येणार नाही, फोडिलें भांडार । धन्याचा तो माल । मा तव हमाल । भारवाही ॥ अशीच या माहितीच्या बाबतींत माझी स्थिति आहे यापलीकडे फारसें कांही ग्रंथांत नाही असे कोणी म्हटलें तरी मला त्याचा राग येणार नाही ! ग्रंथकार म्हणून

समाजापुढें यावें ही भूमिकाच या लेखनांत नाही ! एका विषयाचें एका विशिष्ट दृष्टीनें विवेचन करावें इतकीच मर्यादित इच्छा या लेखनाला कारणीभूत झालेली आहे ! वाचकांनीं अशा मर्यादित अपेक्षेनेंच पुस्तकाकडे पाहावें; म्हणजे, मी त्यांची निराशा केली असें त्यांना वाटणार नाही !

हिंदूंनीं राज्यघटनेची कोणती तत्त्वे मान्य करावी हें एक प्रकरण पुस्तकांत घालावें असें मनांत होतें, पण, पुस्तकाची पानें सकल्पाहून पुष्कळच वाढल्यामुळे व पुस्तक पुरें करून पुण्याबाहेर निघण्याची निकड लागल्यामुळे, तो विषय वगळावा लागला. एकाद्या स्वतंत्र पुस्तकाच्या रूपानें माझ्याच्या योग्यतेचा 'हिंदुसंघटन' हा विषय फार थोड्या मर्यादित कोंवावा लागला, हेंहि माझ्या ध्यानांत आलें आहे, पण, प्राप्त परिस्थितींत अधिक विस्तारानें लिहिणें शक्य नव्हतें. इतकेंच तूर्त सांगून वाचकाची रजा घेतों.

पुणें,

दिनांक २३।१२।१९४१

शि० ल० करवीकर

अनुक्रमणिका

प्रकरण	प्रकरणाचें नांव	पृष्ठे
१	पाकिस्तान : शब्द व कल्पना	१-९
२	खोटी कल्पना व तिचें खंडण	१०-२२
३	मुसलमानांच्या मागण्याचा क्रमविकास (टप्पा १ ला)	२३-३४
४	मुसलमानांच्या मागण्याचा क्रमावकास (टप्पा २ रा)	३४-६१
५	मुसलमानांच्या मागण्याचा क्रमावकास (टप्पा ३ रा)	६२-८७
६	प्रातांची अडाणी मांडणी	८८-१२१
७	मुसलमानांनी मांडलेल्या पाकिस्तानच्या योजना	१२२-१३२
८	द्विराष्ट्रवादाचें खंडन	१३३-१५३
९	डॉक्टर आंबेडकरांना कांहीं सवाल	१५४-१६८
१०	राष्ट्ररक्षण व शांततारक्षण	१६९-१८४
११	मुसलमानांच्या हृदयपालटाची जरुरा	१८५-१९५
१२	काँग्रेसच्या राजकारणाची इतिश्री	१९६-२१४
१३	हिंदुसंघटनेचा महामंत्र	२१५-२४०

पाकिस्तान : शब्द व कल्पना

पाकिस्तान (पाक + इ + स्तान) हा शब्द गेल्या दोनतीन वर्षांत सर्वांच्या परिचयाचा झालेला आहे. मुस्लीमलीगचे बॅ० जीनाप्रभृति पुढारी या शब्दाचा उच्चार उघडउघड करू लागल्यामुळे व पाकिस्तानची मागणी मान्य झाल्या-विना भारतीय मुसलमान स्वस्थ राहाणार नाहीत असें बजावून सांगण्याला त्यांनीं प्रारंभ केल्यामुळे या शब्दाला भरपूर प्रसिद्धि मिळाली व त्याची प्रतिष्ठाहि मनस्वी वाढली. मुसलमानांच्या मनात पाकिस्तानची शेख-महंमदी सुखस्वप्नें खेळत व धोळत आहेत हें ज्यांना आज बरीच वर्षे अवगत होतें त्यांनीं लोकमत जागृत करण्याचे कितीहि प्रयत्न केले असले तरी, या शब्दाच्या प्रचाराचें कार्य अत्यल्प प्रमाणातच झाले होतें. कारण, सार्वजनिक संकट आगाऊ ओळखण्याची व त्याचा प्रतिकार करण्याला वेळीच सिद्ध होण्याची संवय सुटल्यामुळे, दूरस्थ संकटाचा इपारा देणारा जागृत इसम हिंदुसमाजाला उपद्रव्यापी व तापदायक वाटतो. मुस्लीमलीग व बॅ० जीना यांनीं या शब्दाचा उच्चघोष सुरू केल्यामुळे व त्या घोषामुळे ब्रिटिश मुत्सद्दी, काँग्रेसधुरीण वगैरे 'मी' 'मी' म्हणणारे लोक प्रायः दिडमूढ झाल्यामुळे मात्र, पाकिस्तान हा एक भला मोठा वागुलबोवा आहे, त्यामुळे भारतीय राष्ट्राला व राष्ट्रीयत्वाला मोठा धोका उत्पन्न होणार आहे इत्यादि कल्पना मोघमपणानें पुष्कळांच्या मनात उद्भवू लागल्या आहेत. या कल्पना स्पष्ट स्वरूपांत सर्वांच्या मनांत बिंबणें व या घातकी कल्पनांच्या प्रतिकारासाठीं सर्वांनीं सिद्ध होणें हें प्रस्तुतच्या परिस्थितीत भारतांतील सर्वांचें—निदान भारतातील कोट्यवधि हिंदूंचें—पहिले व पवित्र कर्तव्य होय.

पाकिस्तान हा शब्द वाटतो तिबका नवा नाही. १९४० च्या मार्च महिन्यात बॅ० जीनांनी व मुस्लीमलीगनें लाहोर येथील लीगच्या अधिवेशनांत या शब्दाचा

अधिकृत रीतीनें उच्चार केला त्यापूर्वीं अनेक वर्षे तो शब्द उच्चारिला व प्रचारिला जात होता डॉ० राजेन्द्र प्रसाद यांनी 'पाकिस्तान' या आपल्या छोट्या पुस्तकात पाकिस्तानच्या म्हणजे भरतखंडाच्या विच्छेदाच्या—चार भिन्न भिन्न योजनांचा निर्देश केला आहे व त्या योजनांचा त्यांनीं तांत्रिक परामर्शहि घेतला आहे भिन्न भिन्न तपशिलाच्या व भिन्न भिन्न व्यक्तींकडून मांडल्या गेलेल्या या योजना कित्येक वर्षांच्या विचाराविना व प्रचाराविना प्रसिद्ध झाल्या नाहीत, हे उघडच आहे १९३० सालच्या लखनौच्या मुस्लीमलीग अधिवेशनाचे अध्यक्ष सर महमद इक्बल यांनी या कल्पनेचा उच्चार केला होता गोलमेज परिषदेच्या वेळी मि० रहमतअल्ली नांवाच्या एका मुसलमान गृहस्थाने भारत विच्छेदनाची एक योजना प्रतिनिधीमध्यें प्रसृत केली होती, पण, ती अधिकृतरीत्या पुढे मात्र मांडली गेली नाही. या योजनेवर ब्रिटिश सरकारच्या मान्यतेचा शिक्का मारून घेण्याचा प्रयत्न झाला, पण, मुसलमानांची ही योजना म्हणजे पूर्वीच्या मुस्लीम साम्राज्याच्या पुनरुज्जीवनाचाच प्रयत्न होय असे ब्रिटिश मुसलमानां वाटल्यामुळे, त्यांनीं सदर योजनेचा विचार करण्याला नकार दिला, अशा आगवाची माहिती डॉ० बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपल्या 'Thoughts on Pakistan' या पुस्तकाच्या पृ १७-१८ वर 'Inside India' या ग्रंथाच्या आधारे दिली आहे याचाच अर्थ असा की, भारताचें अखंडत्व धुळीला मिळवून देण्याची व भारतांत मुसलमानांचा स्वतंत्र सुभा उभा करण्याची कारस्थाने धूर्त मुसलमान पुढारी आज कित्येक वर्षे करीत आले आहेत 'थोडे दिन मे गाधीराज' वगैरे वायफळ घोषणांचे सावणी फुगे हवेंत उडविणाऱ्या व त्या फुग्यात दिसणाऱ्या र चमत्कृतीवर स्वतः खूष होऊन दुसऱ्यांना झुलविणाऱ्या लोकानी या कारस्थानाकडे कानाडोळा केला, इतकेच ।

पाकिस्तान हा शब्दच तीस कोटी हिंदूंचा उपमर्द करणारा आहे लोकसंख्येमुळे वा राजसत्तेमुळे भारताचा जो जो विभाग मुसलमानी वर्चस्वाखाली नांदत आहे अगर नादण्याजोगा आहे तो तो विभाग पाक म्हणजे पवित्र लोकांचा देश असून, भरतखंडाचा उरलेला तुकडा अपवित्र हिंदूसाठी सोडून दिलेला आहे, अशी कुत्सा या शब्दात भरलेली आहे ।

आपल्या या प्रिय, पूज्य व प्राचीन मायदेशाचीं खांडोळी करणें हा त्या शब्द-मागील उद्देश आहे असा हा दुष्ट उद्देश गर्भात धारण करणाऱ्या 'पाकिस्तान' शब्दामुळे हिंदूंचीं मनं अस्वस्थ व्हावी हे स्वाभाविकच आहे विद्यमान स्थितीचा विचार केला तर,

जगातल्या मानव समाजात नुसत्या हिंदुसमाजाचे प्रमाण जवळ जवळ एकषष्टांश इतकें आहे या सर्व समाजाचे संगोपन व्हावयाचे, जगातील पराक्रमी व प्रगमनशील मानव समाजाबरोबर या अफाट समाजातल्या मागसलेल्यांना व दलितांनाहि आणावयाचें आणि ईश्वरानें मानव समाजावर सोंपविलेल्या उदात्त कर्तव्याचे पालन व्हावे या हेतूने या सुमारे तीस कोटी लोकांचा योगक्षेम चालावयाचा तर आजचा सर्व हिंदुस्थान-देखील त्या कार्याला पुरणार नाही

जगातल्या एकषष्टांश मानव समाजाला पृथ्वीवरील $\frac{1}{3}$ भूभागावर आपला निर्वाह स्वाभिमानाने व समाधानाने करताच येणार नाही * वास्तविक पहातां हिंदूंच्या सर्वांगीण योगक्षेमासाठी सध्याच्या हिंदुस्थानच्या पांचपटीइतका तरी भूभाग मोकळा राहिला पाहिजे तें दूरच राहून, सध्याच्या हिंदुस्थानचाच एक तुकडा लाबविला जाण्याची कल्पना बोलली जात आहे ! हिंदूंना ही कल्पना असहाय वाटावी यात आश्चर्य काहीच नाही असहाय वाटणारी ही कल्पना अशक्य ठरावी म्हणून हिंदूंनी एक गोष्ट सतत स्मरणात धरली पाहिजे

मुसलमानांची पाकिस्तानची मागणी ही त्या जमातींत, जो कल्पनाविषयक उद्धटपणा परपरेनें चालत आलेला आहे त्या उद्धटपणाच्या पोटी जन्मलेली आहे, हें हिंदूंनी विसरू नये

जगाची वाटणी-विभागणी करतांना मुसलमान जो विचार करतात तोच

*डॉ० केतकर ज्ञानकोश, प्रस्तावना खंड हिंदुस्थान आणि जग पृ० ४२ आधुनिक जगाच्या सध्यापर्यंत परिचित झालेल्या भूपृष्ठाचें क्षेत्रफळ पाच कोटी, बीस लक्ष चौरस मैल आहे . . हिंदुस्थानचें क्षेत्रफळ सुमारे अठरा लक्ष चौरस मैल (१८,०८,६७९ चौरस मैल Federation vs. Freedom, डॉ० आंबेडकर) म्हणजे जगाचा एकोणतिसावा हिस्सा आहे

मुळीं लोकविलक्षण स्वरूपाचा असतो 'इस्लामी जग' (दार-उल्-इस्लाम) व 'तद् बाह्य जग' (दार-उल्-हरव) असे जगाचे दोनच विभाग कल्पून, इस्लामी जगाबाहेर असलेल्या जगाविषयींची आपलीं कर्तव्ये मुसलमान समाज ठरवीत असतो 'कृण्वतो विश्वमार्यम्' या उदात्त ध्येयानें प्रेरित झालेल्या आर्यांनीं सहिष्णुतेनें वागून आपल्या विचाराचा प्रचार केला इस्लामचे अभिमानी अशा सहिष्णुतेनें वागून जगभर आपला पथप्रचार करीत नाहीत. फार प्राचीन काळीं इस्लाममध्ये ही सहिष्णुवृत्ति नादत होती असें भाई मानवेन्द्र नाथ राय याचें म्हणणें आहे तें मान्य केलें तरी, इस्लामच्या धडका भारताला बसूं लागल्या त्या वेळीं ही सहिष्णुता नष्ट झाली होती हें सत्य असून, इस्लामची बकिली करणाऱ्या भाई राय यांनाहि तें मान्य करावें लागलें आहे

Islam came to India after it had played out its progressive role and its leadership had been wrested from the learned and cultured Arabs.*

(इस्लामची प्रागतिक प्रवृत्ति संपुष्टात आल्यानंतर आणि विद्वान् व सुसंस्कृत अरबाकडे असलेलें इस्लामचें नेतृत्व त्याच्याकडून हिसकून घेतलें गेल्यानंतर, इस्लाम भरतखंडात आला), ही भाई राय यांचीच कबुली आहे भारतांतील मुसलमानाची हिंदूकडे पाहण्याची दृष्टि किती असहिष्णुपणाची आहे हें स्पष्टपणें पटवून देणारा एक प्रसंग डॉ० आंबेडकर यांनीं आपल्या पुस्तकात हितात्मा स्वामी श्रद्धानंदजीच्या उद्गारांच्या आधारेणें वर्णिला आहे (मोपल्यांनी मलवारमधील हिंदूवर जे अनन्वित अत्याचार केले त्यांचा निषेध करण्याचा प्रश्न काँग्रेसच्या विषय नियामक समितींत निघाला असता, राष्ट्रीय वृत्तीचे मौलाना हजरत मोहानी यांनीं मोपल्याच्या रक्तपिपासु वृत्तीचे समर्थन केलें व असें चक्क सांगितलें कीं, मलवार हा इस्लामी जगाचा भाग असूनहि, तेथील हिंदूनी ब्रिटिशांनीं संगनमत केल्यामुळें 'हिंदुधर्म सोडून इस्लाम स्वीकारा, नाही तर आमच्या तलवारीना वळी पडा' असे हिंदूंना सांगण्यांत मोपल्यांनीं गैर असें कांहीं केलें नाहीं† हिंदुस्थान हा इस्लामी जगाचा एक भाग आहे हे उद्गार लीगवाले मुसलमान वारवार

*The Historical Role of Islam, p. 95.

†Thoughts on Pakistan, pp. 155-156

काढीतच असतात आणि सर महमद इक्बल याच्या 'हिंदोस्तान हमारा' या पद्याचा अर्थ जाणणारे लोक असेंच म्हणतात कीं, हिंदुस्थान हा इस्लामी जगाचा भाग असल्याचेंच या कविमहाशयानी या गीतात म्हटलें आहे. मुसलमानांनीं अन्यधर्मीयाच्या सत्तेखालीं नांदू नये—मूर्तिपूजक हिंदूच्या सत्तेखाली तर नादूच नये—तसा प्रसंग आला तर सत्ताक्रांति करून मुसलमानी सत्ता स्थापावी; नाहीं तर स्थानांतर करावें, अशी शिकवण मुसलमानांना परंपरेनें मिळत आलेली आहे. ही शिकवण आणि तिच्या मागील वृत्ति या गोष्टी किती जुन्या असतील हें सुलतान अल्लाउद्दीनला त्याच्या समकालीन अशा एका काव्हीनें दिलेल्या उत्तरावरून स्पष्ट होण्यासारखे आहे.

To keep the Hindus in abasement is especially a religious duty, because they are the most inveterate enemies of the Prophet and because the Prophet has commanded us to slay them, plunder them and make them captive *

(हिंदु हे पैगबर महमदाचे अत्यंत कट्टे शत्रु असल्यामुळे त्यांना अवमानित अवस्थेंत ठेवणे हें मुसलमानांचें विशेष धार्मिक कर्तव्य होय. हिंदूंना जिवा-निशीं मारा, त्यांना लुटा व त्यांना बदिवान करा असा आदेश पैगबरानें आम्हांला दिलेला आहे.)

अलीकडे तर या आशयाची शिकवण अधिकच बळावली आहे. मुसलमानांच्या मनात मुरलेल्या या विचारपरंपरेचें स्पष्टीकरण बॅ० सावरकर यांनीं १९३८ साली नागपूर येथें झालेल्या अ०भा० हिंदुमहासभेच्या अध्यक्षीय भाषणांत केलेलें आहे. ते म्हणतात

Their theology and theocratical politics divide the human world into two groups only the Moslem-land and the Enemy-land. All lands which are either entirely inhabited by the Moslems or are ruled over by the Moslems are Moslem-lands. All lands which are mostly inhabited by non-Moslems or are ruled over by a Non-Moslem power are enemy-lands, and no faithful Moslem

*Thoughts on Pakistan, p 57.

is allowed to bear any loyalty to them and is called upon to do everything in his power, by policy or force or fraud, to convert the non-Moslems there to Moslem faith to bring about its political conquest by a Moslem power *

(मुसलमानांचीं वार्षिक मते व त्या मतानीं रजित झालेलें त्याचें राजकारण यांचा विचार केला तर त्यांच्या दृष्टीला मानवी जगाचे फक्त दोनच भाग पडलेले दिसतात. इस्लामव्याप्त-भूमि व शत्रु-भूमि ! जेथे सर्वस्वीं मुसलमानांची वस्ती आहे अगर जेथे राजसत्ता मुस्लीम आहे ती इस्लाम-व्याप्त भूमि असून ज्या भू-भागातील लोकवस्ती प्रायः मुसलमानेतराची आहे अगर जेथील राजसत्ता मुसलमानेतराच्या हातीं आहे ती शत्रु-भूमि होय)

खऱ्या मुसलमानाने अशा भूमीत देशनिष्ठेनें राहणें हें अधर्म्य आहे कारस्थानें करून, दंडेली करून, लबाडी करून अगर साधेल त्या त्या अन्य उपायाचा अवलंब करून तेथील मुसलमानेतरांना मुसलमान करणे आणि ही शत्रु-भूमि मुसलमानी सत्तेच्या वर्चस्वाखाली आणणे हा त्याचा धर्म होय, असा आदेश त्यांना देण्यात आलेला आहे)

सीमा-प्रांत, पंजाब, सिंध, बलुचिस्थान, बंगाल या प्रांतांत मुसलमान हे लोकसंख्येनें अधिक असल्यामुळे त्या प्रांताचा स्वतंत्र सुभा करण्यात यावा, साऱ्या भारताची मध्यवर्ती राजकीय सत्ता एकमुखी असली तर, त्यांत हिंदूंचे संख्याधिक्य टाळता येण्यासारखे नसल्यामुळे त्या संख्याधिक्याखालीं नांदण्याला आम्ही मुसलमान तयार नाही, काश्मीर संस्थानात प्रजा बहुसंख्य मुसलमान म्हणून तें संस्थान पाकिस्तानमध्ये सामील व्हावे व तेथें लोकसत्ताक म्हणजेच इस्लामी राज्यपद्धति सुरू करावी, भोपाळ, दक्षिण हैद्राबाद या संस्थानातील प्रजा प्रायः हिंदु असली तरी तेथे मात्र राजसत्ता पूर्णतया बेजबाबदारपणेच नांदावी—या सकृद्दर्शनी परस्परविसंगत दिसणाऱ्या मुसलमानांच्या मागण्याचा अन्वयार्थ नीट लावावयाचा तर त्यांच्या वृत्तीत भिनलेल्या या विचार-सरणीपर्यंत जाऊन भिडल्याशिवाय गत्यंतर नाही ! रोग्याच्या अगात रोग

दीर्घकाल मुरलेला असेल तेव्हा रोगचिकित्सा करून औषधोपचार करणाऱ्या वैद्याला जास्त दक्षता घ्यावी लागते व खविरी दाखवावी लागते हे ओळखून, मुसलमानांच्या या मागणीच्या मार्गे लपून बसलेल्या विचारसरणीशी हिंदूंनी क्षमडले पाहिजे

मुसलमानांच्या या मागणीचे स्वरूप राजकीय असूनहि तिला धर्मकारणाचा व धर्माघतेचा इतका उग्र दर्प का यावा असा प्रश्न उपस्थित होतो धर्म असलाच तर तो व्यक्तिव्यवहारापुरताच मर्यादित आहे, राजकारणासारख्या सार्वजनिक व्यवहाराशी त्याचा काडीचाहि संबंध नाही, असे मानावयाला शिकलेल्या अगर सवकलेल्या आधुनिक पढिकाना तर असे वाटते की, राजकीय मागण्यांचे हे धर्मप्रधान स्वरूप नैसर्गिक नसून, मुसलमान समाजातल्या मूठभर लब्धप्रतिष्ठितांनी स्वतःची पोळी पिकविण्यासाठी राजकारणाला हा धर्माभिमानाचा मुलामा दिलेला आहे पण, जगातील मानव समाजाची 'इस्लामी जग' व तद्वाह्य असणारे 'शत्रुजग' ही विभागणी सध्याच्या मूठभर सुशिक्षित मुसलमानांनी केलेली नसून, या विभागणीमागील विकृत मनोरचनेमुळेच मुसलमान हिंदुस्थानात व इतरहि देशात शतकानुशतके घुडगूस घालीत आलेले आहेत मुसलमानांची मशीद ही नुसती प्रार्थनेची जागा नसून, मुसलमान समाजाच्या सगळ्या सामुदायिक जीवनाची कळ तेथून फिरत असते असे मुसलमान लोक अभिमानाने सांगतात * त्यातले इगितच हे की, बाकीच्या जगाने धर्मकारण व राजकारण यांच्यामध्ये चिनी भित खुशाल उभारली तरी तशी भित उभारण्याला मुसलमान तयार होणार नाहीत

आक्रमक वृत्तीने जगभर नादावे व सान्या जगांत ईस्लामी
क्रांति घडवून आणावी अशा 'उमद्या' महत्त्वाकाक्षेने प्रेरित झालेले

*Religion and Politics are inseparably associated in the minds and thoughts of all Muslims.. Their religion includes their politics and their politics are a part of their religion. The mosque not only constitutes the place of worship but also the Assembly hall. It forms a centre of all aspects of their public life—religious, social, economic and political.

—Confederacy of India by A Punjabi, pp 88-89

मुसलमान हिंदूच्या पुढें व जगापुढें पाकिस्तानची मागणी तावा-
तावानें माडीत आहेत

वेळींच बऱ्या बोलाने आमची ही मागणी मान्य न होईल तर आज भारताच्या तृतीयांश तुकड्यावर सतुष्ट होऊ पाहणारे आम्ही मुसलमान उद्यां निम्मा हिंदुस्थान मागू व, वाभनाच्या व्यापक पावलाचें अनुकरण करून, परवा कदाचित् सगळाच हिंदुस्थान आत्मसात् करू अशी दटावणीची भाषा वॅ० जीनानीं मद्रास येथील लीग-अधिवेशनाचे वेळी गेल्या एप्रिलमध्ये काढली या भाषेमुळें भेदरून गेलेले गयाळ वृत्तीचे काही देशभक्त, 'कसेहि करून अखंड हिंदुस्थान राहिला म्हणजे मिळविली, मग प्रत्यक्ष सत्तेची वाटणी कशीहि झाली तरी हरकत नाही,' अशा असहाय मनोवृत्तीच्या आहारी जाऊ लागले आहेत अशा वेळीं या पाकिस्तानच्या पैगवराना हिंदुसमाजानें शब्दानें व कृतीने कोणतें उत्तर द्यावयाचे हा आजचा प्रश्न आहे पजाबसारख्या मुसलमान बहुसंख्य प्रांतातले मुसलमान देखील शें० ८५ या प्रमाणात मूळचे भारतीय आहेत, यसें खाने-सुमारीचे काम करणाऱ्या सरकारी अधिकाऱ्यांनी नमूद करून ठेविलें आहे. इतर प्रांतातल्या मुसलमानांवद्दलहि असेच विधान करता येण्यासारखें आहे

भारतीय संतति म्हणून हिंदूंनी या लोकांना या भूमीत गेली काही शतके सहिष्णुवृत्तीने नादू दिलें मोगली साम्राज्याच्या उत्कर्ष-काळात मोगली सत्तेखाली गेलेले मुख्य शीख, मराठेप्रभृति पराक्रमी हिंदूंनी फिरून हिंदुसत्तेखाली आणिले होते पण सीमा-प्रांत, पजाब, सिंध, बंगाल, काश्मीर वगैरे भागांतल्या सध्याच्या मुसलमानांच्या पूर्वजाना त्यांनी खेचून हिंदुधर्मात परत आणिलें नाही ।

सिंधमधील ठठ्ठा (देवलबंदर) येथे देवलकृषि होऊन गेला व त्यानें काळवेळ पाहून, दूरवरची दृष्टि ठेवून, मुसलमान झालेल्या पूर्व-हिंदूना परत हिंदुसमाजांत घेण्याचा स्तुत्य उपक्रम केला अशा रीतीनें आठव्या शतकांत सिंधमध्ये पुष्कळ मुसलमान फिरून हिंदु झाले असें अल्बिलादुरी या मुसलमान इतिहासकारानें लिहून ठेविलें आहे * मुसलमानांच्या हिंदूकरणाचा हा

*Modern Review, August 1941, The Linguistic Problem of Sind by Swami Jagadeeshwaranand.

उद्यांग पुढें अव्याहत चालला नाही याचें एक कारण असें दिसतें कीं, परचम-स्वीकारामुळे ही भारती सतति* पुढेंमार्गे भारतमातेच्या शरीराचेच तुकडे करण्याला प्रवृत्त होईल ही अमानुष कल्पना त्या काळांतल्या सत्ताधारी हिंदूच्या मनाला शिवलीच नसावी पण आज ती कल्पना दररोज बोलली जाऊं लागली आहे

“ कार्टी, करंटीं जिये

मातृशोणितें

स्वताला लाली, आणाथा धावलीं ”

हे विनायक कवीचे उद्गार वेगळ्या निमित्तानें काढलेले आहेत भारती संतति म्हणून आपण आजवर ज्याच्याकडे आपलेपणानें पाहात आलों त्याच्या बाबतींत असे उद्गार काढण्याचा दुर्दैवी प्रसंग ओढवेल अशी कल्पनाहि आजवर कोणाला नव्हती पाकिस्तान ही भेसूर कल्पना भारतीय हिंदू-प्रमाणेंच ख्रिश्चन, पार्शी, ज्यू वगैरे अन्य समाजापुढेहि आज भुतासारखी नाचूं लागली आहे त्यामुळे भारती सतति म्हणून स्वतःचा मोठ्या गौरवानें सल्लेख करणाऱ्या या सर्वांनाच आज गभीरपणानें एकत्र विचार करण्याचा प्रसंग आला आहे भारतमातेच्या शरीराचा तुकडा वेगळा तोडून मागणाऱ्या व तेथें आपलें अधिराज्य गाजवू पाहणाऱ्या लोकांच्या वृत्तीचा या सगळ्यांनी नीट तपास केला पाहिजे ही मागणी अनैतिहासिक व अस्वाभाविक आहे ! हें या सर्वांनी पाकिस्तानवाल्यांना—व कोणी त्याचा पाठीराखेपणा करतील तर त्यांना—बजावून सांगितलें पाहिजे, कारण, त्यांना समजावून सांगण्याची व समजावून देण्याची वेळ केव्हाच निघून गेली आहे !

*आपण भारतभूचे पुत्र आहोत ही कल्पना भारतमातेचें विच्छेदन करूं पाहणाऱ्या मुसलमानांच्या मनातहि अद्याप कशी रेंगाळत आहे हें पाहण्यासारखें आहे ! अलीगडच्या दोन प्रोफेसरांनी भारतविच्छेदनाची कल्पना मांड-तांना भारतीय मुसलमानहि हिंदुपुत्रच आहेत हें स्पष्टपणें कबूल केलेलें आहे ! 'The foreign element amongst us is quite negligible and we are as much sons of the soil as the Hindus are.' हें सदर प्रोफेसरांच्या पुस्तकातील वाक्य राजेंद्रबाबूंनी आपल्या 'पाकिस्तान' वावाच्या पुस्तकाच्या पृष्ठ १५ वर उद्धृत केले आहे

प्रकरण २ रे

खोटी कल्पना व तिचें खंडण

भारतांतल्या सर्व भूभागावर ज्याचें अधिराज्य चालेल अशा एकमुखी व एकसध केंद्रीय शासनयंत्राला विरोधणें हाच पाकिस्तान कल्पनेतला बीज-बंत्र आहे,

(The essence of Pakistan is the opposition to the establishment of one Central Government having supremacy over the whole of India)*

हें डॉ० आबेडकर याचें म्हणणे बरोबर आहे अशा शासनयंत्राला विरोधण्याला मुसलमान का प्रवृत्त होतात या प्रश्नाचें एक उत्तर गेल्या प्रकरणात दिलें. भारतात निर्माण होणारी व नादणारी मध्यवर्ति लोकशाही राज्य-पद्धति कशाहि स्वरूपाची असली तरी—त्या लोकशाहीवर गांधी-काँग्रेसच्या सर्वभूतहितेरतत्वाचा छाप बसला असला तरी—त्या पद्धतींत मुसलमानी वर्चस्व असू शकणार नाही हे मुसलमानांना स्पष्ट दिसत आहे. मुसलमानेतरांच्या—विशेषतः हिंदूंच्या—वर्चस्वाखाली नादणे अवघ्य आहे अशी त्यांची समजूत असल्यामुळे—अगर तशी समजूत करून देण्यात आली असल्यामुळे—हिंदु वर्चस्वाखाली नादणाऱ्या भरतखंडाचा एक सुभा करा व इस्लामी वर्चस्वाखाली नादणारा एक सुभा 'पाकिस्तान' या नावानें आम्हांला तोडून द्या असें मुसलमान म्हणत आहेत. त्यांच्या मागणीभोवती जें धार्मिक अवगुठन आहे तें अशा प्रकारचें आहे. तें मान्य करणे का शक्य नाही याचा विचार पुढील कित्येक प्रकरणांतून सविस्तर करावाच लागेल.

पाकिस्तानच्या मागणीचा उगम आणखीहि एका खोट्या कल्पनेतून झालेला आहे. ब्रिटिश साम्राज्याच्या धोरणी सूत्रचालकांनीं भरतखंडांतील आपली सत्ता स्थिर राहावी म्हणून ज्या अनेक मसलती केल्या व जे अनेक त्रायाप्रयोग रूढविले त्यात 'अल्पसंख्य व त्यांचें संगोपन' हा एक सोज्ज्वल

स्वरूपाचा शब्दप्रयोग आहे. एखाद्या वर्गाला अल्पसंख्य म्हणून गोंजारतांना साम्राज्यवादी मुत्सद्दी कोणती कसोटी लावतात याचे वर्णन *K. B. Krishna* या लेखकानें पुढीलप्रमाणे केलें आहे

A minority in order to be called such must satisfy certain requirements of Imperialism. It must not be seditious. It must not be a disloyal element. It must be moderate, nay, even reactionary. It must be amenable to flattery *

(एखाद्या वर्गाला अल्पसंख्य ही पदवी बहाल करण्यापूर्वी साम्राज्यवादी मुत्सद्दी त्याला कांही कसोटी लावीत असतात व जो वर्ग त्यांना उतरेल त्यालाच अल्पसंख्यत्वाचे मानमरातव दिले जातात. यांतली पहिली कसोटी अशी कीं, तो वर्ग राजद्रोही असता कामा नये—त्याची राजनिष्ठा सशयातीत असली पाहिजे. त्या वर्गाची वृत्ति नुसती नेमस्तच नव्हे तर प्रतिगामीहि असणें अवश्य आहे, शिवाय, तो वर्ग स्तुतिपाठाना भाळणाराहि असला पाहिजे.)

या सर्व कसोटींना ततोतत उतरणाऱ्या भारतीय मुसलमान समाजाला स्तुतीनें चढवून ठेविला म्हणजे त्या समाजाचा साम्राज्याच्या स्वार्थ-संवर्धनाला नामी उपयोग होईल हे हेरून, ब्रिटिश मुत्सद्दी व लेखक असा आभास निर्माण करीत आले आहेत कीं, दिल्लीच्या सार्वभौम तख्तावर भारतीय राजसत्तेचे उपभोक्ते म्हणून इंग्रज आरूढ झाले ते मोगलांच्या साम्राज्यसत्तेचे वारसदार म्हणून झाले ! 'खुल्कू खुदाका, मुल्कू पादशाहका, अमल अग्रेज सरकारका' हा मोगल वाक्प्रचार मोगलांची साम्राज्यसत्ता संपुष्टांत आल्यानंतर कैक वर्षेपर्यंत लोकांच्या तोंडीं परपरेनें टिकून राहिला होता. त्याचाही उपयोग ही अनैतिहासिक समजूत दृढ होण्याकडे झाला. अन्नाला भोताद झालेला कोणी तरी मुसलमान विधिमडळातल्या वा वृत्तपत्रातल्या चर्चेत एकदम अनाहूतपणें प्रसिद्ध व्हावा, हा मोगल बादशाहाचा वारस असून इंग्रज सरकार त्याला पेन्शन—अर्थात् तैनात—का देत नाहीं असे जाबसाल व्हावे व अशा रीतीनें, इंग्रजांच्या पूर्वी साम्राज्यसत्ता मोगलांची म्हणजे मुसलमानांची होती या

*The Problem of Minorities or Communal Representation in India, p 21

शेरसमजावर पुनरुक्तीचीं पुढें चढावीं असे प्रकार अनेकवार घडले आहेत. त्यामुळे मुसलमानांनीं आपली अशी सोडस्कर समजूत करून घेतली आहे की, मुसलमानांना तत्तावरून ओढून राजसत्ता आपल्या हाती घेणाऱ्या इंग्रजांना न्यायाची काही चाड असेल तर, हातची सत्ता सोडताना, त्यांनीं मुसलमानांना फिरून तत्तावर बसविलें पाहिजे—निदान मुसलमानांना हिंदुसत्तेच्या हवालीं तरी करताच कामा नये ! अखंड भारताच्या एकछत्री राज्यकारभाराची आधुनिक पद्धतीची कसलीहि योजना विचारासाठी पुढें आली तर मुसलमानांना आपलें मुसलमानपण सार्वजनिक व्यवहारापुरते तरी विसरून, हिंदु, ख्रिस्ती, पार्शी, ज्यू इत्यादिकांशी 'हिंदी' म्हणून एकरूप तरी झालें पाहिजे अथवा हिंदूंचे सख्याधिक्य निमूटपणें मान्य करून संख्याबलाच्या प्रमाणात मिळेल तेवढा सत्तेचा अंग यथान्याय-यथाप्रमाण स्वीकारून समाधान तरी मानलें पाहिजे, हें उघड आहे पण, 'वादशाहाचे बेटे' म्हणून इंग्रजांनीं चढवून ठेवलेले व स्तुतिप्रियतेमुळे स्वतः चढून गेलेले मुसलमान यांतलें काहीच पतकरण्याला आज राजी दिसत नाहीत आणि म्हणूनच, पाकिस्तान हा भरतखंडाचा एक तुकडा तोडून घेऊन तेथे आपली स्वतंत्र सत्ता 'मन पूत समाचरेत्' या न्यायानें उपभोगण्याचे डोहाळे त्यांना सुचत आहेत.

इंग्रजांना भारतीय साम्राज्याच्या शास्त्याची पदवी व प्रतिष्ठा लाभली ती मोगल सम्राटांच्या वारसदारीमुळे नव्हे हें ऐतिहासिक सत्य इतकें स्पष्ट आहे कीं, वस्तुतः तें सिद्ध करीत बसण्याचेहि कारण नाही पण, इंग्रजांच्या प्रेरणेमुळे भारतीय इतिहासलेखनाला अनिष्ट बळण लागल्यामुळे, या सत्याला खग्रास ग्रहण लागलें आहे शालेय इतिहासापासून इतिहासलेखनाला जो प्रारंभ होतो तोच एका ठरीव तऱ्हेचा असतो त्यामुळे मुसलमानी वर्चस्वाचा काळ व इंग्रजी वर्चस्वाचा काळ याच्या माना जिराफाच्या मानेप्रमाणें प्रमाणाबाहेर लांब झालेल्या दिसतात आणि इंग्रजांचा उत्कर्ष सुरू होण्यापूर्वी मुसलमानांची साम्राज्यसत्ता पोखरण्याचे वा उलथून पाडण्याचे जे प्रयत्न हिंदूंनी अव्याहतपणें केले त्यांची, दोन एडक्यांच्या टकरीत सांपडलेल्या ताब्याच्या नैसाप्रमाणें दामटी वळून जाते !

वास्तविक पाहता, भारताचा सगळा इतिहास हा हिंदूंचाच इतिहास आहे या हिंदु इतिहासाच्या शरीरातलें रक्त कधी-

बधी विघडल्यामुळे, त्या शरीरावर एखादें इस्लामी गळू उमटलें अगर या शरीरातल्या बुद्धीचे डोळे मद झाल्यामुळे, किंचित् कालपावेतो त्याला पक्षाघाताचा झटका आला म्हणून तेवढ्याने काही त्या शरीराचें हिंदुपण नाहीसें होत नाही !

इस्लामी गळू झाले हें लक्षांत येण्याला थोडा विलंब लागला, पण ती गोष्ट लक्षांत येतांच, बाह्योपचार व अतर्गत उपचार याचा मारा करून या हिंदु-शरीराला प्रायः रोगमुक्त करण्यात आलेंच ! ही मुक्तता पुरी होण्यापूर्वीच पक्षाघाताचा झटका आला हा योगायोग ! त्या रोगातून व या झटक्यातून एकदमच कसें मुक्त व्हावें या प्रश्नाच्या विवंचनेंत हिंदु समाजाचें शरीर व मन आज गुरफटून गेले आहे. इंग्रजाची सत्ता हिंदूनी निमूटपणें, अविरोध-वृत्तीनें मान्य केली हें म्हणणें जसें खोटे तसेंच मोगली साम्राज्यसत्ता हिंदूनी मान्य केली व चालू दिली हें म्हणणेहि मुळातच खोटे ! इंग्रजाची साम्राज्य-सत्ता मोगली साम्राज्यसत्तेची वारसदार ही कल्पना तर त्याहूनही खोटी ! अशा खोट्या कल्पनांवर व प्रमाणावर आधारलेली पाकिस्तानची कल्पना कोणत्या मनोवृत्तीतून स्रवली असेल, हें सहज समजण्यासारखे आहे.

इंग्रजापूर्वी भारताचे शास्ते मोगल म्हणजे मुसलमान होते ही समजूत साफ खोटी असल्याचें डॉ० र० पु० पराजपे याच्यासारख्या समतोलबुद्धीच्या नेमस्ताग्रणीनें स्पष्ट शब्दांत वजावले आहे, ही गोष्ट या विवेचनाच्या दृष्टीनें फार उपकारक झाली आहे. निराशाग्रस्त झालेल्या बॅ० जीनांनीं हल्लीं काँग्रेसमधल्या हिंदूना 'हिंदु' म्हणून 'हिणवण्याला' सुरुवात केली आहे. बॅ० जीना हे डॉ० पराजपे याच्यासारख्या विद्वानालाहि हिंदु म्हणून हिण-विण्याला कदाचित् चुकणार नाहीत 'पुरुष ग वाई पुरुष' म्हणून बोटें मोडणाऱ्या आततायी स्त्रियाच्या टीकास्त्रांतून स्त्रीदाक्षिण्याचा मूर्तिमत पुतळाहि शीरसलामत सुटणें जसे शक्य नसतें त्याप्रमाणेंच, कोणताहि विचारशील हिंदु बॅ० जीनांच्या टीकास्त्रातून सुटणें सध्या तरी शक्य नाही. बॅ० जीनानी तम्रू परिषदेनंतर जीं मुक्ताफळें उघळलीं त्यामुळे ही गोष्ट स्पष्ट झालेली आहे. पण, जीना कांहीहि म्हणाले तरी, निर्विकार मनाचा विचार म्हणून डॉ० पराजपे याचें म्हणणें महत्त्वाचें आहेच आहे. डॉ० आवेडकर यांच्या पाकिस्तानविषयक ग्रथावर टीका म्हणून डॉ० पराजपे यांनीं गेल्या एप्रिल-मे

महिन्यात मुबईच्या 'विविधवृत्त' साप्ताहिकात एक लेखमाला लिहिली होती या लेखमालेतल्या तिसऱ्या लेखांत डॉ० परांजपे यांनी पुढील असदिग्ध विधाने केली आहेत

(१) हिंदुस्थानच्या राजकारणात ब्रिटिशांचा गिरकाव होऊ शकला नसता तर, हिंदुपदपातशाहीचाच अमल सान्या हिंदुस्थानात परत गाजू लागला असता, यात संदेह नाही (२) ब्रिटिश अमदानीपूर्वी आम्ही हिंदुस्थानचे राज्यकर्ते होतो, सबब आम्हाला जादा हक्क मिळाले पाहिजेत हे मुसलमानांचे म्हणणे इतिहासाचा सरळ दाखला देऊन खोडून काढता येईल ब्रिटिशांनी हिंदुस्थान जिंकून घेतला तो मुसलमान राज्यकर्त्यांपासून नव्हे तर, मराठे, शीख याजकडून होय 'संस्कृति सगम' या विद्वत्ताप्रचुर ग्रंथात सर्व गोष्टींचे समतोलबुद्धीने विवेचन करणारे प्राध्यापक द० के० केळकर यांनीहि पृ० २७९ वर अशाच तऱ्हेचा निष्कर्ष काढिलेला आहे* भारताची सार्वभौम सत्ता इंग्रजांच्या हाती आली ती मोगल बादशाहांच्या हातातून निखळून आली नाही हे १८५३ सालात शेंकडो मैल अंतरावरून हिंदुस्थानाकडे पाहणाऱ्या कार्ल मार्क्सलाहि चांगले कळले होते २२ जुलै १८५३ रोजी अमेरिकन वाचकासाठी लिहिलेल्या व 'न्यू यॉर्क डेली टाइम्स' च्या ८ ऑगस्ट १८५३ च्या अकात प्रसिद्ध झालेल्या The Future Results of British Rule in India या लेखाच्या आरंभीच मार्क्सने How came it that English supremacy was established on India ?

(हिंदुस्थानांत इंग्रजांचे वर्चस्व प्रस्थापित झाले ते कसे ?) असा प्रश्न उपस्थित केला असून त्याचे उत्तर पुढील प्रमाणे दिले आहे

The Paramount Power of the Great Moghul was broken by the Moghul Viceroys The power of the Viceroys

*रजपुतानंतर सतराव्याअठराव्या शतकात मराठ्यांनी पुनश्च नेटाचा प्रयत्न केला व मुसलमानी अमल बहुतेक झुगारूनहि दिला आणि हा लढा मराठे व मोगल यांमध्येच राहता तर कदाचित् मराठ्यांचे साम्राज्य अखिल भरतखंडभर पसरले असते पण ही क्रिया अर्धामुर्धी होते न होते तोच त्याची अशा जबरदस्त शत्रूशी गांठ पडली की, त्याच्यापुढे मराठे शतक अर्धा शतकहि टिकाव धरू शकले नाहीत पौर्णिमेच्या रात्री चंद्रविव क्षितिजावर मिरवू लागते न लागते तोच त्याचा खग्रास व्हावा, असा प्रकार झाला

was broken by the Maharattas The Power of the Maharattas was broken by the Afgans and while all were struggling against all, the Britain rushed in and was enabled to subdue them all *

बड्या मोगल बादशाहाची सार्वभौम सत्ता त्यांच्याच सुभेदारानी खिळखिळी केली मराठ्यांनी या सुभेदाराना नरम केले आणि अफगाणांनी मराठ्यांच्या सत्तेवर आघात केला अशा रीतीनें सर्वच जण इतर सर्वांशी झगडत असतांना, ब्रिटिश लोक आत घुसले आणि त्या सर्वांनाच जिंकणे त्यांना शक्य झालें) मार्क्सला १८५३ साली कळलेली ही गोष्ट Confederacy of India या पुस्तकाचा लेखक A Punjabi याला १९३८ सालीहि कळली नाही कारण आपल्या अद्भुत पुस्तकाच्या पृ० १३८ वर त्यानें पुढील तारे तोडून ठेविले आहेत

As the English had won their Empire from the Muslims, they trusted the Hindus in preference to them !

(इंग्रजांनी साम्राज्य मिळविलें तें मुसलमानांना जिंकून मिळविले ! म्हणून इंग्रज मुसलमानांच्या मानाने हिंदूवर अधिक विश्वास ठेवू लागले !)

इंग्रज भरतखंडाच्या साम्राज्यसत्तेचे स्वामी झाले ते कसे इतकाच प्रश्न तूर्त विचारात घ्यावयाचा असल्यामुळे, सोळाव्या शतकात व तत्पूर्वी पोर्तुगीज, डच, फ्रेंच व इंग्रज या बुभुक्षितांनी हिंदुस्थानात कोणकोणत्या कलागती केल्या या मुद्याकडे बळण्याचे कारण नाही वावरापासून सुरू झालेल्या मोगल घराण्याच्या अमलापूर्वी जवळ जवळ तीनचारशे वर्षे मुसलमानांच्या टोळघाडी हिंदुस्थानाला उपद्रव देऊं लागल्या होत्या हें खरे असलें तरी, हिंदुस्थानसारख्या खडप्राय देशाची एकमुखी सत्ता मुसलमानांच्या हातांत त्या समयाला तरी गेली नव्हती, हें सुस्पष्ट आहे चौदाव्या शतकाच्या मध्यापर्यंत काश्मीरात सेनदेव राजा राज्य करीत होता सेनदेवाच्या मृत्यूनंतर त्याचा मुसलमान प्रधान शहा मीर यानें काश्मीरचे राज्य बळकाविले हें खरें; पण आपलें मुसलमानपण हिंदुप्रजेला तापदायक होऊ नये याबद्दल त्याला फार दक्षता बाळगावी लागत होती राजस्थानातील राणा सग, उदयसिंह,

प्रतापसिंह इत्यादींनीं इब्राहिम लोदीपासून अकबरापर्यंतच्या काळांत आपला स्वाभिमानी व स्वातंत्र्यप्रेमी वाणा नेटानें व थाटानें कसा कायम टिकविला होता याची साक्ष खुद्द इंग्रज इतिहासकारांनींच दिली आहे. चंदेरीचा राजा मेदिनीराय हाच सोळाव्या शतकाच्या प्रारंभापर्यंत राणा सगाचा प्रतिनिधि म्हणून माळव्याचा कारभार पाहात असे. अल्लाउद्दीन खिलजीच्या काळापर्यंत म्हणजे तेराव्या व चौदाव्या शतकाच्या सधिकांपर्यंत गुजराथमध्ये हिंदुराजसत्ता नादत होती. चौदाव्या शतकाच्या प्रारंभीं मलिक काफूरनें देवगिरी, तैलगण इत्यादि राज्ये पाशाकृत करीत द्वारसमुद्र गांठलें हें खरें असलें तरी, या आक्रमणाची पाठ वळताच दक्षिण भारतांत हिंदुसत्ता फिखत स्थिरस्थावर झाली. विजयानगरचें वैभवशाली हिंदुराज्य १५६५ पर्यंत जोरात होतें. बंगाल-बिहार-भागात मुसलमानी सुलतानांची सत्ता पुष्कळच लोकर स्थापित झाली हें खरें, पण या दोन्ही विभागात हिंदू जमीनदार फार प्रबळ होते व कोणतीहि राज्यसत्ता असली तरी तिच्यावर या हिंदुसत्तेचें दडपण वऱ्याच मोठ्या प्रमाणात असे, ही गोष्ट विसरण्याजोगी नाही.

हिंदुस्थानची साम्राज्यसत्ता मोगल घराण्याच्या हाती येण्यापूर्वीचा दान तीनशें वर्षांचा काळ स्थूल मानानें दृष्टीसमोर आणला तर त्या काळात हिंदुस्थानांत मुसलमानांच्या हातीं फारशी राजसत्ता होती, असें न्यायानें म्हणतां यावयाचें नाही. दिल्ली जिंकून बाबरानें मोगली राज्यसत्तेची मुहूर्तमेढ रोंविली हें खरें. पण, त्याच्या अल्पकालीन कारभारानंतर त्याचा मुलगा हुमायून याला राज्याला मुकावें लागलें व जवळ जवळ सारा जन्म त्याला वनवासात काढावा लागला हें ऐतिहासिक सत्य आहे. इ.स. १५५६ मध्ये पानिपतची लढाई जिंकून अकबर दिल्लीपति झाला, त्या वेळी व त्यानंतर काहीं वर्षे त्याची सत्ता दिल्लीभोंवतालच्या फार मर्यादित मुलखावर चालत असे. अकबरालाहि क्रूरपणाचे झटके येत असत, नाहीं असें नाहीं, पण, राज्यसंपादनाचा व राजवैभव भोगण्याचा आपला उद्योग सफल व्हावयाचा असेल तर, हिंदुस्थानच्या विशिष्ट परिस्थितीत, मुसलमानपण जवळजवळ गुंडाळूनच ठेवून चाललें माहिजे हें घोरणी शहाणपण शिकून अकबर चांगू लागला.

परक्याच्या ५ टक्के खऱ्या-खोट्या भलेपणाला उत्तर म्हणून त्याच्याशी १०५ टक्के भलेपणाने वागण्यातला धोका सालस हिंदूना न कळल्यामुळे, अकबराला हिंदूंचे हार्दिक सहकार्य मिळाले व त्या सहकार्याच्या जोरावर राज्यविस्तार करून आपल्या कारकीर्दीच्या शेवटी शेवटी भरतखंडाचा पुष्कळसा भाग त्याने मोगलांच्या एकछत्री साम्राज्याखाली आणला

पण सोळाव्या शतकाच्या शेवटी शेवटी त्याने जी कामगिरी केली ती टिकली किती अल्प काळ ? राणा प्रतापसिंहाचा मुलगा अमरसिंह यानें जहागीरच्या कारकीर्दीच्या सुरुवातीलाच राजस्थानात हिंदुसत्ता स्थापण्याचा उद्योग आरंभिला आणि १६०९-१० पासून पुढील ३-४ वर्षांत त्याने जहागीरच्या सैन्याचा १७ वेळां लढाईत पराभव केला दक्षिणेत मलिकवर, शहाजी राजे, मुरार जगदेव प्रभृतींनी आदिलशाही, निजामशाही वगैरे राज्ये मोगली दावणीतून सोडवून ती हिंदुतंत्र करण्याचा प्रबळ प्रयत्न सुरू केला उत्तरस काबूल-कंदाहारपर्यंत पसरलेल्या अकबराच्या राज्याची त्या भागांतहि पीछेहाटच झाली अकबराच्या मृत्यूला पुरी पन्नास वर्षेहि झाली नाहीत तोंच या भागातल्या सत्तेला सोडचिठी देण्याचा प्रसंग शहा-जहानवर आला तुटक दिसणाऱ्या या फुटकळ गोष्टी एका सूत्रात गुफल्या म्हणजे कोणीहि असाच निष्कर्ष काढील की, आपलें मुसलमानपण विसरून व मोठी खोल धोरणे आखून अकबराने मोगली साम्राज्याचा शामियाना उभारला खरा, पण, १६०५ मध्ये अकबर मरण पावल्यानंतर अल्पावधीतच, हिंदूंनी हिकमतीपणाने व हिंमतीने वागून या शामियान्याचे तणावे तोडून टाकण्याला चीफेर प्रारंभ केला

आणि उग्रप्रकृति औरंगजेबानें आपल्या कडव्या इस्लामी कारकीर्दीला सुरुवात केल्यानंतर, हिंदूंच्या स्वतंत्र-स्थापनेच्या या उद्योगाना उघात भरतीच आली । आग्रा-मथुरा भागांतील हिंदूंच्या प्रतिकार-बुद्धीमुळे औरंगजेबाला चार पाच वर्षे अस्वस्थ बनविले व गोवुळ जाट याने केलेल्या त्या वेळच्या बंडात औरंगजेबाचे सहस्रावधि सैनिक मृत्युमुखी पडले पतियाळा सस्थानात सतनामी लोकानी इस्लामी सत्तेविरुद्ध बंड केलें तें मोडता मोडता औरंगजेब जेरीस आला गुरू तेग बहादूरच्या अमानुष वधामुळे खवळलेल्या शिखानी

इस्लामी छळाला तोंड देण्यासाठीं पोलादी सधटना सुरू केली. ओवपूरच्या असबंतसिंगाला कपटानें मारण्यात आल्यावर त्याचा मुलगा अजितसिंह याला इस्लामी धर्माची दीक्षा देण्याच्या इराद्याने बादशाहाने त्याला आपल्या दरबारात नेण्याचा घाट घातला. तेव्हा दुर्गादासासारख्या धूर्त सरदारानें अजितसिंहाला हातोहात पळविलें. पुढे तर या दुर्गादासानें खुद्द राजपुत्र अकबर याला हाताशी धरून व दक्षिणत छत्रपती सभाजी महाराज याच्याशी संधान बाधून, औरंगजेबाच्या तोंडचें पाणी पळविले. महाराष्ट्रात स्वराज्य स्थापणाच्या शिवाजी राजानी दक्षिणेंत शिल्लक राहिलेल्या शाह्याना शह देऊन आपल्या सूत्रात गोविलें व कर्नाटकावरून दक्षिणेकडे वळून, त्यानी जिजी-तंजावरापर्यंतचा मुलूख अकित करून घेतला. छत्रसाल, सुजानसिंह इत्यादि मध्यभारतीय हिंदु प्रमुखाशी, राजपूत हिंदूशी व पजाबमधील शिखाशी संधानें बाधून, शिवाजी दिल्लीच्या साम्राज्यसत्तेलाच शह देऊ लागल्यामुळें, कपटी औरंगजेवाने महाराष्ट्राच्या या प्रातःस्मरणीय छत्रपतीना तुरुंगांत कसे अडकवून ठेविले व तेथून बादशाहाच्या हातावर तुरी देऊन ते निसटून दक्षिणेंत कसे परत आले, हा इतिहास महाराष्ट्रात तरी आवालवृद्धास पूर्ण परिचित आहे.

छत्रपति सभाजी महाराजानी आपल्या कारकीर्दीच्या पहिल्या पांच-सहा वर्षांत आपला दरारा कायम ठेविला होता व बापाविरुद्ध उठलेला गहाजादा अकबर हा त्याचा आश्रयार्थी म्हणून काही दिवस महाराष्ट्रात मुक्कामहि करून राहिला होता. गाफीलपणामुळें औरंगजेबाच्या हाती पडल्यावर, या थोर छत्रपतीने मृत्यूला ज्या धैर्याने कवटाळिलें तें धैर्यच 'मोगलाची' सत्ता दक्षिणेंतून पार हुसकून लावण्याला कारणीभूत झालें. सभाजीला हाल हाल करून मारलें म्हणजे तरी मराठे हाय खाऊन स्वस्थ बसतील अशी आशा दक्षिणेंत येऊन राहिलेल्या औरंगजेबाला वाटत होती पण या आशेला कोणते फळ आले ? लढाईची आघाडी महाराष्ट्रापासून मद्रास इलाख्यापर्यंत पसरून देऊन आणि गनिमी काव्याचें युद्ध शास्त्र-शुद्ध पद्धतीनें खेळून मराठ्यांनी त्याला सतावून सोडले ! मराठ्यांच्या विलक्षण हालचाली व त्याचे अकल्पित छापे यांनी भयभीत होऊन बादशाहा त्याच्या मुलखाला 'पिशाच्चभूमि' हें नांव देऊं लागला ! या काळात साहस, स्वामिभक्ति, धोरणीपणा इत्यादि गुणांची ज्यांनी शर्य केली ते संताजी

घोरपडे, धनाजी जाधव, खंडो बल्लाळ चिटणीस, रामचंद्रपत अमात्य हे शिवाजीची धोरणे उत्तम जाणणारे मुत्सद्दी व रणझुजार होते १७०७ सालीं दक्षिणेंत मृत्यु पावलेल्या औरंगजेवाची मानसिक तगमग पाहून सर्व मराठ्यांना असे खास वाटले असेल की, मोगलाच्या साम्राज्यसत्तेला सह देण्याचें थोरल्या छत्रपतींनीं आरंभिलेलें कार्य पुढें चालवून व सभाजी महाराजाच्या निर्दय वधाचा प्रतिशोध घेऊन आपण महाराष्ट्रीय लोक हिंदू म्हणून कृतकृत्य झालो आहो !

अकर १६०५ मध्ये मेला व औरंगजेब १७०७ मध्ये मेला या शंभर वर्षांच्या काळात रजपूत, मराठे, शीख, जाट, बुंदेले अशा हिंदूंच्या प्रतिकार-बुद्धीमुळें मोगलाची साम्राज्यसत्ता बरीच सकुचित झाली

ज्या काळात मोगलाची साम्राज्यसत्ता सगळ्या भारतीय हिंदूंनीं अविरोध वृत्तीनें मान्य केलेली होती असा काळ भारतीय इतिहासांत असलाच तर त्याची व्याप्ती २०-२५ वर्षांपलीकडे निश्चित नाही

औरंगजेबानंतरच्या काळात तर दिल्लीच्या तख्तावरचीं कळसूत्री वाहुलीं हवी तशी खेळवून हिंदु सत्तांनी भारताच्या राजकारणाला लागलेलें मोगली ग्रहण पार नाहीसेंच करून टाकले !

गरजू सय्यद वंधूच्या मारफत दिल्लीच्या पादशाही राजकारणांत बोट-शिरकाव करण्याचें श्रेय बाळाजी विश्वनाथ पेशव्यांना आहे मोगली साम्राज्य सत्तेच्या वठलेल्या विषवृक्षाच्या मुळावरच घाव घातला कीं, त्याच्या इस्लामी फाद्या आपोआप कोसळून पडतील अशा विश्वासाने वागण्याचे वळण मराठ्यांच्या बुद्धीला लावण्याचे श्रेय प्रतापशाली पहिल्या बाजीरावसाहेब पेशव्यांना आहे गुजराथ-काठेवाडात गायकवाडाची हिंदुसत्ता स्थापून, मध्य-भारतात शिंदे, होळकर, पवार, भोंसले वगैरे पराक्रमी हिंदुघराण्याची स्थापना करून व शिवाजी महाराजाचा समकालीन छत्रसाल याचा प्रतिपाळ केल्यानंतर, बुंदेलखंड, मालवा या विभागात पाय रोवून, बाजीरावसाहेबांनी मराठ्यांच्या हिंदुसत्तेचा हिंदुस्थानभर असा वचकू बसविला होता कीं, १७३९ साली नादिरशहानें दिल्लीत लुटालूट केली तेव्हा नादिरशहाला पायबंद घालू शकेल

असा शेर एकटा बाजीरावच आहे, असे सर्वांना स्वाभाविकपणेच वाटले * हिंदुस्थानच्या वायव्य सरहद्दीच्या आसपास शीखानी आपले सघटनेचे व सत्तासंपादनाचे कार्य औरंगजेबाच्या वेळेपासूनच सुरू केले होते मध्यवर्ति मोगली सत्तेवर आघात होत आहेत हें पाहून त्यांनीहि त्या भागातील मोगली सत्ता त्या सुमारास उधळून हुसकून लाविली उत्तरेकडील इस्लामी सत्ता नष्ट करण्याचे कार्य मराठे, शीख, रजपूत, जाट, बुंदेले यांचेमार्फत झालें तर पूर्वे भारतातली मोगली सुभेदाराची सत्ता नरम करून तिला वाकविण्याचे कार्य नागपूर-बऱ्हाडचे मराठेगाही सुभेदार रघूजी भोंसले व जानोजी भोंसले— त्याचप्रमाणे त्याचे कारभारी भास्करराव कोल्हटकर व गिवभट साठे— यांच्याकडून अव्याहतपणे होतच होते मोगलाची मध्यवर्ति सत्ता लुली-लंगडी होऊ लागताच, आपली स्वतंत्र मुसलमानी सत्ता दक्षिणेंत स्थिर करण्याचा प्रयत्न निजामाने केला, पण, या सत्तेला ठोकरण्याचे काम १७३७ सालातल्या भोपाळच्या लढाईपासून तों थेट १७९४ च्या खडर्गच्या लढाईपर्यंत मराठ्यांनी वारवार केले अठराव्या शतकाच्या उत्तरार्धात दक्षिण भारतांत हैदर, टिपू यांनी जी इस्लामी सत्ता स्थापिली तिलाहि मराठ्यांच्या हिंदुसत्तेचा मोठाच वचक वाटत असे पानिपतच्या अपयशानंतर मराठ्यांची सत्ता फिरून स्थिरावल्यावर, महादजी गिंदे अर्थात् पाटील बाबा हे दिल्लीच्या व उत्तर भारताच्या राजकारणात पुन प्रभावीपणानें तळपू लागले आणि दिल्लीच्या नामधारी बादशाहाचे कुलमुखत्यार म्हणून ते कैक वर्षे सत्ता गाजवीत होते

परक्या मुसलमानांच्या पहिल्या धडकाना तोड देण्याचे काम एकसारखें कित्येक शतकेपर्यंत निकराने करावे लागल्यामुळे, अकबराच्या कारकीर्दीनंतर रजपूत हिंदु हे पूर्वीइतके कडवे व प्रभावशाली ठरू शकले नाहीत पानि-

*स्वतः बाजीरावसाहेबाना या बाबतीत किती आत्मविश्वास वाटत होता हे स्पष्टपणें दर्शविणारे पुढील शब्द स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांनी 'हिंदुत्व' या आपल्या ग्रंथांत (प्रथमावृत्ति) पृ. ७९-८० वर बाजीराव-ब्रह्मेन्द्र पत्रव्यवहारावरून उद्धृत केलेले आहेत "आपली घरगुती भाडणे वाजूला ठेविली पाहिजेत आता सर्व हिंदुस्थानास एक शत्रु उत्पन्न झाला आहे मी तर नर्मदा उतरून सर्व मराठी सैन्य चबलेपर्यंत पसरून देणार मग पाहूं या नादिरशहा कसा खाली येतो तो "

पतनंतरच्या काळात ज्या अहिंदु सत्ता भरतखडभर वोकाळत गेल्या त्या सर्वांना तोंड देण्याचें काम मराठ्यांना प्रायः एकाकीच करावे लागल्यामुळे, या अफाट कामाच्या मानाने ते अपुरे पडले. सत्तासंपादनाच्या व सत्ता-रक्षणाच्या कामी जो अनुभव नेहमीच सर्वत्र येतो तो याहि प्रकरणीं आल्यामुळे, शेवटी मराठे व शीख याचा मोड झाला व भारतातल्या साम्राज्यसत्तेपर्यंत इंग्रजांचे हात पोचले.

जो जास्त जागरूक, तो जास्त हिकमती, ज्याचें गास्त्र पल्लेदार व ज्याचे गास्त्र अद्यावत् तो सर्वश्रेष्ठ सत्ताधारी वनावयाचा हा स्वयंसिद्ध नियम आहे.

चलानामचला भक्ष्या दष्टृणामप्यदष्टृका ।

सहस्ताना अहस्ताश्च शूराणा चैव भीरवः ॥

या जुन्या श्लोकात ग्रथित केलेल्या अनुभवाचें देशकालानुरूप जे परिणत स्वरूप होणे शक्य होते तें झाल्यामुळेच, इंग्रज या देशात सत्ताधीश बनले. या सर्व गोष्टी वास्तविक अशाच असल्या तरी, 'आमच्यापूर्वी साम्राज्यसत्ता मोगलांची होती' ही इतिहासविरुद्ध कल्पना पिकविण्याचे इंग्रजांना कारण नाही, स्वार्थांध राज्यकर्त्यांनी पिकविलेल्या या कल्पनेवर मुसलमानांनी भाळून जाण्याचे कारण नाही, आणि, असल्या कुत्सित पण सोडस्कर कल्पना-मुळें चढून गेलेले मुसलमान देशाचें अखंडत्व खंडित करू पाहात असतील तर, त्याच्या त्या दुराग्रहापुढें इतरांनीं दवून जाण्याचें तर कांहींच कारण नाही!

'दीर्घकाळपर्यंत हिंदुस्थानात साम्राज्यसत्ता उपभोगणारे आम्ही मुसलमान, काही झालें तरी हिंदूंचा पगडा आम्ही मान्य करणार नाही, पुढच्या सगळ्या कटकटी टळाव्या असे हिंदूंना व ब्रिटिशांना वाटत असेल तर त्यांनीं बऱ्या बोलाने आम्ही मागत असलेला सवता सुभा मान्य करावा,' या मागणीच्या पोटात दडून बसलेली भावना किती खोटी व इतिहासविसंगत आहे हें बुद्धीला पटण्याच्या दृष्टीने आतापर्यंत केलेले ऐतिहासिक घटनांचे धावतें परीक्षण पुरेसें आहे. ही मागणी निराधार व अनैतिहासिक असूनहि मुसलमान ती तशीच दाढीत आहेत यालाहि एक कारण आहे. आचरटपणाच्या काहीहि मागण्या मागत राहिल्यानें वाजवीपेक्षा बऱ्याच अधिक गोष्टी पदरात

पाडून घेता येतात हा भारतीय मुसलमानांचा गेल्या पन्नास साठ वर्षांचा अनुभव असल्याने, त्यांनी या भागणीचा पुरस्कार हद्दीपणाने चालू ठेविला आहे. सार्वजनिक व सामूहिक हितसाधनाच्या बाबतीतली मुसलमानांची दडेली व दडपेगिरी आणि अशाच बाबतीतला हिदूचा भोंगळपणा व गमावूपणा यामधील विरोध अत्यंत दबळ असा आहे. या दोन समाजाच्या मनोवृत्तीतला हा भेद मूलगामी आहे. वैयक्तिक स्वार्थ, खाजगी नफा-तोटा इत्यादि प्रकरणी डोळ्यात तेल घालून वागणारे व अशा स्वार्थसाधनाच्या प्रसंगी देवधर्म, सत्यासत्य इत्यादि सर्व कल्पना झुगारून देणारे हिंदु, सामाजिक हितसंबंधाचा व न्यायप्रस्थापनेचा प्रश्न निघाला की, गाफील व आस्थाशून्य बनतात. अशा बाबतीत मुसलमान समाज फाजील जागरूक आहे. सार्वजनिक स्वरूपाचे वाजवी हक्कहि हिरीरीने प्रस्थापित करण्यापूर्वी, हिंदुमनाला नाना तऱ्हेच्या कुशका जडतील व गडकऱ्यांनी वर्णिलेली

कसें करू मी ? काय करू मी ?

धरूपद नामी

हें तों तुझिया गाण्याचे

नाव न संकट जाण्याचें ॥

अशी भावावलेली मनःस्थिति त्याला गोघळ्यात पाडील. हक्क प्रस्थापित करावयाचा विचार मनात आला की, मुसलमान समाज तो हक्क न्याय्य असलाच पाहिजे. अशा आविर्भावाने बोलूवागू लागेल. डॉ० आवेडकर यांनी या आविर्भावाला व मनोवृत्तीला उद्देशून 'Gangsters' Methods हा शब्दप्रयोग वापरला आहे व डॉ० पराजपे यांनी 'रामोशीगिरीचें तत्र' असें या शब्दप्रयोगाचे भाषांतर केलें आहे. या प्रकारांचा अवलंब करून, भारतीय मुसलमान समाजाने हिदूच्या हक्कावर सतत आक्रमण केले व पन्नास साठ वर्षे हा 'पराक्रम' केल्यावर, भारताचे तुकडे तोडून काढण्याचा व त्यातला तोडलेला कांही भाग स्वतःच्या स्वतंत्र उपभोगासाठी अलग करून भागण्याचा डाव त्यांनी आतां रचलेला आहे. पन्नास साठ वर्षांत मुसलमानांच्या 'पराक्रमा'चा क्रमग विस्तार कसा झाला हे पाहणे आता ओघानेंच प्राप्त झाले आहे.

प्रकरण ३ रे

मुसलमानांच्या मागण्यांचा क्रमविकास

टप्पा पहिला : १८५७ ते १८९२

The five stages of the rake's progress, according to John Morley, are 'first, you push on your territories where you have no business to be and where you had promised not to go, secondly, your intrusion provokes resentment and resentment means resistance; thirdly, you instantly cry out that the people are rebellious and that their act is rebellion; fourthly, you send a force to stamp out the rebellion, and, fifthly, having spread blood-shed, confusion and anarchy, you declare with hands uplifted to the Heavens that moral reasons forced you to stay, for if you were to leave, this territory would be left in a condition which no civilized power could contemplate with equanimity or with composure *

(जबरदस्तीने परमुल्लूखात आक्रमण करीत जाणाऱ्या व जगाच्या चावडीवर आपल्याविरुद्ध विशेष बोभाटा होऊं नये असें इच्छिताऱ्या आक्रमकाचा वर्तनक्रम ठराविक पाच टप्प्यांनीं प्रगल्भ होत जातो, हें जॉन मोर्ले यानीं मर्यादकपणाने विशद करून सांगितले आहे. एकाद्या मुलखात उगीचच घुसावें व तेथें न येण्याबद्दलची वचने पूर्वी दिली असली तरी त्यांना हरताळ फासावा ही या क्रमाची सुरुवात होय. या उपदसुभपणामुळे लोकाना चेव आला व त्यांनीं प्रतिकार केला, कीं त्या प्रतिकार—प्रवृत्तीवर बडखोरीचा शिक्का मारणें, व लोकानीं बंड केल्याचा बोभाटा करणे ह्या सदर क्रमातील पुढच्या दोन

*Quoted by C. F. Andrews in "The Challenge of the North West Frontier"

पायऱ्या होत वडाचा वींमोड करण्यासाठीं मैन्य रवाना करणें ही या उप-क्रमातली चौथी पायरी होय अशा रीतीनें रक्तपात झाला, गोधळ माजला व राज्ययंत्र खिळखिळें झालें की, सात्त्विकपणाचें सोंग उभे करणें ही अखेरची पायरी होय 'आम्हाला न्यायाची चाड फार, म्हणून इथें आम्ही मोठ्या नाखुपीने राहिलों' असे आकाशातल्या वापाची आठवण व आळवण करून सांगणें आणि आमचा पाय येथून निघाला तर या ठिकाणी जी दुरवस्था निर्माण होईल तिच्याकडे स्थितप्रज्ञाच्या शांत वृत्तीनें पाहणें कोणत्याहि सुसंस्कृत सत्ताधान्याला सहन होणार नाहीं अशी वढाई मारणें ही या सोंगाच्या वतावणीचीं अंगे आहेत)

व्यापार व राजकारण या दोन हेतूच्या सिद्धयर्थ साऱ्या जगभर पिगा घालणाऱ्या ख्रिस्ती राष्ट्रांच्या आक्रमक वृत्तीची परिणति कसकशी होते याचे वर्णन वरील अवतरणांत केलेले असून, ब्रिटिश लोकांच्या हिंदुस्थानातल्या राज्यविस्तारालाहि तें लागू पडतें हिंदु-हिंदूमधला फुटीगपणा, मुसलमान-मुसलमानामधला बेवनाव, हिंदु-मुसलमानामधले हेवेदावे याचा आपल्या राज्यविस्ताराला प्रसंगी किती नामी उपयोग होतो याचा अनुभव, राज्य-विस्ताराची चटक लागल्यावर, इंग्रजांना लौकरच येऊ लागला होता बंगाल, बिहार व ओरिसा या प्रांतांचे सुभेदार अलिबर्दीखान व मिराजउद्दौला यांची सत्ता पोम्पेय्तांना त्यांना राजा निलूचद, रायबल्लभचा मुलगा कितानदास व पजाबी व्यापारी अमीनचद (वगाली उमीचद नव्हे) याचा पुष्कळच उपयोग झाला होता * पूर्वभारत पंचविण्याची 'पहिली पायरी म्हणून प्लाइव्हर्ने त्हा भागात दुहेरी राज्यव्यवस्था सुरू केली व त्यानें सत्ताबारी नवावाला 'नामधारी बनविले या कामी महमद रेझाखान हा कंग्राइव्हच्या उपयोगी पडला होता रेझाखानला निष्प्रभ करताना वॉरन हेस्टिंग्जनें नदकुमाराच्या खटाटोपी स्वभावाचा भरपूर उपयोग करून घेतला व शेवटी नदकुमारावरच बालट रचून त्यानें त्याचा काटा कायमचा दूर केला या गोष्टी ब्रिटिश सत्तेच्या उत्कर्षाच्या सुरुवातीलाच घडलेल्या असल्या तरी, 'प्रसादचिन्हानि पुरः फलानि' या न्यायाने त्या सूचक आहेत वॉरन

* Rise of the Christian Power in the East, Vol. I, pp. 62-75.

हेस्टिंग्जच्या या सर्व कारस्थानांना इंग्लंडमधल्या त्याच्या धन्याची पूर्ण मान्यता होती* हे लक्षात ठेवण्यासारखे आहे

सातारा, नागपूर, झाशी, सबळपूर, तजावर, अयोव्या वगैरे सस्थाने खालसा करण्याचा डलहौसीने धूमधडाका चालविला व ज्या निजामाच्या परधार्जिणेपणामुळे इग्रजाना हिंदुस्थानातल्या अनेक राज्यसत्ता धुळीस मिळविता आल्या त्या निजामाचा वन्हाड प्रातहि डलहौसीने ताव्यात घेतला! हें पाहून हिंदु व मुसलमान अशा दोन्ही धर्मांच्या सस्थानिकानी हें ओळखले की, एकेका सत्ताधीशाला वेगवेगळा काढून, हिंदुस्थानात आपल्या सत्तेचा विस्तार करणारे इग्रज आता हिंदुस्थानचा सगळाच नकाशा लाल रंगाने भूषविण्याच्या मार्गात आहेत ! इग्रजाच्या सत्तावादीमुळे शिरजोर बनलेल्या काही मिशनऱ्यांनी धर्मप्रसार करताना अतिरेक चालविला असल्याचाहि बोभाटा होऊं लागला अशा कारणानी समाजात अनेक ठिकाणी असतोष दडून राहिला होता त्या दारूच्या कोठारात कसली तरी ठिणगीच पडावयाची राहिली होती काडतुसाना लावण्यात आलेल्या चरबीचा बोभाटा झाला आणि हे कोठार भडकू लागले सुडाची भावना कितीहि काळ सुप्तावस्थेत राहिली तरी ती नष्ट होत नाही, (Vengeance sleeps long but never dies) अशा आशयाची एक म्हण इटॅलियन भाषेत आहे ती या प्रसंगी दोन परस्परविरोधी तऱ्हांनी प्रत्ययाला आली दिल्ली-लखनौच्या राजघराण्याचे इस्लामी अभिमानी नाराज झालेले होते सातारा, झाशी, नागपूर या सस्थानाना झळ लागल्यामुळे व नानासाहेब पेशव्यासारख्या मानी व पराक्रमी पुरुषाची मानखडना करण्यात आल्यामुळे सज्ज झालेले हिंदूहि प्रसंगाची वाट पाहात होते सूडाच्या भावनेने या सगळ्यांची जवर-दस्त जूट जमून आली पण, सूडाच्याच भावनेच्या वेगळ्या प्रकारच्या लीलेमुळे गीख व गुरखे या सग्न्यात सामील झाले नाहीत धर्मच्छलकाचा बदला घेण्यात बाणेदारपणा दाखविणाऱ्या गिखाच्या मनात, गुरुगोविंदसिंग व बन्दा याचे दिल्लीच्या इस्लामी सत्तेकडून झालेले हाल शल्यासारखे रुतून बसले होते प्रसंग सापडेल तेव्हा दिल्ली शहर भरदिबसा लुटण्याची जागृति-

*Rise of the Christian Power in the East Vol III, pp 8-13

स्वप्नें शिखांच्या मनात सर्वद्वेष धोळत होती या स्वप्नांना सत्य स्वरूप देण्याला शीख या वेळीं प्रवृत्त झाले व म्हणून ते या आंदोलनापासून अलिप्त राहिले इंग्रजांनी नेपाळवर चाल केली तेव्हा अयोध्येच्या नवाबाने त्यांना बरीच मदत केली होती, ही गोष्ट गुरख्यांच्या मनात डाचत होती त्यामुळे, बंडात सामील होण्याबद्दलची विनंति गुरख्यांना करण्यात आली असूनहि ती निरूपयोगी ठरली शीख व गुरखे या प्रसंगीं जसे वागले त्याहून भिन्न प्रकाराने ते वागले असते तर, हिंदुस्थानचे राजकीय भवितव्य कदाचित् वेगळ्याच बळगावर गेले असते

पण तसें काही न घडता भाग्यवान इंग्रज या वणव्यातून निभावून निघाले 'कुपणी' सरकारचा अंमल संपून राणी सरकारचे राज्य सुरू झाले नवी धोरणे आखताना अनुभवानी शिकविलेले शहाणपण जमेल्या घटनांत आले. हिंदु व मुसलमान यांची एकजूट आपल्या सत्तेच्या स्थैर्याला घातक आहे हा धडा इंग्रज या प्राणसंकटामुळे पक्केपणी शिकले 'नमयामास नृपानन्दरत्न' या वचनात सुचविल्याप्रमाणे, देशी सस्थानिकांना नष्ट करण्याऐवजी निष्प्रभ करून टिकविण्यातच धोरणीपणा आहे, असे इंग्रज मुत्सद्यांना वाटू लागले बंडात सामील झालेल्या शिपायांचा व सरकारी नोकरांचा कायमचा वृत्तिच्छेद करण्याचे धोरण सुरक्षितपणाचे वाटू लागल्यामुळे, यापुढे सैन्यात शीख, पंजाबी, सरहद्दीवरचे पठाण व गुरखे मना प्रामुख्य देण्याची वृत्ति प्रबळ झाली आजच्या सैन्यांत पंजाब्यांना उं डोईजड महत्त्व आले आहे त्यांची पाळेमुळे किती खोलवर रुतलेली आहेत हे डॉ० अम्बेडकर यांनी आपल्या पुस्तकात श्री० चौधरी यांच्या Modern Review मधील लेखांच्या आधारे विशद केले आहे * सर जॉन लॉरेन्सने १८५८ साली सर फ्रेडरिक करी याला लिहिलेल्या पत्रातील पुढील उद्गारांवरूनहि तीच गोष्ट सिद्ध होत आहे

"Under the mercy of God, the loyalty and contentment of the people of the Punjab has saved India. Had the Punjab gone, we must have been ruined"†

*Thoughts on Pakistan, pp 67-69

†Quoted by Major Basu in "Rise of the Christian Power in the East," Vol V, p. 38

(ईश्वरी कृपा म्हणून पंजाबमधील लोक राजनिष्ठ व सतुष्ट राहिले. त्यामुळेच हिंदुस्थानात आम्ही टिकून राहिलो पंजाब विथरला असता तर आमचा पुरा नाशच झाला असता)

अन्य प्रसंगी थपडा सहन करणाऱ्या हिंदी सस्थानिकाना भारताच्या राजकीय प्रगतीचा प्रश्न निघताच जावईपणाच्या लहरी का येऊ लागतात आणि स्वराज्य-स्वातंत्र्याचा प्रश्न निघताच मुसलमानांचा भाव का बदलतो या प्रश्नाचा, १८५७-५८ साली इंग्रज जें शहाणपण शिकले त्याच्याशी फार जिऱ्हाळ्याचा संबंध आहे मुसलमानांच्या महत्त्वाकांक्षांच्या आडमाप उड्या, १९३५ च्या राज्यघटना कायद्यात सस्थानिकांच्या मागण्यांना देण्यांत आलेले अवास्तव महत्त्व आणि या कायद्याच्या दुस्स्तीची योजना मुचवितांना पंजाबचे पंतप्रधान सर शिकदर हयातखान यांनी सैन्यातील पंजाब्यांच्या प्रमाणाबद्दल धरलेला आग्रह* या सर्वांची सगती कशी लावावयाची या—बद्दलचं काही एक धोरण चाणाक्ष वाचकाना आता आखता येईल

इंग्रजांच्या अधिराज्याखाली नादणाऱ्या हिंदुस्थानातल्या लोकाना शिक्षण कोणत्या प्रकारचें द्यावयाचे या प्रश्नाचा निकाल १८५७ च्या प्रसंगाआधीच लागला होता राणीच्या जाहीरनाम्यातील उदार तत्त्वे घोषित झाली व उच्च शिक्षणाचे कारखाने उभारण्यासाठी व त्यातून निघणारा माल नंवरी आहे की नाही हें ठरविण्यासाठी विद्यापीठाची स्थापना हळुहळू होऊ लागली. आपण निर्मिलेल्या सृष्टीच्या पसऱ्यावर अधिराज्य गाजवावयाचे तर कोणाची तरी मदत पाहिजे म्हणून ईश्वरानें माणूस निर्मिला, तो हुवेहूव आपली प्रतिमा म्हणून निर्मिला असे ख्रिस्ताचे भक्त म्हणतात हिंदुस्थानातल्या नवशिक्षितांच्या दाबतीतहि हेच म्हणता येईल । या नवशिक्षिताची सख्या वाढू लागताच त्यांच्याकडून कोणता टाहो फोडला जाऊ लागला असेल याची कल्पना १८८५ साली स्थापन झालेल्या इंडियन नॅशनल काँग्रेसच्या पहिल्यापहिल्या अधि-

*The composition of the Indian Army as on 1st January 1937 shall not be altered. In case of reduction, the communal proportion shall be maintained, but this may be reduced in case of war or other emergency.—quoted by Dr *Rajendra Prasad* in 'Pakistan'

वेशनातून समत झालेल्या ठरावावरून करता येण्यासारखी आहे उच्च नोकऱ्यातून गिरकाव व आय०सी०एस०ची परीक्षा हिंदुस्थानातहि होण्या-बद्दलचा आग्रह या दोन विषयांना त्या काळात फार महत्त्व होतें

लोकांच्या मनात काय चालते याचा कानोसा लागण्याच्या दृष्टीने काही तरी योजना होणें हे कारभाराच्या सुरक्षिततेच्या दृष्टीने श्रेयस्कर ठरेल, असें इंग्रज मुत्सद्यांना वाटू लागले १८६१ सालचा कौन्सिलविषयक कायदा म्हणजेच या हेतूनें घडविलेली पहिली योजना होय या कायद्यामुळे गव्हर्नर-जनरलच्या कौन्सिलात सरकारनियुक्त बिनसरकारी माणसें घेण्यात आलीं पतियाळाचे महाराज, बनारसचे राजेसाहेब आणि ग्वाल्हेरचे सर दिनकरराव राजवाडे यांची १८६२ साली या जागी नेमणूक झाली मस्थानिकाचे महत्त्व मान्य करण्याची दृष्टि या नेमणुकांत निश्चित दिसते प्रतिनिधि ज्या मतदार-संघातर्फे नेमला जातो त्याच्या स्वरूपावर त्याच्या कामाचें स्वरूप अवलंबून असतें असे मानलें तर, या लोकाकडून काम कसे झाले असेल याची कल्पना सहज करता येईल कारण, गव्हर्मेंट हाऊस हाच या लोकांचा मतदारसंघ असे! असे असलें तरी, निर्भय वृत्तीची निर्भीड माणसे या ठिकाणी अगदीच जात नसत असे नाही रावसाहेब विश्वनाथ नारायण मंडलीक हे १८८४ पासून १८८७ पर्यंत या कौन्सिलात होते इंग्लिश गिरण्याच्या कापडावरील आयात जकात रद्द करू नये असे त्यांनी आग्रहाने प्रतिपादिलें, तरीहि सरकारनें आपलाच हेका चालविला या अरेरावीचा निषेध म्हणून रावसाहेब मंडलीक हे दुसऱ्या दिवशी नखगिखात खादीचे कपडे परिधान करून कौन्सिलात हजर राहिले होते * गव्हर्नर जनरलच्या कौन्सिलच्या धर्तीची कायदेमंडळे प्रमुख प्रांतातूनहि याच सुमाराम प्रस्थापित झाली मुंबईचे विख्यात हिंदु पुढारी कै० जगन्नाथ शंकरशेट यांना १८६३ मध्ये मुंबई कौन्सिलचे सभासद म्हणून नेमण्यात आले

ही नामधारी कायदेमंडळे स्थापन झाल्यावर ३०-३१ वर्षांनी म्हणजे १८९२ साली त्यांच्या स्वरूपात सुधारणा करण्यात आला मध्यतरीच्या या काळांत लोकमताचा चिमटा सरकारला कोणत्या दिशेनें वसू लागला असेल याची कल्पना या काळांत झालेल्या प्रमुख कायद्यामुळे होऊ शकते.

१८७१ मध्ये इंडियन पीनल कोडमध्ये १२४-अ म्हणजे राजद्रोहाचें कलम घुसले. ग्लॅडस्टनने ज्याला 'सरकारला लाज आणणारा कायदा' अमें प्रशसापत्र दिलें तो देशी भाषेंतल्या मुद्रणाचे नियंत्रण करणारा कायदा व शस्त्रास्त्राच्या वापरावर जास्त कडक निर्वध घालणारा Arms Act हे दोन कायदे लिटनच्या कारकीर्दींत (१८७६ ते १८८०) झाले. कै० दादाभाई नौरोजी यांच्या प्रयत्नाना थोडेंसे यश आले व आय०सी०एस०मध्ये थोडे हिंदी लोक घेण्याची व्यवस्था झाली. रिपनच्या कारकीर्दींत (१८८० ते १८८४) स्थानिक स्वराज्य संस्थांचा पाया घातला गेला, व खाजगी शिक्षणसंस्थाना मान्यता मिळाली. न्यायाच्या पवित्र क्षेत्रात तरी वर्णभेद नसावा म्हणून 'इल्वर्ट विल' पास करण्याचे प्रयत्न याच कारकीर्दींत झाले, पण गोच्या नोकरशाहीच्या संघटित चळवळीमुळे हा हेतु पूर्णतया सफल झाला नाही.

१८८५ साली इंडियन नॅशनल काँग्रेसची पहिली बैठक झाली व १८८८ साली सर सय्यद अहमद यानी सर ऑक्लड कॉल्व्हिन यांच्या प्रेरणेने व सहकार्याने 'Anglo-Muslim Defence Association' ही संस्था स्थापिली. नव्या युगांत सुरू झालेल्या नव्या शिक्षणाविषयी मुसलमान समाजानें बेफिकिरी दाखविली होती. पश्चिम भाषा शिकून सरकारात मानमान्यता मिळण्याचे दिवस संपले असल्यामुळे, मुसलमान समाजाचें महत्त्व हळुहळू घटत चाललें होतें. हें ओळखून, सर सय्यद अहमद यानी मुसलमानांच्या शिक्षणविषयक प्रगतीसाठी प्रयत्न चालविले. अलीगडचे विद्यापीठ हें त्याच्याच प्रयत्नाचें परिणत फळ आहे. १८५७ च्या उत्थानात मुसलमानांनी भाग घेतल्यामुळे त्यांच्यावर सरकारची नाराजी झालेली आहे व सरकारचा दृष्टिकोन बदलल्याशिवाय मुसलमानांचे दरबारी महत्त्व वाढणार नाही. हे ओळखून, या गृहस्थानी मुसलमानांना राजनिष्ठ वनविण्याचे प्रयत्न सुरू केले. सरकारला या गोष्टीची वर्दी होतीच. सुशिक्षितामधील वाढती जागृति व चळवळ यामुळे हातांतली थोडी फार तरी सत्ता हळुहळू सोडावी लागणार, हें ज्या चाणाक्ष इंग्रज अधिकाऱ्यांना दिसू लागले होतें त्यांनी, सुशिक्षितांच्या हाती पडलेली सत्ता त्यांच्या अंगी लागू नये म्हणून काय करावे याबद्दल विचार सुरू केला. राज्यानें बहु दाखून ठेवलेल्या गाईला

दावें सैल केल्याचे आमिष दाखविणें अपरिहार्य असल्याचे दिसू लागलें की, मालक तिच्या गळ्यात लोढणें अडकवितो, तसाच प्रकार येथें झाला

मुसलमान समाजाने काँग्रेसच्या नादी लागूनयें म्हणून 'अँग्लो मुस्लीम डिफेन्स असोसिएशन' काढण्यांत आली होती राष्ट्रीय आंदोलनाच्या पहिल्या अवस्थेंत मुसलमानांचा उपयोग लोढण्यासारखा (Counter-poise) झाला

संस्थानिक, अँग्लो इंडियन, मागसलेले वर्ग वगैरेचाहि उपयोग यापुढील काळात याच दृष्टीनें करण्यांत आला पण, लोढणें बनण्याचा मान मिळविण्यांत मुसलमान हे जसे कालदृष्ट्या श्रेष्ठ तसेच ते या बाबतीत सर्वच दृष्टींनी श्रेष्ठ आहेत !

मुसलमानांच्या राजनिष्ठेची खात्री पटून त्याची उपयुक्तता दिसू लागताच लष्करी नोकरीच्या दृष्टीनेंहि त्याचे महत्त्व वाढूं लागवें हें स्वाभाविक होतें त्या वेळच्या लष्करी धोरणाच्या दृष्टीनेंहि मुसलमानांना हें महत्त्व मिळणें क्रमप्राप्त होते रशिया हिंदुस्थानवर स्वारी करणार या खऱ्या-खोट्या भीतीने हिंदुस्थान सरकारची लष्करी धोरणें त्या काळात आंखली जात असत, हें प्रसिद्ध आहे * पण माणूस बाघाला भितो तसा बाघहि माणसाला भितो म्हणतात रशियाचें गुप्त हेरखातें त्या वेळीं झारला रशियावर होऊ

*या धोरणाची कल्पना येण्याच्या दृष्टीने पुढील उतारा वाचनीय आहे १८८५ साली रशियन सेनापति कॅमराफ यानें जेव्हां अफगाणिस्थानच्या सरहद्दीवरील पेंजडे गाव घेतले, तेव्हा रशियाचें व इंग्लंडचें युद्ध होण्याची वेळ आली होती पण, अमीरानें पेंजडेवरील आपला हक्क सोडून दिल्यामुळे तें प्रकरण सलोख्याने मिटलें जाऊन तेव्हाच शांतता झाली तथापि, अफगाणिस्थान व इराण आणि अफगाणिस्थान व रशिया यांच्या दरम्यानची सरहद्द ठरवून देण्याच्या कामी हिंदुस्थान सरकारने पुढें बराच खर्च केला रशियाचे भीतीचें एवढ्यानेच निराकरण झाले असें नाही तर सरहद्दीवरील किल्ले वळकट करणें आणि तेथे रेल्वे बांधणें या कामी कोट्यवधि रुपयांचा चूर झालेला आहे वलुचिस्थानास कवेट्टा प्रांत जो सन १८८७ साली जोडला गेला आणि सन १८९५ साली चित्रळचें जें प्रकरण उपस्थित झालें त्यांतील बीजहि हेंच होय

—लो० टिळकांचे केसरीतील लेख, राजकीय खंड २, पृ० ३०८.

घातलेल्या चढाईच्या भयानक बातम्या पुरवीत असे या बातम्यांच्या स्वरूपाचा उलगडा पुढील उतान्यावरून होण्यासारखा आहे

This alarm concerning Russian invasion and encroachment was not on one side only Just as British Rulers regarded an advance from the North on India to be imminent, so the Czar's ministers were afraid of an insurrection among the Muslims of central Asia fomented from India They were told by their secret service agents that Afganistan was to be made the starting point where troops and ammunition would be massed for an advance on Russian territory. The Muslims of 'Turkestan' would be roused to revolt against 'Holy Russia' and the Indian Muslims would be employed for that purpose *

(रशियाची स्वारी व रशियाकडून होणारं आक्रमण या सवधातली भीति केवळ एकतर्फी नव्हती उत्तरेकडून हिंदुस्थानवर होणाऱ्या स्वारीच्या भीतीमुळे ब्रिटिश राज्यकर्त्यांचा जीव धाकधूक होत असे त्याप्रमाणेच, झारच्या प्रधानमंडळालाहि असें भय वाटे की, हिंदुस्थानातून मिळणाऱ्या चिथावणीमुळे मध्य आशियातील मुसलमान बड करून उठतील अफगाणिस्थान हे केन्द्र कल्पून, तेथें सैन्य व दारुगोळा जमा करून, रशियन मुलुखावर चाल करून जाण्याचे बेंत सुरू असल्याचें वृत्त या प्रधानांना गुप्त हेरखात्याकडून कळविलें जात होतें तुर्कस्थानमधील मुसलमानांना 'पवित्र रशिया' विरुद्ध बड पुकारण्याची चिथावणी मिळणार आणि त्या कामी हिंदुस्थानातील मुसलमानांचा उपयोग केला जाणार, असें त्यांना कळत होते) •

हेरखात्याकडून प्रसृत करण्यात येणाऱ्या गोष्टी स्वीकारताना फार काळजी घ्यावा लागत ह खर, पण रशियाच हेरखाते रशियन सरकारलाच खोटी माहिती पुरवील हें तरी संभवनीय कसें मानावें ? लष्करी धोरणाच्या दृष्टीने हिंदुस्थानातल्या मुसलमानांना प्राप्त झालेले हे महत्त्व लक्षात घेतलें म्हणजे त्यांचे इतरहि बाबतीतले छंद पुरविले जावे हे क्रमप्राप्तच दिसते. त्यात त्यांच्या राजनिष्ठेची भर पडली ! मग, मुसलमानांचें पारडें प्रत्येक

*The Challenge of the N.W. Frontier by C F Andrews.

बाबतीत जड व्हावे आणि सत्तासंक्रमणाचा (Transfer of Power) प्रसंग येणार असे दिसताच त्यांनी रसून वसलेल्या विहिणीचा आव आणावा, यात नवल काय ?

१८९२ सालच्या कौन्सिलवाढीच्या कायद्यानें लोकाना अधिकार असे कांहीच दिले नाहीत काँग्रेसच्या स्थापनेपासून सहा वर्षे चळवळ सुरू होती, व या अवधींत दोन वेळ इंग्लंडला शिष्टमंडळेंहि गेलीं होती त्या मानाने पदरात कांहीच पडलें नाही हे खरें असलें तरी, वरिष्ठ कायदेमंडळाच्या व प्रमुख प्रांतांतल्या कायदेमंडळाच्या सभासदांची संख्या वाढली एवढी प्रगति झाली लोकलबोर्डें व म्यूनिसिपालिट्या यांच्यासारख्या स्थानिक स्वराज्यसंस्था, चेबर ऑफ कॉमर्ससारख्या व्यापारी हितसंबंधाचा विचार करणाऱ्या संस्था, विद्यापीठे अशा लोकसभांनी ज्याची शिफारस केली असेल त्या सभासदांची नेमणूक करण्याला सरकार तयार झाले निवडणुकीच्या तत्वाला यापलीकडे स्थान देण्यात आलें नाही वार्षिक अंदाजपत्रकावर सर्वसामान्य चर्चा करण्याला मुभा मिळाली पण अमुक खात्यातला अमुक खर्च कमी करा असे ठरावाच्या रूपानें सांगण्याची सोय झाली नाही प्रश्न विचारून ग्राहिती मिळविण्याची शक्यता निर्माण झाली, पण, प्रश्नाच्या छापील उत्तरात ज्या मेळा असतात त्यांचें दिग्दर्शन करण्याला उपयोगी पडणारे पुरवणी प्रश्न विचारण्याला सवड देण्यात आली नाही

या कायद्यानें निवडणुकीचें तत्त्वच खऱ्या अर्थाने प्रस्थापित झाले नाही, त्यामुळे मतदारसंघांच्या स्वरूपाचा प्रश्नहि या वेळी फारसा पुढें आला नाही पण पडद्यामागें मात्र स्वतंत्र मतदारसंघाचा प्रश्न व त्याला अनुकूल अशी विचारसरणी सिद्ध करण्याचें काम चालू होतें सर सय्यद अहमद या धोरणी गृहस्थाचे सतत चाललेले प्रयत्न मुसलमानांची दरबारी प्रतिष्ठा कमी वाढवीत होते याचें वर्णन करणारा पुढील उतारा मोठा सूचक आहे-

Sir Syed Ahmedkhan did all in his power to re-habilitate the reputation of the Moslems. He was bent upon reforming the Mohammedan educational system. He found it, to be inadequate and out-of-date. Shortly before his death (1898), he combated Pan-Islamic sentiment excited by the Greco-Turkish war. He contributed

articles preaching loyalty to the British rulers of India even if they were compelled to pursue an unfriendly policy towards Turkey. He thus raised the status of his co-religionists in the estimation of the British rulers. ”*

(मुसलमानांची पत फिरून प्रस्थापित व्हावी म्हणून सर सय्यद अहमदखान यांनी शक्य ते सर्व प्रयत्न केले. मुसलमानांची शिक्षणपद्धति अपुरी व मागसलेली असल्याचे लक्षात आल्यामुळे ती सुधारण्याचा त्यांनी निश्चय केला. ते १८९८ साली पैगबरवासी झाले. ग्रीस व तुर्कस्थान यांच्या मधील लढाईमुळे इस्लामच्या एकजुटीच्या भावना उद्दीपित होत होत्या. त्यांना त्यांनी आपल्या मृत्युपूर्वी आळा घातला. तुर्कस्थानला प्रतिकूल असे धोरण चालवावे लागेल तरी ते चालवूनहि, हिंदी मुसलमानांनी ब्रिटिश राज्यकर्त्यांशी राजनिष्ठ राहावे अशा आशयाचे प्रचारात्मक लेख त्यांनी लिहिले. या मार्गांनी त्यांनी ब्रिटिश राज्यकर्त्यांच्या दृष्टीने आपल्या धर्म-बाधवाची योग्यता वाढविली.)

वरिष्ठ सरकारी अधिकाऱ्यांना इषारे देऊन हे सद्गृहस्थ आपल्या धर्म-बधूचे महत्त्व वाढविण्याची दक्षता कशी घेत असत याची साक्ष पुढील उताऱ्यावरून पटण्यासारखी आहे.

The Government was aware of the warnings of Sir Syed Ahmedkhan. He impressed upon the Government that if the agitation spread from the unwarlike (Hindu) to the warlike (Moslem) classes, it would go beyond writing and talking and would lead to blood-shed. If the Moslems joined the schemes of the congress, he warned that the Viceroy would realise that “a Mohammedan agitation was not the same as a Bengali agitation.” The Government did not forget 1857 nor the need to conciliate the Moslems.†

(सर सय्यद अहमदखान यांनी दिलेले इषारे सरकारच्या लक्षात होते. पडसाऊवृत्तीच्या हिंदूमधील चळवळीचे वारें लढाऊ वृत्तीच्या मुसलमाना.

*The Problem of Minorities by K. B. Krishna, p. 95.

†The Problem of Minorities, p. 108.

पर्यंत पोचले तर तें लिहिण्या-बोलण्याच्या मर्यादा ओलाडून पलीकडे जाईल आणि त्याचें पर्यवसान रक्तपातात होईल हें म्हणणे त्यांनी सरकारच्या मनावर ठसविलें त्यांनी व्हाइसरॉयला असा इषारा दिला की, मुसलमान काँग्रेसच्या योजनेत सामील झाले तर, मुसलमानाची चळवळ म्हणजे बंगाली-बाबूची चळवळ नव्हे, हें सरकारला कळून चुकेल । सरकारला १८५७च्या प्रसंगाचे विस्मरणहि झालें नव्हतें आणि मुसलमानांना सतुष्ट करण्याची गरजहि त्याच्या स्मृतीतून गेलेली नव्हती ।)

सर सय्यद अहमदखान याची पुण्याई हळुहळू कशी सफल होऊ लागली होती हे कळण्यासाठी १८९२च्या कायद्यापूर्वीच्या काहीं गोष्टी अभ्यासिल्या पाहिजेत ६-११-१८८८ रोजी विलायत सरकारकडे धाडण्यात आलेल्या हिंदुस्थान सरकारच्या खलित्याला त्या वेळचे गव्हर्नर जनरल लॉर्ड डफरिन यांनी स्वतःची म्हणून एक पत्रिका जोडली आहे हिंदुस्थानच्या लोकसभ्येंत धर्मभेद, आचारभेद, भाषाभेद वगैरेचा बुजबुजाट कसा झालेला आहे याचें मोठें खुमासदार वर्णन त्यांनी या पत्रिकेत केले आहे १८९२च्या कायद्याची चर्चा पार्लमेंटमध्ये चालली असता रिपन, नॉर्थब्रुक, ग्लॅडस्टन, टेंपल वगैरे वक्त्यांनी या भेदाचा वाऊ करण्याला सोडलें नाही डफरिनच्या जागीं आलेले गव्हर्नर जनरल लॉर्ड लॅन्सडाऊन याच्यावर १८९२च्या कायद्याची अंमलबजावणी करण्याचा प्रसंग आला कायद्यात अतर्भूत झालेलें औदार्य अंमलबजावणीचे नियम बनवितांना नाहीसे करून टाकण्याची विद्या या वेळी उपयोगी पडली आणि नियम करताना जातिभेद व धर्मभेद यांच्यावर सडकून भर देण्यांत आला १५-८-१८९२ रोजी वरिष्ठ सरकारतर्फे प्रांतिक सरकारांना पत्रे धाडण्यात आली कायदेमंडळाच्या प्रतिनिधींना मान्यता देताना कोणती दृष्टि ठेविली जावी याचे दिग्दर्शन या पत्रात करण्यात आलेले आहे प्रतिनिधित्व मिळण्याच्या योग्यतेचे व महत्त्वाचे म्हणून जे वर्ग वरिष्ठ सरकारने सुचविले त्याची सख्या नऊ असून, त्यात हिंदूच्या बरोवरीनें मुसलमान, बिनसरकारी युरोपियन व अँग्लोइंडियन, व्यापारी व कारखानदार, मळेवाले, मुंबई-कलकत्ता-मद्रास यासारख्या शहरांतले नागरिक, मध्यम प्रतीच्या शहरांतले नागरिक, ग्रामीण वर्ग आणि धंदेवाईक व विद्याव्यवसायी वर्ग इतक्याचा समावेश झालेला आहे

प्रकरण ४ थें

मुसलमानांच्या मागण्यांचा क्रमविकास

टप्पा दुसरा : १८९२ ते १९२०

१८९२ चा कौन्सिलसुधारणेचा कायदा व प्रास्तावून द्विदलराज्यपद्धतीचा प्रारंभ करणारा मॉंटफर्ड सुधारणांचा कायदा याच्या दरम्यान जो पाव-शतकाचा अवधि लोटला त्यांतील महत्त्वाच्या घडामोडी आणि त्यात मुसल-मानांच्या मागण्यांची झालेली वाढ यांचा विचार नीटपणीं करण्यासाठी या कालखंडाचे काही भाग पाडणें सोईस्कर होईल कर्झनशाहीची सुरुवात होईपर्यंतच्या वर्षांचा एक खंड पडतो कर्झनशहाच्या कारकीर्दीला स्वतंत्र खंड मानण्याइतकें महत्त्व देणें प्राप्त आहे मोर्ले-मिटो सुधारणांच्या वाटा-घाटीचा व अमलवजावणीच्या सुरुवातीचा काळ स्वतंत्र खंड म्हणून विचारांत घेण्यासारखा आहे महायुद्धकालीन घडामोडी, मॉंटफर्ड सुधारणांचा ऊहापोह आणि त्या सुधारणांची फलश्रुति या सर्वांचा मिळून विचार शेवटच्या कालखंडात होण्यासारखा आहे

कौन्सिलसुधारणेचा कायदा झाल्यानंतर पुढच्याच वर्षी मुंबई शहरांत पहिला मोठा जातीर्थ दगा घडून आला नाशिक जिल्ह्यात येवले मुक्कामी याच वर्षी झालेला दगा वर्षभर धुमसत राहिला धार्मिक भावना दुखविल्या जातात या काल्पनिक समजुतीनेहि मुसलमान बेभान बनतात अशी सबब सांगणाऱ्या सरकारकडून हिंदूंच्या रास्त अधिकारावर आक्रमण सुरू झाले मुसलमानांच्या या नव्या वृत्तीची चर्चा सुरू झाली व हिंदुसमाजात सुप्तावस्थेंत असलेल्या पराक्रमी वृत्तीची जोपासना करण्यासाठी व हिंदु-समाजाला सुसधटित करण्यासाठी, लोकमान्य टिळकांनी श्रीशिवाजी उत्सव सुरू केला लवकरच या उत्सवाला देशव्यापी स्वरूप प्राप्त झाले

एकतंत्री ब्रिटिश राज्यकारभारामुळे नवशिक्षित वर्ग चांगलाच असंतुष्ट होऊ लागला होता या असंतोषाची लाट समाजात खालवर पोचविण्याचें

कार्य निसर्गनिंच केलें। वारवार पडू लागलेल्या दुष्काळांमुळें गरीब रयत कष्टी झाली व ती नव्या राज्यव्यवस्थेला नावे ठेवू लागली। इतक्यांत प्लेगच्या साथीनें कहर उसळून दिला तरणी-ताठीं माणसें तडकाफडकीं मरू लागली। कर्तीं माणसेच दगावल्यामुळे कुटुंबेच्या कुटुंबे हवालदील होऊं लागली। प्लेगप्रतिबंधक उपायाची अमलबजावणी अशा कडक रीतीनें होऊ लागली कीं, या त्रासापेक्षा प्लेगनें मरण आलेले पत्करलें, असें लोकाना वाटू लागले। या उपायाची अमलबजावणी करणारा अधिकारी रॅड फारच अप्रिय झाला। व्हिक्टोरिया राणीच्या राज्यारोहणाचा हीरक महोत्सव-समारंभ २२ जून १८९७ रोजी साजरा होणार आहे या गोष्टीचे टिपण साधून, प्रसिद्ध चाफेकर वंधूपैकी दामोदरपंत यांनीं पिस्तूल झाडून रॅड व आयर्स्ट या साहेबाचा खून केला। राजकीय असंतोष प्रकट करण्याच्या या नव्या पद्धतीचे पडसाद हिंदुस्थानच्या सादी-कोपऱ्यातहि उमटले. इतकेंच नव्हे तर, ते सातासमुद्रापलीकडेहि जाऊन पोचले।

चादीच्या भावातली अस्थिरता, चलनावावतचें सरकारचे धरसोडीचें धोरण, टाकसाळी बंद करून सरकारनें दाखविलेली अनास्था इत्यादि प्रकार याच सुमारास घडल्यामुळें व त्याचे अनिष्ट परिणाम व्यापार व शेतकी या दोन्ही महत्त्वाच्या धंद्यांवर होऊ लागल्यामुळे, असंतोषाची कक्षा चांगलीच ऐसपैस वाढू लागली देशात नव्यानें सुरू झालेल्या देशी कापडाच्या धंद्याला संरक्षण मिळाले तरच तो धंदा परदेशी कापडाशी होणाऱ्या स्पर्धेत तग धरू शकेल ही व्यापारी वर्गाची रास्त मागणीहि सरकारनें मानली नाही असंतोष वाढण्याला हीहि गोष्ट कारणीभूत झाली या सुमारास आफ्रिकेत सुदानवर केलेल्या स्वारीचा खर्च इंग्लंडनें हिंदुस्थानवर लादला याहि गोष्टीचा खूप बोभाटा झाला

मुसलमानांच्या वाढत्या चढेलपणांमुळें हिंदुसमाज त्याच्या मोहरमासारख्या सणात सामील होईनासा झाला व गणेशोत्सवासारखे सार्वजनिक उत्सव अखिल हिंदूच्या संघटनेचें कार्य करू लागले मुसलमान समाजातली दडेली प्रसंगी कोणत्या थरापर्यंत जात असे याचें उदाहरण म्हणून १८९४ सालीं पुण्यांत घडलेली एक गोष्ट सांगण्यासारखी आहे वार्षिक वहिवाटीप्रमाणें श्री ज्ञानेश्वर-तुकाराम महाराजांच्या पालख्या शहरातून मिरवत जात असता,

मुसलमानांनीं लोकांच्या डोळ्यादेखत जुने खेटर व धोंडे पालखीवर मारले. १८९५ च्या पावसाळ्यात धुळ्याच्या मुसलमानांनीं खुद्द सरकारी अमलदाराशीच मारामारी केली ! इकडे हिंदुस्थानांत मुसलमान असे अनन्वित प्रकार करीत होते तर त्याच वेळीं इंग्लंडमध्ये तळ देऊन राहिलेले त्याचे साहाय्यक तेथील लोकांना विपर्यस्त माहिती पुरवीत होते. मुसलमानांच्या असतोषाची जबाबदारी चळवळ्या हिंदूवरच आहे हा ग्रह इंग्लंडमध्ये पसरविला जात होता व या समजुतीच्या आहारी गेलेले सर वुडल्यम हटर 'लंडन टाइम्स' मध्ये मुसलमानांची तरफदारी करीत होते *मुसलमानांची दगे-खोरपणाची वृत्ति नुसत्या मुबई भागातच नाचत होती असे नाही पोरबंदर, कलकत्ता वगैरे ठिकाणीहि या वृत्तीचा स्फोट झाला होता रँड-आयस्ट यांच्या खुनाच्या पुढच्याच वर्षी मुसलमानांनी मुबईत दंगा केला

हिंदुस्थान सरकारचे लष्करी धोरण, आशिया खंडातल्या ब्रिटिश वर्चस्वाला उत्पन्न होऊं पाहणारा जपान हा नवा प्रतिस्पर्धी, हिंदी लष्करातले मुसलमानांचे स्थान व बदलत्या परिस्थितीमुळे वाढत्या लष्कराची लागणारी जरूरी या सर्व गोष्टींचा मेळ घातला म्हणजे या कालखंडात सरकारी धोरण मुसलमानांना खूष करण्याकडे का कललेलें होतें याचा उलगडा उत्तम प्रकारें होतो. १८९५ साली चित्रळवरील मोहिमेंत चौदा हजार सैन्य गुतवावें लागलें होते इराणच्या बाजूला रशियाच्या सूचक हालचाली चालत असल्याचा बोभाटा होताच ! रशियाला पायबंद घालावयाचा म्हणजे वाढती लष्करी सिद्धता अपरिहार्यच होती चीन-जपानचें युद्ध संपून त्यात जपान विजयी झाल्यामुळें व जपानी राष्ट्र हें चीन-हिंदुस्थानप्रमाणे झोपाळू नाही हें इंग्रजांना चांगलें माहीत झालें असल्यामुळे, या सभाव्य प्रतिस्पर्ध्याच्या भयानेहि लष्करी सामर्थ्याकडे लक्ष देणे प्राप्तच होतें आशियामधील साम्राज्याच्या स्थैर्याच्या दृष्टीने लष्करी सामर्थ्याची वाढ करणे अवश्य असल्यामुळे, राजनिष्ठेबद्दल प्रसिद्धीस आलेल्या मुसलमानांना सतुष्ट ठेवणें हें इंग्रजांच्या दृष्टीने क्रमप्राप्तच होतें मुसलमानांच्या दाडगाईमुळे अस्वस्थ झालेल्या हिंदूनाच विशेषतः त्रासदायक

*लो० टिळकांचे केसरीतील लेख, राजकीय खंड पहिला, पराचा कावळा, लेखाक १-२

झालेलें १५३-अ कलम १८९८ सालीं पीनल कोडमध्ये समाविष्ट करण्यात आलें

हिंदुस्थानची राजकारणी परिस्थिति अशा प्रकारची असताना, १८९९ साली लॉर्ड कर्झन याची गव्हर्नर जनरल म्हणून नेमणूक झाली आशियामधील साम्राज्यविषयक प्रश्न आपल्याला उत्तमच कळतात अशा तोऱ्यात वागणाऱ्या या कट्टर साम्राज्यशाही मुत्सद्यानें पुढील ५-६ वर्षांत असा धुमाकूळ माजवून दिला की, टीकेचे शब्द अगदीं तोलूनजोखून वापरण्याबद्दल प्रसिद्ध असलेल्या कै० ना० गोखल्यानाहि त्याची औरंगजेबाशीं तुलना करावी लागली १९०५ साली बनारसला भरलेल्या काँग्रेस अधिवेशनाचे अध्यक्ष म्हणून गोखले यानी जे भाषण केले त्यात कर्झनशाहीच्या स्वरूपाचें व परिणामाचें मार्मिक वर्णन केलेलें आहे गोखले म्हणाले

How true it is that to everything there is an end ! Thus, even the Viceroyalty of Lord Curzon has come to a close ! For seven long years all eyes had constantly to turn to one masterful figure in the land—now in admiration, now in astonishment, more often in anger and in pain, till at last it has become difficult to realize that a change has really come ! For a parallel to such an administration we must, I think, go back to the times of Aurangzeb in the history of our own country

(व्हाइसरॉय म्हणून कारभार करण्याची कर्झनची मुदत एकदाची संपली हें पाहिलें म्हणजे, भल्याबुऱ्या प्रत्येक गोष्टीला शेवट हा असतोच या सत्यावर विश्वास बसू लागतो ! सात सवत्सर म्हणजे काही थोडा काळ नाही ! या काळात, कोट्यवधि लोकांच्या या देशात सगळ्याचे डोळे सतत एकाच जबरदस्त व्यक्तीकडे वळलेले होते ! या दृष्टीत कधी कौतुकाचा भाव असे, कधी विस्मयाचा भाव असे, पण, राग आणि दुःख हेच भाव फार वेळा असत ! सात वर्षांच्या या संवयीचा परिणाम असा झाला आहे कीं, कारभारी पालटला हें सत्य मनाला पटणेंच दुस्तर झाले आहे ! मला वाटते की, अशा कारभाराची तुलनाच करावयाची तर आपल्याला आपल्या इतिहासांतल्या औरंगजेबाकडेच वळावे लागेल)

शुद्ध वृत्तिनिरपेक्षपणाने (objectively) विचार केला तर, लॉर्ड कर्झननें योजलेल्या अगर केलेल्या सर्वच गोष्टींना आज नावे ठेविता येणारहि नाहीत ! पोलिसखात्याची पुनर्घटना करण्यासाठी नेमण्यात आलेलें कमिशन, प्लेग-प्रतिबंधक उपायाची चौकशी करण्यासाठी नेमलेलें कमिशन, दुष्काळाच्या सकटाचा विचार करण्यासाठी नेमलेले कमिशन इत्यादि गोष्टी वाईटच होत्या असे नाही, पण, परकीय शासनसंस्थेकडून केल्या जाणाऱ्या गोष्टींचा विचार करताना त्या गोष्टींमागे असलेल्या वृत्तीचाच विचार प्रजेकडून प्राधान्ये करून केला जातो 'अमृतमपि विषम्' असा अनुभव यामुळें येतो मग, जे विषच आहे ते प्रजेला किती जहरी वाटेल, हें काय सांगायला पाहिजे ? वाढत्या शिक्षणामुळे देशांत उद्भवलेल्या नव्या चैतन्याला भिऊन, कर्झननें विद्यापीठाच्या कारभारात सरकारी होयबाचा शिरकाव करण्याचा प्रयत्न केला, त्याबरोबर लोकमत जास्तच खवळलें स्थानिकस्वराज्यसंस्थांचे अधिकार सकुचित करण्याच्या कर्झनच्या प्रयत्नांमुळेंहि असतोष वाढीस लागला या असतोषामुळें, बंगालमध्ये गुप्त सघटना करण्यात व क्रांति-प्रवण मनोवृत्ति निर्माण करण्यांत अरविंद बाबूचे बंधु दारीद्रकुमार घोष यांना कसें यश आलें याची हकीकत सरकारी प्रतिवृत्तांतच देण्यात आलेली आहे * रँड-आयस्टचा खून होऊन त्या प्रकरणाचा निकाल झाला, तरी चाफेकर प्रकरण महाराष्ट्रात धुमसतच होतें चाफेकर बंधूंची माहिती सरकारला पुरविणाऱ्या द्रविड बंधूंचा १८९९ च्या फेब्रुवारींत खून झाला या प्रकरणी फरासखान्नात चौकशी चालू असता चाफेकर बंधूपैकी घाकटे वासुदेवराव यांनीं आगरख्यात लपविलेले सहाबारी पिस्तूल काढून फौजदार, रामजी पाडु व बुइनसाहेब याजवर झाडलें द्रविडबंधूंच्या खुनाचा पत्ता लागला, पण, झाडाच्या देठातून देठ निघावे त्याप्रमाणें खुनातून खून निघू लागल्यामुळें, इग्रजी पत्रे कटाच्या कल्पनेचे घोडे नाचवू लागली (केळकरकृत टिळकचरित्र पूर्वार्ध पृ ६५६-६५७) मित्रमेळा वगैरे चळवळींच्या द्वारा नाशिक भागात नवे चैतन्य निर्माण केल्यावर, सावरकर बंधूपैकी विनायकराव हे १९०१ साली पुण्याच्या फर्ग्युसन कॉलेजमध्ये दाखल झाले होते त्याच्या प्रेरणेमुळें पुण्यातल्या व पुण्याबाहेरील मराठी मुल्खातल्या

*Sedition Committee Report 1918, pp 15-17.

तरुणाच्या वृत्तीला एक नवेंच वळण लागत होतें व सुशिक्षितामधला असंतोष चौफेर पसरत होता

सप्तजिह्व अग्नीप्रमाणे हा अनेकजिह्व असतोषहि मोठा दाहक होता । पण, मुसलमानांना राजी राखले म्हणजे हा असंतोष दडपून टाकितो येईल अशा धमेडीत राहून, नोकरशाहीनें दडपशाहीचा अवलंब करण्याचे ठरविले मुसलमानांची मनधरणी करण्याचें सरकारी धोरण कोणत्या थरापर्यंत जाऊं शकतें याविषयीची या काळातली काही उदाहरणे नमूद करण्यासारखी आहेत विजयादशमीच्या दिवशी नागपूरकर भोंसल्याची स्वारी शहरातून मिरवणुकीने निघावयाची ही वहिवाट पुरातन असून, तिच्यावर कसला निर्वध घातल्याचा दाखला १९०३ पर्यंत नव्हता मशिदीपाशीं वाघें न वाजविण्याचा निर्वध १९०३ साली घालण्यात आल्यामुळें, त्या सालची मिरवणूक निषेध म्हणून बंदच ठेवली गेली । पूर्वे बंगालचे लेफ्टनंट गव्हर्नर सर बॅम्फील्ड फुल्लर यांचें मुसलमानांना फूस देण्याचे धोरण स्पष्ट झाल्यामुळें त्या भागात मुसलमानांची दडेली हा एक मामुली विषय होऊन बसला कै० सर सी० वाय० चिंतामणी यांनी आपल्या ग्रंथांत * नमूद केलेली या प्रकाराची कांही उदाहरणें तर अशी आहेत की, त्याच्या खरेपणावर माणसाचा एकाएकी विश्वासहि बसू नये । खटल्यातल्या साक्षीदाराचे हिंदु व मुसलमान असे वर्ग पाडावयाचे आणि मुसलमानांच्या म्हणण्यावर, ते मुसलमान आहेत एवढ्याच-मुळें, जास्त विश्वास ठेवावयाचा असा प्रघात एका सेशनस जज्जाने पाडला ।

बंगालची फाळणी करण्याचा आपला निश्चय नझमसाहेबानी १९०५ च्या मध्याल्लू जाहीर केला त्यांचा हेतु चळवळ्या बंगाली हिंदूंचें बळ विभक्त करणें हा होता केवळ कारभाराच्या सोईसाठी काही योजना आखण्याचें त्यांच्या मनात असते तर विभागणीची पद्धत व वागण्याची पद्धत या दोहोंतहि त्यांना पुष्कळ फरक करता आला असता पूर्वे बंगालचे जिल्हे व आसाम याचे पाय एकत्र गुरफटविण्यात हेतु असा होता की, पूर्वे बंगालमधल्या बहु-संख्य मुसलमानांच्या संख्याबलाच्या मानाने त्या भागातले हिंदु दुबळे ठरावे । बंगालच्या फाळणीमुळें—अर्थात् बंगभंगामुळें—जी चळवळ झाली ती राष्ट्रीय चळवळीच्या इतिहासात सस्मरणीय आहे आजपर्यंत लोक नुसते स्वदेशीचा

पुरस्कार करीत आणि स्वदेशी धंद्यांना सरकारने संरक्षण द्यावे असे म्हणत. स्वदेशी धंद्यांना संरक्षण देण्याचा स्वाधीनचा मार्ग म्हणून बहिष्काराचा पुरस्कार होऊ लागला. नेमळेपणा व स्वाभिमानशून्यता यापासून भावी पिढीची मुक्तता व्हावी यासाठी राष्ट्रीय शिक्षणाच्या सस्था अस्तित्वात येऊ लागल्या. *Trumpet Voice of India* (भारताची रणभेरी) या पदवीला पात्र ठरलेले सर सुरेद्रनाथ दानर्जी यांनी सारा देश हलवून सोडला. बिपिनचंद्र पाल यांनी मद्रास प्रांतात चळवळीची आग भडकविली. वातावरणात काही तरी नवी हवा खेळू लागली आहे असे पंजाबमधील लोकांनाहि भासू लागले*

किचनेरशीं वेवनाव होऊन कर्झनशाहानी १९०५ च्या ऑगस्टमध्ये राजीनामा दिला व त्यांच्या जागी लॉर्ड मिंटो याची नेमणूक झाली. याच सुमारास इंग्लंडमध्ये उदारमतवादी मंत्रिमंडळ अधिकारावर येऊन लॉर्ड मोर्ले याची भारतमंत्रिपदावर नेमणूक झाली. सरकारचे धोरण व जनतेतील चळवळ याच्या मानाने काँग्रेसच्या धोरणात बदल करण्याची भाषा सुरू झाली. पण, काँग्रेसमधल्या वजनदार व 'स्थितप्रज्ञ' मंडळींना ही भाषा रुचेना. १९०६च्या कलकत्ता काँग्रेसमध्येच हे पक्षभेद व मतभेद वास्तविक विकोपास जावयाचे, पण, महर्षि दादाभाई नौरोजी यांची अध्यक्षस्थानी योजना झाल्यामुळे हा प्रसंग टळला. 'स्वराज्य' हे साध्य आणि राष्ट्रीय शिक्षण, स्वदेशी, बहिष्कार वगैरे साधने या गोष्टी उघड बोलल्या जाऊ लागल्या. १९०७ च्या सुरत काँग्रेसमध्ये कलकत्ता येथील ठरावाच्या मानाने माघार घेतली जाईल, अशी भीति नव्या पक्षाला वाटू लागली. नव्या जुन्या मंडळीं-मधले सवध सशयग्रस्त मनोवृत्तीमुळे दुरावले होते आणि त्यामुळे सुरतच्या काँग्रेसमध्ये बखेडा माजला, तो स्वाभाविकपणेच माजला.

जपानसारख्या टीचभर राष्ट्राने १९०५ साली रशियाचा पराभव केला. या गोष्टीचा स्वातंत्र्येच्छु हिंदी लोकांच्या मनावर फार उत्साहवर्धक परिणाम झाला. बलशाली युरोपियन राष्ट्रापुढे आशियातल्या लोकांचे काही चालत नाही या समजुतीला जपानच्या विजयामुळे धक्का बसला व आशियाच्या उत्कर्षाच्या आशाचे जपान हे एक केंद्र बनले. अमेरिकेने इंग्लंडची सत्ता

*Sedition Committee Report 1918, p 141.

झुगारून दिली हा ऐतिहासिक प्रसंग जुना होता ऑस्ट्रियाची सत्ता झुगारून देऊन इटलीनें स्वातंत्र्य मिळविलें तो प्रसंग त्या मानाने अलीकडचा । हे सर्व प्रसंग पारखून हिंदी देशभक्त त्याच्यापासून स्फूर्ति व बोध मिळवीत होते अपानच्या विजयाचाहि त्यांनी असाच उपयोग करून घेतला रशियातल्या झारशाहीला कटाळलेल्या क्रांतिकारक देशभक्तांनी कोणते उद्योग चालविले होते, इकडेहि या देशभक्ताचें लक्ष होतें

प० श्यामजी कृष्णवर्मा हे काठेवाडी गृहस्थ यापूर्वीच इंग्लंडमध्ये जाऊन राहिले होते १९०५ साली त्यांनी लंडनमध्ये इंडिया होमरूल सोसायटी काढली 'इंडियन सोशियलॉजिस्ट' हें मासिक काढून त्यांनी इंग्लिश लोकमत जागृत करण्याला सुरुवात केली १९०५ च्या अखेरीस या गृहस्थांनीं अमें जाहीर केले की, युरोप-अमेरिका वगैरे देशांत जाऊन राजकीय चळवळ करण्याचें पूर्वशिक्षण घेऊ इच्छिणाऱ्या सहा लायक तरुणाना छात्रवृत्त्या देण्याचा त्यांचा सकल्प आहे पॅरिसमध्ये राहणारे राणा नावाचे हिंदी गृहस्थहि पंडितजीच्या या सकल्पाशीं सहमत होते सावरकर बधूपैकी विनायकराव यांनी या छात्रवृत्त्यापैकी एक छात्रवृत्ति मिळविली व १९०६ साली जून महिन्यांत ते इंग्लंडला गेले हिंदुस्थानचे भवितव्य ज्या लोकांच्या हाती गेलें आहे त्या इंग्रजांच्या घरातच हिंदी चळवळ घुसण्याची सोय अशा रीतीनें झाली

वगभगाच्या चळवळीमुळे झालेल्या जागृतीचा फायदा घेऊन बारीदकुमार घोष यांनी बंगालभर क्रांतिप्रवण मनोवृत्तीच्या गुप्त सस्थांचे जाळें पसरून ठेविलें होतें १९०७ च्या सुरुवातीला पंजाबमध्ये पुष्कळच अस्वस्थता उत्पन्न झाली होती लाहोर-रावळपिंडी वगैरे काही ठिकाणी दंगेधोपे झाले व काही प्रसंगी युरोपियन अधिकाऱ्यांचा उपमर्दहि करण्यात आला या गोष्टीमुळे गोंधळून जाऊन सरकारने लाला लजपतराय व अजितसिंह यांना हद्दपार केलें ही गोष्ट नेमस्तानाहि रुचली नाही सरकारच्या या बेजबाबदारपणामुळे सान्या देशाला धक्का बसला आहे हें त्यांनी ओळखिले व लालाजीच्या मुक्ततेविषयीचे प्रयत्नहि त्यांनी सुरू केले *पण, सर्वच लोकांची प्रवृत्ति

*Life of Gopal Krishna Gokhale by the Rt Hon. V S. Srinivasa Sastri, p 56 .

अशा सीध्या पद्धतीने प्रयत्न करण्याची नव्हती परदेशात राहणारे कातिवादी व हिंदुस्थानातील कातिवादी यांचे दळणवळण सुरू होऊन राजकीय प्रचाराचीं नवी तंत्रे व साधने हिंदुस्थानपर्यंत पोचू लागली होती १९०७ च्या शेवटी अॅलन नांवाच्या बंगालमधल्या सरकारी अधिकाऱ्यावर गोळी झाडण्यांत आली ३०-४-१९०८ रोजी खुदीराम बोस या तरुणाने उडविलेल्या बाँबमुळे, मिसेस केनेडी व त्याची मुलगी अशा दोन स्त्रिया मरण पावल्या मुझफरपूरचे न्यायाधीश मि० किंगजफोर्ड यांच्यावर खुदीरामचा रोख होता, पण, योगायोगाने या स्त्रियाच मृत्युमुखी पडल्या ! या प्रकारानंतर तपासाचीं चक्रे खूप जोराने फिरू लागली व 'माणिकतोळा वाग प्रकरण' या नावाने प्रसिद्ध असलेला कटच्या कट उघडकीस आला लालाजी-प्रभृतींना नुसत्या सशयावरून हद्दपार केले, मग, या कटवाल्यांना काय शिक्षा झाल्या असतील हे काय सांगायला पाहिजे ? या बाँब प्रकरणातील लेखामुळे लोकमान्य टिळकाना सहा वर्षे काळ्यापाण्याची शिक्षा सागण्यात आली व काळकर्ते प्रा० शिवरामपंत पराजपे यांना याच प्रकारच्या लेखाबद्दल १९ महिने सक्तमजुरीची शिक्षा सागण्यांत आली सावरकर बघूपैकीं वडील बंधु गणेशपंत यांनी प्रसिद्ध केलेल्या काही कवितांचे निमित्त करून सरकारने त्यांना ९-६-१९०९ रोजी जन्मठेप काळ्यापाण्याची शिक्षा सांगितली जागृत झालेले देशभक्त अशा दडपशाहीने दबत नाहीत हे जगाला पटवून देण्यासाठीच की काय, या शिक्षासत्राच्या मागोमाग, मदत लाल धिग्रा यांनी खुद्द लडनमध्ये कर्झन वायलीवरपिस्तूल झाडून त्याचा खून केला २१-१२-१९०९ रोजी नाशिकच्या विजयानंद नाटकगृहांत कलेक्टर जॅक्सन याचा खून अनंत कान्हेरे यांनी केला !

हिंदु देशभक्तांनी सत्तासंपादनासाठी व देशविमोचनासाठी जे विविध प्रकारचे प्रयत्न चालविले होते ते सगळेच सर्वांना पटतील असे नाही निराशेच्या पोटीं जन्मलेली धडपड असेच या प्रयत्नाना कोणी म्हटलें तरी इतिहास म्हणून त्याचे महत्त्व कमी मानता येणार नाही या विविध प्रकारांपैकीं कोणत्याच प्रकारात मुसलमान मनोभावे सामील झाले नव्हते, हें मात्र खरें. अरेरावी कारभारामुळे सगळा देश कर्झनसाहेबाना दूषणें देत होता, तर अलीगड कॉलेजचे मुसलमान व्याख्यापक कर्झनसाहेबाना मानपत्र देण्यांत

पुरुषार्थ मानीत होते * वगभगामुळें निर्माण झालेला असतोष ब्रिटिश माला-
बरील बहिष्काराच्या रूपाने व्यक्त होत होता तर या बहिष्काराची चळवळ
बारगळावी म्हणून वगालमधील मुसलमान दगधोपे करण्यात गढून गेलेले
होते † प्रचंड चळवळ चालू झाली आहे व सरकारकडून दडपशाहीचे धोरणहि
अवलंबिलें जात आहे, त्या अर्थी सरकारच्या घट्ट मुठीतून कांही तरी अधिकार
आतां लौकरच सुटणार हें त्यांनी हेरलें होतें । या अधिकारात आपला
जातीय हात जास्तीत जास्त घुसवून आपलें महत्त्व कसे वाढवावयाचे इकडे
मात्र मुसलमानाचें पूर्ण लक्ष होतें आगाखान, अमीरखल्ली वगैरे मुसलमान
पुढारी लवकरच इंग्लंडमध्ये गेले व तेथें तळ देऊन बसले हे पुढारी आपलें
घोडें पुढे दामटण्यात किती कुशल असत हे एका प्रसंगाच्या हकीकतीवरून
लक्षात येण्यासारखे आहे या वेळचा सुधारणा कायदा घडवितांना मोर्ले-
साहेबानी कै० ना० गोखले याच्याशी विचारविनिमय केला होता, ही गोष्ट
खरी आहे. या गोष्टीचा विपर्यास करून मुसलमान पुढार्यांनीं उमराव
सभेंतल्या (House of Lords) प्रतिष्ठिताचे कान फुकले । मोर्ले-
साहेबांनीं या सभेत सुधारणाची रूपरेषा विशद केली, त्याबरोबर समोरच्या
उमरावाकडून त्याच्यावर टीकेची झोड सुरू झाली सकल्पित सुधारणा
भयकर क्रांतिकारक स्वरूपाच्या आहेत हा आक्रोश तर सगळ्यांनी केलाच
पण, सगळ्याच्या पोटातला खरा राग असा होता की, एका धूर्त दक्षिणी
हिंदूच्या दुष्ट प्रभावामुळे या सुधारणाचा जन्म होत आहे । मुसलमानाना
तळहातावरच्या फोडाप्रमाणें सभाळण्याची आपण इतकी शिकस्त करतो
तरी आपल्यावर असा भडिमार होतो हे पाहून मोर्लेसाहेबाना सहजच दुःख
वाटले व त्यांनी समोरच्या शिष्टाना सांगितलें

I have consulted Mohammedans as well and these are the results of the talks I have had §

(मीं मुसलमानांचाहि विचार घेतला आहे आणि सुधारणाची योजना
ही त्या विचारविनिमयातून निर्माण झालेली आहे)

* लो० टिळकांचे राजकीय लेख, खंड २, पृ० २३३

† Sedition Committee Report 1918, p 19

§ Life of Gokhale by the Rt Hon Sastri, p. 64

नव्या सुधारणा येणार या गोष्टीची कुजबूज १९०६ पासूनच ऐकू येऊ लागली होती १ ऑक्टोबर १९०६ रोजी आगाखानप्रभृति मुसलमानांचे शिष्टमंडळ लॉर्ड मिंटो यांना सिमल्यास जाऊन भेटले व त्यांनी मुसलमानां-साठी स्वतंत्र मतदारसंघाची मागणी केली * रिस्लेप्रभृति विघ्नसतोषी सरकारी अधिकारीच या शिष्टमंडळाची कळ फिरविणारे नारद होते असा बोभाटा त्या वेळी झालेला होता मिंटोने सरकारतर्फे मुसलमानांची ही मागणी मान्यहि करून टाकली ! सुधारणा मिळणार म्हणजे नेमके मिळणार तरी काय याची कल्पनाहि अद्याप स्पष्ट झाली नव्हती तोंच मुसलमानांना हें आश्वासन मिळूनहि गेलें ! याच सुमारास लीग ही संस्था स्थापन झाली ब्रिटिश सरकारबद्दलची राजनिष्ठा वाढीस लावणे व मुसलमानांच्या गरजा व आकांक्षा सौम्य भाषेत सरकारपुढें ठेवणें हे लीगचे प्रमुख उद्देश होते

आगामी सुधारणांची चक्रे १९०७ च्या ऑगस्टमध्ये हिंदुस्थानमध्ये प्रथम फिरू लागली हिंदुस्थान सरकारचे होम सेक्रेटरी सर हॅरोल्ड स्टुअर्ट याच्या सहीचें एक पत्रक प्रांतिक सरकाराकडे अभिप्रायासाठीं धाडण्यात आलें जुन्या कौन्सिलांत लोकलबोर्डांतर्फे वगैरे जे लोक आले होते त्यात वकील-बॅरिस्टरांचा फार मोठा भरणा होता, ही गोष्ट सरकारी अधिकाऱ्यांच्या डोळ्यात सलत होती बडे जमीनदार, नामांकित लक्ष्मीपुत्र अशांचे स्वतंत्र मतदारसंघ निर्मून व मुसलमानांनाहि स्वतंत्र मतदारसंघ देऊन सुशिक्षित वर्गाचें महत्त्व कमी करण्याची या अधिकाऱ्यांची धडपड चालू होती पण ही योजना फारच आक्षेपार्ह व अपायकारक वाटल्याने, मोल्लेने ती मान्य केली नाही १९०८ च्या डिसेंबर महिन्यात मोल्लेने सुधारणांच्या स्वरूपाबद्दलचें

*मुसलमानांचे राजकीय महत्त्व (Political importance) आणि देशसंरक्षणाच्या कामी त्यांची होणारी मदत (Contribution to Imperial Defence) हे मुद्दे लक्षात घेऊन सरकारने मुसलमानांच्या सव्येच्या मानाने अधिक प्रतिनिधि त्यांना द्यावे अशी मागणी या शिष्टमंडळाने केली होती दलितवर्ग व वन्यजाति यांच्या सव्येचा अतर्भाव हिंदूबरोबर केला जातो व त्यामुळे हिंदूंच्या मानानें मुसलमानांचें सख्याबल कमी दिसतें अशीहि तक्रार करण्याला हे शिष्टमंडळ चुकलें नाहीं (Report of the Indian Statutory Commission Vol. I, Survey, pp. 183-84)

आपले मत हिंदुस्थान सरकारला कळविलें स्वतंत्र मतदारसंघामुळे राष्ट्रीयत्वाची होणारी हानि टळावी म्हणून मुसलमानांना संयुक्त मतदारसंघात जागा राखून ठेवण्याची सूचना मोर्ले याजकडून करण्यात आली पण, हिंदुस्थान सरकारच्या सेक्रेटारिएटमधल्या मिरासदार सनदी नोकरानी मोर्लेसाहेबांच्या या सूचनेला सुरुवा लावण्याचें ठरविले सर हर्बर्ट रिस्ले प्रभृतींनी मुसलमानांच्या नाकात काड्या घातल्या व त्यांना मोर्लेच्या सूचनेविरुद्ध खूप चळवळ करावयाला लाविलें मोर्लेसाहेब भलतेंच काही तरी करून टाकतील तें टळावे म्हणून आगाखान व अमीरअल्ली ही जोडी विलायतेस रवाना झाली * संयुक्त मतदारसंघ मुसलमानांना मान्य नाहीत हे दर्शविण्यासाठी तशा अर्थाच्या पत्रकावर खूप सह्या घेण्याचे काम सुरू करण्यांत आलें

मुसलमानांचे स्वतंत्र मतदारसंघ मान्य करण्याला मोर्ले याचा तत्त्वतः तीव्र विरोध असला पाहिजे हें अलीकडे प्रसिद्ध झालेली कागदपत्रें, चरित्रें इत्यादींवरून उघड होत आहे ६-१२-१९०९ रोजीं गव्हर्नर जनरल लॉर्ड मिंटो यांना लिहिलेल्या पत्रात मोर्लेसाहेबांनी पुढील उद्गार काढले आहेत .

I won't follow you again into our Mahomedan dispute. Only I respectfully remind you once more that it was your early speech about their extra claims that first started the Moslem hare †

(मुसलमानांच्या विषयीच्या वादग्रस्त प्रश्नात आपल्या मागोमाग फरपटत येण्याची माझी इच्छा नाही पण, मी तुम्हाला तन्म्रतापूर्वक फिरून आठवण करून देतो कीं, मुसलमानांच्या जादा अधिकारांना मान्यता देणारें भाषण प्रारंभीच करून तुम्ही त्यांना निष्कारण चालना दिलीत) हिंदुस्थानातली नोकरशाही किती मुसलमानधार्जिणी बनली असेल व आगाखान-अमीरअल्ली प्रभृतींच्या जादूच्या खेळामुळे पार्लमेटच्या सभासदांवरहि किती मोहनी पडली

*Morley's Recollections, Vol II, p 325

†२७-१-१९०९ रोजी मि अमीरअल्ली प्रभृति मंडळी मोर्लेसाहेबांना भेटली मुसलमानांचें राजकीय व लष्करी महत्त्व यांना साजेल असे प्रतिनिधित्व अशी 'समाधानकारक प्रतिनिधित्व' या शब्दप्रयोगाची फोड त्यांनी केली Indian Statutory Commission, Vol I, Survey, p 186.

असेल याची काही कल्पना ने० ना० शास्त्री याच्या एका कथितावरून होऊ शकते. मुसलमानांचे स्वतंत्र मतदारसंघ मान्य करणार नसाल तर सुधारणा देण्याची भाषाच बदल करा असे मोर्लेसाहेबाना बजावण्यात आले असावे. ने० ना० शास्त्री लिहितात

Lord Morley, unable to resist the pressure put upon him was faced with the necessity either of introducing the reforms with this principle of separate electorates, disfiguring and taking away from their worth or giving up the whole show. Now, like a man of compromise, the doctrinaire and honest John surrendered his principle *

(मोर्लेसाहेबांवर विलक्षण दडपण टाकण्यात आले व त्याला पुरून उरण्याची शक्यता त्यांना दिसना सुधारणा योजनेला छिन्नभिन्न व निःसत्त्व करून टाकणारे स्वतंत्र मतदारसंघ मान्य करून ती योजना मांडा, नाही तर सगळी योजनाच फेकून द्या असे बजावण्यात आल्यामुळे, मोर्लेसाहेबांवर बिनतोड प्रसंग आला. 'जॉन मोर्ले हा भला माणूस, एरवी तत्वाला मोठा ताठर, पण, राजकारणातली तडजोड म्हणून त्याने या प्रसंगी तत्त्व गुंडाळून ठेविले')

स्वतंत्र मतदारसंघ अर्थात् मुसलमानांचे जातवार मतदारसंघ कें० ना० गोखले यांना मान्य होते की काय, मोर्ले-मिटो सुधारणातल्या या विषयीजाला त्याचा आशीर्वाद मिळाला होता की काय या प्रश्नाची चर्चा महत्त्वाची आहे. हे विषयीज नष्ट होत नाही हे दिसू लागल्यावर गोखले यांनी नाइलाज म्हणून त्याच्यापुढे मान वाकविली असली तरी, त्याची त्याला तात्त्विक मान्यता मुळीच नव्हती. ज्या घातकी तत्वाला मोर्लेची देखील तत्त्वतः मान्यता नव्हती त्याला गोखले कशी समति देतील? ही व्याद टळत नाही असे दिसल्यावर त्यांनी ती सहन केली असेल. मोर्ले-मिटो सुधारणांच्या घडणीसाठी त्यांनी इतके परिश्रम घेतले होते की, 'स्वतः पितरा रुचे, जरिहि कर्दमी रांगले' या न्यायाने, सुधारणांबरोबर या जातवारीचा मळहि त्यांनी आपद्धर्म म्हणून मान्य केला असेल. पण, हा मळ राजकारणात शिरू नये

*Life of Gokhale by the Rt. Hon Srinivas Sastri, p. 106.

म्हणून त्यांनी फार खटपट केली स्वतंत्र मतदारसंघाचे दुष्परिणाम शक्य तोंवर कमी व्हावे या हेतूने त्यांनी एक विधायक योजनाहि मांडली होती. लोकसंख्येच्या प्रमाणात मुसलमानांना न्यायतः किती जागा मिळाल्या पाहिजेत हें प्रथम ठरवावें, ही संख्या ठरल्यावर निवडणुकी करावयाच्या त्या प्रादेशिक, सर्वसामान्य मतदारसंघातर्फे कराव्या, या निवडणुकीत मते देणारे मतदार जसे हिंदु-मुसलमान सगळे असावयाचे त्याप्रमाणेंच उमेदवारहि सगळ्या जातीजमातीचे असावे, निवडणुकीचा निकाल झाला की या पद्धतीने मुसलमान किती निवडून आले आहेत हें पहावें आणि मुसलमानांच्या ठरलेल्या संख्येच्या मानानें ही संख्या कमी भरली तर, संख्याभरपाईसाठी जी नवी निवडणूक होईल ती मात्र मुसलमान उमेदवार व मुसलमानच मतदार या पद्धतीने व्हावी—अशा काहीं तरी तपशिलाची एक योजना ना० गोखले यांनी त्या वेळी प्रचारिली होती * गोखले यांना स्वतंत्र मतदारसंघ समत नव्हते, लोकसंख्येच्या प्रमाणात मिळणाऱ्या जागापलीकडे मुसलमानांना काहीहि देण्याचें कारण नाही असें त्याचें मत होतें, इत्यादि गोष्टी ने० ना० शास्त्री यांच्या लिहिण्यावरून स्पष्ट ठरत आहेत

स्वतःला गोखल्यांचे शिष्य म्हणविणाऱ्या गांधीजींनी आपल्या गुरूनें स्वतंत्र मतदारसंघ मान्य करून चूक केली असें एका परक्या स्त्रीसमोर हसत हंसत मान्य करावें ही गोष्ट, हा पुरावा पुढें असल्यामुळे, मोठी उद्वेगजनक वाटते पण, गांधीजींनीं आपल्या गुरूला वाचक ठरणारी ही कबुली गुरूंनी स्तुति करतां करता दिली, याबद्दल शका वाटण्याचें कारण नाही

गांधीजी दुसऱ्या गोलमेज परिषदेला गेले तेव्हां त्याची व मेरी मिंटो यांची भेट झाली त्या प्रसंगीचा एक संवाद मेरी मिंटो यांनीं आपल्या जनलमध्ये दिला आहे तो संवाद असा

मेरी मिंटो :—गांधीजी, तुमचे पुढारी व तुमच्या आवाचे नेते गोखले यांनींच स्वतंत्र मतदारसंघाची योजना सुचविली होती, हें तुम्ही विसरून गेलात वाटतें !

गांधीजी (हसत हसत) — गोखले भले गृहस्थ होते ! पण,
चांगली माणसे सुद्धा चुका करू शकतातच ! *

मोर्ले-मिंटो सुधारणांच्या योजनेला १९०९ साली कायद्याचें रूप आले या कायद्यामुळे प्रांतिक कायदेमंडळातून विनसरकारी सभासदांचे बहुमत झालें अंदाजपत्रकावर करावयाच्या चर्चेची कक्षा वाढली पुरवणी प्रश्न विचारण्याची सभासदाना परवानगी मिळाली विनसरकारी सभासदाना महत्त्वाच्या विषयावर ठराव मांडण्याची व त्या ठरावावर मतनोंदणी मागण्याची सवड देण्यांत आली. वरिष्ठ कायदेकौन्सिलच्या कामाचे स्वरूपहि अशाच धर्तीवर सुधारलें आणि त्या कौन्सिलच्या सभासदांचा एकूण संख्या ६० पर्यंत वाढली याच सुमारास विलायतेंतल्या इंडिया कौन्सिलवर दोन हिंदी सभासद घेण्यांत आले वरिष्ठ सरकारच्या कारभारी मंडळात व प्रमुख प्रांतांच्या कारभारी मंडळातहि एकेक हिंदी सभासद घेण्याची पद्धत सुरू झाली मुसलमानांना आपले प्रतिनिधि निवडून देण्यासाठीं स्वतंत्र मतदारसंघ मिळाले, शिवाय, सर्वसाधारण मतदारसंघात मत देण्याचा त्यांचा अधिकार अबाधितच राहिला पंजाबमधील मुसलमानांना विशेष संरक्षणाची जरूरी नाही, असें ठरले वरिष्ठ कायदेमंडळाच्या सभासदांत जातीय मतदारसंघातून ५ प्रतिनिधि जावे असे ठरले मद्रास व आसामच्या कायदेमंडळात अशा रीतीने प्रत्येकी २ प्रतिनिधि जावे, मुंबई, बिहार-ओरिसा व संयुक्तप्रांत येथील कायदेमंडळात प्रत्येकी ४ प्रतिनिधि जावे व बंगालच्या कायदेमंडळात ५ प्रतिनिधि जावे असें ठरलें †

नव्या सुधारणा अंमलांत येण्यापूर्वीच काँग्रेसची चळवळ थंडावली होती सु तेच्या फाटाफुटीनंतर लौकरच जहाल पुढाऱ्यांना दडपशाहीचा प्रसाद मिळाला

नेमस्ताच्या अपेक्षा पदरात पडून राष्ट्रीय राजकारणाची प्रगति व्हावयाची तर त्या प्रगतीसाठी सुद्धा, देशात झणझणीत राजकारणाचा एक प्रवाह सुरूच राहावा लागतो तो प्रवाह

* Mary Minto, Journal of October, 1932.

† Report of the Indian Statutory Commission, Vol I, Survey, p 186.

मदावल्यामुळें, यापुढील काही वर्षें राजकारण फारच धरगळल्यासारखें झालें.

नव्या सुधारणांनी लोकमत सतुष्ट झालें नव्हतें हें जगाला कळवावें म्हणूनच कीं काय, काहीं दहशतवादी लोकांनी आपले उद्योग चालू ठेविले होते १९०९ च्या अखेरीस लॉर्ड मिंटो अहमदाबादेस गेले असता, त्याच्या गाडीवर बाँब फेंकण्याचा प्रयत्न झाला नाशिक कटातील आरोपीवरचे खटले, विनायकराव सावरकराचें प्रकरण, बंगालमधील अत्याचार व कटवाल्यावरील खटले, मद्रास भागात व्ही० व्ही० एस्० आयर यांनी चालविलेली सघटना व तिनेवेल्लीच्या डिस्ट्रिक्ट मॅजिस्ट्रेटचा खून इत्यादि प्रकारहि वातावरणात प्रक्षोभ उत्पन्न करीत होते १९११च्या दिल्ली दरबारनें लोकांची मनें कांही वेळ आकृष्ट करून घेतली व बंगालची फाळणी रद्द केल्याची घोषणा या प्रसंगी करण्यात आल्यामुळें, लोकमतावर थोडा अनुकूल परिणाम झाला पण, हा परिणाम तात्पुरताच होता, कारण, १९१२च्या अखेरीस दिल्ली शहरात खुद्द व्हाइसरॉय लॉर्ड हार्डिज याच्यावर बाँब टाकण्यात आला या अपेशी प्रयत्नातून निर्माण झालेले कटाचें लफडे पुढें पुष्कळच दिवस टिकलें देशातल्या राजकारणी कर्तृत्वाला आलेला निराशाजनक मुस्तपणा परमावधीला पोचला होता लोकमान्य टिळक मडालेहून मुक्त होऊन वरत आले १९१४ चें महायुद्ध सुरू झालें

भोंवतालची परिस्थिति टिळकाना कशी भ्रूसली याचें वर्णन त्याच्या 'आठवणी व आख्यायिका' महाराष्ट्राला पुरविणारे श्री० स० वि० बापट यांनी त्याच्याच शब्दात दिले आहे आपल्या नव्या सावधपणाच्या धोरणाला नावे ठेवणाऱ्या स्नेह्यांना उद्देशून टिळक म्हणाले "माझ्या पश्चात् सहा वर्षांत जर सर्व मृतवत् झाले नसतें, काही तयारी केली असती तर हा प्रसंग माझ्यावर कां येता ? सहा वर्षांत यांनी काही कामगिरी करून दाखविली असती तर, हल्लीच्या लढाईचा योग्य फायदा घेऊन, कोणाची वाट न पाहता, हातात बडाचें निशाण घेऊन मीच पुढें झालों असतो !"*

मोर्ले-मिटो सुधारणाच्या निमित्ताने मुसलमानांनी जी आपली वृत्ति धरली ती प्रभावशाली ठरल्यामुळे, लष्करी व मुलकी नोकऱ्या, प्रातिनिधिक संस्थांतली वजनदारी व वतनदारी इत्यादि बाबतीत मुसलमानांना विश्वास वाटू लागला त्याबरोबर भोंवतालच्या जगातल्या घडामोडीकडे नव्या दृष्टीने पाहण्याची इच्छा त्यांना साहजिकपणेच होऊ लागली इराण, अरबस्थान हे छोटेखानी मुसलमानी देश रशिया-इंग्लंड वगैरे जबरदस्त देशांच्या बुद्धिवळाच्या पटावरील प्याद्यासारखे खेळविले जात आहेत, तुर्कस्थानवर सकट आले तर इंग्लंडने त्याला मदत करावयाची की काय हा प्रश्न इंग्लंडच्या सोईसवडीनुसार सुटत असतो, इत्यादि गोष्टी समजायला अगदीं साध्या आहेत मुसलमानांना त्यांचे आकलन आता होऊ लागले क्रिमियन युद्धापासूनच हिंदी मुसलमानांचा तुर्कस्थानविषयक आपलेपणा व्यक्त होऊ लागला होता प्रवासाची व दळणवळणाची साधने वाढल्यामुळे, उत्तर हिंदुस्थानातल्या मुसलमानांचे बाहेरच्या जगाकडे—विशेषतः बाहेरच्या इस्लामी जगाकडे—अधिकाधिक लक्ष लागत चालले होते ब्रिटिश साम्राज्याची धोरणे बदलली नाहीत तर आशिया व युरोप या दोन खंडातल्या मुसलमानांचा दर्जा हीन ठरेल अशी भीति काही लोकांकडून व्यक्त केली जात होती * या सर्व प्रदेशातल्या मुसलमानांच्या आशाआकांक्षा काहीं बाबतीत सारख्याच धोरणाने खेळत असतात हे दूरदर्शीपणाने हेरणाऱ्या लो० टिळकासारख्या अव्वल दर्जाच्या मुत्सद्याने १९०३ सालीच असे भविष्य वर्तविले होते कीं, अफगाणिस्थानपासून तुर्कस्थानपर्यंत जीं महमदानुयायी राष्ट्रे आहेत त्यांचे ऐक्य कधींकाळी होणे असंभवनीय नाही †

नुसत्या धार्मिक दृष्टीने का होईना, हिंदी मुसलमानांनी जगाच्या वाढत्या गुतागुतीकडे पाहण्याला सुरुवात केली, त्याबरोबर, हिंदी सरकार व ब्रिटिश सरकार याची मनधरणी करून नोकऱ्यांचे व मानमान्यतेचे तूप आपल्याच रोटीवर ओढून घेण्यापलीकडे काहीतरी केले पाहिजे, हें त्यांच्यापैकी काहीं जणाना कळू लागले बंगालची फाळणी १९११ साली रद्द होऊन, हिंदूंची चळवळ यशस्वी झाली असा त्यांचा ग्रह झाला होता. १९१३

*Sedition Committee Report, 1918 p. 173

†लो० टिळकाचे केसरीतील लेख, राजकीय खंड २, पृ० ४४०.

श. म.

८९१०

सत्की मुस्लीमलीगनें साम्राज्यातर्गत स्वराज्याला ध्येय म्हणून मान्यता दिली त्याबरोबर जुन्या जमान्यातल्या लीगपुढान्याना असें वाटलें की, ठरलेल्या धोरणात निष्कारण बदल होत असून, हिंदुस्थानात 'अल्पसंख्य वर्ग' म्हणून वागणान्या मुसलमानाच्या हिताला हा बदल बाधक ठरेल काँग्रेसच्या ध्येयाशी लीगच्या ध्येयाचे बऱ्याच अशी साधर्म्य होणार हे दिसू लागल्यावर थोड्याच काळात, आगाखानानी लीगच्या अध्यक्षपदाचे त्यागपत्र दिले * सभोवार पसरलेल्या दाट निराशेतहि लो० टिळकाना जी थोडी आशास्थाने दिसली त्यात काही मुसलमानाच्या वृत्तीत झालेला हा पालट हें एक आशास्थान होते, ही गोष्ट लोकमान्याचे चरित्र इंग्रजी भाषेत लिहिणार श्री० आठल्ये यांनीं नमूद करून ठेविली आहे †

युद्धजन्य परिस्थितीचा फायदा घेऊन देशाची राजकीय प्रगति पदरत पाडून घेण्याची पूर्वतयारी टिळकाना हिंदुस्थानात दिसली नाही, पण, अशी काही अर्धीबोवडी, वेडीवाकडी तयारी युरोप-अमेरिकेंतल्या क्रांतिकारकांनी केली असली पाहिजे, असे दिसतें १९०९च्या सुमारास वॅ० विनायकराव सावरकर हेच लंडनमधील इडिया हाऊसमधल्या मडळीचे सर्वमान्य पुढारी ठरले होते § त्यांना अटक झाली तत्पूर्वीच क्रांतिकारक पक्षाच्या कार्याचें जाळें फ्रान्स, जर्मनी, अमेरिका वगैरे देशांपर्यंत पोचले होते लाला हरदयाळ यांनी १९११ सालापासून अमेरिकेंत बरीच जागृति केली होती अमेरिकेतून येणाऱ्या मॅन्हेरिक वगैरे बोटीतून जर्मनीकडून शस्त्रपुरवठा केला जाईल त्याचा बँकॉक, बटेव्हिया इत्यादि केंद्रामार्फत उपयोग करून घेण्याचा कट बराच गुतागुतीचा होता कोमागाटामारु प्रकरणाची हकीकत नीट तपासली तर तिच्यामागेहि क्रांतिकारकांच्या धडपडी स्पष्टपणे दिसतात या सर्व धडपडीचा निष्कर्ष म्हणून Sedition Committee च्या सभासदानी पुढील उद्गार काढिले आहेत

The revolutionaries concerned were far too sanguine and the Germans with whom they got in touch were very

*The Problem of Minorities by K. B. Krishna, p. 149.

†Lokamanya Tilak by D. V. Athalye, p. 215.

§Sedition Committee Report, 1918, p. 8.

ignorant of the movement of which they attempted to take advantage *

(या धडपडींत गुतलेले क्रांतिकारक फार आशावादी होते त्यानीं काहीं जर्मन लोकांशी संधानें वाधली पण, हे जर्मन लोक ज्या चळवळीचा फायदा घेऊ पाहात होते त्या चळवळीचें ज्ञान त्यांना मुळीच नव्हतें) हे सगळे खरें असेल, पण, युद्ध पुरे होण्यापूर्वीच, २०-८-१९१७ रोजी, हिंदुस्थानला जबाबदारीचें स्वराज्य देण्याबाबतची जी घोषणा अधिकृतरित्या करण्यात आली तिच्या बहुविध प्रवर्तक कारणांत या धडपडीचोहि गणना करावीच लागेल । They also serve who only stand and wait, (चालू उद्योगाला विरोध न करता तटस्थ राहणारे देखील उपकारक ठरतात) हे जर खरें तर, या धडपडी अजिबात उपकारक ठरल्या नसतील असे तरी का मानावें? सरहद्दीलगतच्या मुसलमानांतहि आपल्या विचाराचें वारें फैलावतां येईल अशी क्रांतिकारकाची अपेक्षा होती † ती अगदीच निराधार नव्हती ही गोष्ट 'रेशमी पत्रांचा कट' हें प्रकरण§ नीट तपासलें तर सहज पटते

निराश होऊन स्वस्थ वसणें हा लो टिळकाचा स्वभावच नव्हता आपला राष्ट्रीय पक्ष सचेतन करून व सघटित पक्ष आणि जोरदार लोकमत याच्या बळावर काँग्रेसमध्ये शिरून, काँग्रेसला फिरून जोरदार वनविण्याचा उद्योग त्यांनी सुरू केला अॅनी बेझंट याच्यासारख्या जगद्विख्यात विदुषीनें भारतीय राजकारणाचा प्रश्न हाती घेतला असल्यामुळे, त्या प्रश्नाला आता नव्या अर्थानें जागतिक मान्यता मिळेल हें ओळखून, त्यांनी बेझंटबाईंच्या चळवळीला पाठिंबा दिला होमरूलच्या चळवळीनें देशांत जागृति व सर्घटना होऊ लागली काहीं तरी करावे लागणार असे वाटू लागल्यामुळे, हिंदुस्थान—सरकारहि हलू लागले पडद्याआड चाललेल्या या सरकारी हालचालीचा कानोसा लागताच, वरिष्ठ कौन्सिलच्या १९ हिंदी सभासदांनी आपली स्वराज्य-विषयक मागणीहि व्हाइसरॉय चेंम्सफर्ड याच्यामार्फत विलायतेस पाठविली

*Sedition Committee Report, 1918, p 125

†Sedition Committee Report, 1918, p. 128

§Sedition Committee Report, 1918, p 176-77, आणि

अ ज करदीकर, लढाऊ राजकारण, पृ० १२४-२५

(ऑक्टोबर १९१६). १९ हिंदी सभासदांत मुसलमान सभासदहि आहेत याचा पूर्ण फायदा घेण्याचें लो टिळकांनीं ठरविलें अहमदाबादच्या प्रांतिक सभेच्या अध्यक्षस्थानी बॅ० जीनाची नेमणूक झाली लखनौच्या सस्मरणीय काँग्रेसमध्ये जहाल, नेमस्त, मुस्लीमलीगवाले या सर्वांची दिलजमाई झाली. या प्रसंगी काँग्रेस व लीग यांच्या दरम्यान जातीय प्रश्नाबाबत जो निकाल ठरला तोच प्रसिद्ध लखनौ-करार होय

मोर्ले-मिटो सुधारणांच्या प्रसंगी मुसलमानांचे स्वतंत्र मतदारसंघ सुरू झाले त्याबद्दल गोखल्यांना नावें ठेवणारे त्यांचे शिष्य आढळतात, त्याप्रमाणेच, लखनौ-करारातील स्वतंत्र मतदारसंघाबद्दल टिळकाना नावे ठेवणारे टिळक-शिष्यहि आढळतात ! चुकलेल्या गोष्टीला चूक म्हटल्याबद्दल राग न मानण्याइतके टिळक उदारवृत्तीचे होते ! लखनौ-करारात खरोखरच चुका असतील तर त्या दाखविल्याबद्दल स्वतः टिळकच रागावले नसते, मग इतरांना त्याबद्दल राग येण्याचे काहीच कारण नाही ! मुसलमान सध्या जें पाकिस्तान मागत आहेत त्या पाकिस्तानमध्ये द्विराष्ट्रवाद हा अत्यंत महत्त्वाचा भाग आहे गोखले अगर टिळक यांनी स्वतंत्र मतदारसंघांना आपद्धर्म म्हणून मान्यता दिली त्याच वेळी, 'आम्ही स्वतंत्र राष्ट्र आहो' या मुसलमानांच्या मागणीलाहि त्यांनी मान्यता दिली असे मानणें, म्हणणें अगर सुचविणें म्हणजे ऐतिहासिक घटनांच्या क्रमाची उलथापालथ करण्यासारखें आहे द्विराष्ट्रवाद बोकाळविण्यांत, बॅ० जीना हे अलीकडच्या जर्मनतंत्राचें लाडोराप्रमाणें अनुकरण करीत आहेत ही गोष्ट सर्वमान्य झालेली आहे हें जर्मनतंत्र भलें-वाईट कसेंहि असो, त्याचा उगम व्हासय तहाच्या वेळीं ज्या अन्यायाच्या राशी रचल्या गेल्या त्यात आहे या तहाच्या तीन वर्षे आधी लखनौ-करार झाला प्रादेशिक अगर भौगोलिक राष्ट्राची कल्पनाच त्या वेळीं सर्वांच्या मनांत होती मुसलमान ही हिंदुस्थानातली एक अल्पसंख्य जमात आहे ही भाषासरणी त्याच वेळीं रूढ होती असें नव्हे तर, परवापरवापर्यंत पुष्कळसे मुसलमानहि हीच भाषासरणी वापरीत होते. हिंदुस्थानातल्या राष्ट्ररूप हिंदुसमाजातर्फे अल्पसंख्य मुसलमान वर्गाशीं तडजोड करताना टिळकांनीं देवाणघेवाण केली आणि ती करताना, नाइलाज म्हणून, त्यांनीं स्वतंत्र मतदारसंघांना मान्यता दिली ! याचा अर्थ 'त्यांनी स्वतंत्र मुसलमान राष्ट्राला

मान्यता दिली हें मीमांसाशास्त्राच्या कोणत्या तत्त्वानें सिद्ध ते कोणाला माहीत !

लखनौ-करारामुळे नेमकें झालें तरी काय या प्रश्नाचें उत्तर आरभींच देणें सोडस्कर ठरेल प्रातिक विधिमंडळाच्या निवडणुकी प्रत्यक्ष मतदान-पद्धतीने व शक्य तोंवर प्रादेशिक मतदारसंघातर्फे व्हाव्या असें ठरलें. मुसलमानांचे स्वतंत्र मतदारसंघ मान्य करण्यात आले; पण, स्वतंत्र मतदारसंघात मत देऊन फिरून सर्वसामान्य मतदारसंघातहि मतदानाचा अधिकार गाजविण्याची त्यांची सत्ता संपुष्टात आली ! मध्यप्रात व पंजाब येथें पूर्वी स्वतंत्र मतदारसंघ नव्हते ते आता आले ! आसामशिवाय सर्व प्रांतांतल्या विधिमंडळांतल्या मुसलमानांच्या जागांचें प्रमाण निश्चित ठरलें ! जागा ठरल्या त्या सर्व हिंदुस्थानचें चित्र दृष्टीसमोर ठेवून मगच ठरल्या म्हणजे असें की, पंजाब-बंगालसारख्या मुसलमान-संख्याधिक्याच्या प्रांतांत मुसलमानांना ज्या जागा मिळाल्या त्या संख्येच्या न्यायानें त्यांना मिळू शकणाऱ्या जागापेक्षा थोड्या कमी मिळाल्या इतर प्रांतात त्यांना ज्या जागा मिळाल्या त्या त्यांच्या संख्येच्या प्रमाणाच्या मानाने पुष्कळच जास्त मिळाल्या ! हेतु असा होता की, प्रमाणाबाहेर जास्त जागा मिळाल्याने त्यांना विधिमंडळांच्या एकदर मामल्यात प्रभावी स्थान मिळावे ! पुढील तक्त्यावरून हा मुद्दा स्पष्ट होईल:

प्रांत	१९११ च्या शिरगणतीत मुसलमानांचे शेकडा प्रमाण	लखनौ करारामुळे मिळालेल्या जागांचे शेकडा प्रमाण
पंजाब	५४.८	५०
संयुक्त प्रात	१४	३०
बंगाल	५२.७	४०
बिहार-ओरिसा	१०.६	२५
मध्यप्रात	४.१	१५
मद्रास	६.६	१५
मुंबई (सिंधसह)	२०.४	३३ $\frac{२}{३}$

वरिष्ठ कायदेमंडळातल्या हिंदी सभासदातले तृतीयांश सभासद मुसलमान असावे व त्याची निवडणूक स्वतंत्र मतदारसंघातर्फे व्हावी ही गोष्ट हि मा कराराने मान्य करण्यात आली *

२५ वर्षांनंतरची म्हणजे आजची परिस्थिति लक्षात घेऊन बोलणाऱ्याला या कराराविरुद्ध पुष्कळच बोलता ये ल आणि करार झाल्याबरोबर कांही गोष्टी त्याच्याविरुद्ध बोलल्या जाऊ लागल्याहि । पजाब व बंगाल हे दोन प्रांत असे आहेत की, तेथे मुसलमानांचे सख्याधिक्य असले तरी ते बेतावाताचेच आहे । अशा प्रांतातून संयुक्त मतदारसंघ आग्रहाने सुरू व्हावयाला पाहिजे होते अशी टीका करता येईल, नाही असे नाही । पण, आग्रह धरून सधि गमावण्यापेक्षा, देवाणघेवाण करून सधि साधणे हेच टिळकाना श्रेयस्कर वाटले असावे । ‘याल तर तुमच्यासह, न याल तर तुमच्याशिवाय’ वगैरे सूत्र हल्ली हिंदुसंभावादी वारवार बोलतात ते टिळकानी कधी बोलून दाखविले नसेल । हिंदु-मुसलमानांच्या ऐक्याबिना स्वराज्य अगवय असे हि त्यांनी मोठ्याशा अट्टाहासाने कधी प्रतिपादिले नाही । बोलण्यापेक्षा कृतोर्चेच महत्त्व ते जास्त मानीत आणि आलेल्या सध्याचा राष्ट्रदृष्ट्या पुरेपूर फायदा कसा घ्यावयाचा याच चिंतनात त्याची समयज्ञ बुद्धि गर्क असे । मुसलमानांशी ऐक्य साधावे म्हणून त्यांनी कोणाच्या बगल्यावर खेडे घातले नाहीत अगर कोऱ्या चेकाची अवईहि उठविली नाही । मुसलमानांसह कांही व्हावयाचे असेल तर ते मुसलमानांच्या अडीअडचणीच्या वेळी जागरूक राहिल्यानेच होईल, हे त्यांना पुरे माहीत होते । परकीयापासून अधिकार मिळविण्याच्या बाबतीत जाणत्या हिंदूंचे मन सदैव तयारच आहे स्वतःवगील कांही प्रसंगामुळे मुसलमानांचे मन तसेच तयार होत आहे की काय हे पाहून, ‘तप्तेन तप्तमयसा घटनाय योग्यम्’ या न्यायाने मुसलमानांच्या तत्परतेचा फायदा घेऊन, पुढे जाण्याला हरकत नाही असे टिळक मानीत असावे. १९१२-१३ पासून मुसलमानांच्या वृत्तीत राज्यकर्त्यांच्या धोरणांविषयी पूर्वीइतका निःशकपणा शिल्लक राहिलेला नाही हे टिळकाच्या सूक्ष्म दृष्टीला दिसत होते वरिष्ठ कायदेमंडळाच्या हिंदुसभासदांनी जी सुधारणांची

*Report of the Indian Statutory Commission, Vol. I, Survey, pp 187-188.

मागणी केली तिला मुसलमान सभासदानीहि विशेष आढेवेढे न घेता पाठिवा दिला होता. मुसलमान सभासदाची पूर्वीचीच प्रवृत्ति कायम असती तर हा पाठिवा इतक्या सहजासहजी मिळाला नसता, हे पूर्वानुभवावरून टिळकाना अवगत होते. म्हणूनच त्यांनी योग्य वेळी देवाणघेवाणीच्या पद्धतीचा हा करार केला. संयुक्त प्रांत, मद्रासप्रभृति प्रांतात त्यांनी मुसलमानांना वाजवीहून बऱ्याच जास्त जागा दिल्या, पण, वेडूक कितीहि फुगला तरी तो वैल होऊ शकत नाही, हे त्यांना पक्कें माहीत होतें. स्वतंत्र मतदारसंघात मत देऊन फिरून सर्वसामान्य मतदारसंघातहि मत देण्याचा मुसलमानांचा हक्क त्यांनी हिरावून घेतला. संयुक्त मतदारसंघाचा आग्रह वरल्याने पंजाब व बंगालमधील हिंदूंना सुरक्षितता लाभली असती हें खरें, पण, या आग्रहाच्या नादात वेळ टळून गेली असती तर, बंगाल व पंजाबमधील हिंदूंना जे मिळालें तेहि कदाचित् हातचें निसटले असते. लोकसंख्येच्या मानाने सरळ जातीय मताधिक्य मिळण्याची शक्यता दिसत असता, मुसलमानांना त्या शक्यतेपासून परावृत्त करणे ही गोष्ट सोपी नाही.

१९१६ साली घडून आलेल्या एकदर गोष्टीकडे गव्हर्नर जनरल लॉर्ड चेम्सफर्ड याचे लक्ष होतेच. हिंदुस्थानने युद्धात केलेली मदत, हिंदी राज्य-व्यवस्थेवद्दल जगभर चाललेला बोभाटा इत्यादींचा विचार करून काही तरी नव्या सुधारणा लवकरच द्याव्या लागणार हे त्यांना दिसू लागलें. १९१६ सालीच त्यांनी हा प्रश्न हाती घेतला. फिरून आय०सी०एस० नोकरांचा कोठावळेपणा सुरू झाला व त्यामुळें हिंदुस्थान सरकारने तयार केलेली प्राथमिक योजना अगदीच भिकार ठरली. वरिष्ठ सरकारच्या कारभारी मंडळाचे सभासद सर शकरन् नायर यांना ती योजना अत्यंत अपुरी वाटली व त्यांनी आपला असतोष चव्हाट्यावर माडला. २० ऑगस्ट १९१७ रोजी लंडनहून बादशाही घोषणा झाली की, जबाबदारीचें स्वराज्य देणे हेच ब्रिटिश राजनीतीच्या भारतविषयक धोरणाचें साध्य आहे. या साध्याकडे जाण्याचें पाहले पाऊल म्हणून सुधारणांचा नवा हप्ता लवकरच देण्यात येईल, असेहि जाहीर झालें. याबरोबर दुसरीहि एक महत्त्वाची घोषणा झाली. सैन्या-मघल्या अधिकाराच्या जगाहि (Commissioned Ranks) हिंदी लोकांना पात्रतेप्रमाणे मिळू शकतील, असे सांगण्यात आलें. आज-

पर्यंत सैन्यांतल्या अधिकाराच्या जागांवद्दल काहीं एक विशेष कटाक्ष होता अगदीं अल्पिष्टन साहेबापासूनचे उदार इंग्रज मुत्सद्दी पाहिले तरी, त्याचें सारें औदार्य मुलकी कारभारात हिंदी लोकाना समाविष्ट करण्यापुरतेंच मर्यादित असे. तेवढ्या क्षेत्रातसुद्धा जरा जबाबदारीच्या जागी हिंदी माणूस येणार असें दिसूं लागताच, लब्धप्रतिष्ठित इंग्रजाच्या पोटात मळमळू लागेच ! State secrets म्हणजे राजनीतीतली गुह्ये व गुपितें हिंदी माणसाना कळू द्यावयाचीं—हिंदी लोकाना इतके विश्वासाहें मानावयाचें—हें त्याच्यापैकीं कित्येकाना असह्य वाटे ! लष्करातल्या महत्त्वाच्या जागेवर हिंदी माणसाला घ्यावा हें तर त्याच्या स्वप्नातहि येत नसे.

ही पूर्वपीठिका पाहिली म्हणजे, ऑगस्ट १९१७ च्या दोन्ही घोषणा टिळकां-सारख्या- 'असतोष श्रियो मूलम्' असें मानणाऱ्या जहाल पुढाऱ्यालाहि स्वागतार्ह का वाटल्या, हें लक्षांत घेईल 'जबाबदारीची राज्यपद्धति' या शब्दप्रयोगाच्या शिडीनें आपण लोकशाही पद्धतीच्या पार्लमेटरी कारभारापर्यंत जाऊन भिडूं असा विश्वास त्यांनी बाळगिला. मोलेंसारखा उदार म्हणून प्रसिद्ध असलेला मुत्सद्दीहि ८-१० वर्षांपूर्वीं पार्लमेटरी राज्यपद्धतीचें नांव काढावयाला तयार नव्हता, आज स्वतः राजेसाहेब जबाबदारीच्या स्वराज्याची भाषा—शेवटचे ध्येय म्हणून का होईना—काढू लागले, हेच टिळकाना विशेष का वाटलें हें नीटपणीं समजण्यासाठी, १८६१ पासूनचा सुधारणाचा इतिहास तपासला पाहिजे. हिंदुस्थानात जाऊन भारतमंत्र्यांनी समक्ष सगळ्या गोष्टी तपासाव्या असे ठरून, मॉन्टेग्युसाहेब हिंदुस्थानात आले.

जबाबदारीच्या स्वराज्याच्या ध्येयाची घोषणा झाली, काही सत्ता हातीं पडण्याचीं 'लक्षणे' दिसू लागली, त्याबरोबर जो तो वर्ग आपल्या महत्त्वाचें तुणतुणें गाऊं लागला. आपल्यामार्गे कोणता तरी बाघ लागला आहे व म्हणून आपल्याला ब्रिटिश सत्तेचें संरक्षण पाहिजे आहे असें म्हणणाऱ्या संस्था, जुनाट घरात कोळिष्टकें वाढतात तशा, वाढू लागल्या सयुक्त प्रांतातल्या भुसलमानानीं आपली 'डिफेन्स असोसिएशन' काढली, मद्रासेत 'जस्टिस पक्ष' जोरानें हालचाल करूं लागला, मुंबई इलाख्यांत 'ब्राह्मणेतर' ह्या विचित्र नांवाचा पक्ष निर्माण झाला, गेल्या १०-१५ वर्षांत वाढू लागलेला गिरणी-कामगाराचा वर्ग सघटितपणे बोलूं लागला; पूर्वास्पृष्टाची गान्धाणीं चव्हाट्या-

वर येऊं लागलीं, शिखांची महिम्नस्तोत्रे रचिली जाऊं लागलीं आणि अँग्लो-इंडियनादि वर्गहि पुढे सरसावू लागले ! मुसलमानाचे हुकमी बुजगावणें आपल्या हातातून गेले असें लखनौ-करारामुळें नोकरशाहीला वाटूं लागल्यामुळें, तिच्यातल्या काही उपद्रवाप्यानी, नवीं बुजगावणी निर्माण करण्याच्या नादात, सरक्षण मागणारी काही नवी कळसूत्री बाहुली निर्माण केलीं असतील, हें अगदी शक्य आहे

मॉटेग्युसाहेब हिंदुस्थानात आले व पाहणी करीत हिडू लागले सरक्षण मागणाऱ्या लोकांमध्ये लागलेली अहमहमिका पाहून त्यांना काय वाटले असेल याची कल्पना त्यांनीं लिहून ठेविलेल्या Indian Diary मधील पुढील उतान्यावरून करता येईल ते लिहितात

What strikes me astounding about these non-Brahmanas is that although they are vigorous enough to object to the influence of the Brahmanas, they lie on their stomachs and appeal to the Government for help instead of fighting; and although there is the beginning of the most promising party system here, they want to spoil it by the horrible extension of communal representation

(ब्राह्मणांच्या वर्चस्वाला हरकत घेण्याइतके हे ब्राह्मणेतर खबीर आहेत असें असून ते लोळण घेत मदतीसाठी सरकारची याचना करतात, स्वतःच झगडत नाहीत, हा प्रकार मला अतिशय आश्चर्यकारक वाटतो पक्षसघटनेची नामी सुरुवात करण्याच्या दृष्टीनें ही सधि चांगली आहे तरीहि, जातवारीच्या प्रतिनिधित्वाचा भयकर विस्तार करून ब्राह्मणेतर त्या सधीचा विघाड करीत आहेत)

लोकशाहीच्या वाढीला जातवारीचे तत्त्व मारक आहे याची जाणीव मोलप्रमाणेंच मॉटेग्युसाहेबानाहि होती, कारण, ते आपल्या डायरीत लिहितात

We must beware of this system which Morley introduced, for it is fatal to the democratization of institutions and causes disunion between the Hindu and the

Mohamedan, and, we must not extend it more than we can help

(मोलॅनें सुरू केलेल्या या पद्धतीतला धोका आपण लक्षात ठेविला पाहिजे सस्थाना लोकशाहीचें बळण लागण्याच्या दृष्टीने ही पद्धत घातकी आहे. तिच्यामुळे हिंदु व मुसलमानांमध्ये वेवनाव उत्पन्न होतो अगदी नाडलाज झाला तरच या पद्धतीचा विस्तार करावयाचा या मुद्द्याबद्दल खविरी वाळगिली पाहिजे)

हीं तत्वे उराशी वाळगणाऱ्या मॉटेग्युसाहेबांनी स्वतंत्र मतदारसंघाची बाढ बेसुमार होऊ दिली १९१८ च्या जूनमध्ये मॉटफर्ड अहवाल प्रसिद्ध झाला लागलीच मुबईस काँग्रेसचें जादा अधिवेशन भरले या अहवालातील योजना 'अपुरी, असमाधानकारक व निराशाजनक' आहे असा ठराव मजूर झाला नेमस्तानी काँग्रेस सोडली होती व स्वतःचे स्वतंत्र 'फेडरेशन' थाटलें होतें अहवालाच्या आधारे कायद्याचा मसुदा होईल व त्यावर पार्लमेंटात चर्चा होईल, तेव्हा जागे राहण्याच्या दृष्टीने भिन्न भिन्न शिष्टमंडळे विलायतेस गेली १९१९च्या एप्रिल महिन्यात सुधारणा कायद्याचे पहिले वाचन पार्लमेंटमध्ये सुरू झाले काँग्रेसच्या शिष्टमंडळाला प्रतिस्पर्धी म्हणून मद्रासचे डॉ० नायर याच्या कपाळी पुढारीपणाचा शेंदूर थापण्यात आला ! अहवाला-पेक्षाहि कायद्याचें स्वरूप जास्त प्रतिगामी ठरलें

प्रातातून द्विदल राज्यपद्धति सुरू करणाऱ्या १९१९च्या सुधारणा कायद्याने स्वतंत्र मतदारसंघाचें खूळ किती माजविलें हें थोडक्यांत पाहण्यामारखें आहे ज्या प्रातातून मुसलमान मतदार बहुसंख्य असतील त्या प्रातात मुसलमानांचे स्वतंत्र मतदारसंघ असण्याचे कारण नाही असें मॉटफर्ड अहवालात मान्य करण्यात आले आहे पंजाब-बंगाल प्रातात मुसलमान वस्ती हिंदूंच्या मानाने अधिक असली तरी, मुसलमान मतदारांची संख्या हिंदु मतदारांच्या तुलनेने कमी भरेल या भीतीने, या प्रातातहि स्वतंत्र मतदारसंघ चालू ठेवण्यात आले मुसलमानांपुरता लखनौ-करार मान्य केल्यावर, या घटनेत पंजाबच्या शिखांना स्वतंत्र मतदारसंघ देण्यात आले मतदारांच्या संख्येचा न्याय मुसलमानांना तेवढा लावला, पण, पंजाबात शीख मतदारांचें शेंकडा प्रमाण २४१ होतें तरी, त्यांना जागा दिल्या त्या मात्र शेंकडा १७९ या प्रमाणात !

बिगर-मुसलमान मतदारसंघात जागा राखून ठेवण्याची प्रथा पडून, मद्रासच्या बिगर-मुसलमान मतदारसंघातर्फे निवडून येणाऱ्या ६५ प्रतिनिधींपैकी २८ ब्राह्मणेतर प्रतिनिधी या राखीव पद्धतीने यावे असे ठरले ! मुंबई इलाख्यात ४६ बिगर-मुसलमान जागांपैकी ७ जागा मराठ्यांच्या राखीव ठरल्या ! अस्पृश्यांच्या प्रतिनिधीची नेमणूक गव्हर्नरानी करावी असे ठरले कामगारांच्या प्रतिनिधींना हाच न्याय लागू करण्यात आला हिंदी खिस्ती, अँग्लो इंडियन व युरोपियन यांना स्वतंत्र मतदारसंघ देण्याची सूचना मॉटफर्ड-अहवालात नव्हती ! कायद्यात ती सोय झाली ! सस्थानिकानी साम्राज्य सरकारला युद्धात मदत केलीच होती ब्रिटिश भारतात वाढू पाहणाऱ्या जबाबदारीच्या राज्यपद्धतीला लगाम घालण्याचे एक साधन म्हणून पुढे मागे सस्थानिकांचा उपयोग करता येईल हे ओळखून, मॉटफर्ड-अहवालात सस्थानिकांचे महिम्न-स्तोत्र रचण्यात आले व १९२१ साली 'प्रिन्सेस चेंबरची' प्राणप्रतिष्ठा करण्यात आली !

साम्राज्याच्या हिताच्या दृष्टीने उटविण्यात आलेली ही भुतावळ साम्राज्यावरच कशी उलटविता येईल व तिचाहि उपयोग राष्ट्रहिताच्या बाढी-साठी कसा करता येईल हा राष्ट्रनेत्यांनी हाती घेण्याचा थापुढील प्रश्न होता १९१४ च्या महायुद्धाचा हेतु 'युद्धांची परिसमाप्ति करण्यासाठी चाललेले युद्ध' असा सांगण्यात येत होता, पण, व्हर्सायच्या तहानेच नव्या युद्धाची बीजे पेरून ठेविली होती राष्ट्रातील अतस्थ कलह आवरून धरणे, राजकीय प्रगतीचे टप्पे झपाट्याने गांठीत जाणे व नवे जागतिक युद्ध सुरू होण्याच्या सुमारास सारे राष्ट्र स्वातंत्र्योन्मुख व स्वसंरक्षणक्षम बनविणे ही कामे मोठ्या मुत्सद्देगिरीने व्हावयास पाहिजे होती ! पण, देशाचे दुर्दैव असे ! खडतर की, लोकमान्य टिळक १ ऑगस्ट १९२० रोजी इहलोक सोडून गेले !

प्रकरण ५ वे

मुसलमानांच्या मागण्यांचा क्रमविकास

टप्पा तिसरा : १९२० ते १९४१

कै० लोकमान्य टिळकांविषयींची एक आख्यायिका मोठी सूचक आहे. होमरूल चळवळीला ऐन भर आला होता व टिळकानी ठिकठिकाणच्या ठळक पुढाऱ्यांना पुण्यास बोलावून घेतले होते. सध्याकाळच्या सुमारास ही मडळी काहीं महत्वाचे काम करीत होती, इतक्यात, बैठकीच्या वाजूच्या सज्ज्यात एक सन्याशी येऊन उभा ठाकला. वऱ्याच मडळीचें लक्ष कामातून निघाले व ती मडळी बैठक सोडून, आदरमिश्रित जिज्ञासेनें, त्या सन्याशापाशीच बोलत उभी राहली. क.ही वेळानें सन्याशी निघून गेला. मडळा परत बठकात आल्यावर टिळक जरा रागानेच म्हणाले. माझ्या डोक्यावर शेडीच्या दोन बटा शिल्लक आहेत, एवढ्यामुळे मी सन्याशी ठरत नाहीं की काय ?

टिळकाच्या प्रश्नाचे उत्तर त्यांच्या प्रश्नातच आहे. वृत्तीने सन्याशी-
नसताना मनष्य नसता वेषानें सन्याशी असला तरीहि, हिंदुसमाजातली मोठ-
मोठी माणसें त्याच्याकडे आकर्षिली जातात. क्षारसमुद्राने आवणूचा पीतावर पाहून त्याला आपली मुलगी दिली, पण, शंकर दिगंबर असल्याचें दिसताच त्याने हलाहल विष त्याच्या हवालीं केले. हिंदुस्थानातल्या लोक-समुद्राची वृत्ति याच्या अगदी उलट आहे. दिगंबरत्वावर भाळून तो हवी ती वस्तु दिगंबराला अर्पण करण्याला प्रवृत्त होईल, पीतावराला तो हलाहल देईल, असेच केवळ नव्हे; पण, पीतावरदर्शनानें त्याची सर्वस्वसमर्पणबुद्धि जागृत होणार नाही, हें मात्र खरें !

१९२० साली गांधीजीचा उदय हिंदुस्थानच्या राजकीय क्षितिजावर झाला, तेव्हा हिंदुसमाजाच्या मानसिक घडणीतला हा विशेष त्यांना पुष्कळच उपयोगी पडला. पारतंत्र्यात पिचत राहण्याला कटाळलल्या हिंदुसमाजाला एका वर्षांत स्वराज्यप्राप्तीची घोषणा करणारा हा सन्याशी ईश्वरी अव-

तारच भासला । सन्यासप्रवण मनोवृत्तीला सहज पटणारा असहकारयोग, भूतदयेच्या धर्माचा उद्धार करू पाहणारा अहिंसावाद वगैरे गोष्टीचा पुकारा होऊं लागताच हिंदुसमाजाच्या झुडीच्या झुडी गांधी गोटात गोळा होऊं लागल्या.

हिंदु मुसलमानांच्या ऐक्याचा गांधीजींना ध्यास लागून राहिला, आणि, पहिले काही दिवस या ऐक्याचा देखावाहि चागलाच टिकला पण, मुसलमान समाज या देखाव्यात सामील झाला होता तो मुसलमान म्हणून त्याचे जें गान्हाणे होते त्याला वाचा फुटावी म्हणून सामील झाला होता । हें गान्हाणें सपताच मुसलमान समाज जो दूर सटकला तो आता काहीं केल्या गांधीजींच्या हातीं लागत नाही !

‘लभेत वा प्रार्थयिता न वा श्रियम् । श्रिया दुरापः कथमीप्सितो भवेत्’ हा श्रीसपादनाच्या वावतीत येणारा अनुभव मुसलमानांशी ऐक्य जमविण्याच्या वावतीत आल्यामुळे, गांधीजींनी अलीकडे या वावतीत जाहीरपणें तरी बोलण्याचें प्रायः सोडूनच दिलें आहे

१९१९ सालीं हिंदु-मुसलमान समाजाची एकी झाल्याचा भास झाला. त्याची खरी कारणें कोणतीं हें पुष्कळांच्या लक्षात नसतें युद्ध सपण्याच्या वेळी युरोपात ज्या घडामोडी झाल्या त्या समजल्याविना ही कारणे लक्षातहि येणार नाहीत १९१९ सालीं सेव्हर्सच्या तहाचा मसुदा प्रसिद्ध झाला व तुर्कस्थानच्या भवितव्यावद्दल सारे इस्लामी जग साशंक बनले रशियांत तत्पूर्वीं सुरू झालेल्या बील्शेव्हिझमची झळ अफगाणिस्थानांत पोचण्याची लक्षणे दिसू लागल्यामुळे, हिंदुस्थान सरकारनें सरहद्दीवाघतच्या धोरणात व अफगाणिस्थानविषयक धोरणात कडकपणा धारण केला विजय झालेलीं युरोपमधील राष्ट्रे व अमेरिका इस्लामी राष्ट्राबद्दल तिरस्कार बाळगीत आहेत असे वृत्तपत्रीय लेखावरून दिसू लागलें या सर्व बनावामुळे सारें इस्लामी जग प्रक्षुब्ध झालें या प्रक्षोभापासून भारतीय मुसलमान अलिप्त राहूं शकले नाहीत व त्यामुळे खिलाफतीची चळवळ हिंदुस्थानात सुरू झाली व बळावली ।

मुसलमानांच्या या असंतुष्ट वृत्तीचा फायदा घेऊन भारतीय स्वातंत्र्याची चळवळ पुढें रेटणारा टिळकांसारखा मुत्सद्दी असता तर त्यानें, स्वतःच्या

विचाराची बैठक न सोडतां, परिस्थितीचा पुरा फायदा घेतला असता. स्वराज्याचा पुढील हप्ता पाच वर्षांत मिळवून, योग्य वेळ येताच स्वातंत्र्य-प्राप्तीची सिद्धता करण्याची भाषा टिळक मृत्यूपूर्वी बोलतच असत, आणि, मामुली राजकारणाच्या घडामोडी आपल्या विश्वासातल्या इतर माणसावर सोंपवून, स्वतःचें लक्ष वरच्या राजकारणात गुंतवावे असा विचार त्याच्या मनात शेवटी शेवटी घोळतहि होता. भारताच्या राजकारणी नेतृत्वाची महत्त्वाकांक्षा गांधीजींनी घरली यांत गैर काहीं नाही. आफ्रिकेतल्या लढ्यांत त्यांनी मिळविलेलें यश, त्यामुळे त्यांना लाभलेली आंतरराष्ट्रीय कीर्ति, हिंदुमनाचा कवजा मिळविण्याला अत्यंत अनुकूल अशी त्याची विचार-सरणी व आचारसरणी या सर्व गोष्टींचा समुच्चय त्यांना भारतीय नेतृत्वाकडे खेचीतच होता. पण, सरकारच्या कारभारात धोरणाचे सातत्य (Continuity of Policy) असणें जसें अवश्य, त्याप्रमाणेंच देशाच्या राजकारणातहि हें सातत्य शक्य तोंवर टिकविणें अवश्य असतें. 'शठे सत्य' कीं 'शठे शाठ्यम्' या शुष्क, शाब्दिक वादाची झुज टिळकाशी खेळत बसण्याऐवजी, टिळकांच्या खोल राजकारणी बुद्धीचे आकलन करण्याचा व कोणती धोरणे बाधून टिळक राजकारण चालवितात हें समजून घेण्याचा प्रयत्न गांधीजींनी आपलेपणाने केला असता तर, याच खिलाफतीच्या चळवळीचा उपयोग त्यांना उत्तम रीतीने करून घेतां आला असता. पण, तसे घडलें नाही.

‘नक्रं स्वस्थानमाश्रित्य गर्जेद्रमपकर्षति’ याच तत्त्वाचा आश्रय करून मुसलमानांना आपल्याकडे खेचणे हितावह आहे हें विसरून, गांधीजी खिलाफतीच्या चळवळीमुळे काहींसे बेभान बनले आणि मौलवी-मौलानांच्याहि पेक्षा अधिक उत्साहानें ते रान उठवू लागले.

याचा परिणाम असा झाला कीं, चळवळ खूप तेजीत आली. पण, नुसतें जळण खूपसे जळत काम भागत नाही. जळण जाळल्यामुळें शिजलें काय व जे शिजलें ते पदरात कोणाच्या पडलें हेच प्रश्न स्वाभाविकपणें महत्त्व पावतात.

चळवळीत खूप दारा भरल्यामुळें, पुष्कळशा लोकांना 'सैतानी सरकार' नष्टच झाल्याचा भास होऊं लागला. १९२१ साली मलबारांत झालेलें

मोपल्याचे बंड याच आभासातून निर्माण झाले २० ऑगस्ट १९२१ रोजी हे बंड प्रकट स्वरूपात दिसू लागले व मलबारांतला लष्करी कायद्याचा अमल २५-२-१९२२ रोजी खलास झाला या ७-८ महिन्यांनंतर मलबारात ब्रिटिश सत्ता फिरून खबीरपणाने नादू लागली, पण, मधल्या काळात तेथील हिंदूंचे जीवन मात्र अक्षरशः असह्य झाले ! माणुसकीला लाछन लावणारे प्रकार मलबारात कसे घडले याचे सरकारी प्रतिवृत्तातले वर्णन डॉ० आबेडकर यांनी उद्धृत केले आहे हत्याकांडे, बलात्काराने झालेली धर्मांतरे, मदिरे उध्वस्त करण्याचा सपाटा, गरोदर स्त्रियांच्या शरीराच्या चीरफाडीसारखे अत्याचार करण्याची लाट, लूट, जाळपोळ इत्यादि सर्व प्रकार घडले*

खऱ्या भूतदयेची व न्यायाची अधिक चाड बाळगणारा अगर असहाय हिंदूच्या भवितव्याबद्दल कमी बेफिकिरी बाळगणारा दुसरा कोणीहि राष्ट्रनेता असता तर, त्याने या हत्याकांडाबद्दल नापसतीच व्यक्त केली असती ! पण, गांधीजींनी मोपले हे पापभीरू व देवभीरू (God-fearing) असल्याचे प्रशस्तिपत्र मोपल्यांना दिले !

मोपला प्रकरणाची चर्चा काँग्रेसच्या समित्यातून झाली, तेव्हां, त्या समित्यातल्या मुसलमान गांधी-बधूनी, आपल्या धर्मशास्त्राच्या आधारें, मोपल्यांच्या नादिरशाही वर्तनाचे समर्थनच केले ! कसल्याहि अत्याचारापुढे व अन्यायापुढे नमणे हे माणुसकीला कमीपणा आणणारे आहे हे विसरून, या समित्यातल्या राष्ट्रधुरीणांनी मूळ ठरावातली कडक वृत्ति पार पातळ करून टाकली ! लजपतराय, मालवीय, मुजे इत्यादींना हा मुसलमान-धार्जिणेपणा शल्यासारखा बोंबू लागला हिंदूंना न्याय मिळावा व त्यांच्या हिताचे सगोपन व्हावे यासाठी स्वतंत्र व्यवस्था करण्याची जरूरी त्यांना पटू लागली व हिंदुमहासभेचे महत्त्व हळुहळू वाढू लागले

नव्या सुधारणांचा नवा मनु सुरू झाला असल्याचे जाहीर करण्यासाठी बादशाहांचे काका हिंदुस्थानात आले दिल्लीच्या विधिमंडळाचे उद्घाटन करताना त्यांनी राजवंद्यांच्या मुक्ततेची घोषणा केली वसाहतीचे स्वराज्य

*Thoughts on Pakistan, p 159

हें हिंदुस्थानचें ध्येय निश्चित असल्याचें बादशाही आरवासनहि त्यानी वाचून दाखविले. कौन्सिलांवर काँग्रेसनें बहिष्कार घातला तरी कौन्सिलें ओस पडलीं नाहींत. युरोपातल्या परिस्थितीच्या चांचल्याकडे लक्ष देणारे व 'स्वराज्य म्हणजे सैनिक-सत्ता' हे सूत्र लक्षात ठेवणारे सर शिवस्वामी अय्यर याच्यासारखे लोक लष्करी खर्च कमी करण्याबद्दलचा व सैन्याचे हिंदीकरण करण्याचा लकडा सरकारच्या मार्गे लावू लागले. लोकांच्या आकांक्षाच्या मानानें नवीन सुधारणांनी दिलेले अधिकार अपुरे आहेत हें मत वरिष्ठ व प्रांतिक कायदेमंडळातूनहि अधूनमधून ऐकू येऊ लागले.

इकडे असहकाराची चळवळ जोरात चालूच होती. युवराजाच्या आगमनावर बहिष्कार घालण्याची चळवळ जोरावली. अशा चळवळी चालविताना अहिंसेचें वातावरण संपूर्णपणे टिकलें पाहिजे असा आग्रह गांधीजी घरीत असले तरी सामुदायिक व्यवहारान तो आग्रह टिकू शकत नव्हता. युवराजांच्या आगमनप्रसंगी बुडईत मोठा दगा झाला. युवराज पुष्कळ ठिकाणी गेले, पण फार ठिकाणी त्यांच्या आगमनप्रसंगी कडक हरताळ पडले. राजघराण्यातील प्रमुख व्यक्तींच्या आगमनाचा प्रसंग व्यवस्थितपणें पार पाडण्यावर हिंदुस्थानातल्या बड्याछोट्या नोकराची इभ्रत अवलंबून असल्यामुळें, हा हरताळ नोकरशाहीला फार जाणवला. या परिस्थितीचा देशाला फायदा मिळविता आला असता. त्या वेळचे लॉ मॅवर सर तेज बहादूर सप्रू हे मध्यस्थी करूं लागले. सरकार पक्षातील प्रमुखांची व लोकनायकांची गोलमेज परिपद व्हावी आणि देवाणघेवाणीच्या धोरणातून प्रांतिक कारभारातली बरीचशी राखीव खाती सोपीव व्हावीं असा हेतु या प्रयत्नाच्या मार्गे असावा. दासबाबूंची या प्रयत्नांना मान्यता होती, पण गांधीजींनी मान्यता न दिल्यामुळे हे प्रयत्न थडावले व शेवटी निष्फळ ठरले.

देशातली चळवळ चालूच राहिली. मोठमोठ्या पुढार्यांच्या घरपकडी होऊं लागल्या. ज्यांच्या वैभवामुळे समुक्त प्रांताचा गव्हर्नरहि दिपून जात असे अशा प० मोतीलालजी नेहरूसारख्या मान्यवर पुढार्यांपासून तों झोपडीत राहून कणीकोड्याचे कष्टाचें वैभव सहन करणाऱ्या खेडुतापर्यंत सर्व दर्जाचीं हजारो माणसें सरकारी अधिकाऱ्यांच्या डोळ्याला डोळा भिडवून बोलू-वागू लागली आणि निर्भयपणे तुह्याचा मार्ग गकमू लागलीं !

देशाबद्दलचा विचार मनांत आणून, माणसांनीं सूर्याला नमस्कार घातले किंवा वडापिंपळाला प्रदक्षिणा घातल्या तरी त्याहि गोष्टी कौतुकार्हा समजाव्या अशी ज्या देशातल्या लोकांची राजकारणी झोंपाळूपणाची परंपरासिद्ध स्थिति, त्या देशात इतका निर्भयपणा ज्या एका व्यक्तीच्या प्रभावामुळे इतक्या अल्प काळात निर्माण झाला त्या गांधीजींना लोक धन्यवाद देऊ लागले, हें बरोबरच झाले

१९२२ च्या मार्च महिन्यांत गांधीजींच पकडले गेले हिंदुस्थान हा स्वतंत्र व लोकसत्ताक राज्यपद्धतीचा देश आहे अशी घोषणा करण्यात यावी अशी भाषा अल्लीवधूच्या तोंडी १९२२ साल उजाडेपर्यंत खेळत होती

मुसलमान व काँग्रेस यांची जूट फोडली पाहिजे हे सरकारने ओळखलें आणि सेव्हर्सच्या तहाची फेरतपासणी कोणत्या रीतीने व्हावी याबद्दलचें आपलें मत व्हाइसरॉय लॉर्ड रीडिंग यांनी इंग्लिश मुत्सद्धाना कळविले १९२३ च्या जुलैमध्ये युरोपात लॉसेन परिषद होऊन तुर्कस्थानचा स्वतंत्र दर्जा मान्य करण्यांत आला केमाल पाशाचा अधिकार तुर्कस्थानात सुरू झाला व खिलाफतीचा निकाल त्यानेच लावला याच सालीं इंग्लंड व अफगाणिस्थान यांच्या दरम्यान तह झाला व त्यामुळे सरहद्दीवरची गडबडहि मदावली.

इस्लामी जगातल्या घडामोडींना हें नवें वळण लागताच, हिंदी मुसलमानाचा सरकारपाशी असलेला तंटो सपला व या तट्याला तेज चढावें या हेतूने त्यांनीं काँग्रेसनेत्याशीं जो सलोखा केला होता तोहि त्यांना अनवश्यक वाटू लागला

या अल्पकाळात मुसलमानांना एक गोष्ट कळली व ती कळण्याला काँग्रेस-भवील हिंदूंच कारणीभूत झाले हिंदु-मुसलमानांच्या ऐक्याचा ध्यास धरणाऱ्या या हिंदु पुढाऱ्यांना या ऐक्याविना स्वराज्यप्राप्ति अशक्य वाटते हें त्यांनीं ओळखलें ! स्वराज्याला ह्वापलेले हिंदु पुढारी ऐक्य टिकावें म्हणून किती लाचारपणानें वागतात याचाहि अनुभव त्यांना मोपला प्रकरणासारख्या प्रकरणातून मिळाला स्वराज्यपक्ष कोन्सिलात जाऊन बसला तेव्हापासून घटना दुरुस्त होण्याची भाषा वारवार घुरू झाल्यामुळे, राजकीय हक्काचा पुढचा हप्ता लौकरच पदरात पडणार हें त्यांना नक्की कळून चुकलें ! सर-

कारचा रोष टाळून हिंदूना भीति दाखवण्यात मोठासा वोका नाही, त्यामुळे आपलें महत्त्व वाढण्याचीच शक्यता जास्त आहे हें ओळखून त्यांनीं तो उपक्रमहि सुरू केला

गांधीजींनीं मधूनमधून उपासतापास करावे व आपला पश्चात्ताप चावडीवर मांडावा हाहि राजकारणातला एक नित्याचा प्रघात होऊन बसला गांधींनीं उपास केला की हिंदुमुसलमानांच्या ऐक्याची बोलणीं हटकून सुरू व्हावयाचींच !

१९३२ सालच्या जातीय निर्णयाने (Communal Award) मुसलमानांनीं आपल्या चौदा मागण्या भरमाप पदरात पाडून घेतल्या असें हिंदुमहासभा म्हणते व डॉ० आबेडकर यानीहि आपल्या पुस्तकात (पृ० ९८ वर) ही गोष्ट मान्य केलेली आहे जातिनिर्णयात समाविष्ट झालेल्या बहुतेक अनिष्ट गोष्टींना ऐक्यासाठी हपापलेल्या काँग्रेसवादी हिंदूंनी मध्यंतरीच्या या काळात केव्हा ना केव्हा तरी आगाऊ मान्यता देऊन ठेविलेली होती, हें लक्षात ठेवण्यासारखें आहे १९२३ साली कै० दासबाबू यानी बंगालमधील मुसलमानांबरोबर बंगालपुरता एक करार केला होता व स्वतंत्रवृत्तीच्या हिंदूंना त्याबद्दलची नापसती दर्शवावी लागली सिंधला लागू असणारा असाच एक करार तयार झाला होता व हिंदूंनी त्याबद्दलची नापसति दर्शविली ही गोष्ट १९२८ साली प्रसिद्ध झालेल्या नेहरू-रिपोर्टात नमूद झालेली आहे * १९२४ साली मौ० महमदअल्ली यानी स्वामी श्रद्धानंदजी याच्या सहकार्याने दिल्लीस एक ऐक्यपरिषद बोलावली होती १९२५च्या जानेवारी महिन्यात गांधीजींच्या अध्यक्षतेखालीं अशीच एक कमिटी नेमण्यात आली होती पं० मोतीलाल नेहरू हे या कमिटीचे चिटणीस होते अशा कमिट्यांतून निष्पन्न तर्रफ काहीच झाले नाही पण, या ऐक्योत्सुक हिंदूंनी जी औदार्याची भाषा वापरली तिचा मात्र मुसलमानांनीं पुरा फायदा करून घेतला

‘मिळेल ते खिशात टाका व उरलेल्यासाठीं झगडत राहा’ हा उपदेश लो० टिळकानी सरकारपाशी चाललेल्या राष्ट्रीय झगड्याला उद्देशून केला होता इतरांनीं तो उपदेश कृतीत उतरविला असो वा नसो, हिंदी मुसलमानांनीं मात्र तो दुहेरी अर्थाने कृतीत आणिला आहे हिंदू व इग्रज राज्यकर्ते या

दोघाशीहि वागताना ते याच न्यायानें वागतात आणि या दोघांनाहि आशेला लावून, ते आपला बाजारभाव वाढवून घेतात

अशा भाकड वाटाघाटींतूनहि साधेल तितका स्वार्थ साधण्याला मुसलमान टपलेलेच असत । असल्या भाकड वाटाघाटी, मुसलमानांचा जागरूकपणा व ब्रिटिशांचा धोरणीपणा यांतूनच जिनाचे चौदा मुद्दे निघाले आहेत व जातीय निर्णयहि पर्यायाने याच पद्धतीने उरावर वसला आहे । हरिश्चंद्राच्या बोकाडीं वसून त्यानें स्वप्नात िलेलें वचनसुद्धा पुरे करून घेणाऱ्या विश्वामित्राची उपमा सध्याच्या काळात कुणाला साजत असेल तर ती हिंदी मुसलमानांना होय । लखनौ करारातली योजना सगळ्या हिंदुस्थानातल्या हिंदु-मुसलमानांचें चित्र डोळ्यापुढें ठेवून आखलेली आहे परस्परांच्या समजुतीनें सर्व हिंदुस्थानची योजना म्हणून एकादी नवी योजना सिद्ध होईपर्यंत ती योजना बदलण्याचें कारणच नव्हतें, पण, मध्यतरीच्या काळात ऐक्य-चिंतामणीनीं जो चाळा करून ठेविला तोच हिंदूना घातक ठरला । १९२७ सालीं सायमन कमिशन नेमलें गेलें व त्याच्यावर बहिष्कार घालण्याचें राष्ट्रीय वृत्तीच्या लोकानीं ठरविलें सायमन कमिशनला उत्तर म्हणून नेहरू रिपोर्टांतली योजना मोठ्या विचारपूर्वक तयार करण्यात आली ही योजना सगळ्या हिंदुस्थानच्या स्वायत्त कारभाराची योजना म्हणून बहुतेक पक्षांना मान्य झाली ब्रिटिश भारताच्या स्वायत्त सरकारचे हिंदी सस्थानिकांशी सबंध कसे असतील याचेहि दिग्दर्शन या रिपोर्टांत करण्यात आलेलें आहे वडिलानीं तयार केलेला हा रिपोर्ट चिरजीवानी रावी नदीत बुडविला असे या रिपोर्टाबद्दलचें एक वर्णन रूढ आहे या रिपोर्टांतला स्वराज्याचा भाग, जेड म्हणून कीं काय कोण जाणे, रावी नदीच्या गाळात खून खोलात गाडला गेली, पण, मुसलमानांना सोड्स्कर असलेला हलका भाग मात्र नेमका तरगत वर आला व मुसलमानांना त्याचा उपयोगहि झाला

ऐक्यासाठी धडपड, ऐक्यपरिषदा, उपोषणें इत्यादि धावपळीची उदाहरणें म्हणून गांधीजीनी लंडनमधील मुक्कामात मुसलमानांशी केलेल्या वाटाघाटी,† गांधीजीच्या उपोषणातून निघालेला पुणें करार व त्या करारानंतर बंगाल-

†Thoughts on Pakistan, pp 364-65.

मधील हिंदूंना झालेला पश्चात्ताप, १९३२ सालीं मुबईस झालेल्या हिंदु, मुसलमान, ख्रिस्ती वगैरे पुढाऱ्यामधील वाटाघाटी इत्यादि घटना निर्देशितां येतील संयुक्त मतदानपद्धति म्हणजेच राष्ट्रीयत्व आणि सर्वस्व, या प्रचलित भावनेचा फायदा घेण्याचेहि प्रयत्न सुरू झाले १८-४-१९३१ रोजीं लखनौ येथें सर अल्ली इमाम याच्या अध्यक्षतेखाली झालेल्या अखिल भारतीय मुसलमानांच्या राष्ट्रीय परिषदेत पास झालेले ठराव, १९३२ च्या पावसाळ्यांत बंगाल कौन्सिलमध्ये पास झालेला ठराव, इत्यादि गोष्टी या दृष्टीनें तपासून पाहिल्या पाहिजेत अशा उपक्रमाची उठावणी मुसलमानाचें सख्या-धिव्य असलेल्या प्रांतांतूनच का होते हा प्रश्न विचारात घेण्यासारखा आहे. मुबई इलाख्यातील स्थानिक स्वराज्य सस्थातून संयुक्त मतदानपद्धति अगदीं अल्पांशाने सुरू करण्याचा प्रश्न निघतांच असेल्लींतील मुसलमान सभासदांनीं आकाशपाताळ कसें एक केलें हें ज्याच्या लक्षात असेल त्यांना हें सहज समजेल कीं, मुसलमानाची बहुसख्या असलेल्या प्रांतातून मुस्लीम मतदार आतां चागले 'तयार' झालेले असल्यामुळे, संयुक्त मतदानपद्धति तेथील मुसलमानांना मानवणारी आहे नेहरू-रिपोर्ट १९३८ साली लिहिला गेला, त्या वेळीं हे मतदार इतके तयार झालेले नसावेत, तरीसुद्धा, संयुक्त मतदान पद्धतीमुळे मुसलमान मतदारांनीं मॅमेनसिंग, चितभाग व जेसोर या जिल्ह्यातल्या बोर्ड निवडणुकीच्या वेळीं हिंदु उमेदवारांना कसें धुळीला मिळविलें याचें वर्णन नेहरू रिपोर्टांत केलेले आहे ! *

हें सर्व ओळखून हिंदूंनीं निष्कर्ष असा काढला पाहिजे की, अर्पुंक गोष्टीत सर्वस्व व राष्ट्रीयत्व भरलेलें आहे अशी कायम दशाची भावना त्यांनीं करून घेतली की, आपला जातिस्वार्थ साधण्यासाठी त्या भावनेचा उपयोग करून घेण्याला मुसलमान टपून वसलेलेच आहेत ! हिंदूंचे हित व इतर समाजाना धारवाडी काट्यानें मिळणारा न्याय म्हणजेच सर्वस्व आणि म्हणजेच राष्ट्रीयत्व असा ठाम सिद्धांत मनात बिंबवून हिंदु वागतील तरच सर्व प्रश्न त्यांना समाधानकारक रीतीनें सोडविता येतील

ही कसोटी लावून आतां १९३२ च्या जातीय निर्णयाचा विचार करणें अवश्य

आहे १९२०-४१ हा काळ अलीकडचा असल्यामुळे, या काळातल्या घडामोडींचें स्मरण अजून पुसट झालेलें नाहीं त्यामुळे या घडामोडींचा वृत्तांत विस्तारानें सांगण्याचें कारण नाहीं

१९२७ साली नेमण्यात आलेल्या सायमन कमिशनवर टाकण्यात आलेला बहिष्कार, या कमिशनच्या सभासदापुढे झालेल्या एकतर्फी साक्षी, पहिल्या गोलमेज परिषदेची आशादायक सुरुवात, १९३० ची सत्याग्रहाची चळवळ, गांधी-आर्याविरुद्ध करार, दुसऱ्या गोलमेज परिषदेला गांधीजींची उपस्थिति, तेथें झालेले हिंदी पुढाऱ्यांमधील भेदाचें ओंगळ प्रदर्शन, १९३२ ची सत्याग्रहाची दुसरी चळवळ व दडपशाही, मॅकडोनाल्डचा जातीय निर्णय, गांधीजींचा उपवास व त्यांतून निघालेला पुणेकरार, जातीय निर्णयाचा निषेध करण्याच्या बाबतीतली काँग्रेसची शकारी वृत्ति, अणे-मालवीयजींनी काढलेला काँग्रेस राष्ट्रीय पक्ष व मराठी मुलुखात निघालेला लोकशाही स्वराज्य पक्ष, १९३३-३४ साली काँग्रेसनें लढविलेल्या दिल्ली असेंब्लीच्या निवडणुकी, तेथून काँग्रेसच्या धोरणाला लागलेलें नवे वळण, १९३६ सालच्या अखेरीस काँग्रेसनें प्रांतिक कायदेमंडळाच्या निवडणुकी जिंकण्यासाठी केलेली उठावणी, १९३७ च्या आरभी या निवडणुकींत काँग्रेसनें मिळविलेलें यश, आश्वासन मागणीचा हट्ट व हंगामी मंत्रिमंडळाची स्थापना, स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांना लाभलेलें संचारस्वातंत्र्य व प्रचारस्वातंत्र्य, काँग्रेसच्या मंत्रिमंडळामार्फत चाललेला प्रांतिक कारभार, अकरणरूप धोरणामुळें साठत गेलेल्या काँग्रेसच्या लोकप्रियतेला प्रांतिक कारभारातील चुकामुळें लागलेली ओहोटी, बंगाल-सिंध वगैरे प्रांतातील मंत्रिमंडळाचें हिंदुविरोधी धोरण व काँग्रेस मंत्रिमंडळाचें मुसलमान-धार्जिणें धोरण, व सावरकराच्या तेजस्वी कर्तृत्वामुळें व भोंवतळीच्या परिस्थितीमुळें हिंदुमहासभेची वाढत चाललेली लोकप्रियता, महायुद्धाची सुरुवात व काँग्रेस मंत्रिमंडळाचे राजिनामे, मुस्लीमलीगने साजरा केलेला 'मुक्ति-दिन', काँग्रेसच्या मागण्यांना उत्तर देताना ब्रिटिश मुत्सद्यांनी एकमुखी मागणीवर दिलेला भर, काँग्रेसचा पुणें ठराव व युद्धविरोधी घोषणा करून तुरुंगांत जाण्याची चळवळ, डाक्का, अहमदाबाद, मुंबई वगैरे ठिकाणच्या दंग्यात हिंदूंचे झालेले हाल, मुस्लीमलीगच्या चढेल मागण्यांची बेसुमार वाढ, वरिष्ठ सरकारच्या कार्यकारी मंडळाची वाढ वगैरे गोष्टी अगदी ताज्या इतिहासात

जमा होत असल्यामुळे, त्याचें वर्णन विस्ताराने करीत न वसतां, जातीय निर्णयाच्या रूपानें मुसलमानाच्या सगळ्या अतिरिक्त मागण्या त्याच्या पदरांत कशा पडल्या एवढेंच भांगून पुढील विवेचनाकडे वळणें अवश्य आहे.

सायमन कमिशनच्या रिपोर्टाची व गोलमेज परिषदेत झालेल्या चर्चेची छाननी केली तर एक गोष्ट स्पष्टपणे लक्षात येते जातवारीच्या मतदार-संघाबद्दल प्रत्येकानें नापसंति दर्जवावी व प्रत्येकानें त्या मतदारसंघापुढे निमृष्टपणें, नाइलाज म्हणून मान वाकवावी असें एकसारखे घडत गेलें. प्रातविभागणी, मतदाराची व मतदारसंघाची वाढ, प्रातातल्या लोकसंख्येंतली जातवारी पाहून झालेली जागाची वांटणी इत्यादि सर्व गोष्टी पूर्वीच कोणी ना कोणी ब्रिटिश भुत्सद्धाना व मुसलमानाना इष्ट अशा प्रकारें मान्य केल्या होत्या त्या जातीय निर्णयानें वज्रलेप झाल्या । जात, पथ, वर्ग, धर्म, हितसंबंध (Interest) इत्यादि शब्दांनी निर्दिष्ट होणारे लोकसमूह दोरीसूदपणानें विभागलेले नसतात, अशा गोष्टी दृष्टीसमोर ठेवून समाजाची उभी-आडवी विभागणी करीत गेल्यास समाजाची शुद्ध चाळण बनेल इत्यादि महत्त्वाच्या गोष्टींकडे साफ दुर्लक्ष होऊन, स्वतः मतदारसंघाची नुसती खेरात झाली । ज्यांनी मागितले त्यांना तर हे मतदारसंघ मिळालेच, पण, ते न मागणाऱ्या भगिनीवर्गाविरहि ते लादण्यात आले ।

जमलेल्या जातीय पुढाऱ्यात मतैक्य होत नाही हे पाहून मॅकडोनेल्ड साहेबांनी हा वादग्रस्त प्रश्न निकालात काढण्याची जबाबदारी आपल्या शिरावर घेतली 'तुम्ही आपसात सहमत होत नसाल तर लखनौ करारातील तत्त्वाचीच परिस्थित्यनुरूप अमलबजावणी होईल' असें ब्रिटिश पंतप्रधानांनीं ठासून सांगितले अर्थातें तर, लंडनमध्ये गोळा झालेले सारे दाढंदीक्षित ताड्कन् शुद्धीवर आले असते । पण, राजकारणी पुरुष व्यवहार करूं लागले की, त्यांच्या उदात्त तत्त्वाचा नुसता इतिहास बनतो आणि त्यांच्या प्रत्यक्ष आचारावर स्वाध्याचाच घनदाट छाया पडते हा मालच्या वेळेपासून आलेला अनुभवच याहि वेळी पुनरुक्त झाला त्यांनी दिलेला जातिनिर्णय सर्वच हिंदूंच्या दृष्टीनें घातकी ठरला बंगाली हिंदूंच्या दृष्टीनें तर तो फारच घातकी ठरला । दुसऱ्या पक्षी बंगाली हिंदूच दव अस खडतर की, मॅकडोनेल्ड-साहेबांनी केलेल्या या अन्यायात भर घालण्याला गांधीजी कारणीभूत झाले।

प्राणातिक उपोषणाचे पिस्तुल हिंदुसमाजावर रोंखून व त्या 'अहिंसक' शस्त्राचे बार सान्या जगभर ऐकू जातील याची दक्षता घेऊन, गांधीजींनीं जो पुणेंकरार घडवून आणला त्यानें शेवटी कोणाचेच समाधान झालें नाहीं ! पूर्वास्पृष्टहि त्या कराराविरुद्ध जळफळत आहेत आणि बंगालमधील सर्व हिंदु तर त्या कराराची आठवण झाली कीं नुसते रागानें लाल होत आहेत !

गेल्या युद्धांत हिंदुस्थानने साम्राज्याला मनोभावे मदत केली तिचे बक्षिस म्हणून जालियनवाला बागेतलें हत्याकांड पदरांत पडलें ही हिंदु राष्ट्रभक्ताची तक्रार अगदीं रास्त आहे पण, त्या-बरोबरच त्यांनी तितक्याच त्वेषानें हीहि तक्रार केली पाहिजे कीं, मुसलमानांच्या मोहबतीखातर खिलाफतीच्या चळवळीप्रित्यर्थ हिंदूंनीं सर्व प्रकारे जी मदत केली तिचा मोवदला म्हणून मुसलमानांनी त्यांना मोपला प्रकरणांतील हत्याकांडाचें खरपूस बक्षिस तर दिलेच, पण त्याशिवाय, काळजाला कटचारीसारखें हरघडी स्तत राहणारें जातिनिर्णयरूपी बक्षिसहि त्यांनीच हिंदूंना दिलें !

कानाला गोड लागणारी वचनें कृतीचा प्रसंग येताच इंग्रजांकडून विसरली जातात व या वचनभगामुळें भारतीयाची हृदये कायमचीं विद्ध होतात ही हिंदु राष्ट्रभक्ताची तक्रार खरी आहे पण, ती एकट्या इंग्रजाविरुद्ध करून काय होणार ! इंग्रजांनी 'भाई' म्हणून तरी हिंदूंचा विश्वासघात केलेला नाहीं ! भरल्यापोटी व्याख्यान देताना करावयाची शाब्दिक आतषबाजी म्हणून 'राजकारणाचें अध्यात्मीकरण आणि उदात्तीकरण' वगैरे शब्दप्रयोग हिंदूंनीं खुशाल, अवश्य वापरावे ! पण, प्रत्यक्ष राजकारणाचा व्यवहार करावयाला बसण्यापूर्वीं त्यांनी हे सारे शब्दप्रयोग वाटलीत कोंबून टाकावे व त्या वाटलीवर 'Poison' (विष) ही ठळक चिठी त्यांनी लालभडक शाईनें लिहून लावावी ! जगातील राष्ट्रे व भोवतालचे समाज पाशवी मनोरचनेंतून (Animalism) अद्याप पुरतेपणीं वाहेरहि पडावयाचे आहेत, तोंच हिंदुसमाजानें फाजील बुद्धिवादापर्यंत (Rationalism) मजल मारली यातच हिंदुसमाजाच्या ऐहिक अपकर्षाचीं बीजे सांठलेलीं आहेत ! सान्या अहिंदुसमाजात भिनलेल्या पाशवी प्रवृत्तीइतपत तरी पाशवी

अनोवृत्ति हिंदुसमाजाच्या सगळ्या थराथरातून खेळू लागली तरच हा समाज भविष्यकाळी ऐहिक उत्कर्षाच्या मार्गाला लागू शकेल व त्या मार्गावर टिकू शकेल !

या प्रवृत्तीची जोपासना व उपासना करण्याऐवजी हिंदु माणसे राजकारणाचे अध्यात्मीकरण व उदात्तीकरण याची भाषा बोलू लागतात हा हिंदूच्या ऐहिक उत्कर्षाला होत असलेला अपशकुनच होय !

जातिनिर्णयाने हिंदूवर कोणते अन्याय झाले व त्या निर्णयामुळे मुसलमानांची जागृतिस्वप्ने सपूर्णतया कशी सफल झाली याचे विवेचन डॉ० आंबेडकर यांनी थोडक्यांत पण मार्मिकपणाने केले आहे (पृ ९७-१०६) जातिनिर्णयामुळे जातीय प्रश्नाच्या अल्पार्थक स्वरूपावर (lesser intent) व स्थूलार्थक स्वरूपावर (greater intent) कोणते परिणाम घडले हे डॉ० आंबेडकराच्या मूलग्राही विवेचनाचे सार लक्षात आल्याने चांगले पटेल प्रत्येक विधिमंडळात हिंदु व मुसलमान याच्या प्रतिनिधींची संख्या किती असावयाची व या प्रतिनिधींची निवड ज्या मतदारसंघांनी करावयाची ते मतदारसंघ कोणत्या स्वरूपाचे असावयाचे या प्रश्नाचा अतर्भाव जातीय प्रश्नाचे 'अल्पार्थक स्वरूप' या शब्दप्रयोगात होत असल्याचे सांगून डॉ० आंबेडकर यांनी पुढील उद्गार काढिले आहेत:

'The award gave the Muslims all that they wanted without caring for the Hindu opposition *'

(हिंदूच्या विरोधाची बिलकूल पर्वा न करता जातिनिर्णयाने मुसलमानांचे सर्व म्हणजे मान्य केले) मोल्ले-मिटो सुधारणांच्या वेळीं मुसलमानानी मिळविलेले स्वतंत्र मतदारसंघ कायम राहिले, ज्या प्रांतातून मुसलमान वस्तीचे प्रमाण कमी आहे अशा मुंबई, मद्रास, सयक्तप्रांत, वगैरे प्रांतातून मुसलमानांना जे जादा प्रतिनिधित्व (Weightage) मिळाले होते ते कायम राहिले आणि बिहार, ओरिसा वगैरे जे नवे हिंदुप्रधान प्रांत निर्माण झाले त्यांनाहि ते तत्त्व लावण्यात आले लखनौ-करारान्वये देवाणघेवाणीच्या तत्त्वानुसार बहुसंख्य मुसलमान वस्तीच्या पंजाब व बंगाल प्रांतामध्ये हिंदूंना

जे एक प्रकारचे जादा प्रतिनिधित्व मिळाले होते ते मात्र रद्द करण्यात आले ! या दोन्ही प्रांतातून मुसलमानांचे बहुमत कायद्याने सिद्ध केले सिंध व सरहद्द प्रांत हे दोन प्रांत नव्याने निर्माण झाले त्यात मुसलमानांची लोकवस्ती अधिक असल्यामुळे, तेथेहि मुसलमानासाठी कायदेशीर जातीय बहुमत निर्माण करण्यात आले या व्यवस्थेत नेमका अन्याय कोणता, या व्यवस्थेवर कोणती टीका निरपवादपणे करता येईल हे सांगताना डॉ. आबेडकरांनी मांडलेले मुद्दे फार चांगले आहेत ज्या प्रांतातून मुसलमान अल्पसंख्य आहेत तेथे, स्वतःचे हितरक्षण कोणत्या उपायाने होईल हे स्वयनिर्णयाच्या तत्त्वानुसार ठरवून, मुसलमानांनी स्वेच्छेने स्वतःच मुसलमान मतदारसंघ मागितले व पर्यायाने असे कबूल केले की, बहुमतावर परिणाम घडवून आणून त्या बहुमताचे परिवर्तन करण्याचा अल्पमतवाल्याचा स्वयंभू हक्क सोडण्यास आम्ही तयार आहो ज्या प्रांतात हिंदु अल्पमतवाले आहेत त्या प्रांतातल्या अल्पसंख्य हिंदूंना स्वयनिर्णयाच्या तत्त्वाचा फायदा मिळालेला नाही आपले हितरक्षण संयुक्त मतदारसंघाच्या मागने होईल असे त्यांना निश्चित वाटत असूनहि, त्यांच्या म्हणण्याकडे दुर्लक्ष करून, त्यांच्यावर स्वतःच मतदारसंघ लादण्यात आले—या गोष्टी अत्यंत आक्षेपास्पद व अन्याय्य आहेत असे डॉ. आबेडकरांनी म्हटले आहे

जातीय निर्णयाच्या स्थूलार्थक स्वरूपात (greater intent) मुसलमानांची बहुसंख्या असलेल्या प्रांताची नवनिर्मिति हा मुद्दा उत्पन्न होतो. लखनौ-कराराच्या वेळीं संयुक्त पंजाब व बंगाल हेच दोन प्रांत असे होते कीं, तेथील एकंदर लोकवस्तीत मुसलमानांचे प्रमाण इतर सर्व धर्मातल्या लोकांच्या मानाने शेकडा २-३ इतके तरी जास्त होते

धार्मिक दृष्ट्या बहुसंख्य वर्ग व उरलेले वर्ग यामध्ये संख्या-
श्रेष्ठत्वाचे अंतर इतके थोडे असल्यामुळे, या प्रांतातून तरी संयुक्त मतदारसंघ निर्माण करण्याला कोणतीच हरकत नव्हती

सगळ्या प्रांताच्या लोकसंख्येचा विचार केल्यावर मुसलमान केवळ शेकडा २-३ इतक्या लोकड्या प्रमाणांत बहुसंख्य ठरतात म्हणून त्यांचे कौन्सिलातले बहुमत कायद्याने कायमचे प्रस्थापित करावयाचे तर, बंगाल व पंजाब या दोन्ही प्रांतातून, ज्या सलग जिल्ह्यातून मुसलमानेतरांचे निश्चित संख्याधिक्य

आहे त्या जिल्ह्याचा विचार स्वतंत्र रीत्या व्हावयाला पाहिजे होता पंजाब-मधील हिसार, रोहटक, गुरगाव, कर्नाळ, अवाला, सिमला, काग्रा, होशियार-पूर, जालंदर, लुधियाना, फिरोजपूर, अमृतसर व गुरुदासपूर या १३ जिल्ह्यांत मुसलमान हे अल्पसंख्य आहेत * गुरुदासपूर जिल्ह्यात मुसलमान सर्वांत जास्त म्हणजे शेकडा ५० आहेत तर काग्रा जिल्ह्यात ते सर्वांत कमी म्हणजे शेकडा फक्त ५ आहेत पंजाबचे १७ जिल्हे उरले त्यात लाहोर जिल्ह्यात मुसलमानेतरांचें प्रमाण बरे असलें तरी, मुसलमान शेकडा ५९९ आहेत सरहद्दीपलीकडचा बलुची मुलुख एकत्र करून जो जिल्हा बनविण्यात आला आहे त्यात मुसलमान शें० ९९९ आहेत आणि ज्या अटकेवर मराठ्यांनीं झेंडे नाचविले त्या अटक भागात मुसलमानाची वस्ती शेकडा ९१ आहे बंगाल-मध्ये बरद्धान, वीरभूम, बकुरा, मिदनापूर, हुगळी, हावरा, हावरा शहर जिल्हा, चोवीस परगणे जिल्हा, डाक्का शहर जिल्हा, कलकत्ता, कलकत्ता उपनगर जिल्हा, खुल्ना, जलपैगुरी, दार्जिलिंग या १४ जिल्ह्यात मुसलमानेतरांचें सख्याधिक्य आहे † खुल्ना जिल्ह्यात मुसलमान शेकडा ४९३ आहेत तर दार्जिलिंग जिल्ह्यांत मुसलमान फक्त २५ आहेत वर निर्दिष्ट केलेल्या जिल्ह्याशिवाय उरलेल्या १६ जिल्ह्यांत मुसलमानाची लोकसख्या इतरांहून अधिक आहे मुशिदाबाद व दिनाजपूर या जिल्ह्यात हें आधिक्य बेताचेंच आहे, कारण, या दोन्ही जिल्ह्यांतलें मुसलमानवस्तीचें प्रमाण शेकडा ५०५ आहे

हिंदुबहुसंख्य प्रांतात मुसलमान लोकसख्या अल्पप्रमाणात असली तरी तिला कोणताच धोका नाही, हे मुसलमानांना मनांतून मान्य आहे व सरकार-लाहि ती गोष्ट पटत असली पाहिजे शिवाय, स्वतंत्र मतदारसंघामुळें कायमचें अल्पसंख्य राहण्यात व हिंदूंना कायमचें बहुमत देण्यात या प्रांतातल्या मुसलमानांना धोका असलाच तर, त्यांनीं तो धोका उघड्या डोळ्यांनीं पत्करला आहे त्या प्रांतात मुसलमानांना स्वतंत्र मतदारसंघ दिले ते त्यांनी मागितले म्हणून दिले । मुसलमानांच्या थोड्याशा सख्याधिक्यामुळें मुसलमानेतरांना कायमचें अल्पसंख्य ठेवतांना असा काहीहि प्रकार झालेला नाही.

*Thoughts on Pakistan, p. 355

†Thoughts on Pakistan, p. 356.

पंजाब, सिंध, बंगाल, वायव्य सरहद्दप्रांत या प्रांतांतल्या मुसलमानांकरांनी स्वतंत्र मतदारसंघांची मागणी विरोधिली असूनहि, स्वतंत्र मतदारसंघ त्यांच्यावर लादण्यांत आले बंगाल व पंजाब या दोन महत्त्वाच्या प्रांतातून जवळजवळ निम्म्या जिल्ह्यातून मुसलमानांचें बहुमत नाही, या गोष्टीकडे जाणूनवुजून दुर्लक्ष झालें

ज्या प्रांतातून मुसलमानांची बहुसंख्या आहे त्या प्रांतात कायद्याने मुसलमानांचें बहुमत प्रस्थापित करण्यात यावें या मुसलमानांच्या मागणीत कोणते दुष्ट हेतु दडून बसलेले आहेत हे न कळण्याइतके सरकार वेंधळें नाही !

मुंबई, मद्रास वगैरे प्रांतांतल्या हिंदूंनी तेथील अल्पसंख्य मुसलमानांचा छळ केला तर सिंध, बंगाल, पंजाब, सरहद्दप्रांत वगैरे भागांतल्या हिंदूंचा छळ करण्याचें शस्त्र आमच्या हातीं परजत राहिले पाहिजे व त्यासाठी आम्हाला हे सर्व प्रांत स्वायत्त व्हावयाला पाहिजेत अशा आशयाची विचारसरणी उत्तर हिंदुस्थानी मुसलमानांच्या मनात १९२४-२५ पासून खेळत होती !

हिंदुमहासभेला 'जातीय सस्था' या निंदागर्भ शब्दाचा अहेर करणाऱ्या, स्वतःच्या नामधारी 'राष्ट्रीय'त्वाची मिजास मारणाऱ्या व स्वतःची सरड्याची धाव जगतात अस्त्रसत्यास घडवून आणण्याइतकी प्रभावशाली आहे अशा शेखमहंमदी स्वप्नात रंगून जाणाऱ्या 'हिंदी राष्ट्रीय' सभेचे सध्याचे 'राष्ट्रीय' अध्यक्ष मौलाना अबुल कलाम आझाद यांनी १९२७च्या डिसेंबर महिन्यात कलकत्त्याच्या मुस्लीमलीगचे अध्यक्ष म्हणून जें भाषण केलें त्यात या मुद्याचे विवेचन खुल्या दिलाने केलेले आहे

ते म्हणाले .

By the Lucknow pact, Muslims had sold away their interests. The Delhi proposals of March last opened the door for the first time to the recognition of the real rights of Mussalmans in India. Their existing small majority in Bengal and the Punjab was only a census figure, but the Delhi proposals gave them for the first time five provinces of which no less than three contained real overwhelming

Muslim majority. If the Muslims did not recognise this great step, they were not fit to live. There would now be nine Hindu provinces against five Muslim provinces and whatever treatment Hindus accorded in the nine provinces, Muslims would accord the same treatment to Hindus in the five provinces. Was not this a great gain? Was not a new weapon gained for the assertion of Muslim rights?*

(लखनौचा करार करून मुसलमानांनी आपले हितसंबंध विकून-टिकून घालवून टाकले होते ! गेल्या मार्च महिन्यांत दिल्लीस झालेल्या वाटाघाटीतून ज्या सूचना पुढे आल्या त्यांच्यामुळे, भारतीय मुसलमानांच्या खऱ्या हक्कांना मान्यता मिळण्याचा मार्ग प्रथम खुला झाला ! पंजाब व बंगालमध्ये मुसलमानांचे सध्या ज सख्याधिक्य आहे ते अगदीं अल्प आहे शिरगणतीतल्या कागदपत्रातला एक निर्जीव आंकडा इतकेच त्यांचे महत्त्व ! दिल्लीच्या सूचनामुळे मुसलमानांना प्रथमच पाच स्वतंत्र प्रांत मिळत आहेत यापैकीं निदान तीन प्रांतात तरी मुसलमानांचे सख्याधिक्य अगदीं घसघशीत आहे ! हा उपक्रम किती महत्त्वाचा आहे हे जर मुसलमानांना कळत नसेल तर त्यांनीं जगावे तरी कशाला ! हिंदूंचे नऊ प्रांत व त्यांच्याविरुद्ध मुसलमानांचे पाच प्रांत † अशी घडी आता बसणार !

नऊ प्रांतातल्या हिंदूंकडून मुसलमानांना ज्या तऱ्हेने वागविण्यात येईल त्याच तऱ्हेने पाच प्रांतातले मुसलमान तेथील हिंदूंना वागवितील ! हा एक मोठा फायदाच नव्हे काय ? मुसलमानांच्या हक्काची हडसूनखडसून अमलबजावणी करण्याच्या दृष्टीनें हे एक नवे हत्यारच मुसलमानांना मिळाले, असें नव्हे का ? ।

अकरा प्रांतात प्रधानमंडळे नादत होती त्या अवधींत काँग्रेसच्या हिंदु मंत्र्यांनी मुसलमानांचा छळ कितीसा केला ! मुळींच नाही ! उलट या कुन्हाडीच्या दांड्यांनी गोतास काळ बनून, हिंदूंचा मात्र मनस्वी छळ केला !

*डॉ० आंबेडकरांच्या ग्रंथात पृ० १०४-०५ वर उद्धृत केलेला उतारा.
†बंगाल, पंजाब, सिंध, सरहद्दप्रांत व बलुचिस्थान हे पाच मुसलमान-प्रांत, सध्याच्या हिंदुस्थानातले उरलेले सात प्रांत, कर्नाटक व आंध्र विभक्त होतील या अंदाजाने मौलाना बोलले असावे !

बनारस 'शहरात दंडेली केली अहिंदूनीं; आणि ५० गोविंद बल्लभपतानीं अपमानकारक नियंत्रणें घातलीं बनारसच्या हिंदूवर । मौलानाच्या मुठीत गेलेल्या महात्माशिष्यानी हिंदीच्या नावानें ऊर्दूचे स्वैरसंचार चालू दिले ! ते मान्य न करणाऱ्या मद्रासमधील हिंदूना राजाजींनीं अहिंसात्मक तुरुंग दाखविला ।

‘माझे तें माझे, तुझे तें माझ्या काकाचें’ हा न्याय अमलांत येतो व अल्पसंख्याकांचे लाड पुरवितापुरविता हिंदूनाच शेवटीं अन्याय होतो, हे मुंबई असेंब्लीच्या काँग्रेसपक्षीय हिंदूनाहि हळुहळू पटू लागले होते आमदार सौ० अन्नपूर्णाबाई देशमुख, आमदार बाबुभाई पटेल व नामदार भुरारजी भाई देसाई यांचीं असेंब्लीतलीं काहीं भाषणें या दृष्टीनें पाहण्यासारखी आहेत

असा सगळा प्रकार असता, मुसलमानांनीं आपल्या गान्धाण्याची यादी तयार असावी म्हणून ‘पिरपूर’ रिपोर्ट तयार केला । या पिरपूर रिपोर्टाची पिरपीर पूर्णपणें पिळपिळीत आहे, हे कोणालाहि सहज कळण्यासारखे आहे !

बंगालमधील हिंदूना सतावून सोडण्याची भाषा उघडपणें उच्चारण्या-आधींच हक्क मंत्रिमंडळानें हिंदूना कायद्याच्या आधाराने सतावण्याला सुरुवात केली होती पंजाबमधील शिकंदरी मंत्रिमंडळाने हिंदूना बाधक असे कांही कायदे पास केल्यामुळे, डॉ० गोकुळचंद नारंग याच्यासारख्या सात्त्विक प्रवृत्तीच्या गृहस्थाचाहि रोग अनावर झाला व त्यांना पंजाबभर तुफानी दारे काढून हे अन्याय वेशीवर टांगावे लागले । सिंधप्रातांत तर मध्यतरीं काहीं दिवस असे गेले की, त्या काळात हिंदूंचें जीवित व मालमत्त यांना कोणत्याच प्रकारची सुरक्षितता लाभू शकत नव्हती । डॉ० खानसाहेब यांचें मंत्रिमंडळ सरहद्दप्रांतात नादत होतें त्या काळात तेथील हिंदूंच्या अपहरणादि प्रकाराच्या बातम्याचा जितका सुळमुळाट झाला होता तितका, हें मंत्रिमंडळ अधिकारच्युत झाले तेव्हापासूनच्या काळाने झालेला नाही । तात्पर्य असें की, मौलाना अझाद यांनीं केलेले भविष्य मुसलमान प्रातांनीं तंतोतंत खरें करून दाखविले । हिंदु प्रातात तें खरे होणें शक्य नव्हतेंच । मुसलमान प्रातातल्या अत्याचाराचें व अन्यायाचे समर्थन व्हावे म्हणूनच

कीं काय, काँग्रेस मंत्रिमंडळाच्या अधिकारसत्यासनंतर वें० जीनानीं ' मुक्ति-दिनाचें ' नाटक हिंदुस्थानभर रंगविलें ।

सिंध, सरहद्दप्रात, बंगाल, पंजाब, या प्रांतांतल्या हिंदूना छळण्याची सत्ता जातीय निर्णयानें—म्हणजे ब्रिटिश सरकारनें—त्या प्रांतांतल्या मुसलमानांच्या हातीं दिली हें तर अरिष्ट आहेच । पण, या सत्तेच्या आर्थिक स्थैर्याची जबाबदारी त्यांनीं प्रायः हिंदूंवर टाकली ही गोष्ट नुसती अनिष्ट नसून ती उपमर्दकारक आहे

सिंध-सरहद्द प्रांतांतल्या हिंदूना तेथील मुसलमानांनी प्रांतिक स्वायत्ततेच्या नांवावर छळीत वसावयाचे आणि आपल्या राष्ट्र-वधूचा व धर्मवधूचा हा छळ सुसूत्र चालावा म्हणून प्राय हिंदूनीच प्रतिवर्षी २ कोटी ५ लक्ष रुपये द्यावयाचे अशी व्यवस्था या जातिनिर्णयानें व तदंगभूत व्यवस्थेनें अस्तित्वात आलेली आहे

सिंधप्रांतांतली प्रांतिक स्वायत्तता शाबूत राहावी म्हणून मध्यवर्ति सरकार सिंधच्या प्रांतिक सरकारला प्रतिवर्षी १ कोटी ५ लक्ष रुपये मदतीदाखल देत असते । सरहद्दप्रांताच्या स्वायत्ततेसाठी अशीच १ कोट रुपयांची चांदरात झडत असते । प्राप्तीवरील कर, पोस्टखात्याचें उत्पन्न, रेल्वेचें उत्पन्न, जकातीचें उत्पन्न अशा मार्गांनी मध्यवर्ति सरकारची तुबडी भरते या तुबडीतला फार मोठा भाग हिंदुप्रांताकडून वसूल केला जातो वसूल देणारे जर हिंदु प्रांत तर त्या पैशाच्या उपभोगाचे स्वाधीन मुख्यतः हिंदु-प्रांतच असले पाहिजेत । पण, उपभोगाचे स्वामी आहेत मुसलमान प्रांत ।

हिंदी सैन्याप्रीत्यर्थ मध्यवर्ति तिजोरीतून जाणारा पैसा पंजाब व सरहद्द प्रांत या वकासुराच्या भक्ष्यस्थानी पडतो आणि सरहद्द प्रांत व सिंध हे दोन मुसलमान प्रांत वार्षिक मदत म्हणून २ कोटी ५ लक्ष रुपये हातोहात लांबवितात ।

इंग्लंडात राहून व हिंदी लोकांचे पेन्शन खालून हिंदुस्थानच्या आकांक्षाना अपंगकुन करणाऱ्या बुद्धुक आय० सी० एस० मंडळीला दूषणें देण्याचा हिंदूना हक्क आहेच आहे. पण, देशवधु म्हणून गळघात पडणाऱ्या व भारताच्या अखंडत्वाच्या ध्येयाच्या नरडीला नखच लावण्याला प्रवृत्त झालेल्या मुसलमानानाहि तीच व तितकीच दूषणें लाविली पाहिजेत, हे हिंदूनी विसरू नये ।

चालू महायुद्ध सुरू झाल्यापासून मध्यवर्ति सरकारने करात पुष्कळ वाढ केली आहे युद्ध चालवावयाचें म्हणजे करवाढ टाळताहि येणार नाही ! उद्यां राष्ट्रीय सरकार अधिकारावर आले तरी त्यालाहि कर कमी करता येतीलच, असें नाही ! कर कमी करण्याची वचनें विश्वासाहें नसनात हें काँग्रेस मंत्रिमंडळाच्या औटथटकेच्या कारभारावरूनहि सिद्ध झालें आहे तेव्हां करवाढीविरुद्ध तक्रार करण्यात मतलब नाही पण, करवाढ करून नवा पैसा उत्पन्न करू पाहणाऱ्या सरकारने, पूर्वीचा सारा पैसा न्यायानें खर्च होतो हें प्रजेला पटवून दिलें पाहिजे युद्ध सुरू झाल्यानंतर वड्या पगाराचे अधिकारी नेमले ही तक्रार या दृष्टीनें पूर्ण समर्थनीय ठरते. तशीच एक समर्थनीय तक्रार सिंध-सरहद्द प्रांताना मिळणाऱ्या मदतीच्या बाबतींत करण्यासारखी आहे. आमच्या धर्मबधूचा व राष्ट्रबधूचा छळ करणाऱ्या सिंध व सरहद्द प्रांतात स्वायत्तता नादावी म्हणून दरसाल २ कोटी ५ लक्ष रुपये करांचा बोजा सहन करण्याची आमची तयारी नाही,

या प्रांताना देण्यात येत असलेली ही मदत बंद करून, मध्यवर्ति सरकारने प्रथम ती रक्कम युद्धकार्याकडे वळती करून घ्यावी व मग जो पैशाचा तुटवडा पडेल त्याच्यासाठीं करवाढ करावयाची की काय तें पाहावें, अमें हिंदूंनी मध्यवर्ति सरकारला का म्हणूं नये ?

या प्रांताना मिळणाऱ्या मदतीची योजना घटनेंत केलेली आहे ही सबबहि पुरी पडणार नाही, असें वाटते ! सरकारच्या सोईसाठी घटना चटकन् बदलतां येते ही गोष्ट युद्ध सुरू झाल्यापासून व युद्धाचे दग आकाशात गोळा होऊ लागल्यापासून, दोन वेळा तरी स्पष्ट झाली आहे तसाच बदल या प्रकरणीं का होऊं नये ? या प्रांताना मिळावयाच्या मदतीची योजना घटनेनें झाली त्या वेळीं मामूली परिस्थितींत नादणारी घटनाच डोळ्यापुढें होती युद्धकाळात हिंदु प्रांतानीं वाढत्या कराचे बोजे सोसावे व या मिजासखोर प्रांतानी मध्यवर्ति सरकारकडून मिळणाऱ्या मलिद्यावर जगावें हा हेतु घटनेंत अभिप्रेत नव्हता व नाही, अशी तक्रार हिंदुमहासभेने व नेमस्तादि न्यायनिष्ठ पक्षांनीं का करू नये ?

जातीय निर्णयामुळे मुसलमानांचे सर्व हेतु सिद्ध झाले, हिंदूंचें मात्र त्यामुळे
६पाकि०

सर्वच बाजूनीं नुकसान झालें । हिंदूचें नुकसान कसें व किती झालें हें पाहण्यासाठी या निर्णयाचा आणखी थोडी छाननी करणे जरूर आहे १६ ऑगस्ट १९३२ रोजी सिमल्याहून प्रसिद्ध करण्यात आलेल्या या निर्णयापूर्वी सरकारनें असें जाहीर करून ठेविलें होतें की, या निर्णयामुळे सर्वांचे सर्वतोपरी समाधान होणार नाही, हे सरकारला विदित आहे हिंदूशिवाय इतर कोणाचेंहि या निर्णयामुळे नुकसान झालें नाही । इतरांनी त्याविरुद्ध ओरडण्याचें कांहीं कारण नव्हतं । पण, काही घूर्त मुसलमान पुढाऱ्यांनी जातिनिर्णय प्रसिद्ध झाल्यावर नकाश्रु ढाळलेच । जातिनिर्णयांत विचार केलेला आहे तो फक्त प्राताचाच केला आहे, आणि, असा विचार करून अल्पसंख्याकांच्या प्रश्नाची समाधानकारक रीतीने वासलात लावणाऱ्या कोणाहि प्रामाणिक माणसाला ही गोष्ट सुचली पाहिजे की, मुसलमान, शीख, हिंदी ख्रिस्ती, अँग्लो-इंडियन व युरोपियन यांचे स्वतंत्र मतदारसंघ प्रत्येकीं भिन्न भिन्न असे मान्य करून, हिंदूंना सर्वसाधारण मतदारसंघात कोंबणें हें सर्वच प्रातात शक्य नाही

मतदारसंघाची ही फाळणी कोणत्या तत्त्वावर झाली, हेंहि स्पष्ट नाही धर्मभेदानुसार झाली म्हणावी तर पारशी लोक हिंदूहून धर्मदृष्ट्या भिन्न असल्यामुळे, त्यांना स्वतंत्र मतदारसंघ मिळाला पाहिजे होता त्यांना हिंदूंच्या बरोबर कोंबून टाकणें तर्कशुद्ध नव्हतें ख्रिस्ती, अँग्लो-इंडियन व युरोपियन हे सगळे एकाच ख्रिस्ताचे अनुयायी असल्यामुळे, त्यांना तीन मतदारसंघ देऊन त्याचे महत्त्व वाढविण्याचें कारण नव्हतें ।

सर्व तऱ्हेचीं फाऊन्टन पेन्स विकत मिळतात

व

रिपेअर केलीं जातात.

काळे ब्रदर्स

फाऊन्टन पेन्सचे व्यापारी

फरासखाना हौदानजोफ, पुणे २-

प्रातिक बहुसंख्य समाज व प्रातिक अल्पसंख्य समाज अशी विभागणी करून 'मेजॉरिटी' व 'मायनॉरिटी' असें नुसतें म्हटल्यानें वास्तविक काम भागलें असतें मुंबई, मद्रास, मध्यप्रात, संयुक्तप्रात, बिहार, ओरिसा व आसाम हे प्रात हिंदुप्रात असल्यामुळे, तेथें हिंदु हे 'मेजॉरिटी' म्हणून मान्यता पावले असते; व सर्व अहिंदूंचा मिळून जो अल्पसंख्य गट राहिला असता त्याच्या न्याय्य हितसंबंधाचें रक्षण व्हावे म्हणून काय योजना करावयाची ती शास्त्र-शुद्ध पद्धतीनें करतां आली असती या सर्व प्रातातून अहिंदु समाजाच्या लोकसंख्येचें मान ज्या प्रमाणांत आहे त्याच्या किती पटीनें वाढ प्रतिनिधि-प्रमाणांत झाल्याने अल्पसंख्याकाचें संरक्षण होऊं शकेल, हें मग न्यायानें ठरवितां आलें असतें, व या सर्व अल्पसंख्य गटांचा एकगट्टा संयुक्त मतदारसंघ तयार केल्याने, निदान या अल्पसंख्याकामध्ये तरी एकत्वभावना व परस्परा-वलंबन याची वाढ झाली असती ! मुंबई व मद्रास या इलाख्यातून मुसलमान, ख्रिस्ती (युरोपियन व अँग्लोइंडियनसुद्धा), पारशी, यहूदी, इत्यादींची मिळून लोकसंख्या १० टक्के आहे असें क्षणभर मानलें तर, त्या सर्वांना मिळून प्रतिनिधि-संख्येंत शेकडा शंभर वाढ करून, २० टक्के प्रतिनिधित्व दिल्यानेंही फारसें विघडले नसतें मात्र, हिंदुप्रधान प्रांतांना लावावयाचा हा न्याय मुसलमानप्रधान प्रांतांनाही लावावा लागला असता मुंबईत शेकडा ९० हिंदु आहेत, म्हणून त्यांनी जर सर्व अहिंदूंना मिळून शेकडा १०च्या ऐवजी शेकडा २० जागा द्यावयाच्या तर सिधमध्ये शेकडा ७३ ७ इतक्या बहुसंख्येने असणाऱ्या मुसलमानांना, त्याचें नैसर्गिक संख्याधिक्य टिकावें असें धरलें तरी, सर्व मुसलमा-नेतरांना मिळून ४०-४५ टक्के जागा सोडाव्या लागल्या असत्याः कारण, सिधमध्ये नुसते हिंदूच २५ टक्के आहेत या न्यायानें विचार झाला असता तर पंजाबवंगालमध्ये संयुक्त मतदारसंघाची स्थापना करणें हाच एक व्यवहार्य मार्ग आहे असें मान्य करावें लागले असतें आणि सरहद्द प्रात वगळून इतर सर्व प्रांतांतल्या हिंदूंना सध्यांपेक्षा किती तरी जास्त समाधान मिळण्याचा संभव निर्माण झाला अमता ! पण, जातिनिर्णयाच्या माडणीन अल्पसंख्याक वर्गाचें हितसंरक्षण ही बुद्धि नाममात्रच असल्यामुळें व हिंदूंना हरत-हेनें अन्यायच करण्याची बुद्धि प्रबळ असल्यामुळें, या साध्या गोष्टी हे सरकारनें केल्या नाहीत. जातिनिर्णयाने केले काय हें खोलात शिरून पाहण्यासारखें आहे. भाडवल-

वाले, जमीनदार, मजूरवर्ग, विद्यापीठे वगैरेचे प्रतिनिधी जातिविचारातीत आहेत असें क्षणभर गृहीत ठरलें तरी, या निर्णयानें उरलेल्या प्रतिनिधीची जातवारी पिंजून पिंजून किती बारीक केली, हें पाहण्यासारखें आहे. मुसलमान, युरोपियन, अँग्लोइंडियन, ख्रिश्चन, दलितवर्ग, शीख हे सहा मतदारसंघ पृथक् निर्माण केले आणि प्राय हिंदूंचाच अतर्भाव ज्यांत होतो अशा मतदारसंघाला सर्वसामान्य ही संज्ञा देऊन, मतदारसंघाना 'हिंदु' या नावाचा स्पर्शहि होऊं नये, अशी दक्षता घेतली ! आणखी पाचशें वर्षांनीं एकादा जबरदस्त धरणीकप झाला व त्यानंतर एखाद्या मशोभकाच्या हाती जातीय निर्णयाचा चिटोराच तेवढा लागला तर त्यानें खुशाल असें अनुमान काढावे की, विसाव्या शतकाच्या द्वितीय चरणात हिंदुस्थानांत हिंदूंचें वास्तव्य नव्हतेंच ! स्त्री प्रतिनिधीच्या जागा राखून ठेविल्या त्याहि जातवार मतदारसंघातून ! तरी बरे, ख्रिश्चन, शीख, अँग्लोइंडियन, युरोपियन, दलितवर्ग यांच्याहि गळ्यात स्त्रियांच्या राखीव जागा अशाच तऱ्हेने बांधल्या नाहींत !

याचा परिणाम काय झाला हें १९३५ च्या कायद्यांनले पृ० २४५ वरील कोष्टक तपासलें म्हणजे नीट समजतें. मुंबई असेंब्लीच्या प्रतिनिधीची एकूण संख्या १७५ आहे. त्यातल्या १७ जागा अशा मानल्या जातात कीं, त्यांत जातवारीचा प्रश्न निघत नाही कारण, या जागा मजूर, भाडवलवाले, विद्यापीठ इत्यादींच्या आहेत. सर्वसामान्य म्हणजे ज्यांत हिंदूच प्रमुख आहेत अशा मतदारसंघांत एकूण १२१ प्रतिनिधीचा सप्तावेश होतो. यापैकी ५ जागा स्त्रियांच्या, १५ दलितवर्गाच्या, १ जागा मागसलेले भाग व जमाती याची, अशी विभागणी आहे. या १२१ जागांपैकी काही जागा पारशांना मिळतात आणि सध्याच्या असेंब्लीचे तिघे पारशी सभासद डॉ० गिल्डर, वीर नरिमन व सर धनजीशहा कूपर हे याच सर्वसामान्य मतदारसंघातून निवडून आले आहेत. हा बारीक विचार सोडला व १२१ जागा हिंदूंच्या मालकीच्या मानल्या तरी प्रमाण काय पडतें ? जातवाराने हिंदूंना १२१ जागा मिळाल्या असे मानलें तर, मुसलमानांना २९, अँग्लोइंडियनांना २, युरोपियनांना ३, व ख्रिस्त्यांना ३ अशा ३७ जागा अहिंदूंना मिळाल्या. अहिंदूंच्या बाजूला औदार्याचा कांढा कितीहि कलता ठेवला आणि त्यांच्या संख्यावलाच्या मानानें मिळणाऱ्या जागापेक्षां दुप्पट म्हणजे १०० टक्के

चाढावा करून त्यांना जागा द्यावयाच्या म्हटल्या तरी, त्यांना ३० पेक्षां एकहि अधिक जागा मिळता कामा नये ! पण, लोकवस्तीत फक्त शेंकडा ८ इतकें ज्याचें प्रमाण त्या मुसलमानांना १२-१३ च्या ऐवजीं २९ जागा मिळाल्यावर कोणताहि न्याय व्हावाच कसा !

बंगालची स्थिति तर फारच विचित्र आहे बंगाल असेंब्लीत एकूण सभासदांची संख्या २५० आहे मजूर, भाडवलदार अशा बिनजातवारीच्या मतदारसंघाचे प्रतिनिधी ३४ आहेत. म्हणजे जातवार सधातून निवडून येणाऱ्या सर्व सभासदांची संख्या २१६ उरते यातले ११७ मुसलमान, ३ अँग्लोइंडियन, ११ युरोपियन, व २ ख्रिस्ती असे मिळून १३३ अहिंदु वगळले की, फक्त ८३ जागा हिंदूसाठीं शिल्लक उरतात यातच पूर्वास्पृष्टांचा अंतर्भाव व्हावयाचा आहे हिंदु हे अल्पसंख्य म्हणून त्यांना संरक्षण देण्याचा प्रश्न दृष्टिआड केला तरी, शुद्ध लोकसंख्येच्या प्रमाणात बुद्धा त्यांना शंभराच्या आसपास जागा मिळाल्या पाहिजेत ! पण, मुसलमान हे बहुसंख्य असूनहि त्यांचे लाड लोकसंख्येच्या धारवाडी काट्याने पुरविण्याचें ठरविल्यावर आणि सगळ्यांना पुरून उरणाऱ्या युरोपियनांना संख्येच्या प्रमाणाचा काडिमात्र विचार न करतां ११ जागा देण्याचें ठरल्यावर, हिंदूंना विचारतो कोण !

हिंदु हे या देशांतले सर्वश्रेष्ठ नागरिक ! असे असून, मतदारसंघाच्या माडणींत ते आगतुकासारखे 'सर्वसामान्य' ठरले, त्याच वेळी हा अन्याय त्यांच्या बोकाडी वसला ! 'आगतूनामन्ते निवेश' हा न्याय ठरलेलाच आहे ! सगळ्याचीं पोटें फुटेपर्यंत भरलीं म्हणजे मग हिंदूचें पान कोपण्यात माडावयाचें व उरल्या-सुरल्या शिल्ल्यापाक्या अन्नाचे समाधान त्यांना द्यावयाचे हेच तर सरकारी धोरण आहे !

आणि तरी आमचे 'देशभक्त' गरजतात कीं, चारदोन जागासाठी भाडण्यात काय मातब्बरी आहे ! हे शहाणे मुसलमानांना अगर युरोपियनांना मात्र आपली एकहि जागा सोडायला सागत नाहीत अगर सोडायला लावीत नाहीत ! मुसलमानांना मिळालेला फायदा सोडायला लावण्याला 'टिळक' लागतात हें या देशभक्ताना काय माहीत ! आणि मुसलमानांना या जागा सोडायला लावूनहि टिळकानी आपला बोज इशका राखला की, जीना अद्याप खाजगी

भाषणांत सांगतात The Hindu community must produce a Tilak (हिंदुसमाजात फिरून टिळक अवतीर्ण झाले पाहिजेत !)

जातीय निर्णयाचें स्वरूप इतकें घातकी असूनहि काँग्रेसनें त्याचा निषेध करण्याच्या बाबतीत अळढळ चालविली ! १९३६ सालच्या निवडणुकींची वेळ आली ! १९३४ सालच्या मध्यवर्ति असेंब्लीच्या निवडणुकीत जातीय निर्णयाला महत्त्व आल्यामुळें, बंगालमध्ये काँग्रेसला चागलीच चपराक बसली होती ! त्यामुळे, १९३६च्या निवडणुकीच्या जाहीरनाम्यात काँग्रेसनें जातीय निर्णयाला खूप नावें ठेविली, पण, त्या निर्णयाच्या विरुद्ध कांहीं चळवळबिळवळ मात्र करावयाची नाही, असें ठरविले ! याचें कारण असें सांगण्यात आलें कीं, निवडणुकीत विजय मिळाल्यावर काँग्रेस घटनाभंग करणार असल्यामुळे, सगळ्या घटनेच्या भगावरोबरच तिचा अवयव जो जातिनिर्णय त्याचाहि भग होऊन जाईल ! पुढे घटना तर भंगलीच नाही; पण, राजीनामे देऊन काँग्रेसच्या मंत्र्यांना ऐन वेळीं अधिकारत्याग करावा लागल्यामुळें, देशांतील शांतता मात्र चागलीच भंगली ! हिंदु प्रांतातली लोकसत्ता लुली पडल्यावर, मध्यवर्ति कारभारावर त्या सत्तेचे पडणारें वजन दिलें झालें ! मुसलमानप्रधान प्रांतांतली लोकसत्ता नादती राहिल्यामुळे व त्या सत्तेनें ब्रिटिश सरकारशीं युद्धसहकार्य करण्याचे घोरण आखल्यामुळें, त्या सत्तेचें स्तोम माजलें ! सरकार व काँग्रेस या दोन्हीच्याहि दरबारात आपली इभ्रत भलतीच वाढवून बसलेल्या जीनांना यामुळें चागलेंच फावले ! पूर्वी-पासून जीना व त्याची लीग फेडरेशनला विरोध करीत होती त्याचें कारण एकच होते. त्यांना प्रांतावरील मध्यवर्ति सरकारची सत्ता नको होती किंवा ती राहिलीच असेल तर ती नाममात्र असावी, असें त्यांना वाटत होते. प्रांत हे स्वतंत्र सार्वभौम घटक असावे अशी त्यांची पूर्वीपासून मागणी होती. या मागणीचें रूपांतर होऊनच 'पाकिस्तान'ची मागणी घाष्ट्यानें पुढें माडण्यात आली ! 'पाकिस्तान' मिळणार नाही हें मुसलमानांनाहि पक्कें ठाऊक आहे, त्यांना हिंदूचें अधिराज्य नको आहे; व म्हणून वारिष्ठ सत्तेमधील निम्मेनिम वाटणी पदरांत पाडून घेण्याच्या हेतूनें त्यांनीं 'पाकिस्तान'चें पिशाच्च उठविले आहे' असें कित्येक मनकवडे म्हणतात !

स्वाभिमानी हिंदूना पाकिस्तानहि मान्य करून भागणार नाही व मध्यवर्ति अगर प्रातिक सत्तेत मुसलमानाना पन्नास टक्के जागाहि देतां येणार नाहीत म्हणून, जीनाच्या म्हणण्याकडे पूर्ण दुर्लक्ष करून त्यानीं आपल्या स्वाभिमानास साजेल असा स्वतंत्र भार्यच चोखाळला पाहिजे

सरकारच्या कृशीत शिरून, आपल्या अज्ञानाचे व दारिद्र्याचे रडगाणे गाऊन, जरूर असेल तेव्हां हिंदूची खुशामत करून व फिरून त्याच्यावर साफ उलटून, मुसलमानांनीं गेल्या ८० वर्षांत आपलें स्तोम कसें माजवून ठेविलें हे ऐतिहासिक दृष्ट्या कळल्यानंतर तरी, कोणताहि स्वाभिमानी हिंदु ऐक्य प्रस्थापनेसाठीं मुसलमानाच्या मार्गे लागणार नाही ! स्वराज्य हा हिंदूंचा जन्मसिद्ध हक्क आहे व तो मिळविल्याशिवाय त्यांना गत्यंतरच नाही ! पण, मुसलमानांच्या नादीं लागून ते मिळेल हा शुद्ध भ्रम आहे ! स्वराज्यप्राप्तीचे मार्ग अन्य आहेत. Hindu-Muslim unity may be the result of Swaraj, it can never be the cause of it (स्वराज्यप्राप्तीचा परिणाम म्हणून हिंदु-मुस्लीम ऐक्य साध्य होईल हें शक्य आहे, हें ऐक्य स्वराज्यप्राप्तीचें कारण मात्र असू शकणार नाही) हे हुतात्मा स्वामी श्रद्धानंदजीचे उद्गार शब्दशः खरे आहेत हें लक्षांत ठेवून, हिंदूनी स्वराज्यप्राप्तीचा आपला स्वतंत्र मार्ग शोधून काढिला पाहिजे

ब्लॉकचें अगर डिझाइनचें

कोणतेंही काम आपणास जलद गतीने पाहिजे असल्यास

के. सी. भिडे ब्लॉकमेकर

याच्याकडे चौकशी करा

मोठ्या गांवीं एजंट नेमणें आहेत.

हुजुरपागा चौक, किताब बिल्डिंगसमोर. लक्ष्मी रोड, पुणे.

प्रकरण ६ वे

प्रांतांची अडाणी मांडणी

हिंदुस्थानच्या राज्यकारभारासाठी पार्लमेंटने जो कायदा १९३५ साली मान्य केला त्या कायद्याच्या ४६व्या कलमात गव्हर्नरच्या प्रांतांची म्हणजे स्वायत्त प्रांताची नावनिर्णीवार यादी दिलेली आहे मद्रास, मुंबई, बंगाल, संयुक्तप्रांत, पंजाब, बिहार, मध्यप्रांत (बन्हाडसह), आसाम, वायव्य सरहद्दप्रांत, ओरिसा व सिंध असे अकरा प्रांत स्वायत्त असल्याचे या कलमान्वये जाहीर करण्यांत आलेले असून, पूर्वी हिंदुस्थानात समाविष्ट करण्यात आलेला ब्रह्मदेश हा भाग हिंदुस्थानपासून अलग करण्यात आला असल्याचेहि याच कलमात सांगण्यात आलेले आहे या अकरा प्रांतांतले सिंध, पंजाब, व सरहद्दप्रांत हे तीन प्रांत मुसलमान लोकांच्या बहुसंख्य वस्तीचे प्रांत असून ते शेजारी शेजारी असल्याने एका अर्थी सलगहि आहेत २६ मार्च १९४० रोजी मुस्लीमलीगने लाहोर येथील अधिवेशनात एक ठराव समत करून पाकिस्तानची मागणी जगजाहीर केली या ठरावाच्या तिसऱ्या परिच्छेदात प्रांतरचनेच्या ज्या तत्त्वाचा आग्रह धरण्यात आलेला आहे तीं तत्त्वे या तीन प्रांतांना लागू पडत आहेत भौगोलिक दृष्ट्या मलग असलेले भाग (Geographically contiguous units) आणि मुसलमानांची बहुसंख्य वस्ती असलेले भाग (In which the Muslims are in a majority) यांची रचना अमुक तऱ्हेने झाली तरच मुसलमान ती स्वीकारतील असें लीगने या परिच्छेदात बजावून सांगितले आहे लीगच्या कल्पनेशीं ततोतंत जुळणारे हे तीन प्रांत हिंदुस्थानच्या वायव्य हद्दीवर उपस्थित झाले ते काही केवळ योगायोगाने उपस्थित झालेले नाहीत १९१९ च्या घटना कायद्यात नसलेली प्रांतरचना १९३५ च्या कायद्यात उमटली ती हेतुपुरस्सर उमटली आहे नवी प्रांतरचना कायदेशीर रीतीने मान्य होताच त्या रचनेच्या मार्गे वळून बसलेला हेतु सहजच सफल होईल, व त्यानंतर पाकिस्तानचा सकल्प थोड्या विलंबाने पण निश्चित साध्य होईल, या दूरदर्शी

घोरणानेंच ही प्रांतरचना करविण्यात आलेली आहे सध्याच्या प्राताची संख्या, त्यांचें क्षेत्रफळ, त्यातील लोकवस्तीतलें हिंदु-मुसलमानाचें प्रमाण इत्यादि गोष्टींचा नीट बारकाईने तपास केला की, १९३५च्या कायद्यानें पाकिस्तानची पूर्वतयारी करून ठेवलेली आहे, हें स्पष्ट होईल.

डॉ० आंबेडकर यांनीं *Thoughts on Pakistan* या पुस्तकात काँग्रेसनें मान्य केलेल्या प्राताची यादी दिली आहे १९३५च्या कायद्याप्रमाणें आसाम, विहार, ओरिसा, व सिंध हे प्रात स्वतंत्र झाले ही गोष्ट काँग्रेसच्या प्रातरचनेप्रमाणेंहि वाजवीच झाली असें म्हणून, आंबेडकरांनीं कर्नाटक-विभक्तीकरण व आंध्र-विभक्तीकरण याबाबत चाललेली चळवळ व त्या चळवळीला मिळालेला काँग्रेसचा पाठिंबा याचा उल्लेख केला आहे या ठिकाणी हे लक्षात ठेविलें पाहिजे कीं, ओरिसा प्रात वेगळा करण्याची आवश्यकता काँग्रेसनें भाषावार प्रातरचना मान्य केली त्या आधीं पुष्कळच वर्षे भासू लागली होती *The Oriya Movement by Two Bachelors of Arts* हे पुस्तक १९१९ साली प्रसिद्ध झालेलें आहे या पुस्तकात दिलेल्या माहितीवरून असें दिसतें कीं, ओरिसा प्रात बंगालमधून वेगळा काढण्याची आवश्यकता माहितगार सरकारी अधिकाऱ्यांना १८६८ सालापासूनच भासत होती हिंदुस्थान सरकारचा सेक्रेटरी H. H. Risley याने ३-१२-१९०३ रोजी बंगाल सरकारच्या चीफ सेक्रेटरीला लिहिलेल्या पत्रांत देखील या मुद्यावर भर देण्यात आलेला आहे ओरिसा प्रात वेगळा करण्याला लॉर्ड कर्झन कबूल होता, पण, काही प्रांतिक सरकारांच्या विरोधामुळें त्यानें तो विषय तसाच सोडून दिला अशीहि माहिती वर उल्लेखिलेल्या पुस्तकात दिलेली आढळते ओरिसाची इतकी जुनी मागणी कित्येक वर्षेपर्यंत लोंबकळत राहिली होती काँग्रेसने भाषावार प्रातरचनेची पद्धति सुरू केल्यानंतर १२-१३ वर्षांनी ओरिसाचे स्वतंत्र स्थान सरकारकडून मान्य करण्यात आलें सिंधची मागणी मात्र लगोलग स्वीकारण्यात आली ! या दोन घटनांमधील फरक काँग्रेसच्या भाषावार प्रातरचनेमुळें झालेला नसून, तो सरकारच्या नागमोडी धोरणामुळेंच झालेला आहे काँग्रेसने आपल्या चळवळीच्या दृष्टीनें व सुघटनेच्या दृष्टीनें प्राताची विभागणी भाषावारीच्या तत्वावर केली राज्यकारभाराच्या दृष्टीनें प्राताची फेर-

रचना करतांना भाषावारीचे तत्त्व मान्य व्हावें असेहि डॉल इडिया कॉंग्रेस कमिटीने मुंबईत मे १९२३मध्ये ठरविले पण, राज्यकारभारांत प्रांतविभागणीचें हें एकच एक तत्त्व कॉंग्रेस मान्य करील असें म्हणता येणार नाही कॉंग्रेसची प्रांतरचना राज्यकारभाराच्याहि दृष्टीनें मान्य करण्यात आलेली आहे असें गृहीत धरलें तर, त्यातून असा निष्कर्ष निघेल की, राज्यकारभाराच्या सोईसाठी मुंबईगھر पृथक् समजण्यात यावें, या गोष्टीलाहि कॉंग्रेसची मान्यता मिळालेलीच आहे ।

इतर महत्त्वाच्या मुद्याकडे दुर्लक्ष करून, केवळ भाषावारीच्या तत्त्वावर प्रांताची विभागणी करणें हें किती अनर्थावह आहे याचें मार्मिक विवेचन डॉ० आंबेडकर यांनीं केलेले आहे ते म्हणतात

In this distribution, there is no attention paid to considerations of area, population or revenue. The thought that every administrative unit must be capable of supporting and supplying a minimum standard of civilized life for which it must have sufficient area, sufficient population and sufficient revenue has no place in this scheme of distribution of areas for provincial purposes.*

(या विभागणीत क्षेत्रफळ, लोकसंख्या व उत्पन्न या मुद्यांकडे लक्षच देण्यात आलेलें नाही राज्यकारभारासाठी जो विभाग कल्यावयाचा तो विभाग काहीं एका किमान प्रमाणात आधुनिक सुखसोयीनीं सजलेलें जीवन नागरिकांना पुरवू शकेल असा असला पाहिजे, हा विचार महत्त्वाचा आहे यासाठी अशा विभागांत पुरेशी लोकसंख्या असली पाहिजे, त्याचें क्षेत्रफळ पुरेसे असलें पाहिजे, आणि त्यांतून पुरेसे उत्पन्नहि उभें करतां आले पाहिजे कॉंग्रेसच्या प्रांतविभागणीत या गोष्टींना स्थानच मिळालेलें नाही)

पुष्कळशा बाबतीत हिंदुमहासभेकडून कॉंग्रेसचे अनुकरण केलें जातें व त्यामुळें हिंदुमहासभेच्या घटनेतहि भाषावार प्रांतरचना मान्य करण्यात आलेली आहे डॉ० आंबेडकर यांनी कॉंग्रेसच्या भाषावार प्रांतरचनेमुळें जो कोटिक्रम रचिला आहे तो निर्दोष नसला तरी, अशा कोटिक्रमाला जागाच

राहं नये अशी व्यवस्था हिंदुमहासभेनें केली तर तें श्रेयस्कर ठरण्यासारखें आहे छोटे छोटे प्रांत व त्यातून निघणारे प्रातिक अभिमान यापासून निर्माण होणारा धोका किती जबरदस्त आहे हे ओळखून, योग्य ती व्यवस्था आंखण्याचें हिंदुमहासभा मनात आणील तर, बॅ० सावरकर यांनी अदमानच्या अंधेरीतून १९१५ सालीं व्यक्त केलेले पुढील दूरदर्शीपणाचे विचार तिला मार्गदर्शक ठरतील १-३-१९१५ रोजी अदमानच्या अंधेरीतून लिहिलेल्या वार्षिक पत्रांत बॅ० सावरकर लिहितात

Andhra Sabha is a great and grand movement; but, the question of getting that province separated from the Tamil one is not ennobling ..In this little thing and straw, we see the direction of an ominous wind to come. This is one of the unhealthy reactions of the grand Swadeshi movement and must be corrected before it is too late The swadeshi, connected in Bengal with the little partition question, brought in this reaction. Every province wants to be separated and shouts and invokes long life to itself But, how can the province live unless the nation lives ?*

(आंध्र सभेची चळवळ ही एक मोठी उमदी चळवळ आहे पण आंध्र प्रांत तामीळ प्रांतांतून वेगळा करण्याचा प्रश्न मात्र तसा नाही या विचार-तरणीत जें विषदीज दडून बसलें आहे तें आज सूक्ष्म दिसत असलें तरी, त्यातूनच उद्या प्रचंड विषवृक्ष निघण्याची भीति आहे स्वदेशीचें आदोलन झालें तें फार उदात्त होतें, पण, त्या आदोलनाची ही एक रोगट प्रतिक्रिया झालेली आहे तिला वेळीच आळा घातला पाहिजे बंगालमध्ये स्वदेशी चळवळीची सागड फाळणीच्या स्थानिक प्रश्नाशी घालण्यात आलेली होती आणि त्यामुळे ही प्रतिक्रिया निर्माण झाली प्रत्येक प्रांत विभक्त होण्याची इच्छा घरीत आहे आणि आपल्यालाच दीर्घायुष्य लाभावें असें जोरजोरानें प्रार्थित आहे पण, राष्ट्र जगल्याविना प्रांत जगणारु कसा ?)

काँग्रेसनें मान्य केलेल्या भाषावार प्रातरचनेवर आक्षेप घेऊन मुसलमानांच्या

पाकिस्तान मागणीचे प्रच्छन्नपणे समर्थन करणाऱ्या डॉ० आंबेडकर यांच्यासारख्या गृहस्थांना आणखीही एक प्रश्न विचारता येण्यासारखा आहे ओरिसा, बिहार, आसाम वगैरे जे प्रांत अलीकडे स्वायत्त प्रात म्हणून नांदू लागले आहेत त्यांनी, अगर कर्नाटक, आंध्रप्रभृति जे प्रात स्वायत्त व स्वतंत्र होऊ पाहात आहेत त्यांनी अखिल भारतीय मध्यवर्ति सरकारच नको असे कधीं म्हटलें अगर सुचविलें आहे कीं काय, हाच तो प्रश्न होय या प्रातांनीं असे विचार व्यक्त केले असल्याचें जोंवर सिद्ध होत नाहीं तोंवर काँग्रेसच्या अगर हिंदु-महासभेच्या भाषावार प्रातरचनेचा आधार पाकिस्तानच्या मागणीला पोषक म्हणून घेता येईल, असें वाटत नाही

कूर्म, अदमान-निकोबार बेटें वगैरे किरकोळ भाग हिंदुस्थानचे राजकीय घटक म्हणून हिंदुस्थानात अतर्भूत झालेले असले तरी, प्रस्तुत विचाराच्या दृष्टीनें ते फारसे महत्त्वाचे नाहीत पाकिस्तानची मागणी समत केली गेली अगर हिंदूंची समति नसताना सरकारकडून ती मागणी पुरविली गेली तर, हिंदूंना केवढ्या क्षेत्रफळाला मुकावे लागतें, या क्षेत्रफळाचें आर्थिक व औद्योगिक महत्त्व काय, हें क्षेत्रफळ हातचें गेल्यानें हिंदुस्थानच्या सुरक्षिततेच्या प्रश्नावर काहीं परिणाम होताना की काय वगैरे गोष्टींचाच विचार प्रस्तुत असल्यामुळें, अकरा स्वायत्त प्रात, वलुचिस्थान व सस्थानी हद्दीतला हिंदुस्थान एवढ्यासवधीचाच विचार कर्तव्य आहे

१. मद्रास

अकरा स्वायत्त प्रातांपैकी मद्रास इलाखा हा एक महत्त्वाचा प्रात आहे. १९ व्या शतकाच्या आरंभापासून या प्राताची जी रचना चालत आली आहे तिच्यांत आजपर्यंत म्हणण्यासारखा फरक झालेला नाही या इलाख्याचें क्षेत्रफळ १,४२,२७७ चौरस मैल असून १९३१च्या शिरगणतीप्रमाणे त्याची लोकसख्या ४,६७,४०,१०७ आहे. यात मुसलमान ३३,०५,९३७ म्हणजे शेंकडा ६२ आहेत या लोकसख्येंत सर्व हिंदूंची एकूणात ३॥ कोटी असून त्यात दलित हिंदु ६० लक्ष आहेत या इलाख्यांत ख्रिस्त्यांची लोकसख्या १५ लक्षाच्या आसपास आहे हिंदी ख्रिस्त्यांची सगळ्या हिंदुस्थानातील लोकसख्या १९२१च्या शिरगणतीप्रमाणें ४५ लक्ष आहे. या लोकसख्येंतली

सुमारें २७,७५,००० एवढी सख्या ब्रिटिश भारतात असून, उरलेली सस्थान हद्दींत आहे १८८१ ते १९२१ या चाळीस वर्षांत ख्रिस्त्यांच्या लोकसख्येंत दामदुपटीपेक्षाहि अधिक वाढ झाली आहे मद्रास इलाख्याच्या अगदी लगत असलेल्या त्रावणकोर व कोचीन या दोन हिंदु सस्थानात ख्रिस्ती लोकवस्तीचें प्रमाण प्रतिसहस्रीं अनुक्रमे २९२ व २६८ आहे.

मद्रास इलाख्यात मुसलमान वस्तीचे प्रमाण जेमतेम शेंकडा ७ असल्याने त्या भागात जातीय तेढ नाही, तेथे जातीय प्रश्न अस्तित्वातच नाहीं असे म्हणून, डोक्यावरून पाघरून घेऊन झोंपणाऱ्या स्वप्नाळू लोकानीं हें लक्षात ठेवावें कीं, पाकिस्तानचा आधार असें जे निजामी राज्य तें दक्षिण भारतांतच आहे. किनाऱ्यालगतच्या मोपल्याचा उपद्रव हिंदूना कसा होऊं शकतो हें अलीकडच्या इतिहासात स्पष्ट झालेलें आहे मोपल्याचा हा मलबार प्रांत तोडून मागण्याचीं स्वप्नें मुसलमानाना पडत आहेत * याच्या जोडीला दक्षिण भारतांत ख्रिस्ती मिशनऱ्यांच्या प्रचारकार्याचे फळ म्हणून ख्रिस्त्यांचें संख्याबळहि वाढतें आहे या सर्व हिंदुबाधक घटनांचा ताप टाळावयाचा कसा या प्रश्नाचा विचार वेळीच झाला नाही तर, वायव्य सरहद्दीवर ' सिंधु-स्तान ' हें अलग इस्लामी राज्य निर्माण करण्याचे स्वप्न मुसलमानाना जसे पडूं लागले तसेंच

पुढें मागे नैर्ऋत्य हद्दीवर एखादे सुटसुटीतसें ' ख्रिस्तीस्तान ' मागण्याचेंहि ख्रिस्त्यांच्या मनात येऊ शकेल ही पट्टी समुद्रकिनाऱ्याची आहे आणि म्हणून संरक्षण आणि व्यापार या दोन्ही दृष्टींनीं ती फार महत्त्वाची आहे हे विसरून चालणार नाहीं

दक्षिण भारतात निर्माण होणाऱ्या या सभाव्य सकटाची कल्पना शक्य तितकी जास्त स्पष्ट होणें अवश्य आहे या दृष्टीनें या भागातल्या ख्रिस्ती लोकवस्तीचे १९३१ च्या शिरगणतींतले आकडेहि अभ्यासाहें आहेत या शिरगणतीप्रमाणे हिंदुस्थानांतील ख्रिस्त्यांची एकुणात ६२५ लक्षाजवळ आहे १९२१च्या शिरगणतीच्या तुलनेनें पाहता ही सख्यावाढ शेंकडा ३२५ इतकी आहे यांतली शेंकडा २० वाढ धर्मांतरामुळे झालेली आहे

*Pakistan by Dr. Rajendra Prasad, pp. 37 and 43.

म्हणजे सुमारे ३७ ५ लक्ष ख्रिस्ती मद्रास इलाखा आणि कोचीन व त्रावणकोर ही संस्थाने येथेंच आहेत. मद्रास इलाख्याच्या खालसा हद्दीत ख्रिस्त्याचें प्रमाण शेंकडा ३५ इतकेंच आहे कोचीन संस्थानात मात्र हें प्रमाण शेंकडा २७ आहे, आणि त्रावणकोर-मध्ये तर तें शेंकडा ३१ ५ आहे *

२. सिंध

१९३५चा कायदा अमलात येईपर्यंत सिंध हा मुबई इलाख्याचा भाग म्हणून नादत होता हा प्रांत वेगळा तोडून मागण्याची बुद्धि मुसलमानात कां उद्भवली हें इंग्रजांना चांगलें माहीत आहे सायमन कमिशनच्या अहवालात या संबंधीची कबुली पुढील स्पष्ट शब्दात दिलेली आहे

This demand has gathered strength not so much in the homes of the people or among the Mohammedan cultivators of Sind as among leaders of Mohammedan thought all over India to whom the idea of a Moslem province, contiguous to the predominantly Moslem area of Baluchistan, the N W F Province and the Punjab naturally appeals as offering a stronghold against the fear of Hindu domination †

(ही मागणी बळावली ती सिंधमधील सर्वसामान्य लोकांच्या घरात अगर तेथील मुसलमान शेतकऱ्यांच्या मनात बळावली नाही हिंदुस्थानभर पसरलेल्या मुसलमान पुढाऱ्यांच्या मनात ही मागणी बळावली बलुचिस्थान, सीमाप्रांत व पंजाब या मुसलमानांच्या बहुसंख्य वस्तीच्या मुलखालगत सिंध हा मुसलमान प्रांत असावा ही कल्पना त्यांना सहजच रोचक वाटली हिंदु वर्चस्वाविरुद्ध बळकट आधार, या दृष्टीने त्यांना या कल्पनेचें महत्त्व वाटलें.)

मुसलमान पुढाऱ्यांना रूष करण्याच्या नादांत ब्रिटिश सरकारने सिंधप्रांत मुबई इलाख्यापासून वेगळा केला खरा, पण, त्यामुळे अन्याय मात्र कल्पनातीत

*The Times of India-Indian Year Book, 1935-36, p 40.

†Report of the Indian Statutory Commission, Vol I, Survey, p. 59

झाले आहेत. सक्करच्या धरणाच्या सगळ्या योजनेपायीं जवळजवळ एक कोटी ६० लक्ष पौंड खर्च झाला आहे. व्याजाची फेड व कर्जाची हप्तेवदीनें फेड या मुद्यातून निर्माण होणारे प्रश्न महत्त्वाचे व गुतागुतीचे आहेत. १९४६ पासून धरणाची योजना किफायतशीर होईल हा अंदाज खरा मानला तरी धरणाची योजना खऱ्या अर्थानें फायदेशीर कर यासाठीं नव्या रेल्वे, रस्ते वगैरेपायीं नवीन खर्च होणारच. सध्याच सिंधचा प्रांतिक कारभार तुटीचा असल्याकारणानें मध्यवर्ति सरकारला प्रायः हिंदूकडून जो कर दिला जातो त्यातले सालिना एक कोटी पाच लक्ष रुपये सिंधच्या प्रांतिक सरकारला द्यावे लागतात. १८४२ पासून हा प्रांत मुंबई इलाख्याच्या बरोबर नादत आला आहे. जवळजवळ शंभर वर्षांच्या या काळात या एकवट प्रांताचे जमाखर्च एकत्रच असत. सिंधच्या आतबट्ट्याच्या कारभारासाठीं महाराष्ट्र, गुजराथ, कर्नाटक येथील हिंदूंचे कोट्यवधि रुपये खर्च झालेले आहेत. कर्नाटक, महाराष्ट्र, गुजराथ या भागांतल्या हिंदूंनी सिंधच्या वाढीला महत्त्वाची मदत केलेली आहे. सिंध केवळ मुंबई इलाख्यातूनच नव्हे तर थेट हिंदुस्थानांतूनच फुटून निघेल अशी अधुनक कल्पनाहि या हिंदूंच्या मनाला शिवली नव्हती. त्यामुळें, या प्रांतांत कायम वास्तव्य करण्याच्या किफायतशीर व आकर्षक योजना पुढें आलेल्या असूनहि, हिंदूंनी त्याचा विचार केला नाही. ब्रह्मदेशच्या विभक्तीकरणांत ब्रिटिश व्यापार्यांची स्वार्थी दृष्टि व ब्रिटिश साम्राज्यवाद्यांची लष्करी दृष्टि यांचा संयोग झाला * त्याप्रमाणेंच सक्करच्या धरणामुळें निघणाऱ्या कापसाच्या पिकावर नजर ठेवून व पंजाबमधील गहू परभारा बाहेर नेण्याला उपयोगी पडणाऱ्या कराची बंदरावर नजर ठेवून, सिंध-विभक्तीकरणाच्या योजनेच्या फुग्यांत ब्रिटिश व्यापार्यांनी वारा भरला असेल, असाहि संभव आहे. विमान वाहतुकीच्या दृष्टीनें कराचीला आलेले आंतरराष्ट्रीय महत्त्व ब्रिटिश लष्करी तज्ज्ञांच्या नजरेपुढे नसेल, असेंहि म्हणवत नाही.

स्वतंत्र झालेल्या सिंध प्रांताचें क्षेत्रफळ ४६,३७८ चौरस मैल असून त्याची

*अ. ज. करदीकर, लढाऊ राजकारण, पृ. ३१०, आणि

Report of the Indian Statutory Commission, Vol. I, Survey, p. 81.

लोकसंख्या १९३१च्या शिरगणतीप्रमाणें ३८,८७,०७० आहे या लोकसंख्येत २८,३०,८०९ म्हणजे शें० ७३७ मुसलमान आहेत १९२१च्या शिरगणतीत येथील लोकसंख्या ३२,७९,३८७ होती १९२१ ते १९३१ च्या दहा वर्षांत पंजाबमधील लोकसंख्या शेंकडा १४ या प्रमाणात वाढली सिंध सोडून मुबई इलाख्याची लोकसंख्या शेंकडा १२ ४ या प्रमाणात वाढली आणि सिंधमध्ये मात्र ही वाढ शेंकडा १८ ५ इतकी झाली !

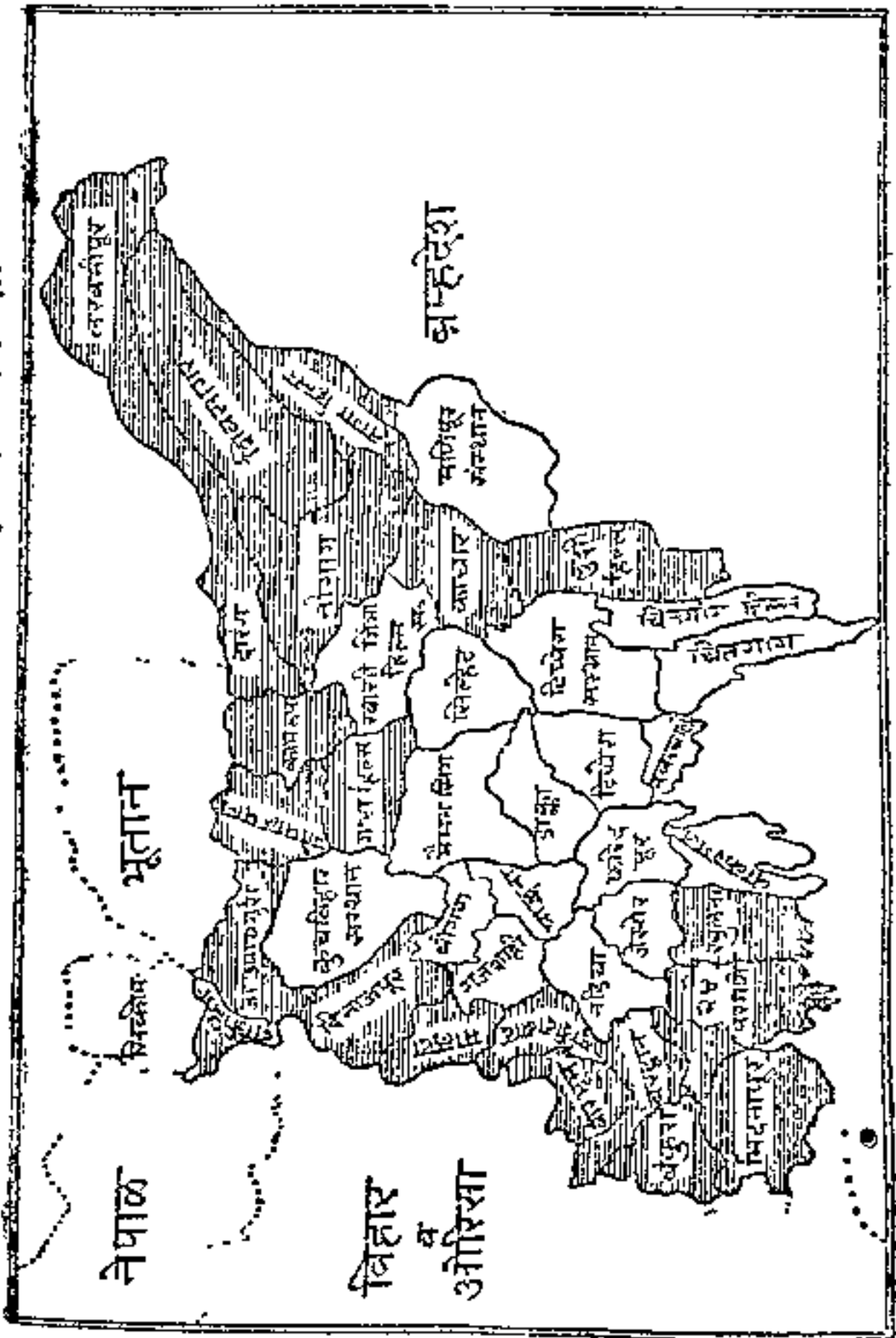
३. मुंबई

गुजराथचा बिनसस्थानी भाग, मुबई शहर, महाराष्ट्राचा बिन सस्थानी भाग व कर्नाटकचे जिल्हे मिळून जो मुबई इलाखा उरला तो १८१८ पासून जवळजवळ आहे तसाच आहे. या विभागाचें क्षेत्रफळ ७७,२७१ चौरस मैल असून, १९३१च्या शिरगणतीप्रमाणें लोकसंख्या १,७९,१६,३१८ आहे यात मुसलमान १५,८३,२५९ असून त्यांचें शेंकडा प्रमाण ८ ३ आहे

४. बंगाल

बंगाल, बिहार, आसाम, ओरिसा हे प्रांत आज भिन्न भिन्न दिसतात, पण, एके काळी हे सर्व प्रांत व सध्याच्या संयुक्त प्रांतांतला आग्रा विभाग यांची दावण एकत्र गुफण्यात आलेली होती १८३४ साली आग्रा विभाग बंगालमधून अलग करण्यात आला शिल्लक उरलेला भूभागहि अफाट होता. राज्यकारभाराच्या सोईसाठी या भागाची विभागणी कर.वी अशा योजना मधून मधून पुढे येत होत्या पण कर्जनशाहीत बंगालच्या फाळणीची जी योजना पुढ आली तिच्या पोटात दुष्ट हेतु दडून बसलेला होता पूर्व-बंगालचे १५ जिल्हे व आसाम यांचा मिळून नवा प्रांत बनविण्याची कल्पना मुसलमानांचें वर्चस्व निर्माण करण्यासाठीच सुचली होती बंगालची ही फाळणा लाकाच्या भावनाना फार झावला व ताच्यावरुद्ध हाणाच्या चळवळी-मुळें देश दुमदुमून गेला १९११ सालच्या दिल्ली दरबारच्या वेळीं ही फाळणी रद्द करण्यात आली या वेळीच बिहार-ओरिसा हा भाग स्वतंत्र प्रांत म्हणून वेगळा काढण्यांत आला आणि आसामवर स्वतंत्र चीफ कमिशनरची नेमणूक झाली

बर्गोल व आसाम प्रांतातील जिल्ह्यांचा नकाशा

नेपाळी भाग --- हिंदू वस्तीचा
 इतर भाग मुसलमान वस्तीचा

सध्याच्या बंगाल प्राताचें क्षेत्रफळ ८२,९५५ चौरस मैल आहे व १९३१च्या शिरगणतीप्रमाणें या प्राताची लोकसख्या ५,०१,१४,००२ आहे यांत मुसलमानाची लोकसख्या २,७४,९७,६२४ आहे म्हणजे एकूण लोकसख्येत मुसलमानाचें प्रमाण शेंकडा ५४१ आहे हिंदूंची लोकसख्या २,२०,००,००० आहे केवळ लोकसंख्येला महत्त्व देऊन जातवारीच्या तत्वावर प्रतिनिधित्व दिलें म्हणजे अन्याय कसा होतो याचे बंगाल हें ठळक उदाहरण आहे १९१९च्या घटना कायद्यात मुसलमानाचे स्वतंत्र मतदारसंघ होतेच पण मतदानाचा अधिकार सध्याच्या इतका स्वस्त झालेला नव्हता यामुळें काय प्रकार घडला हें लक्षात ठेवण्यासारखें आहे बंगालमधील मुसलमानांचें त्या वेळच्या लोकसंख्येंतलें शेंकडा प्रमाण ५४६ असूनहि, मतदारांच्या एकूण संख्येशीं मुसलमान मतदारांच्या संख्येचें प्रमाण ४५१ इतकेच होते

मुसलमानाची वस्ती बंगालच्या पूर्व भागात विशेष आहे या भागांतला हिंदुवश मृत्युपथाला लागल्यासारखा दिसतो, असे हृदयविदारक उद्गार सावित्रीदेवी यानी काढिले आहेत * कृष्णपूर, कालीपूर, सीतारामपूर, अशा हिंदुत्वसूचक गावांतल्या लोकवस्तींत हिंदु औषधालाहि मिळत नाही, असेंहि सावित्रीदेवीनी म्हटलें आहे †

मुसलमानाच्या मनांतून सगळाच बंगाल प्रात हिंदुस्थानांतून तोडून पाकिस्तानात सामील करावयाचा आहे डॉ० आवेडकर यांच्या कल्पनेप्रमाणेहि पूर्वबंगालचा अतर्भाव पाकिस्तानमध्ये होण्यासारखा आहे

बंगालचा पूर्व भाग हाच अत्यंत सुपीक भाग आहे § तागाचें पाक पूर्व व मध्य बंगालवर अवलंबून आहे या तागाच्या पिकाच्या बाबतीत बंगाल प्रात फक्त हिंदुस्थानातच नव्हे तर, सान्या जगात अग्रगण्य आहे, हें विसरून चालणार नाही

ब्रह्मदेशच्या समृद्धीवर डोळा ठेवणाऱ्या ब्रिटिश व्यापाऱ्यांनी ब्रह्मदेशच्या

*Warning to the Hindus

†Warning to the Hindus

§Report of the Indian Statutory Commission, Vol. I, Survey, p. 61.

विभक्तीकरणाला हातभार लाविला ' पंजाबच्या विभक्तीकरणाला काल्हुर्ट-सारखे धूर्त इंग्रज प्रोत्साहन देत आहेत, हें ' पंजाबी ' यानी Confederacy of India या आपल्या पुस्तकांत काल्हुर्टच्या The Wealth and Welfare of the Punjab या पुस्तकाच्या आधारे जे विवेचन केले आहे त्यावरून स्पष्ट होत आहे * १९३३-३४ साली बंगालमधून तागाच्या मालाची जी निर्यात झाली ती किती आणि किती मोलाची होती यासंबंधीचे आकडे लक्षात ठेवण्यासारखे आहेत १४,२०,००० टन वजनाचा तागाचा माल त्या साली निर्यात झाला आणि या मालाची किंमत सुमारे ३२ कोटी ३३ लक्ष रुपये ठरली हे आकडे नजरेसमोर खेळू लागले म्हणजे असे वाटते की, बंगालमधील तागाच्या गिरण्यांच्या घद्यावर लोभी नजर ठेवणाऱ्या लोकाकडून पाकिस्तानचा पाठपुरावा केला जात असला पाहिजे

५. आसाम

१८७४ साली आसामला कांहींसे स्वतंत्र स्थान प्राप्त झाले १९०५ च्या फाळणीच्या वेळी आसामची पूर्वबंगालबरोबर सांगड घालण्यात आली होती, पण, फाळणी रद्द झाल्यावर म्हणजे १९१२ साली आसाम स्वतंत्र घटक म्हणून पूर्वीप्रमाणे बंगालकडे आला १९१९ च्या घटना कायद्याने या प्रांताचा राजकीय दर्जो वाढला व त्यावर स्वतंत्र गव्हर्नरची नेमणूक होऊ लागली

आसामच्या उत्तर व पूर्व सीमेकडील कांहीं भाग प्रांतिक स्वायत्ततेच्या कक्षेत पूर्णपणे सामील करण्यांत आलेला नाही हा भाग वगळला म्हणजे या प्रांताचे क्षेत्रफळ ५५,०१४ चौरस मैल उरते आसामचे जे तीन महत्वाचे विभाग आहेत त्यात मणिपूर हा एक संस्थानी विभाग आहे त्याचे क्षेत्रफळ ८,६२० चौरस मैल आहे १९३१च्या शिरगणतीप्रमाणे या प्रांताची लोकसंख्या ९२,४७,८५७ आहे. यांतली ४,४५,६०६ इतकी लोकसंख्या मणिपुरात आहे म्हणजे आसामच्या खालसा भागाची लोकसंख्या ८८,०२,२५१

*The Confederacy of India, pp. 101-17.

तकी भरते एकदर लोकसंख्येत सुमारे ५२.५ लक्ष हिंदु आहेत, २७-२८ लक्ष मुसलमान आहेत, २५ लक्षाच्या आसपास ख्रिस्ती आहेत आणि टोळी-वाल्यांच्या जमातींची एकत्रित संख्या सुमारे १० लक्ष आहे

या प्रांतात डोंगराळ भाग फार आहे आसाम व्हॅली व सुर्मा व्हॅली या दोन भागातच लोकवस्ती फार आहे १९२१च्या शिरगणतींत आसामच्या खालसा भागाची लोकसंख्या ७५ लक्ष भरली होती त्यातली ६५ लक्ष लोकसंख्या या दोन विभागातच होती १९२१ च्या शिरगणतींत आसामच्या लोकसंख्येपैकी ३५ लक्ष बंगाली असल्याचे आढळले व १७-१८ लक्ष लोक आसामी असल्याचे आढळले हे सर्व लोक या दोन प्रमुख भागातच वास्तव्य करणारे आहेत

चहाच्या मळ्याच्या वाढीमुळे आसाम व्हॅली विभागाची लोकसंख्या १९०१ ते १९२१ या वीस वर्षांत १० लक्षांनी वाढली सुर्मा व्हॅलीमधील सिल्हेट जिल्हा मोठा आहे त्यातहि लोकसंख्येची वाढ झपाट्याने होत आलेली आहे आसाम व्हॅलीमधला गोलपारा विभाग व सुर्मा व्हॅलीमधला सिल्हेट विभाग यांमध्ये बंगाली लोकांची वस्ती पुष्कळ आहे यामुळे सिल्हेट जिल्हा फिरून बंगालमध्ये सामील व्हावा अशा आशयाचा ठरावहि कौन्सिलात एकदा पास झाला होता अलीकडे मात्र, आसामचे कोणतेहि जिल्हे बंगालमध्ये सामील होऊ नयेत, हें लोकमत प्रबळ झालेले आहे सिल्हेट भागाची लोकवस्ती १९२१च्या शिरगणतीप्रमाणें २५ लक्ष होती व यात मुसलमान बहुसंख्य होते * सिल्हेट जिल्ह्याच्या लोकवस्तीत मुसलमानांचे प्रमाण ५९.२ आहे, असे डॉ० आवेडकर यानीहि म्हटले आहे † गोलपारा विभागात मुसलमानांचे प्रमाण ४२.८ आहे असे डॉ० आवेडकर म्हणतात सिल्हेट भागाचें क्षेत्रफळ सुमारे ५,००० चौरस मैल असून, गोलपारा भागाचें क्षेत्रफळ ४,००० चौरस मैल आहे.

पूर्व बंगालमधून निघून मुसलमानांनी आसामात घुसावे व त्या भागातली आपली लोकसंख्या त्यांनी वाढवावी हा

* Indian Statutory Commission. Vol I. Survey, p. 74.

† Thoughts on Pakistan, p. 357.

क्रम १९३० पूर्वीपासूनच सुरू झालेला असून,* तो आजतागायत चाललेलाच आहे

चहाच्या मळ्यांवर या प्रांताचे सारे वैभव अवलंबून आहे १९३३ साली हिंदुस्थानात चहाच्या लागवडीने व्यापलेली एकंदर जमीन ८,०९,००० एकर होती त्यांतली ४,३०,००० एकर जमीन फक्त आसाममधील होती १९३३ साली ३७ कोटी ९० लक्ष पौंड चहा विक्रीसाठी हिंदुस्थानाबाहेर गेला होता त्यातला आसाममधून किती गेला असेल याची कल्पना स्थूलमानाने सहज करता येण्यासारखी आहे बाहेर गेलेल्या चहाची त्या वर्षांतली एकंदर किंमत १७ कोटी १५ लक्ष रुपये होती आसामच्या वाटणीला यांतला केवढा हिस्सा येईल हे तर्काने समजण्यासारखे आहे चहाच्या मळ्यात जे भाडवल गुतलेले आहे त्यातले पाऊण हिस्सा भाडवल युरोपियनांचे आहे. पाकिस्तानच्या मुसलमानांनी मांडलेल्या योजनांपैकी लतीफ-योजनेने पूर्व-बंगाल व आसाम याची सांगड घातलेली आहे† अलीगडच्या दोन विद्वानांनी आसाममधील सिल्हेट भाग बंगाली पाकिस्तानमध्ये दडपला आहे‡

चहाच्या किफायतशीर घट्यावर स्वार्थी नजर ठेवूनच प्रहरी सर्व योजना आखण्यात आली असावी, अशी शंका कोणी घेतली तर ती अगदीच निराधार ठरण्यासारखी नाही

६. बिहार

पूर्वी बंगालशी निगडित झालेले बिहार ओरिसा हे प्रांत १९१२ साली बंगालमधून वेगळे काढण्यात आले १९३३ पर्यंत बिहार ओरिसा प्रांतातच छोटा-नागपूर विभागाचा समावेश होत असे बिहार व ओरिसा या दोन प्रांतामधील भेदाना थेट भाषेपासून सुरूवात होते बिहारमध्ये हिंदी भाषा रूढ आहे तर, ओरिसाचे लोक ओरिया किंवा उडिया ही भाषा बोलणारे आहेत आपला प्रांत अगदी स्वतंत्र करण्यात यावा, ही ओरिसामधील लोकांची

*Indian Statutory Commission Vol I Survey, p. 74.

†Pakistan by Dr. Rajendra Prasad, p 42

‡Pakistan by Dr Rajendra Prasad, p. 36

मागणी वरीच जुनी आहे १९३५च्या कायद्याने ती मागणी मान्य करण्यांत आली व बिहार आणि ओरिसा वेगळे झाले बिहारप्रांताचें क्षेत्रफळ ६९,३४८ चौरस मैल आहे व १९३१च्या शिरगणतीप्रमाणें या प्रांताची लोकसंख्या २,५७,२७,५०० आहे यात मुसलमानांची संख्या ४१,४०,३२७ म्हणजे जवळजवळ शेकडा १५ इतकी आहे

७. ओरिसा

नव्यानेच स्वतंत्र झालेल्या या प्रांताचें क्षेत्रफळ ३२,६९५ चौरस मैल असून १९३१च्या शिरगणतीप्रमाणें त्याची लोकसंख्या ५३,०६,१४२ आहे. मुसलमानांची लोकसंख्या १,३१,२३३ म्हणजे जेमतेम शेकडा २ इतकीच आहे.

८. मध्यप्रांत-वन्हाड

मध्यप्रांत या नावाचा स्वतंत्र प्रांत १८६१ साली वनविण्यात आला. १९०३ साली निजामने वन्हाड प्रांत कायमच्या भाडेपट्ट्याने ब्रिटिशाना दिल्यावर तो या प्रांताला जोडण्यात आला १९२० सालापर्यंत हा प्रांत दुय्यम दर्जाचा समजण्यात येत असे त्यामुळे चीफ कमिशनर हाच या प्रांताचा मुख्य अधिकारी असे १९२० साली या प्रांताचा दर्जा वाढला व चीफ कमिशनरच्या जागी गव्हर्नर आला

मध्यप्रांताचे क्षेत्रफळ ८२,१०९ चौरस मैल असून वन्हाडचे क्षेत्रफळ १७,७६७ चौरस मैल आहे १९३१ च्या शिरगणतीप्रमाणें मध्यप्रांताची लोकसंख्या १,२०,६५,८८५ असून वन्हाडची लोकसंख्या ३४,४१,८३८ आहे मध्यप्रांताच्या लोकसंख्येंत मुसलमान ३,८३,१७४ असून त्याचें शेकडा प्रमाण ३८ आहे वन्हाडात २,९९,६८० मुसलमान असून त्यांचें शेकडा प्रमाण ८७ आहे

वन्हाडवरील आपल्या स्वामित्वाच्या खुणा पुनरुज्जीवित करण्याचे नेटाचे प्रयत्न निजामाकडून केले जात आहेत व सत्तारहित स्वामित्वाचें समाधान तरी त्याला तूर्त मिळत आहे, असे म्हणण्याला हरकत नाही. याचा परिणाम हळुहळू दिसू लागला आहे पाकिस्तानच्या अलीगड-योजनेंत हद्दाबाद सस्थानाबरोबर वन्हाडहि जोडून देण्यात आलेला असून, त्या सर्व

भागाचा एक गट म्हणून निर्देश केलेला आहे * प्रसंग पाहून वन्हाड परत मिळण्यावद्दलची मागणी निजामाकडून केली जाईल, यांत सशय नाही. ब्रिटिश सरकार ती मान्य करील की काय हे परिस्थितीवर अवलंबून राहील. स्वयंनिर्णयाच्या तत्त्वाचा सोईस्करपणाने उपयोग करून हवे ते प्रांत वेगळे तोडून देणारं ब्रिटिश सरकार अशा प्रसंगी वन्हाडच्या हिंदुप्रजेचा स्वयंनिर्णयाचा हक्क मान्य करील की नाही, हा प्रश्न तर्कशास्त्राने सुटणारा नसून तो राजनीतिशास्त्राने सुटणारा आहे वन्हाडला वेढणाऱ्या निजामी हद्दींतील मुसलमानांची वन्हाडातली आवक गेली ८-१० वर्षे वाढत असून, त्यांच्या या परिणाम वन्हाडांतील मराठी भाषेवर यापूर्वीच होऊ लागलेला आहे ।

९. संयुक्तप्रांत

१९३४ साली बंगालमधून निराळा काढलेला आग्रा प्रांत व अयोध्या प्रांत दोघांचा मिळून संयुक्तप्रांत बनविण्यांत आला व १९०२ साली या प्रांताचे लेफ्टनंट गव्हर्नरची नेमणूक करण्यात आली १९२१ साली लेफ्टनंट गव्हर्नरच्या जागी गव्हर्नर आला प्रांताचे एकंदर ४८ जिल्हे आहेत त्यांतले ३६ आग्रा विभागांत असून १२ अयोध्या विभागांत आहेत प्रांताचे क्षेत्रफळ १,०६,२४८ चौरस मैल आहे त्यांत आग्रा प्रांताचेच ८२,१३७ चौरस मैल आहे १९३१ च्या शिरगणतीप्रमाणे आग्रा प्रांताची लोकसंख्या ३,५६,१३,७८४ असून अयोध्या प्रांताची १,२७,९४,९७९ आहे. आग्रा प्रांतांतल्या मुसलमानांची संख्या ५३,१८,०७७ असून त्यांचे प्रमाण शेकडा १४.१ आहे अयोध्या प्रांतांत मुसलमानांची लोकसंख्या १८,६३,८५० आहे व त्यांचे शेकडा प्रमाण ८ आहे काशा, प्रयाग, हरद्वार, मथुरा इत्यादि हिंदूंच्या क्षेत्रां याच प्रांतांत आहेत एक लक्षाहून जास्त वस्तीची सात शहरे या प्रांतांत आहेत या प्रांतांत चार विद्यापीठे आहेत

सगळ्या प्रांतांत मुसलमान अवघे शेकडा १४ आहेत हे खरे, पण शहरी वस्तींत मुसलमानांचे प्रमाण जवळजवळ शेकडा ४० आहे

जुन्या परंपरेमुळे मुसलमानांना प्राप्त होणारं वजन, जमीनदारवर्गातलं त्यांचे स्थान, अलीगडच्या मुसलमानी केन्द्राचे

सामिन्ध्य, दिल्ली-पंजाबचा शेजार इत्यादि मुद्याचा विचार केला व या प्रांतात मुसलमानांकडून हिंदूच्या कुरापती किती वारवार काढल्या गेल्या आहेत याचे स्मरण ठेवले म्हणजे हिंदुसंघटनेच्या कार्याचा मारा या प्रांतात विशेषतः करणे का अवश्य आहे, हें चाणाक्ष हिंदूना सहज समजेल

१०. पंजाब

पंजाब प्रांताचे क्षेत्रफळ ९१,९१९ चौरस मैल असून १९३१च्या शिर-गणतीप्रमाणें तेथील लोकसंख्या २,३५,८०,५२० आहे त्यात मुसलमान १,३३,०२,९९१ म्हणजे सुमारे शेंकडा ५६-५ आहेत १९२१च्या शिर-गणतीप्रमाणें लोकसंख्या २ कोटी ५ लक्ष होती त्यात १ कोटी १५ लक्ष मुसलमान होते, ६५ लक्ष हिंदु होते व २५ लक्ष शीख होते १९३१च्या शिरगणती-प्रमाणें येथील हिंदूंची लोकसंख्या ७१,६३,१६४ असून त्यातली ३१,७१,००४ इतकी हिंदुवस्ती अंबाला, काप्रा व होशियापूर जिल्हा या भागात आहे * यातला अंबाला विभाग दुष्काळपीडित म्हणून प्रसिद्ध आहे † पंजाबच्या खालसा हद्दीतील शिखांची लोकसंख्या ३०,६४,१४४ आहे § ही वस्ती होशियार-पूर, लुधियाना, जालंदर, फिरोजपूर, अमृतसर व गुरुदासपूर या जिल्ह्यात विशेष एकवटलेली आहे या जिल्ह्याचें क्षेत्रफळ व त्यापैकी प्रत्येकातली हिंदु, शीख व मुसलमान यांची वस्ती यांची माहिती पुढीलप्रमाणें आहे ¶

जिल्हा	क्षेत्रफळ चौरस मैल	हिंदु	मुसलमान	शीख	एकूण
होशियापूर	१,२०१	२,६२,६६४	९३,११९	८२,८५७	४,३८,६४०
लुधियाना	१,३९६	८३,४२६	२,३५,६९०	३,१२,८२९	६,३१,९४५
जालंदर	५८८	६८,९८९	१,२६,३६८	१,३०,७९१	३,२६,१४८
फिरोजपूर	१,५३९	४२,८९६	१,४७,९१०	२,३५,४२०	४,२६,२२६
अमृतसर	१,१४३	१,३१,५६९	४,०६,५०७	३,४४,३७१	८,८२,४४७
गुरुदासपूर	४९७	४१,०८८	९८,७७८	६२,४१५	२,०२,२८१

*Confederacy of India by A Punjabi, p 252.

† " " " p 269.

§ " " " p. 181,

¶ " " " p. 182.

डॉ० आबेडकर याच्या मनातून काग्रा, अवाला, कर्नाळ, रोहटक, गुरगाव, हिसार, फिरोजपूर, लुधियाना, जालंदर, अमृतसर, गुरुदासपूर, होशियारपूर व सिमला हे सध्यांच्या पंजाबमधले जिल्हे तोडून ते हिंदुस्थानांत राखून ठेवावयाचे आहेत, कारण, या सर्व जिल्ह्यातून हिंदु व शीख हे लोकसंख्येनें मुसलमानांच्यापेक्षां अधिक आहेत Confederacy of India या पुस्तकाचे कर्ते 'ए पंजाबी' हे इतका मुख सोडावयाला तयार नाहीत. अंवाला, काग्रा व होशियारपूर एवढे तीनच जिल्हे सोडण्याची त्यांची तयारी आहे अवाला जिल्हा दुष्काळपीडित असल्याबद्दलची त्यांची कबुली वर उद्धृत करण्यांत आलेली आहे लुधियाना, जालंदर, फिरोजपूर वगैरे जिल्हे सध्यांच्या पंजाब प्रांताच्या मध्यभागीं आहेत, व या भागात शीख हे सख्या-धिकाऱ्यामुळे श्रेष्ठ आहेत प्रत्येक जिल्ह्यात हिंदु व शीख यांच्या तुलनेनें मुसलमान हे कमी असल्यामुळे 'ए पंजाबी' यानी हे जिल्हे सोडून देण्यास वस्तुतः तयार झालें पाहिजे, पण, तसें करण्याला ते मुळीच तयार नाहीत याचें कारण सांगताना पंजाबी लिहितात

The Muslims can never agree to any proposal regarding the exclusion of the central districts from the Punjab, firstly because, most of the Muslim intelligentsia is concentrated in them, secondly because *the soil of these districts is the best in the whole of the Indus region* and after their exclusion, a federation of the remaining Muslim tracts will be a federation of the sandy tracts of Bahawalpur and Khairpur States, barren and rocky soil of the Rawalpindi division, sandy stretches and colony areas of the Multan division which are already becoming waterlogged and being deserted, bad soil of North West Frontier Province and the sand dunes of Baluchistan and Sind.*

(पंजाबचे मध्यवर्ति जिल्हे वगळण्याच्या कोणत्याहि योजनेला मुसलमान केव्हाहि मान्यता देणार नाहीत याचे पहिलें कारण असें कीं, बुद्धिवान मुसलमान वर्ग या भागांत एकवटलेला आहे दुसरें कारण असें कीं, सरहद्द

विभागाच्या सगळ्या जमिनीमध्ये या जिल्ह्यांची जमीन सर्वश्रेष्ठ आहे. हे जिल्हे सोडून उरलेल्या मुसलमानी भागाचे सधराज्य वनविलें तर त्या सधराज्यात शिल्लक काय उरेल ? भावलपूर व खैरपूर संस्थानाचे वालुका-मय प्रदेश, रावळपिंडी विभागातील वैराण व खडकाळ जमीन, मुलतान विभागातील वाळूचे पट्टे, आणि पाणथळ बनल्यामुळे टाकाऊ ठरलेले वसाहतीचे विभाग, सरहद्द प्राताची कनिष्ठ जमीन आणि बलुचिस्तान आणि सिंध यामधील रेताड उचवटे !)

शीख वस्तीचे हे मध्यवर्ति जिल्हे म्हणजे पंजाब प्रातातल्या लोण्याचा गोळा आहे तो सोडून बाकीच्या भागांतलें ताकवणी 'पंजाबी' ना नको आहे शिखांचें कृपाण आपल्या छातीवर सतत लटकत राहाणार हे 'पंजाबी' ना पक्के माहीत आहे तें टाळणें शक्य असतें तर त्यानी तें टाळलेंहि असतें.

कारण ते लिहितात

The geographical situation of the Shikh areas in the Punjab is such that they cannot be easily excluded from it as could have been possible if they had been all located to one side of Industan, like the Ambala division or the Kangra district *

(पंजाबात शिखांचें भौगोलिक स्थान असें आहे कीं, त्या स्थानामुळे त्यांना सहज बाहेर काढता येत नाहीं अंबाला विभाग, कांग्रा जिल्हा यांच्याप्रमाणें सिंधुस्तानच्या एका टोंकाला त्याचे स्थान असतें तर त्यांना बाहेर काढणें शक्य झाले असतें)

तें शक्य नसल्यामुळे सामदामाची भाषा बोलून शिखाना आपल्या पाकिस्तानांत समाविष्ट करण्याचा प्रयत्न 'पंजाबी'नीं केला आहे मोठ्या औदार्यानें 'पंजाबी' लिहितात

The Shikhs can hope to get at least one minister in Federal Government of Sindistan while they can never

*Confederacy of India, p 183.

dream of having a Shikh minister in the Cabinet of the Federal Government of India *

(वायव्य कोपण्यांतील विभागाच्या सधराज्यात शिखान्त एकादी तरी दिवाणगिरी मिळण्याची आशा करतां येईल पण, उभ्या हिंदुस्थानच्या सधराज्याच्या मंत्रिमंडळात एकादें मंत्रिपद मिळेल ही कल्पना शिखानीं स्वप्नांतहि आणू नये)

शिखांची लष्करी परंपरा हिंदुता अवगत असल्यामुळे, भारताच्या सधराज्यात एकाद्या लायक शिखाला केवळ साधा मंत्री नव्हे, तर लष्करी खात्याचा मंत्री होनां येईल हे 'पंजाबी'च्या लक्षात आलेलें दिसत नाही

गेल्या सालीं व्हाइसरॉयचें कार्यकारी मंडळ विस्तृत होण्याची भाषा सुरू झाली आणि हिंदुमहासभेनें हिंदूसाठी सहा जागांची मागणी केली त्या वेळी, या सहा जागांपैकी एक जागा शिखासाठीं व एक जागा पूर्वास्पृष्टांसाठीं मागण्यांत येत आहे असा खुलासा करण्यात आला होता हे 'पंजाबी'च्या खोडसाळ मुद्याला पुरेसें उत्तर आहे असल्या विषयार्थ मधाच्या बोटावर शीख रुढ्य होतील असें समजणाऱ्या 'पंजाबी'नी एक गोष्ट ध्यानांत धरावी ! आपल्यावरून जग ओळखणें हें बरें असले तरी, ते नेहमीच बरोबर मात्र नसतें !

११. वायव्य सरहद्दप्रांत

हा प्रांत इंग्रजांनी १८४९ मध्यें काबीज केला व कारभाराच्या सोईसाठी पंजाबला जोडला परक्या शत्रूच्या स्वान्याचा पूर्वापार चालत आलेला मार्ग म्हणून हा प्रांत प्रसिद्ध आहे व त्यामुळेच त्याला महत्त्वहि आहे या प्रांताच्या आसपास डोंगराळ मुलखात राहणाऱ्या टोळ्यांना फार जपावें लागतें या जमातीच्या मनोरचनेचे वर्णन पुढीलप्रमाणें करण्यांत आलेलें आहे :

Environment has developed in them a freedom born of their wind-swept mountain sides, a hatred of control and a patriotic spirit amounting to a religion †

*Confederacy of India, p 186.

†The Challenge of the North-West Frontier by C. F. Andrews.

(भोंवतालच्या परिस्थितीमुळे त्याच्यात स्वतंत्रवृत्तीचा विकास झालेला आहे वाऱ्याशी खेळत असलेल्या भोंवतालच्या डोंगरपठारामुळेच ही वृत्ति जन्मलेली दिसते नियंत्रणाचा त्यांना तिटकारा वाटतो आणि त्यांच्या देशप्रेमाच्या स्वरूपात धर्मप्रेमाची तीव्रता आहे)

साम, दाम, दड, भेदादि उपायानीं या लोकाना आवरण्याचे काम सरकारला नेहमीं करावें लागतें या प्रांताची परिस्थिति अशी नाजूक असल्यामुळे, त्याची स्थित्यंतरेंहि पुष्कळ झालीं आहेत १९०१ मध्ये हा प्रांत पंजाबपासून अलग करण्यांत आला दीर, स्वात, चित्रळ वगैरे भाग त्यांत सामील करण्यात आले व त्याच्यावर चीफ कमिशनरची नेमणूक करण्यात आली. हा प्रांत फिरून पंजाबला जोडावा अशा सूचना पुढें येऊ लागल्यामुळे या प्रश्नाची पहाणी करण्यासाठी १९२२ सालीं एक समिति नेमण्यात आली हा प्रांत पंजाबला जोडावा असें समितीपुढे आलेल्या हिंदु साक्षीदाराचें मत पडलें. निदान येथील न्यायखातें तरी पंजाब हायकोर्टाच्या अधिकाराखाली जावें अशी त्याची मागणी होती सरहद्दीवर पठाणाचा स्वतंत्र प्रांत असणें हे हिंदुस्थानच्या अखंडपणाला बाधक ठरेल हा इषारा समितीला देण्यांत आला.

परकी आक्रमण वेळींच थाबविण्याच्या दृष्टीने सतुष्ट पठाणाचा स्वतंत्र प्रांत उपयोगी पडेल असा कोटिक्रम लढवून, हा इषारा अव्हेरिला गेला

या प्रांताला स्वायत्त प्रांताचा दर्जा देण्याचा विचार १९३२ सालीं ठरला या प्रांताचें क्षेत्रफळ १३,५१८ चौरस मैल आहे १९३१च्या शिरगणतीप्रमाणें येथील लोकसंख्या २४,२३,३८० आहे हिंदु वस्तीचें प्रमाण शेंकडा ५ आहे काही हजार शिखांचीहि वस्ती या प्रांतांत आहे

१२. बलुचिस्थान

बलुचिस्थानचे तीन महत्त्वाचे भाग पडतात १८७९च्या तहानें ब्रिटिशांकडे आलेला भाग याचें क्षेत्रफळ ९,४७६ चौरस मैल आहे भाडेपट्ट्यानें ब्रिटिशांकडे असलेला किंवा अन्य मार्गानें ब्रिटिशांनी वहिवाटीला घेतलेला मुलूख—याचें क्षेत्रफळ ४४,३४५ चौरस मैल आहे कलात व लास-बेला

स्वायत्त प्रांत :

प्रांत	क्षेत्रफल चौरस मैल	प्रातांतून वसूल होणारें एकूण उत्पन्न		१९३१ साली
		प्रातिक काराभारासाठी	मध्यवर्ति कारभारासाठी	हिंदुप्रभृति सर्वसाधारण
१ मद्रास	१,४२,२७७	१६,१३,४४,५२०	९,५३,२६,७४५	३,९०,८३,३४२
२ मुंबई	७७,२७१	१२,४४,५९,५५३	२२,५३,४४,२४७	१,५६,०२,९३२
३ मध्यप्रांत (बन्हाडसह)	९९,९५७	४,२७,४१,२८०	३१,४२,६८२	१,४८,१५,०५४
४ संयुक्तप्रांत	१,०६,२४८	१२,७९,९९,८५१	४,०५,५३,०३०	४,०९,०५,५८६
५ बिहार	६९,३४८	५,२३,८३,०३०	१,५१,३७,७४२	२,८१,९४,६२१
६ आसाम	५५,०१४	२,५८,४८,४७४	१,८७,५५,९६७	४८,५८,७७९
७ ओरिसा	३२,६९५	१,८१,९९,८२३	५,६७,३४६	८०,४३,०१८
८ बंगाल	८२,९५५	१२,७६,६०,८९२	२३,७९,०१,५८३	२,२४,९३,६५९
९ पंजाब	९१,९१९	११,३५,८६,३५५	१,१८,०१,३८५	९३,२८,४१५
१० सिंध	४६,३७८	३,७०,२९,३५४	५,६६,४६,९१५	१०,१५,२२५
११ वायव्य सरहद्दप्रांत	१३,५१८	१,८०,८३,५४८	९,२८,२९४	१,४२,९७७

उत्पन्न व लोकसंख्या दर्शविणारा पट

जालेल्या शिरगणतीप्रमाणें लोकसंख्या				१९४१ च्या शिरगणतीप्रमाणें एकूण लोकसंख्या
मुसलमान	हिंदी ख्रिस्ती	अंग्लो-इंडियन	युरोपियन	
३२,९०,२९४	१७,०३,७९१	२८,६३०	१२,३४१	४,९३,४२,०००
१६,०२,३८५	२,६७,४६०	१४,१७६	१८,०२८	२,०८,५८,०००
६,८२,८५४	३५,५३१	४,७४०	५,०७५	१,६८,२२,०००
७१,८१,९२७	१,७०,२१६	११,२६३	२२,०४३	५,५०,२१,०००
४१,४०,३२७	३,३१,१८५	५,८९२	५,३९०	३,६३,४०,०००
२७,५३,५६३	१,१७,२००	५५८	२,९६१	१,०२,०५,०००
१,३१,२३३	३६,५७३	६३५	८५६	८७,२९,०००
२,७४,९७,६२४	१,२९,१३४	२७,५७३	२०,८९५	६,०३,१४,०००
१,३३,०२,९९१	३,९२,१४४	२,९९५	१९,१०६	२,८४,१९,०००
२८,३०,८००	६,६२७	१,९३०	६,५७६	४५,३७,०००
२२,२७,३०३	४,११६	१५०	७,९४७	३०,३८,०००

या दोन संस्थानाचें क्षेत्रफळ ८०,४१० चौरस मैल आहे १९३१च्या शिर-
गणतीप्रमाणें येथील लोकवस्ती ८,६८,६१७ आहे या प्रांताला अद्याप
स्वायत्तता मिळाली नाही ती मिळावी अशी मुसलमानाची मागणी आहे

सध्यां ब्रिटिश हिंदुस्थानात जे अकरा स्वायत्त प्रांत आहेत त्यांच्यांत
समतोलपणा काडीचाही नाही क्षेत्रफळ, लोकसंख्या, उत्पन्न या सर्वांचा
विचार करून, प्रांतातील लोकांच्या प्रांतिक गरजा भागण्याच्या दृष्टीने प्रांत
स्वयंपूर्ण होण्यासारखा आहे की नाही याचा काहीहि विचार न करतां, प्रांताचीं
अव्यवस्थित बोजकी बाधण्यात आलेलीं आहेत प्रांताची शास्त्रशुद्ध रचना
कोणत्या तत्वावर व्हावी हे एकदां ठरावे लागेल या अकरा प्रांतांसंबंधीं-
ची महत्त्वाची माहिती एका कोष्टकांत समाविष्ट केली म्हणजे प्रांतांमधील
विषमता बुद्धीला सहज पटेल, म्हणून तें कोष्टक पृ ११०-१११ वर
मांडून दाखविलें आहे देशी संस्थानांमध्येहि अशीच विषमता आहे

* मंगलप्रसंगी भेट देण्याच्या वस्तू

* सर्व मेकचीं फाऊन्टन पेन्स व

* हरतऱ्हेची स्टेशनरी

मिळण्याचें पुण्यातील प्रमुख ठिकाण

व्ही. जी. गोखले आणि कं.

स्थापना १९२८

मुख्य दुकान
पुणे

शाखा
पुणे

फरासखाना हौदासमोर-सरस्वतीविलास लक्ष्मीरोड

देशी संस्थाने

१९३५च्या घटना कायद्यात फेडरेशनचे दोन प्रकार कल्पिलेले आहेत, स्वायत्त ब्रिटिश प्रांताचे फेडरेशन आणि हे प्रांत व देशी संस्थाने मिळून होणाऱ्या सर्व हिंदुस्थानचे फेडरेशन या घटनेने मध्यवर्ती सरकारच्या कारभारात जी थोडीफार जबाबदारी देण्यात आलेली आहे, ती बिनशर्त नसून शर्त आहे संस्थाने सामील होऊन सर्व हिंदुस्थानचे फेडरेशन झालें तरच ही जबाबदारी मिळावी अशी मेख कायद्यात घालून ठेवण्यात आलेली आहे यामुळे हिंदी संस्थानाची बरीचशी तपशीलवार माहिती घटनाकायद्यांत अंतर्भूत करण्यात आलेली आहे.

आकार, उत्पन्न, लोकसंख्या वगैरे दृष्टींनीं ब्रिटिश प्रांत जसे एकसारखे नाहीत तशीच संस्थानेही सारखीं नाहीत हिंदुस्थानात एकदर ६२७ संस्थाने आहेत. यापैकी १४७ संस्थानाची नावनिशीवार यादी घटनाकायद्यात समाविष्ट करण्यात आलेली आहे ६२७ संस्थानातली काहीं संस्थाने किती क्षुद्र आहेत हें पाहणें मोठें मनोरंजक आहे एका संस्थानाचे वार्षिक उत्पन्न ५०० रुपये असून त्यातली लोकसंख्या २०६ आहे दुसऱ्याची लोकसंख्या १२५ असून उत्पन्न १६५ रुपये आहे आणि सर्वांवर कळस म्हणजे, कोणा एका संस्थानाचें उत्पन्न ८० रुपये असून लोकसंख्या २७ आहे *

घटनाकायद्यात ज्या १४७ संस्थानांचा नामनिर्देश करण्यांत आलेला आहे तीं सर्वच महत्त्वाचीं आहेत असें नाही या १४७ संस्थानांचे १७ गट पाडण्यात आलेले आहेत. १७ व्या गटात संस्थानांची नावे दिलेली नाहीत. फक्त पहिल्या १६ गटातच नावे दिलेलीं आहेत या गटातल्या ठळक संस्थानाचा क्रमानें विचार करणें अवश्य आहे, कारण, मुसलमानांकडून हिंदुस्थानच्या फाळणीच्या ज्या योजना मांडण्यांत आलेल्या आहेत त्यात संस्थानाचाहि विचार करण्यात आलेला आहे डॉ० आबेडकर यांनी मात्र संस्थाने वगळून ब्रिटिश हिंदुस्थानचाच तेवढा विचार केलेला आहे

*Federation vs. Freedom by Dr. B. R. Ambedkar.

दि प्रेसिडेन्सी इंडस्ट्रिअल बँक लिमिटेड, पुणे.

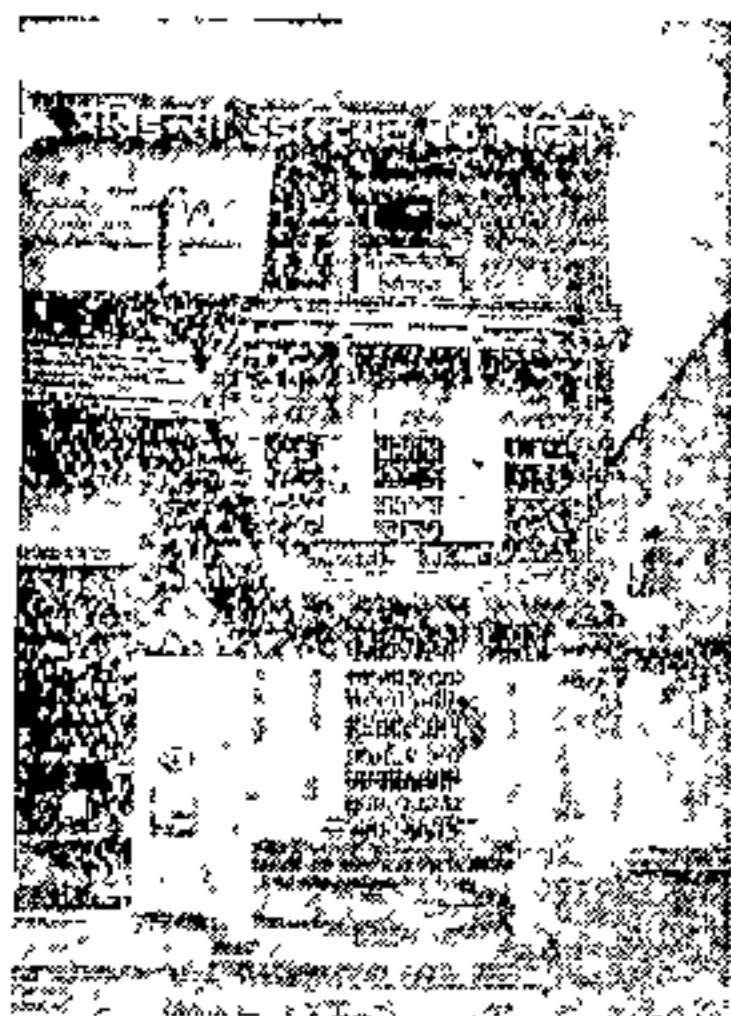
“प्रेसिडेन्सी बँक बिल्डिंग” पुणे.

अधिकृत भाडवल .. रु. १०,००,०००

विक्रीस काढलेंले भाडवल रु. ५,००,०००

खपलेंले भाडवल ... रु. २,७१,१००

वसूल भाडवल . . . रु. ६५,१६५

बोर्ड ऑफ डायरेक्टर्स

रा ग. रा. साठे

चेअरमन

रा दा. ग. बापट

व्हा. चेअरमन

रा. धी म जोशी

रा. ग. उ. चितळे

रा वा पां. बंद्य

रा. स के. भावे

रा. ल रा. धडफळे

रा चि त्रि. चितळे

रा. स गो. केणी—

—खातेदारांतर्फे डायरेक्टर.

बँकेचे सर्व व्यवहार केले जातात.

जी. डी. जोगळेकर,

चि. त्रि. चितळे

बी ए (ऑ), बी कॉम, एलएल बी.

मॅनेजिंग डायरेक्टर.

मॅनेजर

पांच मोठीं संस्थानें

काश्मीर, हैद्राबाद, म्हैसूर, ग्वाल्हेर व बडोदें या पांच मोठ्या संस्थानांचा प्रत्येकीं स्वतंत्र गट घटनाकायद्यांत दर्शविलेला आहे या पांच संस्थानांचें अनुक्रमे क्षेत्रफळ ८४,२५८, ८२,६९८, २९,४८३, २६,३६७, व ८१,६०४ चौरस मैल आहे १९३१च्या शिरगणतीप्रमाणें या संस्थानांची अनुक्रमें लोकसंख्या ३६,४६,२४३, १,४४,३६,१४८, ६५,५७,३०२, ३५,२३,०७० व २४,४३,००७ आहे हैद्राबाद संस्थानांत मुसलमान वस्तीचे शेकडा प्रमाण १०.४ आहे, काश्मिरात तें प्रमाण ७७.७ आहे. म्हैसूर, ग्वाल्हेर व बडोदें या संस्थानांतील मुसलमान वस्तीचें शेकडा प्रमाण अनुक्रमें ६.१, ५.९, व ७.२ आहे हैद्राबादचें उत्पन्न सारखें वाढत असून अलीकडे प्रसिद्ध झालेला वार्षिक उत्पन्नाचा आंकडा ९८ कोटी निजामशाही रुपये इतका आहे. काश्मीरचे उत्पन्न २ कोटी ७० लक्ष रुपये आहे म्हैसूरचें उत्पन्न ३,९८,८२,८०० रुपये आहे ग्वाल्हेरचें वार्षिक उत्पन्न सरासरी २॥ कोटी रुपये असून बडोद्याचें उत्पन्नहि जवळजवळ नितकेंच आहे

कलात व सिकीम

कलात व सिकीम या दोन संस्थानांचा प्रत्येकीं स्वतंत्र गट पाडण्यात आला आहे पहिले मुसलमानी संस्थान बलुचिस्तान नजीक असून त्याचे क्षेत्रफळ ७३,२७८ चौरस मैल आहे या संस्थानची लोकसंख्या ३,४२,१०१ आहे संस्थानचें सरासरी वार्षिक उत्पन्न १५ लक्ष ७० हजार रुपये आहे लासबेला हें छोटीं संस्थान कलातच्या अंगभूत आहे व त्याची लोकसंख्या ६३ हजार आहे या मुसलमानी संस्थानाचें वार्षिक उत्पन्न ३ लक्ष ६० हजार रुपये आहे सिकीम संस्थान तिबेट-नेपाळ सरहद्दीनजीक आहे त्याचें क्षेत्रफळ २,८१८ चौरस मैल असून लोकसंख्या १,०९,८०८ आहे सरासरी वार्षिक उत्पन्न ५॥ लक्ष रुपये आहे

रामपूर-चनारस

रामपूर हें मुसलमानी संस्थान मध्य भारतात असून त्याचें क्षेत्रफळ ८९३ चौरस मैल आहे त्याची लोकसंख्या ४,६४,९१९ असून वार्षिक उत्पन्न

जवळजवळ ५० लक्ष रुपये आहे बनारस संस्थानचे क्षेत्रफळ ८७५ चौरस मैल असून त्याची लोकसंख्या ३,९१,२७२ आहे १९३५च्या घटनाकायद्यांत हीं दोन संस्थानें क्रमाक ८च्या गटात समाविष्ट करण्यांत आली आहेत.

त्रावणकोर-कोचीन गट

संस्थानाच्या ९व्या गटात त्रावणकोर, कोचीन, पुदुकोटा, बंगनपल्ली व सोडूर ही पाच संस्थानें आहेत यापैकीं त्रावणकोर व कोचीन ही मोठीं संस्थाने आहेत त्रावणकोरचें क्षेत्रफळ ७,६२५ चौरस मैल आहे. त्याची लोकवस्ती ५०,९५,९७३ आहे व वार्षिक उत्पन्न सरासरी २ कोटी ३२ लक्ष रुपये आहे त्रावणकोरच्या लोकवस्तीत मुसलमानांचें शेंकडा प्रमाण ६ आहे कोचीनचें क्षेत्रफळ १,४१७ चौरस मैल आहे, लोकसंख्या १२,०५,०१६ आहे व वार्षिक उत्पन्न सरासरी ९२ लक्ष रुपये आहे मुसलमान लोकवस्तीचे प्रमाण ६८ आहे सोडूर या छोटेखानी मराठा संस्थानचे क्षेत्रफळ अवघें १६७ चौरस मैल असून, त्याचे वार्षिक उत्पन्न सरासरी १॥ लक्ष रुपये आहे तेथील लोकवस्ती फक्त १३,५८३ आहे.

रजपूत संस्थानें

उदेपूर, जयपूर, जोधपूर, बिकानेर, भरतपूर, बुंदी, कोटा, अल्वार वगैरे १८ रजपूत संस्थानांचा सध क्रमाक १० या गटात समाविष्ट करण्यांत आलेला आहे या सर्व संस्थानात मिळून मुसलमान लोकवस्तीचें प्रमाण शेंकडा १० च्या आसपास आहे रजपुतान्यांतल्या सर्व संस्थानांची एकवट लोकसंख्या १ कोटी १२। लक्ष आहे उदेपूर संस्थानचे क्षेत्रफळ १२,९४१ चौरस मैल असून त्याचें वार्षिक उत्पन्न सुमारे ८१ लक्ष रुपये आहे जयपूरचें क्षेत्रफळ १६,६८२ चौरस मैल आहे व वार्षिक उत्पन्न जवळजवळ १॥ कोटी रुपये आहे या गटांतलें सर्वांत मोठें संस्थान जोधपूर आहे त्याचें क्षेत्रफळ ३६,०७१ चौरस मैल असून वार्षिक उत्पन्न १॥। कोटी रुपये आहे. बिकानेरचे क्षेत्रफळ २३,३१७ चौरस मैल असून उत्पन्न १॥ कोटीच्या आसपास आहे. भरतपूरचें क्षेत्रफळ २,००० चौरस मैल असून वार्षिक उत्पन्न ३२-३३ लक्ष रुपये आहे बुंदी संस्थानचें क्षेत्रफळ २,२२० चौरस मैल असून त्याचें

वार्षिक उत्पन्न सरासरी १६ लक्ष रुपये आहे कोटा संस्थानचे क्षेत्रफळ ५,६८४ चौरस मैल असून वार्षिक उत्पन्न ५३ लक्ष रुपये आहे अल्वारचे क्षेत्रफळ ३,१५८ चौरस मैल आहे वार्षिक उत्पन्न ४० लक्ष रुपयाच्या आसपास आहे

मध्यभारतातील इंदूरप्रभृति संस्थाने

संस्थानाच्या अकराव्या गटात इंदूर, भोपाळप्रभृति मध्यभारतीय संस्थानांचा समावेश केलेला आहे या गटांतल्या लहानमोठ्या सर्व संस्थानांची संख्या २९ आहे या सर्व संस्थानांची मिळून लोकसंख्या ६६,३२,७९० असून या लोकसंख्येत मुसलमानांचे प्रमाण ५६ आहे प्रमुख संस्थानांचे क्षेत्रफळ, लोकसंख्या व वार्षिक उत्पन्न याच्याविषयीची पुढील माहिती उपलब्ध आहे भोपाळ व जावरा येथील संस्थानिक मुसलमान आहेत

संस्थान	क्षेत्रफळ चौरस मैल	लोकसंख्या	वार्षिक उत्पन्न (लक्ष रु)
इंदूर	९,९०२	१३,२५,०८९	१२६
भोपाळ	६,९२४	७,२९,९५५	८०
रेवा	१३,०००	१५,८७,४४५	५१ ८०
ओच्छा	२,०८०	३,१४,६६१	१३ ८२
दतिया	९१२	१,५८,८३४	१३ ७५
घार	१,६००	२,४३,५३०	१७ ५
देवास (थोरली पाती)	४४९	८३,३२१	६ ७५
देवास (दाकटी पाती)	४१९	७०,५१३	६ ७५
जावरा	६०२	१,००,१६६	१२ ५

गुजराथ-काठेवाड भागातील संस्थाने

बडोदे संस्थान वगळून गुजराथ-काठेवाड भागातल्या सर्व संस्थानांचा मिळून क्रमांक १२ हा गट बनविण्यात आला आहे या गटात २९ संस्थानांची गर्दी झालेली आहे या सर्व संस्थानांत मिळून जवळजवळ ४० लक्ष लोक राहतात व या एकदर वस्तीत मुसलमानांच्या वस्तीचे प्रमाण शेकडा १३ आहे जुनागड, खंवायत, राधनपूर, सचान, वंगर संस्थाने मुसलमानी आहेत.

जव्हार हें महाराष्ट्रीय संस्थान याच गटात समाविष्ट करण्यात आलें आहे. या गटातील कांहीं प्रमुख संस्थानांची माहिती पुढीलप्रमाणें आहे

संस्थान	क्षेत्रफळ (चौरस मैल)	लोकसंख्या	उत्पन्न (लक्ष रु.)
नवानगर	३,७९१	४,०९,१९२	९४
भावनगर	२,९६१	५,००,२७४	१२०
जुनागड	३,३३७	६,७०,५१५	१००
राजपिपला	१,५१७	२,०६,०८५	२७
धरमपूर	७०४	१,१२,०००	८॥
लुनावडा	३८८	९५,१६२	५॥
राधनपूर	१,१५०	७०,५३०	८
इंदर	१,६६९	२,६२,६६०	२३
जव्हार	३०८	५७,२६१	४
राजकोट	२८३	७५,५४०	१४

दक्षिण महाराष्ट्र संस्थानें

कोल्हापूर, सांगली, मिरजप्रभृति १६ महाराष्ट्रीय संस्थानांचा मिळून क्रमांक १३ चा गट बनविण्यात आला आहे. या गटात जजिरा हें मुसलमानी संस्थान आहे. या सर्व संस्थानांची मिळून लोकसंख्या सुमारे ४५ लक्ष असून या लोकसंख्येत मुसलमानांचें प्रमाण शेंकडा ९ आहे. या संस्थानांची माहिती पुढीलप्रमाणें आहे :

आपले केमिस्टस् व ड्रगिस्टस् कोण, तें आधीं ठरवा.

एन्. महादेव अँड को.

केमिस्टस् अँड ड्रगिस्टस्

लक्ष्मीरोड नाका, सिटीपोस्टानजीक, पुणे

संस्थान	क्षेत्रफळ	लोकसंख्या	उत्पन्न (रु)
कोल्हापूर	३,२१७	९,५७,१३७	५२,०३,७०१
सांगली	१,१३६	२,५८,४४२	१५,९७,०००
सावतवाडी	९३०	२,३०,५८९	६,४२,९५१
जंजिरा	३७९	१,१०,३८८	८,८५,६४३
मुघोळ	३६९	६२,८३२	३,३४,०००
भोर	९१०	१,४१,५४६	५,७४,०००
जमखंडी	५२४	१,१४,२८२	९,३९,०००
मिरज-थोरली पाती	३४२	९३,९३८	४,६६,०००
मिरज-धाकटी पाती	१९६॥	४०,६८६	३,३२,०००
कुरुंदवाड-थोरली पाती	१८२॥	४४,२०४	२,३२,८७३
कुरुंदवाड-धाकटी पाती	११६	३९,५८३	१,८५,०००
अक्कलकोट	४९८	९२,६०५	६,५९,०००
फलटण	३९७	५८,७६१	८,४७,०००
जत	९८०	९१,१०२	३,१०,०००
औंध	५०१	७६,५०७	३,१८,०००
रामदुर्ग	१६९	३५,४५४	१,७७,०००

पंजाबलगतची संस्थाने

'पंजाब स्टेट्स' या नांवाने ओळखला जाणारा संस्थानांचा गट मुळात खूप मोठा आहे. या गटात ४५ संस्थाने आहेत पण, ज्यांचे क्षेत्रफळ पुरे १०० चौरस मैलहि नाही अशी संस्थाने या गटात पुष्कळच असल्यामुळे, घटना कायद्यातल्या १४ व्या गटात या भागांतल्या संस्थानांचा नामनिर्देश करतांना फक्त १५ संस्थानांचा महत्त्व देण्यांत आलेले आहे या सर्व संस्थानांची मिळून लोकसंख्या जवळजवळ ५० लक्ष आहे. काही विभागांत मुसलमान लोकवस्तीचे प्रमाण शेकडा ३५ इतके आहे. मालेरकोटला, फरीदपूर, भावलपूर वगैरेचे स्थानिक मुसलमान आहेत महत्वाच्या संस्थानांची माहिती पुढीलप्रमाणे आहे

संस्थान	क्षेत्रफळ	लोकसंख्या	उत्पन्न रु.
पतियाळा	५,९४२	१६,२५,५२०	१,४१,९६,०००
भावलपूर	१६,४३४	९,८४,६१२	१,२१,३०,०००
खैरपूर	६,०५०	२,२७,१८३	२४,७५,०००
कपूरथळा	५९९	३,१६,७५७	३३,९५,०००
झिंद	१,२०९	३,२४,६७६	२६,०२,०००
नाभा	९६६	२,८७,५७४	२८,३१,०००
मंडी	१,१३९	२,०७,४६५	११,८१,०००
विलासपूर	४५३	१,००,९९४	२,९८,०००
सुकेत	३९२	५८,४०८	२,५६,०००
तेरी-गढवाल	४,५००	४,७०,१९०	१८,५१,०००
सिरमूर	१,०४६	१,४८,५६८	८,६७,०००
चवा	३,१२७	१,४६,८७०	९,८१,०००
फरीदकोट	९३८	१,६४,३६४	१७,००,०००
मालेरकोटला	१६५	८३,०७२	८,६५,०००
लोहारू	२२६	२३,३३८	१,४४,०००

बंगाली संस्थाने

घटना कायद्यातल्या १५ व्या गटात कूचबिहार, त्रिपुरा व मणिपूर या तीन संस्थानाचा समावेश करण्यात आलेला आहे. कूचबिहारचे क्षेत्रफळ १,३१८ चौरस मैल आहे त्याची लोकसंख्या ५,९०,८६६ आहे व वार्षिक उत्पन्न सुमारे ३६ लक्ष रुपये आहे. त्रिपुरा संस्थानचे क्षेत्रफळ ४,११६ चौरस मैल आहे त्याची लोकसंख्या ३,८२,४५० आहे, व वार्षिक उत्पन्न सुमारे २६ लक्ष रुपये आहे. मणिपूर संस्थानचे क्षेत्रफळ ८,६२० चौरस मैल आहे त्याची लोकसंख्या ४,४५,६०६ आहे.

बिहार-ओरिसातील संस्थाने

बिहार व ओरिसा या प्रांतालगतहि बारीकसारीक संस्थाने पुष्कळ आहेत. या सर्व संस्थानाचा समावेश घटना कायद्यात १६ व्या गटात केलेला आहे.

या सर्व सस्थानाची लोकसंख्या ४६,५२,००७ आहे मुसलमानांचे प्रमाण अत्यल्प आहे मयूरभंज या महत्त्वाच्या सस्थानाचे क्षेत्रफळ ४,२४३ चौरस मैल आहे त्याची लोकसंख्या ९,८९,८८७ आहे व वार्षिक उत्पन्न ३४ लक्ष रुपये आहे मध्यप्रांत, ओरिसा व मद्रास इलाखा याच्या सीमेवर असणारे वस्तर सस्थानहि मोठे आहे त्याचे क्षेत्रफळ सुमारे ११ हजार चौरस मैल आहे त्याची लोकसंख्या ५,२४,७२१ असून वार्षिक उत्पन्न सुमारे १२ लक्ष रुपये आहे

*

*

*

अशी हीं शेंकडों क्षुद्र सस्थाने, त्याचे बादशाही संबंध वगैरे सभाळून अखिल भारतीय फेडरेशन अस्तित्वात आणून, स्वराज्याची व स्वातंत्र्याची मजल गाठावयाची म्हणजे एक सकटच आहे यामुळे, अशी सूचना करण्यांत येत असते की, अगदी लहान सस्थानाच्या मालकाना वर्षासिन नेमून द्यावे व त्यांचा मुलूख खालसा करण्यात यावा

पुढील प्रकरणांत मुसलमानांनीं मांडिलेल्या पाकिस्तानच्या योजनाचा विचार करतांना, पाकिस्तानमध्ये सस्थानी मुलूख किती मागितला जात आहे हे ठरविताना, बरील सस्थानविषयक माहिती उपयोगी पडेल

जुनीं दुर्मिळ पुस्तके मिळण्याचे पुण्यांतील एकच ठिकाण !

डी. व्ही. ब्रदर्स, बुकसेलर्स

४९५ शनिवार, मेहुणपुरा कॉर्नर, पुणे २.

शाळा कॉलेजाना लागणारीं जुनी व नवीं पुस्तके विकत मिळतात;
तसेंच

जुनीं पुस्तके योग्य किमतीस विकत घेतली जातात

प्रकरण ७ वें

मुसलमानांनीं मांडलेल्या पाकिस्तानच्या योजना

मुस्लीमलीगनें २६-३-१९४० रोजी लाहोर येथें जो ठराव पास केला त्यात प्रातःपुनर्घटनेचें तत्त्व कोणतें असावे ही गोष्ट स्पष्ट झाली. लीगनें पाकिस्तानचा पुरस्कार अधिकृतरीत्या केला असे त्या ठरावावरून स्पष्ट होतें. लीगने सुचविलेली प्रांतिक पुनर्घटना झाली कीं पुढें काय होईल याची कल्पना जगाला व्हावी म्हणून, लीगनें आपल्या कारभारी मंडळाला काहीं बाबतींत अधिकार देऊन टाकिला. राष्ट्ररक्षण, परराष्ट्रीय संबंध, रस्ते-रेल्वे वगैरे दळणवळणाचीं साधनें, जकात इत्यादि सर्व बाबतींतले अधिकार शेवटीं पुनर्घटित प्रांतांपैकीं प्रत्येकाला मिळावे अशा दृष्टीनें या कारभारी मंडळानें एक योजना आखावयाची आहे. इतक्या सर्व क्षेत्रांतले अधिकार प्रत्येक प्रांतिक घटकाकडे यावयाचे याचा अर्थच असा कीं, सर्व हिंदुस्थानची मध्यवर्ति सत्ता शिल्लक राहिलीच तरी, तिच्या हातीं अधिकार काही नसावा, असें लीगचे म्हणणें आहे.

आपल्या कल्पनेप्रमाणें प्रांतिक पुनर्घटना झाली तर प्रत्येक प्रांतिक घटकाची स्थिति कशी काय राहील, हिंदुस्थानात नेमका कोणता मुलुख राहील व पाकिस्तानात कोणता व किती मुलुख राहील, या पुनर्घटित प्रांतांचें आर्थिक स्थैर्य टिकाऊ ठरेल काय, प्रत्येक प्रांत स्वतंत्ररक्षणक्षम ठरेल काय, प्रांताची अशी विभागणी झाली तर त्या गोष्टीचा भविष्यकाळां सगळ्या हिंदुस्थानवर काय परिणाम होईल इत्यादि तपशिलाच्या गोष्टी बोलण्याची लीगची तयारी नाही. इतर संस्थानी लीगचीं तत्त्वे प्रथम मान्य करावीं असा बॅ० जीनाचा आग्रह आहे. तपशीलवार योजना पुढें. आल्याशिवाय योजनेचा विचार करावयाचा कसा, अशा आशयाचा प्रश्न विचारून राजेंद्रबाबूप्रभृति लोक

असें सुचवितात कीं, तपशील पुढें आला व योजना स्वीकार्य दिसली तर ती स्वीकारण्याला आमची हरकत नाही ! गेल्या मे महिन्यांत बॅ० जीनानीं मद्रास येथे पाकिस्तानवर प्रवचन झोडले त्यानंतर व तत्पूर्वी भारतमध्यासारख्या इंग्रज अधिकाऱ्यानी केलेली भाषणें लक्षात घेतलीं तर, पाकिस्तान योजनेला त्यांचा विरोध असला तरी तो गुळमुळीतच दिसतो ! २२-४-१९४१ रोजीं मि० अमेरी याचें पार्लमेंटमध्ये भाषण झाले त्यातली पुढील वाक्यें या दृष्टीनें पाहण्यासारखी आहेत मि० अमेरी म्हणाले

I am not concerned here to discuss the immense practical difficulties in the way of this so-called Pakistan project stated in this its extreme form nor need I go back to the dismal record of India's history in the eighteenth century to point out the terrible dangers inherent in any break-up of the essential unity of India, at any rate in its relation to the outside world.

(अशा अतिरेकी स्वरूपात माडलेल्या पाकिस्तान योजनेंत व्यावहारिक अडचणी किती जबरदस्त आहेत याची येथें चर्चा करणें मला अवश्य दिसत नाही. हिंदुस्थानचें मूलभूत ऐक्य बिघडल्यानें नुसत्या बाहेरच्या जगातून देखील हिंदुस्थानवर किती सक्ते येण्याचा संभव आहे हें दाखविण्यासाठीं १८व्या शतकातल्या हिंदुस्थानच्या इतिहासाच्या उदास क्रमाकडे वळण्याचेंहि मला कारण दिसत नाही.)

ही भाषा मोठी मुत्सद्देगिरीची आहे—म्हणजेच तिच्यात दुटप्पीपणा ओतप्रोत भरलेला आहे 'अतिरेकी' स्वरूपामुळे पाकिस्तानची योजना मान्य नाही, व्यावहारिक अडचणीमुळे ती स्वीकारता येत नाही हे शब्दप्रयोग मुसलमानांच्या आशांना फुलोरा आणणारे आहेत उलटपक्षी, हिंदुस्थानच्या मूलभूत ऐक्याचा उल्लेख हिंदूंनी सतुष्ट राहावे यासाठी केलेला आहे

अशी अतिरेकी व अव्यवहार्य योजना न माडतां पाकिस्तानची कल्पना बोलावत तर तिचा विचार करूं, असेंहि आश्वासन या भाषेन देऊन बसलेलें आहे त्याचा फायदा मुसलमान घेणार नाहीत, असें नाही

आजवर मुसलमानांकडून माडल्या गेलेल्या योजना तपासणें हें या दृष्टीने जरूर आहे. लीगनें अधिकृतरीत्या योजना माडूं नये, इतरानीच तपशील बोलावा असा सिद्धसाधकपणाचा संकेतहि या सगळ्या प्रकरणी असण्याचा संभव आहे. पुष्कळसे मागत राहावे, म्हणजे हिंदु पुढारी फुटीरपणानें काही तरी कबूल करीत जातात व त्यातून बराचसा फायदा उगवून घेता येतो, हा मुसलमानांचा आजवरचा अनुभव असल्यामुळे, 'त्रयाणाम् घूर्तानाम्' या गोष्टीतल्या घूर्ताप्रमाणे मुसलमान वागत असतील, असाच संभव विशेष आहे.

लीगच्या ठरावात संस्थानाचा उल्लेख नाही. फेडरेशनची चर्चा करण्याचे प्रसंग उद्भवले तेव्हा लीगनें व जीनांनी दोन तीन मुद्यावर भर दिलेला आहे. १९३५ च्या घटना कायद्यात फेडरल ॲसेंब्लीच्या प्रतिनिधींची जी विभागणी माडलेली आहे ती ब्रिटिशहद्दीतल्या हिंदुस्थानपुरती आहे. अकरा स्वायत्त प्रांत, ब्रिटिश बलुचिस्थान, दिल्ली, अजमीर-मारवाड, कूर्ग वगैरे किरकोळ विभाग या सर्वांचे मिळून २५० प्रतिनिधी फेडरल ॲसेंब्लीत जावयाचे असून, त्यात मुसलमान प्रतिनिधींची संख्या ८२ ठरविण्यात आलेली आहे. फेडरल ॲसेंब्लीत संस्थानातून १२५ प्रतिनिधि येतील, त्यातहि मुसलमानांचें हेंच प्रमाण असले पाहिजे, असा जीनाचा आग्रह होता. १९३५ च्या फेडरल घटनेतील प्रांत हे मध्यवर्ति सत्तेवरच पुष्कळ बाबतीत अवलंबून राहणारे आहेत. जीनांना प्रांताचें हें परावलंबित्व समत नाही. त्यांचा प्रांत हे स्वयंभू, स्वयंपूर्ण व स्वयतंत्र घटक (Sovereign units) असावे, असे वाटतें. या स्वयंतंत्रपणाच्या कल्पनेत फेडरेशनमधून फुटून बाहेर पडण्याच्या हक्काचाहि अंतर्भाव होत असेल तर, जीनांच्या म्हणण्याचा स्पष्ट अर्थ असा आहे की, मुसलमानी प्रांत फेडरेशनमधून केव्हाहि बाहेर पडतील व जरूर तर अफगाणिस्थानपाशी एकरूप होतील ! प्रांत स्वयतंत्र ठरले की, फेडरेशनमध्ये सामील होणारी संस्थानेहि आपोआपच स्वयतंत्र ठरणार व भग निजाम-शहाचें सध्यांचें लोकशाहीविरोधी व हिंदुविघातक धोरणहि 'घाता यथा पूर्वमकल्पयत्' या न्यायानें आपोआपच चालू राहणार ! जगातल्या लोकसमूहाकडे पाहण्याची इस्लामी दृष्टि जीनांच्या या म्हणण्यात कशी सूक्ष्मपणाने प्रतिबिंबित झालेली आहे हे पाहण्यासारखे आहे. मुसलमानांकडून पाकि-

स्तानच्या ज्या योजना तपशिलासह मांडण्यात आलेल्या आहेत, त्यातहि हीच दृष्टि आहे

‘पंजाबी’ची योजना

‘पंजाबी’ हें टोपण नाव धारण करणाऱ्या लेखकानें मांडलेली ‘पाकिस्तान’ची योजना Confederacy of India (भारताचें सरसंघराज्य) या नांवानें ओळखली जाते या योजनेच्या जन्मदात्यानें आपली योजना ग्रंथरूपाने लोकांपुढें मांडली आहे हिंदुस्थानात प्रथम पाच संघराज्ये (Federations) स्थापन व्हावीं आणि या सर्वांना एकत्र नांदविणारें सरसंघराज्य (Confederacy) अस्तित्वात यावें असें ‘पंजाबी’चें म्हणणें आहे या पांच संघराज्यांतल्या पहिल्या संघराज्याला त्यांनीं ‘The Indus Regions’ Federation (सिंधु-स्तान संघराज्य) असें नाव दिलें आहे सिंध, वायव्य सरहद्दप्रांत, बलुचिस्तान, व (अवाला जिल्हा, कांग्रा जिल्हा व होशियारपूर जिल्ह्यातले उना व गन्हाकर तालुके एवढा भाग वगळून उरलेला) पंजाब एवढा सध्याच्या ब्रिटिश हिंदुस्थानातला भूभाग, व काश्मीर, भावलपूर, अब, दीरस्वात, चित्रळ, खानपूर, कलात, लासबेला, कपूरथळा व मालेरकोटला एवढा सध्यानी मुलुख या सगळ्यांचे मिळून सिंधु-स्तान संघराज्य बनावयाचें आहे या क्रमाक १ च्या संघराज्यात ३,९३,८३८ चौरस मैल क्षेत्रफळाचा भूभाग जात असून, त्यात एकदर ३ कोटी ३० लक्ष लोक नांदावयाचे आहेत. या लोकसंख्येत मुसलमानांचें प्रमाण शेंकडा ८२ असेल, शिखांचें प्रमाण शेंकडा ६ असेल व हिंदूंचें प्रमाण शेंकडा ८ असेल, असा अंदाज करण्यांत आलेला आहे.

पांच संघ-राज्यांपैकीं दुसरे संघराज्य ‘हिंदुभारत संघराज्य’ म्हणून ओळखलें जावें, असें ‘पंजाबी’ म्हणतात संयुक्तप्रांत, मध्यप्रांत, ओरिसा, आसाम, मद्रास, मुबई, बिहार व बंगालचा थोडासा भाग एवढा सध्याच्या ब्रिटिश भारतातला भूभाग आणि राजस्थानी संस्थानें व ‘दक्षिणी संस्थान संघराज्यात’ न घेतलेली संस्थानें हा संस्थानी विभाग यांचें मिळून हें ‘हिंदु भारत संघराज्य’ निर्माण व्हावयाचे आहे या संघराज्याचें क्षेत्रफळ ७,४२,१७३ चौरस मैल असेल त्यात २१,६८,४१,५४१ लोक नांदतील व या लोकसंख्येत

हिंदूचें व मुसलमानाचें प्रमाण अनुक्रमें शेंकडा ८३ ७२ व ११ असें असेल असा हिशोब मांडण्यात आलेला आहे

‘राजस्थानी संघराज्य’ या निसर्ग्या संघराज्यात ब्रिटिश हद्दींतला मुलुख मुळीच नसून, राजस्थानमधील सर्व संस्थानें व मध्यभारतातील संस्थानें यांचा अंतर्भाव या संघराज्यात होणार आहे या संघराज्याचे क्षेत्रफळ १,८०,६५६ चौरस मैल भरेल व त्यात १,७८,५८,५०२ लोक नांदतील, असा अंदाज आहे यांत हिंदु व मुसलमान यांचें शेंकडा प्रमाण अनुक्रमें ८६ ३९ व ८ ०९ असे राहील

‘दक्षिणी संस्थान संघराज्य’ या संघराज्यात हैद्राबाद, म्हैसूर, व वस्तर संस्थानें यांचा अंतर्भाव होणार आहे याचें क्षेत्रफळ १,२५,०८६ चौरस मैल भरेल व त्यात २,१५,१८,१७१ लोक नांदतील असा अंदाज बांधण्यात आलेला आहे हिंदु व मुसलमान यांचे या लोकवस्तीतलें प्रमाण अनुक्रमें शेंकडा ८५ २६ व ८ ९९ भरेल

‘बंगाली संघराज्य’ या पांचव्या संघराज्यात पूर्वबंगालमधील बहुतेक सगळा भाग, आसामचे गोलपारा व सिल्हेट हे तीन जिल्हे आणि त्रिपुरा, कूचबिहार वगैरे संस्थाने यांचा समावेश व्हावयाचा आहे या संघराज्याचें क्षेत्रफळ ५९,७६४ चौरस मैल भरेल असा अंदाज आहे त्यांत नांदणाऱ्या ३ कोटी १० लक्ष लोकसंख्येत मुसलमानाचें शेंकडा प्रमाण ६६.१ राहील व हिंदूचें शेंकडा प्रमाण ३३.९ राहील, असाहि तर्क केंद्रण्यात आलेला आहे

ही जीं पाच संघराज्यें होणार त्या प्रत्येकावर एक गव्हर्नर जनरल सत्ता चालविणार व या संघराज्यात समाविष्ट होणाऱ्या प्रांतिक घटकावर प्रत्येकीं एक या प्रमाणात गव्हर्नराची सत्ता चालणार ! या पाच संघराज्याचें मिळून जे सरसंघराज्य बनणार त्याचा अधिकारी ‘व्हाइसरॉय’ या नावानें ओळखला जाणार ! या संघराज्याच्या व सरसंघराज्याच्या कारभाराविषयीं पंजाबींनी जो तपशील मांडला आहे त्याच्याशी ‘पाकिस्तान’ अमान्य करणाऱ्या लोकांना तूर्त तरी काही कर्तव्य नाही !

पंजाबींच्या या संघराज्य-योजनेवर व सर-संघराज्यकल्पनेवर डॉ० राजेंद्र प्रसाद याच्यासारख्या शातदांत काँग्रेसजनानें जे आक्षेप घेतले आहेत त्याची नोंद करून ठेवणें अवश्य आहे भौतिक, भौतिक वगैरे सर्व दृष्टींनी हिंदुस्थान

हा एक देश आहे व त्याचें एकत्व श्रीरामचंद्रापासून आजपर्यंत राजकीय दृष्ट्याहि मान्य व सिद्ध झालेलें आहे असें सांगून, राजेंद्रबाबूंनीं द्विराष्ट्रवाद साफ खोटा असल्याचें स्पष्ट शब्दांत बजावले आहे ज्या भानगडी मिटाव्या म्हणून पंजाबींनीं एवढा खटाटोप केला त्या भानगडी शेवटीं शिल्लकच राहतात हें त्यांनीं 'सिंधुस्तान सधराज्या'चें उदाहरण घेऊन स्पष्ट केले आहे या सधराज्यातहि 'अल्पसंख्य विरुद्ध बहुसंख्य' हे भाडण शिल्लक राहतेंच आणि एवढ्याशा या भागातहि भाषाभेदाचा बुजबुजाट टिकून राहतोच मग, सिंधुस्तानच्या मर्यादित जो प्रकार चालू देण्याला पंजाबी तयार आहेत तोच प्रकार आजच्या हिंदुस्थानात चालू देण्याला मात्र पंजाबींचा इतका विरोध का असावा, असा सवाल राजेंद्रबाबूंनीं पंजाबींना विचारला आहे इतक्या सर्व गोष्टी नीटपणीं मांडल्यावर, राजेंद्रबाबूंनीं एक गोष्ट केली आहे ती मात्र सर्वस्वीं अनवश्यक आहे मुसलमानांना एका बाबतींत निर्विवाद अधिकार आहे हें सांगण्याला आपण विलंब केला याबद्दल हळहळ वाटून राजेंद्रबाबू लिहितात

The Muslims have every right to insist that they shall not be interfered with in the observance of their religious rites and worship *

(धार्मिक विधि व पूजाअर्चा या बाबतींत इतरांनीं आम्हाला अडथळा करतां कामा नये असे हक्काचें आग्रहपूर्वक म्हणण्याचा मुसलमानांचा अधिकार आहे !)

हिंदूंनीं या बाबतींत मुसलमानांना कधीं अडथळा केला नाहीं हें सत्य दृष्टिआड करून, अशा मागणीबाबतचा मुसलमानांचा अधिकार मान्य करणें म्हणजेच हिंदूंची नालस्ती करणे होय !

मुसलमानांचे सगळे रास्त अधिकार हिंदूंनीं आजवर वाजवीहून अधिकच मानले आहेत. हिंदूंचे अधिकार मात्र इतराकडून संधि साधेल तेव्हा पाया-तळीं तुडविले गेले आहेत ! यामुळे, मुसलमानांना हमी देण्याऐवजीं हिंदूंनीं त्यांच्याकडूनच हमी मागितली पाहिजे ! पण, डॉ० राजेंद्रबाबूंना हे विचार सुचावे कसे ? ते काही 'हिंदु' म्हणून कोणत्याहि गोष्टीचा विचार करीत

नाहीत' ते पडले 'राष्ट्रीय'। पण, जे लोक हिंदु म्हणून विचारच करीत नाहीत-इतकेच नव्हे तर हिंदु म्हणून विचार करणे निषिद्ध मानतात- त्यांना अहिंदूंना हिंदूच्यातर्फे हमी देण्याचा अधिकार तरी कसा प्राप्त होतो ?

अलीगड-योजना

अलीगडचे दोन प्रोफेसर सय्यद आफरूल हसन व महमद अब्दुल हुसेन काद्री यांनी आपल्या संयुक्त बुद्धिबलानें पाकिस्तानची एक योजना घडविली आहे तिची रूपरेषा पुढीलप्रमाणें आहे

(१) पंजाब, सिंध, वायव्य सरहद्दप्रांत, बलुचिस्तान हा ब्रिटिशहद्दींतला भाग आणि काश्मीर (जम्मूसह), मडी, चंबा, सकीत, सुमीन, कपूरथळा, मालेरकोटला, चित्रळ, दीर, कलात, लोहारू, बिलासपूर, सिमला हिल-स्टेट्स, भावलपूर हा सस्थानी विभाग या सगळ्याचा अंतर्भाव पाकिस्तान-मध्ये व्हावा या पाकिस्तानची लोकसंख्या ३,९२,७४,२४४ भरेल; व त्यांत राहणाऱ्या २,३६,९७,५३८ मुसलमानांचें एकदर लोकवस्तींत प्रमाण शेकडा ६० ३ राहील

(२) हावरा व मिदनापूर हे दोन जिल्हे वगळून उरलेला सर्व बंगाल, बिहारमधील पूर्णिया जिल्हा व आसाममधील सिल्हेट जिल्हा याचा मिळून बंगाली विभाग पाडण्यांत यावा या विभागांत ५,२५,७९,२३२ लोक नादतील व त्यात मुसलमानांचें शेकडा प्रमाण ५७ भरेल

(३) हैद्राबाद सस्थान विभागात समाविष्ट होणारा भाग, पाकिस्तान आणि बंगाललगतच्या सस्थानासुद्धा बंगालविभाग एवढा भाग वगळून उरलेल्या सध्याच्या हिंदुस्थानला 'हिंदुस्थान' हें नांव द्यावे. या हिंदुस्थानची लोकसंख्या २१ कोटी ६० लक्ष भरेल व त्यात मुसलमानांचें शेकडा प्रमाण ९७ राहील.

(४) सध्या मद्रास इलाख्यांत असलेला व ओरिसा प्रांतात गेलेला कर्नाटक विभाग घेऊन सगळा कर्नाटक प्रांत व वन्हाड हे निजामला फिरून देण्यांत यावे व सध्याचे हैद्राबाद सस्थान, नवसंयुक्त कर्नाटक व वन्हाड अशा सर्व सधटित भूभागाला 'हैद्राबाद' अशी सत्ता देण्यात यावी. या

विभागात २,९०,६५,०९८ लोक नांदतील व त्यात मुसलमानांचे शेंकडा प्रमाण ७.४ असेल

(५) दिल्ली, मीरत विभाग, रोहिलखंड विभाग व अलीगड विभाग याचा मिळून स्वतंत्र गट बनवावा. या गटात १,२६,६०,००० लोक नांदतील व त्यांत मुसलमानांचे प्रमाण शेंकडा २८ असेल

(६) मलबार व दक्षिण कारवार अशा मुलखाचा मिळून मलबारप्रांत बनविण्यांत यावा यात लोकसंख्या ४९,००,००० असेल व या लोकसंख्येत मुसलमानांचे शेंकडा प्रमाण २७ राहिल. पन्नास हजार लोकवस्तीहून जास्त लोकवस्तीच्या सर्व शहरांना 'स्वतंत्र शहरें' असा नवा दर्जा मिळावा व राज्यकारभाराच्या दृष्टीने ही शहरें स्वायत्त असावी अशी या प्रोफेसरद्वयाची मनीषा आहे अशा सर्व शहरात मिळून मुसलमानांची लोकवस्ती १३,८८,६९८ भरेल, असे या प्रोफेसरानी हिशोबीपणाने सांगितले आहे ज्या खेड्यातून मुसलमानांची वस्ती सध्यां तुरळक आहे तीं खेडी सोडून, मुसलमानांची वस्ती बरीच असेल अशा खेड्यात जाऊन मुसलमान खेडुतानीं रहावे, अशी या दुकलीची सूचना आहे

नवा मुलुख घशात पडल्यावर सघटित झालेल्या हैद्राबाद सस्थानला सार्वभौमत्वाच्या दृष्टीने नेपाळच्या बरोबरीचा तरी दर्जा मिळाला पाहिजे, अशी हि या दोन विद्वानांची महत्वाकांक्षा आहे ।

८

लतीफ-योजना

डॉ० लतीफ यांनीं मांडलेली योजना 'पजाबी' याच्या योजनेहून आणि अलीगडच्या प्राध्यापकांनी मांडलेल्या योजनेहून भिन्न आहे त्यांनीं सर्व हिंदु-स्थानचे चौदापंधरा गट (Zones) कल्पिले असून त्या गटांची विभागणी सांस्कृतिक दृष्ट्या केली असल्याचे त्यांच्याकडून सांगण्यात येते. सिंध, बलुचिस्तान, पंजाब, बायब्य सरहद्दप्रांत त्याचप्रमाणे खैरपूर आणि भावलपूर ही सस्थाने अशा सहाचा मिळून पहिला गट मानण्यात आलेला आहे. या सर्वांचे मिळून फेडरेशनच्या पद्धतीने एक स्वायत्त राज्य निर्माण करणे हा हेतु या योजनेत आहे पूर्वबंगाल व आसाम याचा मिळून एक गट हिंदुस्थानच्या

ईशान्य कोपऱ्यात पाडण्यांत आलेला आहे पतियाळाच्या पूर्वहद्दीपासून लखनौपर्यंत आणि रामपूर सस्थानाला पोटात घेऊन आग्रा, दिल्ली, कानपूर आणि लखनौ एवढ्या भूभागाचा मिळून तिसरा गट पाडण्यात आलेला आहे. हैद्राबाद सस्थान, बऱ्हाड आणि कर्नूल, कडाप्पा, चितूर, उत्तर अर्काट, चिंगलपट अशा रोंखाने मद्रासपर्यंत जाऊन समुद्राला भिडणारा जमिनीचा पट्टा या सगळ्याचा मिळून चौथा गट वनविण्यात आलेला असून, त्याला दक्षिण गट असें नांव देण्यात आलेलें आहे हे चार मुसलमानी गट असून उरलेले हिंदुगट आहेत या गटांपैकी पहिल्या गटात बंगालचा उरलेला भाग आणि बंगालशी ज्याचें साधर्म्य आहे असा बिहारचा भाग याचा समावेश केलेला आहे ओरिसा प्रांताचा स्वतंत्र गट पाडण्यात आलेला आहे. बिहार, संयुक्तप्रांताचा उरलेला भाग आणि मध्यभारतातील सस्थानें याचा मिळून तिसरा गट पाडण्यात आलेला आहे रजपुतान्यातील सस्थाने, काठेवाडसह गुजराथ, महाराष्ट्र, कर्नाटक, तामीळ भाषाप्रधान मलख, मलबार आणि वायव्य सरहद्दीलगतचा हिंदु-शीख वस्तीचा भाग असे स्वतंत्र गट मानण्यात आलेले आहेत शेवटच्या गटात काश्मीर सस्थानातील काहीं भागाचा अतर्भाव करण्यात आलेला आहे

ज्या गटात हिंदुवस्ती प्रधान आहे त्या गटातील मुसलमानांनी स्थानांतर करावे व लगतच्या मुस्लीम गटात सामील व्हावे आणि मुस्लीम गटात असणाऱ्या हिंदुशीखानीहि याच मार्गाचा अवलंब करावा असें डॉ० लतीफ यानीं सुचविले आहे

हरिजनानीं हिंदुगटात राहावयाचें कीं मुस्लीम गटात जावयाचें हें ठरविण्याची मुभा हरिजनांना देण्यात आलेली आहे

शिकंदर हयातखान यांची योजना

शिकंदर हयातखान यानीं माडलेली योजना हिंदुस्थानच्या विभक्तीकरणाची योजना नाही असें सकृद्दर्शनी भासतें १९३५ च्या घटना कायद्याची दुरुस्ती कशी करावी हें सुचविण्याच्या हेतूनें सदर योजना तयार करण्यांत आलेली आहे या योजनेंत सस्थानी हिंदुस्थान व ब्रिटिश हिंदुस्थान या सगळ्याचे मिळून सात विभाग पाडण्यात आलेले आहेत. पश्चिमेकडील

एकदोन जिल्हे वगळून उरलेला बंगाल प्रांत, आसाम, बंगाली संस्थाने आणि सिक्किम संस्थान या सगळ्यांचा मिळून पहिला गट पाडण्यात आलेला आहे. पहिल्या गटात बंगालमधून वगळलेले जिल्हे, ओरिसा व बिहार यांचा मिळून दुसरा गट पाडण्यात आलेला आहे. सयुक्त प्रांत आणि त्या प्रांतालगतची संस्थाने यांचा मिळून तिसरा गट बनविण्यांत आलेला आहे. मद्रास, त्रावणकोर, मद्रास भागातील संस्थाने आणि कूर्ग यांचा समावेश चौथ्या गटात आलेला आहे. मुंबई, हैद्राबाद संस्थान, काटेवाड-गुजराथकडील संस्थाने, महाराष्ट्रीय संस्थाने, म्हैसूर आणि मध्यप्रांतालगतची संस्थाने यांचा मिळून पाचवा गट पाडण्यात आलेला आहे. बिकानेर, जेसलमीर ही दोन संस्थाने वगळून उरणाऱ्या राजस्थानमधील संस्थाने, ग्वालेर संस्थान, इंदूर, धार प्रभृति मध्यभारतीय संस्थाने, बिहार व ओरिसालगत असलेली संस्थाने आणि मध्यप्रांत आणि वन्हाड यांचा समावेश सहाव्या गटात केलेला आहे. पंजाब, सिंध, वायव्य सरहद्दप्रांत, काश्मीर आणि जेसलमीर या सगळ्यांचा मिळून सातवा गट कल्पिलेला आहे.

या प्रत्येक गटाचे स्वतंत्र विधिमंडळ असावे आणि या विधिमंडळात ब्रिटिश मुलुखाचे व संस्थानी मुलुखाचे प्रतिनिधी एकत्र करण्यात यावे अशी योजना सुचविण्यांत आलेली आहे. अशा सर्व प्रतिनिधीचे मिळून मध्यवर्ति फेडरल विधिमंडळ बनेल आणि या विधिमंडळाच्या ३७५ सभासदांपैकी १२५ प्रतिनिधी संस्थानांच्या वळणीला येतील, असे या योजनेत सुचविण्यांत आलेले आहे. या ३७५ प्रतिनिधीपैकी १२५ प्रतिनिधी मुसलमान असले पाहिजेत, असा आग्रह या योजनेत धरण्यात आलेला आहे. १९३५ च्या घटना कायद्याने फेडरल असेंब्लीत मुसलमानेतर अल्पसंख्याकाना म्हणजे ऑग्लोइंडियन, युरोपियन व हिंदी ख्रिस्ती यांना अनुक्रमे ४, ८ व ८ जागा दिलेल्या आहेत. मुसलमानांना १२५ जागा, इतर अल्पसंख्याकाना २० जागा ही सर्व योजना पाहिली म्हणजे कोणाच्याहि असे लक्षात येईल की, मध्यवर्ति विधिमंडळात

बहुसंख्य हिंदूना अल्पसंख्य बनविण्याचा हेतु या योजनेमागे दडून बसलेला आहे. पाकिस्तान न मागता पाकिस्तान

प्रस्थापित करण्याचा धूर्त डाव शिकंदर हयातखान यांच्या मनांत आहे असे या योजनेवरून अनुमान काढावयाला हरकत नाही

विधिमंडळात अल्पसंख्याकाचें बहुमत आणि सैन्यांत १९३७ च्या आरभीं मुसलमानांना असलेल्या सख्याधिक्याला कायमपणा देण्याबद्दल आग्रह या दोन गोष्टीवर सर शिकंदर हयातखान विशेष भर देत आहेत आणि म्हणून असें स्पष्टपणें म्हटलें पाहिजे की, उघड पाकिस्तान मागणारे मुसलमान एका अर्थी बरे, पण, सोज्ज्वळपणानें बोलून हिंदूंना कायमचे गुलाम बनवू पाहणारे हे मुसलमान मुत्सद्दी नकोत !

सावधगिरीची सूचना

जीवनाचें ध्येय म्हणजे पैसा व प्रतिष्ठा
यांना अंकित करण्यासाठीं शरीरसपत्ति वाढवा

सुका मेव्यानें

शरीर धष्टपुष्ट होतें

सुदृढ शरीर पैसा मिळवितें व पैसा ? पैसा प्रतिष्ठेला
जन्म देतो अजून वेळ गेली नाही, बलवर्धनाला
आजच आरंभ करा.

ग. कृ. ताम्हनकर,

किराणा व सुका मेवा व्यापारी, ५ शुक्रवार, पुणे २.

प्रकरण ८ वे

आंबेडकर व पाकिस्तान

द्विराष्ट्रवादाचे खंडन

To my mind there is no doubt that this Gandhi age is the dark age of India. It is an age in which people instead of looking for their ideals in the future, are returning to antiquity. It is an age in which people have ceased to think for themselves and as they have ceased to think, they have ceased to read and examine the facts of their lives.Such an age, I thought, needed something more than a mere descriptive sketch of the Federal Scheme. It needed a treatment which was complete though not exhaustive and pointed, without being dogmatic, in order to make it alive, to the dangers arising from the inauguration of the Federal Scheme *

(सध्यांचे गांधीयुग हें हिंदुस्थानातलें अज्ञानयुग आहे याबद्दल मला मुळींच शंका वाटत नाही. ध्येयसशोधनार्थ भविष्यकाळाकडे वळावयाचें सोडून या युगातले लोक भूतकाळाच्या भुयाराकडे परत चालले आहेत. या युगातल्या लोकांनीं स्वतंत्र विचार करण्याचें सोडून दिलें आहे. याचा परिणाम असा झाला आहे की, ग्रंथ वाचण्याचें व जीवनातल्या घटनांचें परीक्षण करण्याचें कार्यहि त्यांनीं सोडून दिले आहे ... फेडरल घटनेच्या नुसत्या वर्णनात्मक रूपरेषेपलीकडे कशाची तरी गरज या युगातल्या लोकांना आहे, असें मला दिसलें. फेडरल घटनेचें सर्वांगपूर्ण नसलें तरी संपूर्ण विवेचन या युगातील लोकांच्या साठीं करणें जरूरीचें आहे असें मला वाटलें. फेडरल घटना प्रस्थापित झाली तर कोणतीं स्रकटे उद्भवतील याचें दिग्दर्शन होऊन,

*Federation vs. Freedom, p. 154. ,

हे लोक सावध होतील असें सूचक विवेचन करावे व तें करताना कोणत्याहि आग्रहाला बळी पडू नये, असें मला वाटलें)

२९-१-१९३९ रोजी डॉ० आबेडकर यांनी पुण्यास 'फेडरेशन विरुद्ध स्वातंत्र्य' या विषयावर एक विचारप्रवर्तक व्याख्यान दिलें. त्या व्याख्यानाची भूमिका स्पष्ट करून सांगताना डॉ० आबेडकर यांनी वरील शब्द वापरले होते. Thoughts on Pakistan या पुस्तकाची भूमिकाहि जवळजवळ तशीच आहे. पाकिस्तान या महत्त्वाच्या विषयाचा विचार लोकानी डोळसपणाने करावा या बुद्धीनें डॉ० आबेडकर यांनी हा ग्रंथ लिहिला आहे. रानडे-गोखले-टिळक यांच्या विचारनिष्ठ राजकारणाचे डॉ० आबेडकर हे अभिमानी आहेत. अभ्यासूपणा व स्वतंत्र विचार ही जी या राजकारणाचीं लक्षणे ती लक्षणे डॉ० आबेडकर यांच्या पुस्तकांत उत्कटपणें आढळतात. गेल्या सातआठ महिन्यांत 'पाकिस्तान' या विषयावर मराठींत जें लिखाण प्रसिद्ध झालें आहे त्याला आधारभूत असलेली माहिती डॉ० आबेडकर यांच्या पुस्तकातूनच प्रायः घेण्यांत आलेली आहे. श्री० म० तु० कुलकर्णी यांच्या छोटेखानी पुस्तकात ऊर्दू लेखाची काही भाषांतरे दिली आहेत, तेवढा ठळक अपवाद वगळला तर, याच खाणीतला मालमसाला उकरून व उपसून लेखाच्या बहुतेक इमारती रचण्यांत आलेल्या आहेत. या विषयापुरतेंच बोलावयाचें झालें तर डॉ० आबेडकर यांच्या या पुस्तकाला 'व्यासोच्छिष्टं जगत्सर्वम्' हें वचन लावावयालाहि मी कचरणार नाहीं. एखाद्या विषयाला पैलू पाडून त्याचा अभ्यास कसा करावा हें तरुणाना शिकावयाचें असेल तर हा ग्रंथ त्यांना निश्चित मार्गदर्शक ठरेल.

हे पुस्तक वाचणाऱ्या हिंदूंना आणखीहि एका कारणामुळे आनंद वाटेल, असे मी समजतो. डॉ० आबेडकर हे महासष्ट्रातल्या महार समाजाला बरोबर घेऊन मुसलमान होणार असल्याचा बोभाटा मध्यतरी बराच झाला होता. या बाबतीत डॉ० आबेडकर नेमकें काय म्हणाले होते व तें म्हणण्यांत त्यांचा हेतु काय होता हें येथें सांगण्याचें कारण नाही. हें पुस्तक वाचल्यावर इतकें मात्र स्पष्टपणें निष्पन्न होते कीं,

डॉ० आबेडकर आता मुसलमान होण्याची गोष्ट बोलणार नाहीत आणि त्यांनीं अशी भाषा जतणेंर काढली तरी कोणत्याहि

शाहणा मुसलमान त्या भाषेवर विश्वास ठेवणार नाही! डॉ० आबेडकरानी या पुस्तकात हिंदुसमाजाचे पुष्कळ दोष दाखविले आहेत व हिंदुसमाजाचे सध्याचें नेतृत्व पाढरपेशा, सवर्ण हिंदूच्या हातीं असल्यामुळे हिंदुसमाजाचें नुकसान होत आहे असें हि त्यांनी म्हटलें आहे हें सारें विवेचन वादग्रस्त असलें तरी, एकदर पुस्तकाची दृष्टि हिंदुसमाजाबद्दलच्या परकेपणाच्या भावनेनें दूषित झालेली नाही

डॉ० आबेडकरांच्या मनांत हिंदुसमाजाबद्दलचा आपलेपणा वाढत आहे. उदारवृत्तीचा हिंदुसमाज हे ओळखील, व आपल्या माणसानें लाथ मारली तरी, विष्णूनें भृगूच्या लाथेचे श्रीवत्सचिन्ह भूषण म्हणून मिरविलें त्याप्रमाणें ती सहन करावी असें मानील, असे गृहीत धरून चालावयाला हरकत नाही. हें पुस्तक वाचणारे शहाणे मुसलमान मनान चरफडू लागावे, इतकी खरपूस टीका डॉ० आबेडकर यांनीं मुसलमानांच्या मनोवृत्तीवर व समाजरचनेवर साधार केली आहे असें असूनहि, काहीं संस्थानांतल्या मुसलमानांना डॉ० आबेडकरानीं पाकिस्तान मान्य केलें, या खऱ्याखोट्या कल्पनेनें आनदाच्या उकळ्या फुटल्या! प्रसृत झालेलें हे वृत्त खरे असेल तर, या 'आनद-कदा'च्या वृद्धीची तारीफ करावी तितकी थोडीच ठरणार आहे!

पाकिस्तानचा पुरस्कार करण्याच्या हेतूनें आपण हें पुस्तक लिहीत नाही हे डॉ० आबेडकरानीं (पृ० ११ वर) स्पष्ट शब्दात सांगितलें आहे काहीं एका भयार्दित अर्थाने आबेडकर यांनी 'पाकिस्तान' मान्य केलें आहे त्याचें कारण असें आहे कीं,

हिंदुस्थानात हिंदुराष्ट्र व मुसलमान राष्ट्रा हीं दोन भिन्न
राष्ट्रा आहेत अस त्यांना गृहात धरल आहे

हिंदुराष्ट्रपति बॅ० सावरकर यांच्या भाषणातले अनेक उतारे उद्धृत करून (पृ० १२७-१२७) त्यांनीं असा निष्कर्ष काढला आहे की, मुसलमानाचें स्मृतत्र राष्ट्र हिंदुस्थानांत असल्याची कबुली बॅ० सावरकरांनीं दिलेली आहे (पृ० १२८). हिंदु, मुसलमान, ख्रिस्ती, ज्यू, पारशी हशा सर्वांचे मिळून हिंदी राष्ट्र व या सर्वांच्या ऐक्यावर हिंदुस्थानची राजकीय प्रगति अवलंबून राहिल्या, पराधीन व प्रगतिबाधक द्विरासरणीला उत्तर म्हणून बॅ० सावरकरांनी

असें म्हणतात कीं, हिंदुस्थान हीच ज्यांची पितृभू व पुण्यभू आहे अशा तीस कोटी हिंदूंचें हिंदुस्थानांत राष्ट्र आहे व या राष्ट्राचें सारे भवितव्य या देशाच्या स्वातंत्र्याशी व सुरक्षिततेशी निगडित झालें असल्यामुळे, ते राष्ट्र एकाकीहि स्वातंत्र्यार्थ झगडेल इतर लोक येतील तर हिंदु त्याच्या मदतीचा स्वीकार करून झगडतील, न येतील व स्वस्थ बसतील तर एकटे हिंदु झगडा चालवितील आणि विरोध करतील तर त्याहि विरोधाला तोंड देऊन हिंदु आपलें ध्येय गाठतील, मदतीचा मोबदला म्हणून अहिंदूनीं अवास्तव असें काही अपेक्षूं अगर मागूं नये, ते त्यांना मिळणार नाही—हा या विचारसरणींतला आशय आहे हिंदी मुसलमान हे 'स्वतंत्र राष्ट्र' आहेत असें बॅ० सावरकरांचें अगर हिंदुसभेचें मत आहे, असें अधिकृतरीत्या बाहेर आलेले नाही

पण, बॅ० सावरकरांचें मत काहीहि असले तरी डॉ० आंबेडकरावर तें बंधनकारक नाही । या द्विराष्ट्रवादाची चर्चा करताना त्यांनी पुष्कळ ग्रंथकारांची अवतारणे दिली आहेत (पृ० २५-३३) या अवतारणाच्या आधारें डॉ० आंबेडकराच्या विवेचनाचा विचार केला तर असें दिसतें कीं, वंश, भाषा, परंपरा, संस्कृति इत्यादि गोष्टींचा विचार केला तर हिंदूंचेहि एक राष्ट्र ठरत नाही व मुसलमानांचेहि एक राष्ट्र ठरत नाही मुसलमान हे तर परवांपरवापर्यंत स्वतःचे वर्णन जमात, समाज, अल्पसंख्य वर्ग वगैरे शब्दांनीं करित होते, या गोष्टीची जाणीव डॉ० आंबेडकरांनाहि आहे (पृ० ३१-३२).

ऊर्दू ही मुसलमानांची राष्ट्रभाषा आहे, इतकेंच नव्हे तर, ती उभ्या हिंदुस्थानाचीच राष्ट्रभाषा आहे या मुसलमानांच्या प्रचारात शुद्ध ओडपणा कसा भरलेला आहे हें डॉ० आंबेडकरांनींच दर्शविलें आहे (पृ० २६२).

हिंदूंची एकजूट होत आहे व आपल्याला एकराष्ट्र म्हणून नादलें पाहिजे ही भावना हिंदु समाजात वाढत आहे, हें डॉ० आंबेडकरांनाहि मान्य आहे (पृ० ६) ।

स्वतःच गोळा केलेल्या पुराव्याच्या आधारें डॉ० आंबेडकर यांनीं वस्तुतः असे म्हणावयाला पाहिजे होतें की, हिंदुस्थानात स्वतंत्र इस्लामी राष्ट्र असल्याची भाषा साफ खोटी व अतितिहासिक आहे हिंदूंचें स्वतंत्र राष्ट्र असल्याची कबुली त्यांना त्याच्या पुष्ट्यावरून देतां आली नसती तरी,

त्यांना असें निश्चित म्हणतां आलें असतें कीं, समान नागरिकत्वाच्या पायावर हिंदू, मुसलमान, ख्रिस्ती, पारशी इत्यादि सर्वांचे राष्ट्र हिंदुस्थानात निर्माण होतच नसेल तर, राष्ट्र म्हणून नादण्याचा जास्तीत जास्त हक्क हिंदूंनाच पोंचतो.

पण, डॉ० आबेडकरानी असें म्हटले नाही एकाच मुद्याला जास्त महत्त्व दिल्यामुळे विचाराचें अवधान कसे सुटते हें डॉ० आबेडकरानीं या प्रकरणीं जें विवेचन केले आहे त्यावरून स्पष्ट दिसतें. द्विराष्ट्रवादांतला अत्यंत विचारार्ह मुद्दा कोणता याचें उत्तर त्यांनी (पृ० २९वर) दिलें आहे हिंदू-मुसलमानांना एकत्र बांधणाऱ्या व या दोन्ही समाजाच्या हर्षमिश्राला कारणीभूत होणाऱ्या कांहीं ऐतिहासिक गोष्टी आहेत काय, असा प्रश्न डॉ० आबेडकरानीं (पृ० २९ वर) उपस्थित केला आहे हिंदू-मुसलमानांमधले ऐतिहासिक काळांतले झगडे विस्तारानें रंगवून (पृ० ३० व पृ० ४९-५९) डॉ० आबेडकरानीं या प्रश्नाचें (नकारार्थी) उत्तर दिले आहे. एकत्र नादण्याची इच्छा हाहि एकराष्ट्रभावेचा फार मोठा आधार आहे असे दिग्दर्शित केल्यावर, मुसलमानाची हिंदूच्या वरोवर नादण्याची इच्छा नाही हें सिद्ध करण्यासाठी डॉ० आबेडकरानी गेल्या वीस वर्षांत देशभर झालेल्या जातीय अत्याचाराची जंत्री विस्तारानें दिली आहे (पृ० १७८-१८३).

१८९५ पासून पुढे जी जातीय दाडगाई सुरू झाली व जी दाडगाई या क्षणापर्यंत एकसारखी वाढतच आहे तिचा विचार केला म्हणजे, हिंदू-मुसलमान समाजांत एकत्र गोवणाऱ्या, दोन्ही समाजांनी ज्याच्याबद्दल अभिमान बाळगावा, दोन्ही समाजांना ज्याबद्दल उद्वेग वाटावा अशा गोष्टी मुळात खरोखरच नसाव्या, असें वाटू लागतें. पण, खरी स्थिति तरी नाही हें लक्षांत ठेवले पाहिजे ज्या डाक्का शहरांत परवा कल्पनातीत जाळणें व हाणमार झाली व हिंदूंचें जीवन असह्य झाले त्याच डाक्का शहरातल्या हिंदू-मुसलमानांचे संबंध शेंसव्वासो वर्षांपूर्वी किती एकसंध झालेले होते हें १८३९ सालीं लिहिण्यांत आलेल्या एका ग्रंथातील पुढील उतान्यावरून लक्षांत येईल.

Religious quarrels between the Hindus and the Mussalmans are of rare occurrence. These two classes live

in perfect peace and concord and a majority of the individuals belonging to them have even overcome their prejudices so far as to smoke from the same Hookah*.

(हिंदु व मुसलमान यांच्यामध्ये धार्मिक स्वरूपाचे झगडे क्वचित् होतात. या दोन वर्गांमध्ये पूर्ण सलोखा व दिलजमाई नादत आहे. दोन्ही जमातींतल्या बहुसंख्य वर्गाने आपले धार्मिक आग्रह इतके दाबून टाकले आहेत की, परस्परांमध्ये हुक्कापाण्याचा व्यवहार निःसंकोच मनाने होतो.)

वरवर कितीही राज्यक्रांत्या झाल्या तरी, महापुरात तग धरणाऱ्या लष्कराच्या प्रमाणे, चौफेर पसरलेल्या ग्रामसंस्था व पचायती तग धरून होत्या व अज्ञानाने वा अनिच्छेने मुसलमानी धर्मात गेलेल्या ग्रामस्थाना साभाळून घेऊनच खेडुताचे सगळे व्यापारव्यवहार चालत होते. सत-महत, पीर-फकीर, नाटक्ये-चेटक्ये यांच्याबद्दलचे बरेवाईट भाव बहुधा सर्वांच्या ठिकाणीं सारखेच असत. कारण, पुराणाची जागा कुराणाने घेतली तरी, मनाची मशागत प्राय एकाच पद्धतीने होत असल्यामुळे व मूळची माती बहुधा एकाच खाणीतली असल्यामुळे, हर्षमिर्षाच्या प्रसंगात व अभिमानविषयात मोठासा फरक होत नसे.

लुटालुट करण्यासाठीं परके मुसलमान येत ते बहुधा वळिवासारखे येत व जात. त्याचा उपद्रव मनस्वी होई, पण, तो प्रासंगिक उपद्रव टळून गेला की, जीवनाची घडी फिरून सुरळित वसल्यासारखी होई व जीवनाच्या पुष्कळशा प्रांतात हिंदु-मुसलमान हा भेद लोप पावे. मुसलमान राज्यकर्ते स्थायिक झाले व स्थायिकपणाने राज्य करू लागले तेव्हां त्यांना पुष्कळशा बाबतींत मुसलमानपणा विसरूनच वागू लागले. मुसलमान राज्यकर्ते असल्यामुळे, मुसलमानात अमिरी व फकिरी यांच्यावरच अवलंबून राहण्याचा षोख बळावला; हिंदु जिकले गेले असले तरी त्यांच्यामधील राजकारणी परंपरा आगृताच असल्यामुळे, प्रांतेप्रांतीचे प्रमुख हिंदु सरकारचे सावकार, लष्करी व मूलकी अधिकारी इत्यादि पदावर राहिले. काहीं बाबतींत मुसलमानांचे घोडे अजून कसें लंगडेच आहे हे प्रांतिक स्वायत्तता सुरू झाल्यानंतर वसलेल्या मंत्रिमंडळात झालेल्या खातेविभागणीवरून दिसून येते. हिंदुमत्री उपलब्ध

असूनहि, मुबई, मद्रास, सयुक्तप्रांत येथें पब्लिक वर्क्स हें भुसभुशीत खातें मुसलमान दिवाणांच्या हाती देण्यात आलें मुसलमानी प्रातात नाइलाज म्हणून हिंदु अर्थसचिव नेमण्यात आले मुसलमानी राज्यांसाठी प्राण पणाला लावून लढणारे सहाजीनारखे रणशूर, खुद्द औरंगजेबाच्या वतीनें स्वारी-शिकारीवर जाणारे रजपूत थोडे, दक्षिणेनल्या शाह्याचें निर्मूलन करूं पाहणारे मोंगल सम्राट, यवनीशी विवाहबद्ध होणारा जगन्नाथपति, उप-निषदांचें फारशीत भाषांतर करणारा राजपुत्र दारा शुकोह, बाल शाहूवर मातृवत् प्रेम करणारी रोषनारा बेगम, अहमदशहा अब्दालीच्या भुलावणीला वश न होतां पानिपतावर तोफखान्याचें विक्राळ युद्ध करून भाऊसाहेब पेशव्यांबरोबर धारातीर्थीं देह ठेवणारा इब्राहिमखान गारदी, कोल्हापूरच्या कै० शाहू छत्रपतीनी गुणी म्हणून दरबारात ठेवलेला गवई अल्लादियाखा इत्यादि नावातली हिंदु-मुसलमानांची गल्लत पाहिली म्हणजे, धर्मभेद असूनहि, हिंदु-मुसलमान समाज कित्येक शतके कसा एकरूप बनत चालला होता याची कल्पना करता येते ! हिंदु हे वृत्तीनेंच क्षमाशील, * त्यामुळे त्यांनीं इतरांवर केवळ धर्मभिन्नतेमुळे सहसा आक्रमण केले नाही हिंदु म्हणून त्याचा इतरधर्मीयाकडून छळ होऊ लागला व तो अगदी असह्यच झाला म्हणजे तेहि आपली प्रतिकारवृत्ति दाखवीत, पण, ती जशी मुसल-

*Intolerance is not a defect of Hinduism. Mahomedan princes gladly confided to learned and astute Brahmins civil trusts of importance and many a Mussalman rose to honour and fortune in a Maharaja's camp. The ministers of Hyder Ali, who concealed for a time the event of his death, were Hindus of the highest caste, and when a Chancellor of the Exchequer was to be appointed at Morshidabad, the Nawab Nazim tried to have Nund Coomar appointed instead of Mahamad Rezakhan Sunnis, Shias, Marhattas and Sikhs competed freely for distinction and profit in every city and camp of Hindustan The tide of war ebbed and flowed, but mosque and temple stood unscathed where they had stood before—Empire in Asia by W. M. Torrens, M P .

मानाच्या विरुद्ध दाखविली जाई तशीच ख्रिस्त्याविरुद्धहि दाखविली जाई हें वसईच्या सग्रामाच्या हकीकतीवरून कळण्यासारखे आहे एरवीं, मुसलमानांच्यासुद्धा इभ्रतीला उगीच दुखवूं-डिवचूं नये अशीच सर्वसामान्य वृत्ति असे हें शाहू महाराज, सुरजमल जाट, मल्हारराव होळकर यांच्या उदाहरणावरून स्पष्ट होत आहे

हिंदु-मुसलमानांच्या झगड्याना आलेले अवास्तव महत्त्व अलीकडचे आहे व त्याची कारणें प्राकृतिक अगर स्वाभाविक नसून राजकीय आहेत, आपल्या नव्या अवताराला अनुरूप अशी अभिमानस्थाने शोधून काढण्यात कांही मुसलमान आपल्या बुद्धीचा व्यय करीत असतात. हिंदूपासून आपण सर्वस्वी भिन्न आहोंत असें दाखविण्यासाठी मुसलमानानी जसें ऊर्दूचें सोंग उठल्यावसल्या नाचविण्याला सुरुवात केली आहे अगर 'फैझ' टोपीची नवी दूम काढिली आहे त्याप्रमाणेच आणखी काही प्रचारात्मक गोष्टी त्यांनीं मोठ्या हिरीरीनें सुरू केल्या आहेत प्रत्येक प्रांतातले पुष्कळसे मुसलमान मूळचे हिंदुवंगांतले असल्याकारणानें व त्यांच्या घराण्यात इस्लाम-स्वीकार नेणतेपणानें केला गेला असल्यामुळे, त्याच्यामध्ये हजारों चालीरीति व प्रचार-प्रघात मूळचे म्हणजे हिंदूचेच रेगाळत राहिले आहेत कायद्याच्या कक्षेंतहि हा प्रकार शिल्लक आहे कांही विशिष्ट बाबतीत मुसलमानाना त्याचा इस्लामी कायदा लावावा अशी मुभा आहे, पण, या बाबतींत व्यावहारिक अनुभव असा येतो की, काही मुसलमानानी मूळच्या हिंदुकायद्याप्रमाणे व्यवहार चालू ठेविले आहेत । या मुसलमानाना आपल्या मूळच्या हिंदुपणाची इतकीहि आठवण राहू नये यासाठीं मुसलमानानीं अलीकडे असे उद्योग केले कीं, त्यामुळें सर्व मुसलमानांना सर्व बाबतीत मुसलमानी कायदाच लागू व्हावा । इस्लाम धर्माची नालस्ती करणाराचा वध धर्म्यच होय अशी इस्लामी शिकवण असल्यामुळें, पाकिस्तान सिद्ध झाल्यावर, पाकिस्तानांत अशा प्रकरणांतल्या खुनी इसमाना तेथील सरकार फाशी देईल कीं अशा इसमाना तें सरकार पारितोषिक देईल, हा प्रश्न मनोरंजक म्हणून मनात धोळविण्यासारखा आहे ।

मुसलमानांतल्या हिंदुपणाच्या अवशिष्ट खाणाखुणा नष्ट करण्याच्या उद्योगाबरोबरच आणखीहि एक उद्योग सुरू झाला हिंदूचे अभिमानविषय

व आमचे अभिमानविषय भिन्न आहेत हें दाखविण्याची जरूरी वाटू लागल्या-
बरोबर, मुसलमानांनी इतिहाससंशोधनाला सुरुवात केली ! इतिहास-
संशोधनामुळे अप्रिय गोष्टीच्या बुजलेल्या जखमातून रक्त भळभळ्या वाहू
लागते अशा आशयाचा इपारा देणारे एक अवतरण डॉ० आंबेडकर यांनी
(पृ० ३० वर) दिले आहे त्या इषान्याची महति विसरून,

भारतीय मुसलमान आपले राष्ट्र-पुरुष कोणाचे होते ?
आणि, या संशोधनातून निष्पन्न काय झाले ! १९२६ च्या
जूनमध्ये सिध खिलाफत कमिटीने अखिल भारतीय खिलाफत
कमिटीकडे एक शिफारसवजा ठराव धाडून दिला ! औरंग-
जेबाचा राज्यारोहणदिन व महंमद बिन कासिमच्या सिध-
विजयाचा दिन हे दोन 'दिन' हिंदुस्थानभर साजरे केले जावे,
अशी मागणी या कमिटीतल्या अडाणी माणसाने केली !

इतिहास-संशोधनाच्या अशा आढरानात शिरणाऱ्या पडिताना डॉ०
आंबेडकरांसारख्या विचारनिष्ठ विद्वानांनी अनेक प्रश्न विचारले पाहिजेत !
आपले पुरातन हक्क कोर्टातून प्रस्थापित करण्याचा प्रसंग आला तर आपले
वशवेल कोर्टापुढे येऊ नयेत अशी धडपड तुमच्यामधले लोक करतात की
नाही हा पहिला प्रश्न डॉ० आंबेडकरांनी अशा लोकाना विचारला पाहिजे
चारदोन पिढ्यांपूर्वीचे आपले वंशज हिंदु होते, आपण मुसलमान आहो ! हा
फरक जिह्मारी झोंवत असल्यामुळेच तुम्हाला या कामी संकोच वाटतो ना,
असा दुसरा प्रश्न डॉ० आंबेडकरांना विचारला पाहिजे ! चारदोन पिढ्या-
पूर्वीचे तुमचे वंशज जर हिंदु होते तर महंमद बिन कासिम अगर औरंगजेब
यांच्या काळी तुमच्या आजोबाच्या आजोबाचे आजोबा जिवंत असतील
तेहि हिंदूच असतील ना, असा सवाल डॉ० आंबेडकरांनी विचारण्यासारखा
आहे.

इतिहास-संशोधन करून राष्ट्र-पुरुष धुडालणाऱ्या मुसलमानांना
डॉ० आंबेडकरांनी सागावे की, भाईहो, संशोक्नच करावयाचे
तर तें खोलवर व दूरवर तरी करा !

प्रतापगड किल्ल्यावर अफझलखानाची कबर आहे 'मरणान्तानि
वैराणि' हें उदात्त तत्त्व कृतीने सिद्ध करणाऱ्या उदारधी श्री शिवरायांनी

अफझलखानाचे शव गडावर पुरण्याला परवानगी दिली म्हणून ही कबर तेथें प्रतिष्ठितपणानें राहिली आहे. अफझलखान म्हणजे कोणी मोठा राष्ट्र-पुरुष अशी स्वतःची समजूत करून घेतलेले काही मुसलमान ठराविक दिवशीं मुवईपासून येऊन तेथें गोळा होतात व मोठा उत्सव साजरा करतात ! इतिहाससशोधनाची दृष्टि खोलवर व दूरवर पोचवून वागावयाचें या मुसलमान बंधूनीं ठरविलें तर त्याच्या लक्षात येईल कीं, अफझलखान हा त्याचा राष्ट्र-पुरुष होऊ शकत नाही. या दृष्टीने विचार केल्यावर

मुसलमानांना हेंच कबूल करावें लागेल कीं, धार्मिक आचार-विचाराच्या बाबतीत हिंदूहून भिन्नच राहावयाचें त्यांनी ठरविलें तरी, इतिहास, परंपरा, संस्कृति, भाषा इत्यादि यच्चयावत् गोष्टीत भोवतालच्या हिंदूशीं तादात्म्य पावल्याखेरीज त्यांना दुसरा मार्गच उरत नाही ! इतिहास व परंपरा यांचे निमित्त, संस्कृतीचे संगोपक, भाषेचे संवर्धक इत्यादींच्या वशवेलाचे चित्र त्यांनी आपल्या चित्तचक्षुपुढें उभे करावे, म्हणजे त्याचें मनच त्यांना असें सांगू लागेल की, या सर्व बाबतीत हिंदूंचे व आपले अभिमान-विषय सारखेच आहेत ! या चित्रदर्शनावरोबर त्याच्या रक्तातहि जागृति उत्पन्न होईल व त्यांच्या मनात उमटणाऱ्या मुक्या बोलांना या जागृतीचा पाठिंबा मिळेल !

मुसलमानांचीं अभिमानस्थानें, त्याच्या हर्षामिर्षांचे विषय इ० गोष्टी त्या त्या ठिकाणच्या हिंदूंच्या अभिमानाहून भिन्न नाहीत हें स्पष्टपणें सिद्ध होण्यासारखें असल्यामुळे, या मुद्यावर भर देऊन भारतीय मुसलमानाचें हिंदुस्थानात स्वतंत्र राष्ट्र आहे हें सिद्ध करण्यासारखें नाहीं. मग, भारतीय मुसलमानाचें वर्णन तरी कसें करावयाचें असा प्रश्न विचारला जाईल त्याचे थोडक्यांत उत्तर असें आहे कीं, शब्दाचे प्रात आहेत असेच राहतील तोंवर, भारताच्या अकरा प्रातांपैकीं चार प्रातात मुसलमानांचा धार्मिक गट (Religious Group) बहुसंख्य राहिल व उरलेल्या सात प्रातात तो गट अल्पसंख्य राहिल. लोकांच्या ऐतिहासिक विकासांतील साम्य, प्रातांच्या योगक्षेमापुरतें उत्पन्न लाभण्याची शक्यता, या उत्पन्नाच्या व एकदर योगक्षेमाच्या दृष्टीनें पुरेसें क्षेत्रफळ व लोकसंख्या, संरक्षणाच्या (Defence) सर्वांगीण सिद्धतेची प्रत्येक प्रातांतल्या लोकाना महती पटण्याची जरूरी इत्यादि महत्त्वाचे मुद्दे

लक्षांत घेऊन प्रांतरचना झाली व प्राताची सख्या आजच्याहून कमी झाली तर, एकाद्या प्रातात मुसलमानाचा धार्मिक गट कदाचित् बहुसंख्य राहील; इतर सर्व प्रातात तो अल्पसंख्य राहील. सर्व देशाचा व त्या देशाच्या मध्यवर्ति सरकारचा विचार करताना मुसलमान फार तर अल्पसंख्य वर्ग (Minority) ठरतील. फक्त धार्मिक बाबतीत ते हिंदूहून भिन्न आहेत. धार्मिक गोष्टीच्या सरक्षणाची योजना प्रातातच पूर्णपणें होण्यासारखी असल्यामुळे, अखिल भारताच्या कारभारांत व व्यवस्थेत मुसलमानांचें भिन्नपण मान्य करण्याचें कारणच नाहीं.

एकत्र नादण्याची मुसलमानाची इच्छा नाही, जबरदस्तीने एकत्र नादावें लागत असल्यामुळे ते कटकटी करतात, अशा स्थितीत वेळीच त्यांचें भिन्नपण मान्य करावें व स्वतंत्र राष्ट्र म्हणून त्यांना वेगळा ससार थाटू द्यावा अशा आशयाचाहि कोटिक्रम डॉ० आबेडकरानी केला आहे. या कोटिक्रमामार्गे अनेक गोष्टी उभ्या आहेत. त्यातल्या काहीं हिंदुहिताच्या आहेत असें डॉ० आबेडकराचें मत आहे. त्याचा विचार मागाहून करण्याचें ठरवून तूर्त एकाच मुद्याचा विचार करूं. एकत्र नादण्याची व भिन्नपणें नादण्याची इच्छा (Will) हा मुद्दा मोठा मजेचा आहे.

लखनौ करारापासून ज्या वेगळ्या योजना हिंदूंकडून स्वाकारण्यात आल्या अगर हिंदूवर लादण्यांत आल्या त्यामध्ये अखंड देशाची कल्पना साक्षात् गोविलेली आहे. हें वितरून, मुसलमानाच्या इच्छेपुढें दवून, 'पाकिस्तान' म्हणून देशाच्या एका भागावर हिंदूनी तुळशीपत्र ठेवावयाचें तर हळुहळू त्यांना दक्षिणभागात एकाद्या ख्रिस्ती-स्तानाचीहि जागा खालीं करून द्यावी लागेल !

कारण, कोचीन, त्रावणकोर वगैरे भागात आजच ख्रिस्ती लोकसंख्या जेसुमार आहे व ख्रिस्ती लोकसंख्येचें प्रमाण त्या भागात झपाट्याने वाढत आहे. हा प्रकार असाच चालला तर कोणाची मजल कोठवर जाईल याचा नेमच नाहीं. इच्छेचें हें अडाणी माप रूढ झाले तर, ऑस्ट्रोइंडियन व डोमि-साइलड युरोपियन हेहि हिंदुस्थानात एकादें 'नॅशनल होम' मागू लागतील ! गोलमेज परिषदेच्या वेळीं यातल्या काहीं बृहस्पतींच्या मनात अशी कांहीं

कल्लना चमकून गेलीहि होती म्हणतात ! खरी गोष्ट काय हें डॉ० आबेड-करानाच माहीत असण्याचा सभव विशेष, कारण, भोंवतालीं चाललेल्या अनेक गोष्टीकडे त्याचें बारीक लक्ष असे !

हिंदूंनीं जमत नाहीं असें म्हणून आपला वेगळेपणा व्यक्त करण्याची इच्छा कोणाला कोणत्या प्रेरणेमुळे होते हें समजणे अगर सांगणे सोपें नसलें तरी, अशी इच्छा होणे हें मात्र खरें. हिंदूंपासून वस्तुतः अभिन्न असलेल्या लोकांच्या-हि मनात ही इच्छा कशी उद्भवते याचे विवेचन डॉ० श्री० व्यं० केतकर यांनीं केलें आहे ते लिहितात - ज्यास हिंदूंच्या समाजातून फुटून जावें असें वाटेल तो हिंदु या शब्दाची व्याख्या सकुचित आणि प्रसंगी अपमानकारक करतो आणि ज्यास हिंदुसमाजात आपला अतर्भाव असावा असें वाटतें तो तीच व्याख्या विस्तृत करतो .. ज्या जेनास आपण हिंदूपेक्षा निराळें व्हावे

‘कॉमनवेलथ’ची विजयपताका

१९४०चे पूर्ण झालेले विमे ४५ लक्षांहून अधिक

कंपनीची मालमत्ता २७ ८३,००० रु.

लाइफ फंड २०,६३,००० रु.

कंपनीचे चालू विमे १॥॥ कोटींहून अधिक

‘कॉमनवेलथ’ची पॉलिसी म्हणजेच

सुखी जीवनाचा आधारस्तंभ

कॉमनवेलथ अशु. कंपनी लि.

सर्वत्र एजंट पाहिजेत.]

पुणे शहर

चेजरमन

ऑक्टिंग ऑफिस-सुपरिटेंडेंट

एन. मेथा

एम्. एन् भागवत

C. E. M. B. E.

B.A.

असें वाटतें ते हिंदु या शब्दाची व्याख्या सकुचित करतात आणि त्या व्याख्येंत आपण नाही असे भासवितात हीच गोष्ट शोखास लागू आहे *

मुसलमान समाजाला आपलें वेगळेंपण व्यक्त करण्याची इच्छा इतक्या तीव्रतेनें का होते हें डॉ० आबेडकर ओळखून आहेत एकाद्या समाजाचें राजकीय महत्त्व (Political Importance) विशेष आहे, एकाद्या समाज राजनिष्ठ आहे, एकाद्या समाजाने ब्रिटिश साम्राज्याची अगर ब्रिटिश सरकारची महत्त्वाची कामगिरी केली आहे म्हणून त्या समाजाला जादा प्रतिनिधित्व (Weightage) देणें गैर आहे असें डॉ० आबेडकरांनींच गोलमेज परिषदेच्या वेळी बजावले होते † जादा प्रतिनिधित्वाच्या वेळीं आपलें राजकीय महत्त्व गाजविणारा समाजच आज पाकिस्तान मागत आहे; मग, डॉ० आबेडकरांनी त्या मागणीला अंशतः तरी तात्त्विक मान्यता का द्यावी?

हिंदूंनी आपलें पटण्यासारखें नाहीं आणि आपली त्याच्याशीं एकत्र नांदण्याची इच्छा नाही हें जगाला दिसावें म्हणून मुसलमानांनीं गेल्या १५-२० वर्षांत कोणते उपाय योजले व त्याचा परिणाम काय झाला याची जंत्री दिल्यानंतर, डॉ० आबेडकर यांनी पृ० १८० वर या प्रकरणाचा सूचक साराश थोडक्यात दिला आहे फेब्रुवारी १९२९ पासून एप्रिल १९३८ पर्यंत जो नऊ वर्षे दोन महिन्यांचा काळ लोटला तेवढ्याचा विचार केला तर त्यांतल्या २१० दिवसपर्यंत मुंबई शहरात रक्तपात चालला होता आणि या काळांत अशा लढतीमुळे ५५० माणसे मेलीं व ४,५०० माणसें जखमी झालीं बंगाल सरकारनें पुरविलेल्या माहितीवरून डॉ० आबेडकर यांनी असा निष्कर्ष काढला आहे की, १९२२ त १९२७ या पाच वर्षांत बंगालमध्ये जवळ-जवळ २५ हजार स्त्रियांचें अपहरण झालें. आपले राजकीय हेतु सिद्ध व्हावे म्हणून मुसलमानांनी अवलंबिलेल्या मार्गांचें वर्णन करण्यासाठीं डॉ० आबेडकर यांनी 'Gangsters' Methods (वाटमारी करणाऱ्या लोकांचे मार्ग) हा शब्दप्रयोग बनविला आहे (पृ० २६७) मशिदीजवळ हिंदूंकडून वाजविण्यांत येणारी वाद्ये वगैरे निमित्तें काढून मुसलमानांकडून हें आक्रमण

*ज्ञानकोश, प्रस्तावनाखंड, विभाग १, पृ० ७७.

† Indian Round Table Conference Proceedings of Sub-Committees, Part II, Sub-Committee III 1931, p. 110.

यापूर्वी करण्यात येत होतें, पण अरालें निमित्त किती खोटे असूं शकतें हें पंगंबरवासी मौ० शौकतअल्ली याच्याच कबुलीवरून सिद्ध करतां येण्यासारखें आहे. दिल्लीच्या ऐक्य परिषदेच्या वेळी मौलाना महाशयानीं स्वतःच्या लग्नाच्या वेळची हकीकत निवेदन केली होती. रामपूर येथील मशिदीसमोर लग्नाच्या मिरवणुकीतील वाद्ये थांबविण्यांत आलीं नव्हतीं असें त्यांनी कबूल केलें होतें. दिल्लीत मुसलमानी राजसत्ता नादत होती तेव्हाहि असे प्रकार घडत नसत. वाजतगाजत जाणाऱ्या रामलीलेच्या मिरवणुकी पाहण्यासाठीं राजघराण्यातील मंडळी मशिदीत जमत आणि मिरवणुकीतून चाललेल्या रामाच्या गळ्यांत हारहि घालीत. बँगॉल प्रेसिडेन्सी मुस्लीम लीगचे चिटणीस मि० कुतुबुद्दीन अहमद यानी ऑगस्ट १९२६ मध्ये प्रसिद्धिलेल्या पत्रकात असें स्पष्ट म्हटले आहे की, मशिदीपुढे वाद्ये बंद ठेवावी या म्हणण्याचा शरित्यतशीं अर्थाअर्थीं कांहीं सबध नसून, हें म्हणणें कोणा स्वार्थी व्यक्तीकडून अगर पक्षाकडून पिकविण्यात आलेलें आहे. पूर्वी हिंदूच्या कुरापती काढण्याला मुसलमानांना अशीं कांहीं निमित्तें तरी शोधून काढावीं लागत. पण, प्रांतिक स्वायत्तता सुरू झाल्यापासून बंगाल व सरहद्द प्रांत येथें जे प्रकार घडून येत आहेत त्यांच्या समर्थनार्थ कांहीं निमित्तहि देण्यात येत नाही. सिंध प्रांतांत दररोज दोघा हिंदूचे खून पडत होते असा बोभाटा मध्यतरीं झालेला होता.

वेळीच जागृत होण्याची प्रवृत्ति हिंदूत नाही हें खरेंच आहे. शिवाय, कायद्याने निर्माण केलेले अधिकारहि पुरेपूर वापरण्याचें शिक्षण त्यास मिळालेलें नाही. 'हिंदूहि आता प्रतिकार करण्याला शकत आहेत आणि मुसलमानाच्या शरीरांत सुरा खुपसताना त्या हि आता दयामाया वाटेनाशी झाली आहे, असे एक विधान आवेडकर यानी पृष्ठ २६७ वर केलें आहे. गांधीजींच्या अहिंसेच्या शिकवणीत मुरलेला समाज असें काही करू लागेल, हें सभाव्य दिसत नाही.

पण या समाजानें आत्मसंरक्षणाच्या कायद्याचा तरी भरपूर उपयोग करावयाला शिकलें पाहिजे. इंडियन पीनल कोडमध्ये आत्मसंरक्षणाचीं (Self-Defence) कलमें समाविष्ट करण्यांत आली त्या वेळीं सध्यांच्या कडक स्वरू-

पातला आर्म्स अँक्ट अस्तित्वात आलेला नव्हता म्हणजेच असें कीं, आततायी माणसाला आवरण्याची शक्यता त्या वेळी व्यक्तिमात्राच्या ठिकाणी आजच्या-हून अधिक होती. ही शक्यता कमी झाल्यामुळे, काठीलाठी या साधनाचा तरी स्वसरक्षणार्थ नीट उपयोग व्हावयाला पाहिजे पण दंगे सुरू होऊन अशांतता पसरली कीं, भावावून गेलेले अधिकारी स्वसरक्षणाची हींच साधनें मामुली व्यवहार करणाऱ्या नागरिकाच्या हाती नादू देत नाहीत ! निसर्गाने पुरविलेली हात, दात वगैरे साधनेंहि आक्रमक स्वरूपाची आहेत असें समजून, अधिकारी त्याच्या उपयोगावर अद्यापि नियंत्रण घालू लागले नाहीत, हेच भाग्य समजण्याची वेळ आली आहे !

हिंदु समाजाच्या या असहायपणाचा फायदा घेऊन, वाटमारीच्या पद्धतीनें आपले म्हणणे त्यांच्या गळीं उतरवू पाहणाऱ्या समाजाची पाकिस्तानची मागणी देऊन टाकावी असें डॉ० आबेडकर म्हणत असतील तर, त्यांना कोणताहि स्वाभिमानी हिंदु असेंच विचारील की, हिंदूच्या या वृत्तीला शरणा-गतीच म्हणावे लागणार नाहीं काय ? मुसलमानांशी मिळते घ्यावयाचें तर तें शरणागतीच्या मार्गानें (Appeasement) घ्यावें की तड-जोडीच्या मार्गानें (Settlement) घ्यावें असा मुद्दा डॉ० आबेडकर यांनीं आपल्या ग्रंथाच्या समारोपांत (पृ० ३४७ वर) उपस्थित केला आहे त्यानीच गोळा केलेल्या माहितीच्या आधारेणें त्या प्रश्नाचे उत्तर स्पष्ट शब्दात असें आहे की, आततायीपणा करणाऱ्या लोकांशीं मिळतें घेण्याचा विचारहि मनात आणणें हें समाजाच्या अगर राष्ट्राच्या स्वाभिमानाच्या दृष्टीने शक्यच नस-ल्यानें, मुसलमानांशी कोणत्या पद्धतीनें मिळतें घ्यावें हा मुद्दाच अप्रस्तुत आहे.

हिंदु व मुसलमान हीं दोन भिन्न राष्ट्रे आहेत असे गृहीत धरून मुसल-मानांच्या भिन्नत्वाची अगर भिन्न राष्ट्रत्वाची जी मीमासा डॉ० आबेडकर यांनीं केली आहे तिचें स्वरूप कसें सदोष आहे हें या विवेचनावरून स्पष्ट होईल हिंदु, मुसलमान, ख्रिस्ती, पारशी वगैरे सर्वांची जूट घडवून आणण्याची गांधीजींची महत्त्वाकांक्षा, हिवाळ्यात सकाळी दिसणाऱ्या धुक्याप्रमाणें, गेल्या वीस वर्षांच्या काळात हळुहळू पार विरून गेली आहे अशा परिस्थितीत विचार शिल्लक उरतो तो एकच !

चाळीस कोटी लोकसंख्येच्या या देशात प्रादेशिक, एकराष्ट्रीयत्व शक्य नसेल तर, दुसरे कोणतें राष्ट्रीयत्व या देशात नावू शकेल ? या प्रश्नाचें एकच उत्तर आहे आणि तें 'हिंदुराष्ट्रीयत्व' हेच आहे

हिंदुस्थानात इतस्ततः विखुरलेले मुसलमान हे जसे सगळे एका वशाचे नाहीत तसेच सगळ्या हिंदुस्थानभर पसरलेले जवळजवळ तीस कोटी हिंदु हेहि सगळे एका वशाचे नाहीत शुद्ध, विनभेसळीच्या रक्ताचाच विचार केला तर, आर्य, द्राविड, मगोल, सिथियन अशा अनेक प्रकारच्या रक्ताची भेसळ येथे झालेली आढळते आर्य लोक या देशात आले ते सख्येनें बेताचेच होते येथे स्थिर झाल्यावर त्यांनीं येथे पूर्वीच असलेल्या अनार्य लोकांना आत्मसात् व सुसंस्कृत करण्याचा उद्योग सुरू केला व तेव्हापासून ही रक्ताची भेसळ अव्याहत चालूच आहे भीमसेन आणि हिडिंबा याचा पुराणात प्रसिद्ध असलेला विवाह हें या रक्तमिश्रणाचें प्रसिद्ध उदाहरण म्हणून सांगता येईल. पण, एखाद्या लोकसमूहात भिन्न भिन्न रक्तांची भेसळ असली तरी, तो समूह इतर अनेक कारणामुळे 'राष्ट्र' या पदवीप्रत पोचू शकतो । त्या समूहाला एका सूत्रात गोंवण्याचे डोळस प्रयत्न किती व किती सातत्याने झाले आहेत या मृद्याचा विचार करू च अशा समूहाची 'राष्ट्र' ही पदवी प्रस्थापित करावी लागते

या दृष्टीनें काहीं गोष्टी महत्त्वाच्या म्हणून लक्षांत ठेविल्या पाहिजेत. भरतखंडाच्या दक्षिण भागात द्राविड भाषा रुढ आहेत हें खरें, पण संस्कृत भाषेत पाडित्य करणारे बहुतेक सर्व मोठे अचार्य दक्षिण भारतानेच पुरविले आहेत, ही गोष्ट उपेक्षणीय नाही द्राविडभाषा संस्कृतोद्भव नाहीत हें खरे असले तरी, त्याहि भाषा संस्कृतमुळे समृद्ध बनलेल्या आहेत हिंदुस्थानच्या या टोकापासून त्या टोंकापर्यंत पसरलेल्या कोट्यवधि हिंदूंना एकत्र करण्याचें एक साधन म्हणून संस्कृत भाषा व तिच्यापासून निघालेल्या अगर तिच्या वर्चस्वामुळे समृद्ध झालेल्या भारतीय भाषा याचा फार उपयोग झालेला आहे बर्लिन येथील प्रशियन म्यूझियममधील भारतीय विभागाचे क्युरेटर डॉ० वॉल्डस्मिथ यांनी संस्कृत भाषेचें हें महत्त्व ओळखून असें म्हटले आहे कीं, ज्या हिंदूला संस्कृत कळत नाही तो वस्तुतः हिंदूच नव्हे. हें विधान शब्दशः मान्य करण्याचें कारण नसलें तरी,

या देशातील कोट्यवधि हिंदु लोकांची सांस्कृतिक भाषा संस्कृत हीच आहे हें विसरून चालणार नाही

वैदिक संस्कृत भाषा हळुहळू मार्गे पडू लागली आणि वाढत्या हिंदुसमाजाच्या गरजांच्या मानानें ती कठिणहि भासू लागली. तेव्हा प्राचीन विचारवीरांनीं बहुजन समाजाच्या ज्ञानसंवर्धनासाठी पुराणें रचिली वाढत्या समाजात वाढत व बदलत जाणारे विचार, त्या समाजात उद्भवणारी नवी नवीं तत्त्वज्ञानें, त्या समाजाला रुचू लागणारीं नवी नवी दैवतें या सगळ्यांचा समन्वय साधण्याचें व या सर्वांमधील संघर्षांचा शक्य तोंवर परिहार करण्याचें बिकट कार्य हिंदुसमाजातील विचारवीराना मधून मधून करावें लागलेलें आहे. व्यास व वैशंपायन यांच्या वेळच्या त्रोटक भारताला महाभारत हें स्वरूप देणाऱ्या सौतीनें प्राचीन काळीं हेंच कार्य केलें एवढ्या अफाट देशभर पसरलेल्या लोकांच्या चित्तात देशाच्या ऐक्याची कल्पना स्थिर व्हावी म्हणून अनेकांकडून विविध प्रयत्न करण्यांत आलेले आहेत. आद्य शंकराचार्यांनीं आपले जे चार भठ स्थापिले ते हिंदुस्थानच्या चार भिन्न टोंकाना स्थापण्यांत त्यांच्या हाच हेतु दिसतो अयोध्या, मथुरा, द्वारका, कांची इत्यादि तीर्थक्षेत्राची यादी पाहिली तर तिच्यातहि हाच हेतु प्रतिबिंबित झालेला दिसतो देवीगीतेत देवीची म्हणून जीं प्रसिद्ध स्थाने सांगितलेली आहेत त्यात कलकत्ता, काशी, पंजाबमधील कांग्रा, मदुरा वगैरे स्थानांचा उल्लेख आहे त्याप्रमाणेच, नेपाळ व चीनमधीलहि स्थानांचा उल्लेख आहे भाषेचें ऐक्य, विचाराचें ऐक्य व प्रदेशाचें ऐक्य या कल्पनांनीं हिंदुस्थानांतील अफाट मानवसमाज एकत्र निगडित करण्याचे असे प्रयत्न पूर्वी झालेले असल्यामुळेच या देशाला सांस्कृतिक ऐक्य प्राप्त झालेलें आहे आणि ती संस्कृति हिंदु संस्कृतीच आहे, असें म्हणणे प्राप्त आहे

हिंदुस्थान ही हिंदूंची नुसती पितृभू नसून पुण्यभूहि आहे असे वें० सावरकर ठसकेबाजपणानें सांगतात त्यातलें रहस्य हेंच आहे

एखाद्या राजराजेश्वरापासून तर एखाद्या भिक्षाधीशापर्यंत सर्व हिंदूना काशी क्षेत्र म्हटले की, आजहि काहीं एक अभिमान वाटतो नवखंडाबाहेर असलेलें हें काशीखंड तत्कालीन अनार्यापासून घेऊन तें व्यापक आर्य संस्कृतींत

अगर हिंदु संस्कृतीत समाविष्ट करण्याचे जे प्रयत्न झाले त्या प्रयत्नांपायीं सहस्रावधि हिंदूना आपले प्राण त्या पवित्र रणक्षेत्रावर टेवावे लागलेले आहेत. आपल्या अनेक पूर्वजांनीं लढून-झगडून आत्मसात् केलेलें क्षेत्र ही भावना बाराणसी क्षेत्राभोवतीं घुटमळत राहिलेली असल्यामुळेच, विरक्त अशा हिंदु संन्याशालाहि अद्याप बाराणसी क्षेत्राचें नाव उत्तेजक वाटतें

अफाट समाजामध्ये ऐक्यभावना प्रस्थापित करण्याचे हे प्रयत्न एकाच कालखंडांत झाले, असे नाही. हिंदुस्थानांतील साधूंच्या पंथाचा इतिहास त्या दृष्टीनें कोणी लिहिलेला अद्याप पाहण्यात नाही पण, महाराष्ट्रातल्या भागवतधर्मीय साधूंनी जें कार्य केले त्याचें स्वरूप अशाच प्रकारचें आहे, हें थोडा विचार केला असतां कोणालाहि मान्य करावे लागेल श्री ज्ञानेश्वर महाराज हे नाथपंथीय साधु आहेत या नाथपंथाचा उगम महाराष्ट्राबाहेर-बहुधा बंगालमध्ये-झाला असावा, असा समज आहे. बंगालमधील एका पंथाचा प्रसार महाराष्ट्रापर्यंत होऊन, श्री ज्ञानेश्वर महाराज त्या पंथात सामील होतात ही गोष्ट, त्या काळची दळणवळणाची अपुरीं साधने लक्षात आल्यावर, अद्भुत वाटते आणि, या पंथात शिरलेल्या या 'ज्ञानियांच्या राजा'ने केलेलें कार्य हें पाहिलें म्हणजे तर मन थक्कच होतें गीतेसारख्या अलौकिक ग्रंथांतील ज्ञानभांडार संस्कृत भाषेमध्ये कोडले गेले असल्यामुळे, त्याचा खुराक समाजातील फार मोठ्या वर्गाला मिळू शकत नव्हता या परिस्थिती-मुळे समाजातील बहुसंख्य वर्ग आणि अल्पसंख्य 'धडित' यांच्या दरम्यान वैचारिक साम्य निर्माण होऊं शकत नव्हतें या विचारानें अस्वस्थ होऊन, श्री ज्ञानेश्वर महाराजांनी ही 'कोडिसवाणी श्रुति' मराठी भाषेंत प्रकटविली आणि स्त्रिया, शूद्र आणि अतिशूद्र (आनिया) एवढ्या मोठ्या वर्गाला त्यांनीं हें ज्ञान मुलभ करून दिलें श्री ज्ञानेश्वर महाराजांच्या परंपरेंतल्या नामदेव महाराजाचे कित्येक अभंग पंजाबमधील शिखांच्या धर्मग्रंथात मान्यता पावलेले आहेत ही साधूंचीं मंडळें, साधूंचे हे 'गुप्त पथ' अथांग हिंदु समाजात वचारक व सांस्कृतिक ऐक्य निर्माण करण्याचें कवढें कार्य करीत होते- ज्या वेळी साक्षरताप्रसारासाठीं ग्रँट्स दिल्या जात नव्हत्या, वैचारिक साम्य निर्माण करण्याची वृत्तपत्रें, रेडियो, बोलपट वगैरे साधनें युरोपांतहि निघालीं नव्हतीं आणि प्रवास अत्यंत कष्टमय होता अशा युगांत साधूंच्या या

मेळाव्यांनी केलेल्या कार्याचें या दृष्टीनें महत्त्व किती आहे याची नेमकी, कल्पना लोकाना अद्याप यावयाची आहे

लहानपणींच साऱ्या हिंदुस्थानभर हिंडून, मुसलमानी अमलामुळें तीर्थ-क्षेत्राची झालेली दीनवाणी स्थिति पाहून, रामदासांनी आपले मठ व महंत यांच्या संस्थापनेने सांग हिंदुस्थान कसा सघटित केला अमेळ याची कल्पना त्या मठाचे आजचे नि सत्त्व अवशेष पाहूनहि होऊ शकते. भागवत घर्मातील कवींनी महाराष्ट्रात ज्या वैष्णव संप्रदायाचा फैलाव केला त्याच्या विचाराशीं अगदीं सदृश असे विचार तत्कालीन तामीळ संत व तामीळ आचार्य यांच्या वाङ्मयात व्यक्त झालेले आहेत ही गोष्ट कै० ल० रा० पांगारकर यांनी 'मराठी वाङ्मयाचा इतिहास' या ग्रंथाच्या पहिल्या खंडात स्पष्ट केली आहे अशा प्रकारची वैचारिक व सांस्कृतिक साम्ये वाढत्या प्रमाणावर निर्माण करण्याला अवश्य असणारें विश्वासू व टिकाऊ मनुष्यवळ पुरे पडलें नाहीं, सुरू झालेला 'मिशनरी' प्रयत्न पुरा व प्रभावशाली करण्याइतकी सघटना होऊं शकली नाही अगर टिकू शकली नाही, या गोष्टी कबूल करावयाला हरकत नाहीत पण सर्व हिंदुसमाजाला एका सूत्रात गुफून त्याला डोळस व कार्यक्षम बनविण्याची प्रक्रिया पूर्वी अनेकवार घडलेली आहे आणि यातच हिंदुसमाजाचें राष्ट्रीयत्व साठलेलें आहे. वैचारिक व सांस्कृतिक ऐक्याची जोपासना अशा प्रकारें होत होती तर रामचंद्र युधिष्ठिरापासूनचे हिंदुसम्राट् देशात राजकीय ऐक्य निर्माण करण्यासाठीं झटत होते अशोक, हर्षवर्धन, समुद्रगुप्त प्रभृति हिंदु सम्राटांनी या राजकीय ऐक्याची जोपासना केली आणि या राजकीय ऐक्याच्या प्रस्थापनेसाठींच मराठ्यांनी हिंदुस्थानभर सचार केला सर्वांगीण ऐक्य निर्माण करण्याची ही प्रक्रिया पुनः ज्जीवित करून तिला अद्ययावत् स्वरूप देणे हेंच हिंदुसघटनेचें उद्दिष्ट आहे. हिंदु समाजात ऐक्य-भावना वाढत आहे आणि एकराष्ट्रीयत्वाची जाणीव बळावत आहे ही गोष्ट डॉ० आंबेडकरहि कबूल करीत आहेत या कार्याला अधिकाधिक चेतना आणणें आणि ही चेतना विफल ठरू नये म्हणून इतर आक्रमकांच्या दटावणीला निर्भयपणानें तोंड देणे हेंच पाकिस्तानचा प्रतिकार करण्याचें साधन आहे, असे हिंदुमहासभेच्या शिकवणीचें सार आहे. इतिहास-लेखन हिंदुसमाजाच्या विघटनेला पोषक कसें होईल ही दृष्टि ठेवून हिंदु-

समाजाच्या शत्रूंनी इतिहास लिहिले, त्यामुळे बुद्धधर्माच्या उदयापासून सत्य-
शोधक-समाजाच्या स्थापनेपर्यंत ज्या चळवळी झाल्या त्या विकृत रूपात
मांडल्या गेल्या या सर्व चळवळी बडखोर आहेत; पण, ऐक्यविघातक नाहीत
जुन्या पद्धतीनेच धंदा चालवावा असें म्हणणारे वडील व धंद्यांत नवा जोम
आणणारे चिरजीव याच्यात होणाऱ्या लढ्यासारखा लढा हिंदुधर्म व हे पंथ
यांच्यामध्ये झालेला आहे व्यक्तीच्या शरीराच्या सगोपनाचाच न्याय
येथेहि लागू पडतो जुन्या काळाच्या वैदिक लोकांपासून आजच्या सनातनी
मंडळीपर्यंतचे लोक समाजघटनेच्या सग्राहक स्वरूपामुळे समाजाचें वैशिष्ट्य
लोपू नये यासाठी झटत आले आहेत, तर, बौद्ध जैन, महानुभाव, शीख,
आर्यसमाजी, सत्यसमाजी, ब्रह्मो इत्यादि सर्व पथातील लोक वैशिष्ट्यरक्षणानेंच
भागत नाही, विकासक्षमतेकडेहि लक्ष पुरवावें लागते असे म्हणत आलेले
आहेत हिंदुभूरूपी भवित्त्याच्या भोटीं जन्मलेल्या हिंदुसमाजरूपी गरुडाचे दोन
प्रबळ पख म्हणजेच परस्परावर फडफडणाऱ्या या दोन विचारपद्धति !

हिंदुस्थानात राष्ट्र या पदवीला योग्य असणारा समाज हिंदु समाजच आहे
हें या विवेचनावरून सिद्ध होत असल्यामुळे, आता एकच प्रश्न शिल्लक उरतो

हिंदुस्थान या अखंड देशात हिंदु हेच राष्ट्र म्हणून नांदणार व
त्याच्या संस्कृतीचा ठेवा ज्या संस्कृति व तत्सदृश भाषात आहे
त्या भाषांचाच तेथें पुरस्कार होणार, हें उघडच आहे पण, याचा
अर्थ इतरांना येथे काहीच अधिकार नाहीत असा मात्र नव्हे,

प्राताच्या योग्य मांडणीचें स्थूल स्वरूप वर एकदां सूचित करण्यात आलेलें
आहे तसे प्रात पडले तर बहुतेक प्रांतातून हिंदु राष्ट्राचे प्रातिक अवयवच
बहुसंख्य म्हणून नादतील एखाद्या प्रांतात त्यांना अल्पसंख्य म्हणून राहावे
लागलें तरी, या हिंदुराष्ट्राचा अवयव म्हणून ते तेथें राहतील, पण, अखिल
भारताच्या व्यवस्थेमध्ये राष्ट्र म्हणून मान व अधिकार हिंदूंचाच राहिल
अहिंदूंना न्यायत व प्रमाणन जे हक्क मिळावयाचे तेवढे त्यांना अवश्य मिळ-
तील, पण, हिंदूंना कमीपणा येईल अगर अन्याय होईल असे कोणतेहि अधिकार
अहिंदूंना मिळणार नाहीत अहिंदूंना अवश्य असणारें धार्मिक संरक्षण
प्रातिक क्षेत्रांतच मर्यादित झालेलें असल्यामुळे, वस्तुतः अहिंदूंनी मध्यवर्ति
कारभारात व व्यवस्थेत हिंदूबरोबर नागरिकत्वाच्या समान भूमिकेवर

धर्मनिरपेक्ष दृष्टीनें सहकार्य करावें, हेच श्रेयस्कर । तसें करण्याची त्यांची इच्छा नसेल तर लोकसंख्येच्या काटेकोर न्यायानें त्यांना जें मिळेल तेवढ्या-वरच त्यांना समाधान मानावें लागेल.

द्विराष्ट्रवाद अस्तित्वांत आहे, हिंदुस्थानात हिंदु व मुसलमान हीं दोन भिन्न व विरोधी राष्ट्रे आहेत असें गृहीत धरून, पाकिस्तान अपरिहार्य अस-त्याची कल्पना डॉ० आबेडकर यांनी मांडली आहे त्याचें हें गृहीत कृत्यच-तर्कशुद्ध नसल्यामुळे त्याचें या मुद्यासंबंधीचें बरेंचसें विवेचन अग्राह्य वाटते ! पण त्यांच्या ग्रंथात इतर काही भाग विचारार्हहि आहे

निबंध ७३८

सर्वस्वी प्रामाणिकपणा, सचोटी, सरळ व्यवहार.

द. ना. हेजीब, पुणे

किराणा व सुका मेवा यांचे व्यापारी

स्थापना सन १९२२

आमचेकडील सुका मेवा व निवडक किराणा माल
वापरून आपली खात्री करा.

पत्ता—२०, शुक्रवार पेठ, पुणे शहर.

आंबेडकर व पाकिस्तान

डॉ० आंबेडकरांना कांहीं सवाल

हिंदुस्थानांतले हिंदु व मुसलमान यांचें व इतर भारतीयांचें मिळून एक राष्ट्र हिंदुस्थानात नादत नसून हिंदुराष्ट्र व मुसलमानी राष्ट्र अशीं दोन भिन्न राष्ट्रे या देशात नादत आहेत ही गोष्ट गृहीत धरून अगर मान्य करून, डॉ० आंबेडकर यांनीं आपल्या ग्रंथात पाकिस्तान या विषयाचा विचार केलेला आहे ही गृहीत गोष्टच बरोबर नाही या देशात नांदणारे सर्व धर्मपंथ व जातिजमाति यांचें मिळून एकराष्ट्र सिद्ध होण्याची शक्यता मुसलमानाच्या वृत्तीमुळे नाहीशी झालेली असल्यामुळे, या देशात हिंदुराष्ट्र हें एकच राष्ट्र शिल्लक उरतें इतर धर्मांचे व पथांचे लोक या देशात अल्पसंख्य वर्ग म्हणून राहू व नांदू शकतात. हेंच मत बरोबर असल्यामुळे, डॉ० आंबेडकर याच्या सगळ्या इमारतीचा पायाच उखडल्यासारखा होतो अशा स्थितीत, डॉ० आंबेडकर यांनीं उपस्थित केलेले इतर मुद्दे विचारात घेण्याचेंहि कारण नाही, असें कोणी म्हटलें तर तेंहि बरोबर ठरेल, पण, डॉ० आंबेडकर यांची विद्वत्ता, त्याचा राजकारणातील दर्जा आणि विचाराची देवाण-घेवाण करून मत बनविण्याची आणि बदलण्याची त्याची वृत्ति या सर्व गोष्टींचा विचार केला म्हणजे वरील गृहीत कृत्य अमान्य करूनहि, काही मुद्द्यांचा विचार करणें श्रेयस्कर ठरतें

डॉ० आंबेडकर यांनाहि एक महत्त्वाची गोष्ट मान्य आहे हिंदुस्थानांत निर्माण होणारी मध्यवर्ति सत्ता खबीर असली पाहिजे असें त्याचेंहि मत असल्याचें दिसते मुसलमानांना अनुकूल अशी सध्याची प्रांतरचना व सध्यांची मुसलमानांची वृत्ति या गोष्टी कायम आहेत तोवर या देशांत खबीर मध्यवर्ति सरकार नांदू शकणार नाही-तें नांदण्याची सोय व्हावी म्हणून हिंदु व मुसलमान विभागांची सोईस्कर विभागणी करण्यात यावी, असें डॉ० आंबेडकर यांचें म्हणणें आहे. या म्हणण्याचा विचार नीट, दूरदर्शीपणानें करताना,

राष्ट्रसंघ व हिंदुस्थानचें तेथील स्थान या गोष्टी विचारात घेतल्या पाहिजेत. हिंदुस्थानचा राष्ट्रसंघात प्रवेश झाला तो राष्ट्रसंघाच्या कॉन्व्हेनंटच्या पहिल्या कलमाच्या आधारे झाला नाही, इंग्लंडच्या कृपेमुळे झाला, ही गोष्ट कबूल केली पाहिजे. हिंदुस्थानचे इतर राष्ट्रांशी संबंध कसे राहावे व हिंदुस्थानच्या सैनिक शक्तीचें नियंत्रण कोणी करावें या प्रश्नाचा विचार निघाला कीं, हिंदुस्थानची राजकीय प्रगति कुठित झाल्यासारखी दिसते, ती अनेक कारणा-मुळे होय. हिंदुस्थानचा राष्ट्रसंघातला दुय्यम दर्जा व हा प्रश्न याचा जिज्वाळ्याचा संबंध आहे या दृष्टीने हिंदुस्थानचा दर्जा दुय्यम असला तरी, राष्ट्रसंघात हिंदुस्थानचें अखंडत्व मान्य व सिद्ध झालेलें आहे ही गोष्ट विसरून कां चालावें ? मुसलमान दाडगाईनें हिंदुस्थानचे तुकडे करू पाहतील अगर ब्रिटिश सरकार आपल्या स्वार्थासाठी हिंदुस्थानची शकलें होऊ देण्याला मान्यता देईल तर त्या प्रकाराविरुद्ध जगभर डागोरा पिटण्याचें, मोडकेंतोडकें कां होईना, एक साधन हिंदूंच्या हातात आहे, ते हिंदूंनीं स्वेच्छेनें कां गमवावें ? राष्ट्रसंघाची एकदर घडण कशी आहे, तेथे खरा न्याय कितीसा मिळेल वगैरे प्रश्न दुर्लक्ष करण्यासारखे नसले तरी, हातीं असलेलें तोकडेंसे हत्यार तरी हिंदूंनीं कां गमवावें ? मनुष्य कल्पक असला आणि त्याची बुद्धि चौफेर खेळत असली म्हणजे अशा तोकड्या बोथट शस्त्राचाहि उपयोग करण्याला तो कसा प्रवृत्त होतो हें बॅ० सावरकर याच्या चरित्रांतल्या ' मासेलस ' प्रकरणाचें ज्यांना स्मरण आहे त्यांना तरी नव्यानें सांगायला नको आवळ्याभोपळ्याची मोट हेंच ज्याचें स्वरूप आहे असा राष्ट्रसंघहि बॅ० सावरकराच्या त्या साहसाच्या वेळीं अस्तित्वात नव्हता, नुसत्या आंतरराष्ट्रीय कायद्याचा फायदा घेण्याच्या बुद्धीनें त्यांनीं साहस केलें । हे जर खरें, तर, आजच्या हिंदूंनीं राष्ट्रसंघातला हिंदुस्थानचा दर्जा ' अखंड हिंदुस्थान ' हें ध्येय टिकविण्याच्या कामीं जास्तीत जास्त उपयोगांत आणण्याचे ठरविलें तर तें चुकीचें कां ठरावें ? राज्य कसे चालेल ही गोष्ट ज्याप्रमाणें राज्य करणारावरच मुख्यतः अवलंबून असते तद्वत्च शस्त्र व साधन याचा उपयोग कसा होईल हेंहि त्याचा उपयोग करणारावरच प्रायः अवलंबून असते । हिंदुस्थानची शकलें होण्याला समति देऊन हें शस्त्र स्वखुषीनें हातचें गमाविण्याला आम्ही हिंदु तयार नाहीं,

असें हिंदूंनीं म्हटलें तर तें चुकेल की काय, या प्रश्नाचें उत्तर डॉ० आबेडकर देतील तर हिंदूंना तें हवें आहे

हिंदुस्थानात एका सार्वभौम सत्तेऐवजी अनेक सार्वभौम सत्ता निर्माण झाल्यामुळे केवढा धोका उत्पन्न होण्याचा संभव आहे हे ज्ञानकोशकार डॉ० केतकर यांनी यापूर्वीच सूचित करून ठेविलें आहे * निजामच्या राज्याला स्वतंत्र सार्वभौम सत्तेचें स्थान मिळावे आणि उत्तर भारतात एक आणि पूर्व भारतात एक, अशीं दोन सार्वभौम मुसलमानी राज्ये निर्माण करावीं असा पाकिस्तानवाल्या मुसलमानाचा डाव आहे हा डाव सफल झाला तर, राष्ट्रसंघांत सर्व हिंदुस्थानचा फक्त एक प्रतिनिधि आणि या तीन इस्लामी राज्यांचे तीन प्रतिनिधि अशी परिस्थिति निर्माण होईल हा संभवहि विसरून चालणार नाही पाकिस्तान निर्माण झालें म्हणजे थोडक्याच काळात पाकिस्तानमधाला सार्वभौम मुसलमानी राज्याचे परराष्ट्रीय संबंध स्वतंत्रपणें चालावे असे मुसलमानांना वाटत आहे या स्वतंत्र परराष्ट्रीय संबंधाची वाढ हिंदुस्थानला घातक होणार नाही अशी हमी कोण देऊ शकणार आणि ती कोणी दिली तरी, हिंदूंनी ती कां मान्य करावी ? या विचारसरणीत आणखी पुष्कळच महत्त्वाचे मुद्दे दडून बसलेले आहेत पण, त्या सर्वांचा उच्चार आजच करणें हितावह नसल्यामुळें, तूर्त डॉ० आबेडकरांना एवढाच प्रश्न विचारावासा वाटतो की, या दृष्टीनें विचार करूनहि ते त्यांच्या पाकिस्तानला मान्यता देणार आहेत काय ? २

हिंदुस्थानांत नादणारे बहुसंख्य हिंदू हे आक्रमक वृत्तीचे आहेत आणि म्हणून इतर अल्पसंख्याक वर्गांना त्यांच्यापासून धोका आहे, असेंहि एक मत डॉ० आबेडकरांनी नमूद केलें आहे बहुसंख्य हिंदूंना आक्रमक (Aggressive) हें विशेषण लावण्याची इच्छा डॉ० आबेडकरांच्याहि मनात आहे की काय, हें त्यांच्या लिहिण्यावरून तितकेसे स्पष्ट झालेलें नाही या मुद्याचा विचार करताना त्यांनी ज्या एका घटनेवर भर दिला आहे ती घटना या मुद्याच्या विवेचनांत गैरलागू आहे हिंदुसमाज आक्रमक वृत्तीचा आहे की काय हें ठरवितांना अडीच-तीन वर्षे प्रातिकारभार करताना काँग्रेस मंत्रिमंडळांनी काय केलें हा मुद्दा विचारात घेण्याचेंहि वस्तुतः कारण नाही.

* ज्ञानकोश, प्रस्तावना खंड, विभाग पहिला, पृ० ६२

काँग्रेस मंत्रिमंडळाना प्राप्तातून सत्ता लाभली ती हिंदु मतदाराच्या औदार्यामुळे. लाभली एवढ्याच अर्थाने या मंत्रिमंडळाना हिंदु मंत्रिमंडळें म्हणता येईल. अवातर गोष्टींचा विचार केला तर, या मंत्रिमंडळाना हिंदु मंत्रिमंडळें म्हणतांच येणार नाही किंवा, किंवा,

आमचें मंत्रिमंडळ हें हिंदु मंत्रिमंडळ नाही हीच तर काँग्रेस मंत्रिमंडळाची प्रौढी आहे काँग्रेस ही संस्था हिंदुहिताचें पालन व संवर्धन करू शकत नाही, तें कार्य करण्याचा मक्ता हिंदु-सभेने घेतला आहे असे गांधीजींनी 'हरिजन' मध्ये काही महिन्या-पूर्वी स्पष्ट लिहिलें होतें, हेहि लक्षांत ठेविण्यासारखें आहे

काँग्रेसच्या मंत्रिमंडळानी मुसलमानांच्या बाबतीत अगर अन्य जमातींच्या बाबतीत अवलंबिलेले धोरण चुकीचें असेल, पण, तें आक्रमक स्वरूपाचें होणें हें म्हणणे बरोबर नाही या धोरणातील चुकांचा विचार स्वतंत्रपणें करण्या-सारखा असल्यामुळे, तूर्त एकच गोष्ट सांगितली म्हणजे पुरे आहे. हिंदुसमाज आक्रमक वृत्तीचा आहे की काय या प्रश्नाचें तर्कशुद्ध उत्तर द्यावयाचें तर काँग्रेस मंत्रिमंडळाचा आचार कसा होता हा मुद्दा विचारांत घेता येणार नाही. हिंदुसमाजाची परंपरासिद्ध वृत्ति आक्रमक आहे की काय, हाच मुद्दा या बाबतीत महत्त्वाचा आहे आणि या मुद्द्याचें स्पष्ट उत्तर नकारार्थीच देणें प्राप्त आहे.

हिंदुधर्म व त्या धर्माचा आचार करणारा हिंदुसमाज यांचें मुसलमानी अगर ख्रिस्ती अशा समाजापासून भिन्नत्व कोणतें आहे या प्रश्नाचें सांगोपांग विवेचन या ठिकाणीं करणे शक्य नाही. एकच गोष्ट सांगत हा मुद्दा संपविला पाहिजे. भौतिक शास्त्राचा विचार करणारे युरोपातले आधुनिक विद्वान् ज्या शास्त्रीय पद्धतीचा अंगीकार करतात त्याच पद्धतीचा अवलंब करून, हिंदु विचार-वीरानी आपल्या तत्त्वज्ञानाचें भांडार संपन्न केले आहे. कमलीहि आग्रही वृत्ति धरणारा संशोधक खरा संशोधक ठरू शकत नाही ही गोष्ट अगदीं खरी आहे. संशोधन करणाऱ्या माणसाला आपल्या बुद्धीचीं सगळीं द्वारे सताड खुली ठेवावी लागतात. पृथक्करण, तुलना इत्यादींच्या मार्गाने आपल्या मताची छाननी त्याला करावी लागते आणि त्यामुळे फार वेळपर्यंत त्याचें मन हेलकावेच खात राहते. आग्रहशून्यपणा हा गुण अशा संशोधक-

वृत्तीमुळे निर्माण होतो, आणि, हिंदुधर्मात आज हा गुण पराकोटीला जाऊन पोहोचलेला दिसत असेल तर त्याचें मूळ कारण हेंच आहे

केवळ बाह्य आचार, केवळ एखाद्या विशिष्ट उपास्या-
बद्दलची भक्ति, केवळ एखाद्या प्रेषिताच्या अतःस्फूर्तीवरील श्रद्धा
याच्या पायावर हिंदुधर्म उभा असता तर, अत्यंत शास्त्रशुद्ध धर्म
म्हणून आज त्याचा जगभर जो लौकिक झाला आहे तो
झालाच नसता

अशी आग्रही वृत्ति हिंदुधर्मात नसल्यामुळेच, हिंदुधर्मांनीं चावकासारख्या
बडखोरालाहि आपल्या ऐसपैस कक्षेंत स्थान दिले आणि बौद्ध, लिंगायत वगैरे
अनेक बडखोर पंथ निघाले तरी, हिंदुधर्माचें मनःस्वास्थ्य ढळलें नाहीं
सहिष्णुता या गुणाला हिंदुधर्मात व हिंदुसमाजात दुर्गुणाचें स्वरूप प्राप्त झालें
आहे ते का, या प्रश्नाचा छडा लावण्याचा प्रयत्न जो जो मनुष्य करील त्या
त्या मनुष्याला हिंदुधर्मातील या वैशिष्ट्यापर्यंत जाऊन भिडावें लागेल. महमद,
ख्रिस्त वगैरेंनीं ज्या धर्मांचे प्रवर्तन केलें त्या धर्मांच्या अनुयाय्यामध्ये ही सहिष्णु
वृत्ति नमोण होऊ शकली नाहीं याचें कारणच हें कीं, ते धर्म शास्त्रीय
चिकित्सेच्या कसोटीला उतरणाऱ्या तत्त्वज्ञानावर आधारलेलेच नाहींत.
अशा धर्मांना इंग्रजीत Credal Religions म्हणतात ('व्यक्ति-
निष्ठ धर्म ' या शब्दप्रयोगाने मूळच्या इंग्रजी शब्दांत अभिप्रेत असलेला अर्थ
व्यक्त करता येईल) हिंदुधर्माचें हे वैशिष्ट्य बरे की वाईट, या वैशिष्ट्यामुळे
हिंदु समाजाचें हित झालें कीं अहित झालें या प्रश्नाची उत्तरे येथें देत बसण्याचें

सुंदर चहासाठीं नांवाजलेलें

विद्यार्थ्यांचें अत्यंत आवडतें

बांबे रेस्टॉरंट, पेरुगेट

सदाशिव पेठ, पुणे.

प्रोप्रायटर—जी डी. तुळपुळे.

कारण नाहीं येवढें मात्र निश्चित खरें कीं, बुद्धीच्या अशा ठेवणींतून निर्माण झालेल्या धर्माचा अभिमानी व अनुयायी असा जो हिंदुसमाज तो आक्रमक असूंच शकत नाही तो आक्रमक नाही हेच तर त्या समाजाचें सद्य-कालीं दुर्भाग्य ठरत आहे या सर्व परंपरा विसरून, डॉ० आंबेडकर यांनीं हिंदुसमाज आक्रमक वृत्तीचा आहे या विधानाचा पुरस्कार नसला तरी उच्चार तरी कां करावा, हें समजत नाही !

आपल्या भोंवतालचा हिंदुसमाज संख्याश्रेष्ठ असला तरी, सख्याबलाचा दुरुपयोग करून तो आपला छळ करणार नाही हें मुसलमानहि मनात ओळखतात, हें डॉ० आंबेडकरानाहि माहीत आहे ज्या प्रांतात हिंदु निर्विवाद बहुसंख्येत आहेत त्या प्रांतात कायद्यानेच निर्माण होणारे हिंदूंचें बहुमत मान्य करून, मुसलमान स्वतंत्र मतदारसंघाची मागणी कां करतात या प्रश्नाचे विवेचन डॉ० आंबेडकरांनीं आपल्या ग्रथात (पृ० १००-१०१ वर) केलें आहे

हिंदूमध्ये जातिविषयक व वर्णविषयक भेद असून ते भेद खोलवर रुतलेले आहेत हें जाणणान्या मुसलमानांना अशी खात्री वाटते की, हिंदु आपलें सख्याबल मुसलमानांविरुद्ध कधीहि वापरू शकणार नाहीत

या खात्रीमुळे मुसलमानवर्ग हिंदु बहुसंख्य प्रांतात निर्धास्तिपणें नादूं शकतो, हें जाणणान्या डॉ० आंबेडकरांनीं हिंदूच्या सख्याधिक्याला आक्रमक हें विशेषण लावण्याला स्वतः कां प्रवृत्त व्हावें अगर इतर कोणी तसे विशेषण लावले तर त्यांनी तें सहन का करावे, हें नीटसे समजत नाही हिंदूच्या धार्मिक शिकवणीचा व समाजरचनेचा भलाबुरा परिणाम असाच झालेला आहे कीं, मुसलमानांनीं अगर इतर कोणत्याहि धर्माच्या लोकानी त्याच्या सख्याबलाला काडीमात्र भिण्याचें कारण नाही सख्याधिक्यापासून काणा भयच बाळगावयाचें असेल तर तें अहिंदूनी बाळगावयाचें नसून, हिंदूनीच बाळगावयाचें आहे हिंदु व अहिंदु याच्या दरम्यान तडजोड घडावयाचीच असेल तर शुद्ध न्यायाच्या व ऐतिहासिक पुराव्याच्या आधारानें ती कशी घडूं शकेल या प्रश्नाचें विवेचन केव्हा तरी हाण अवश्य आहे

संख्याबलाच्या जाणिवेमुळें हिंदू यापूर्वी कधीहि आक्रमक बनले नाहीत, स्वभावानेंच ते तसे वनूं शकत नाहीत, आणि म्हणूनच, हिंदूवर आक्रमकपणाचा आळ कोणी घेतला तर तो साफ अमान्य केला पाहिजे !

कांहीं एका मर्यादित स्वरूपांत पाकिस्तान मान्य करण्याला आज तयार झालेल्या डॉ० आंबेडकराना आणखी एक महत्त्वाचा प्रश्न विचारणें अवश्य आहे. Thoughts on Pakistan या पुस्तकांत डॉ० आंबेडकर यांनीं फक्त ब्रिटिश अमलाखाली असणाऱ्या हिंदुस्थानचाच विचार केलेला आहे. हिंदी संस्थानांसह फेडरेशन मान्य करण्यात स्वातंत्र्यसिद्धीच्या दृष्टीनें कोणता धोका आहे, हें डॉ० आंबेडकर यांना चागलें माहीत आहे. आणि म्हणूनच, संस्थानांच्या भानगडींत बेजिवात न पडतां, ब्रिटिश हिंदुस्थानातील लोकांनी आपला प्रश्न आपल्याप्रत स्वतंत्रपणें सोडवावा अशी भूमिका त्यांनीं घेतलेली आहे. मुसलमानांनीं पाकिस्तानच्या ज्या निरनिराळ्या योजना मांडल्या आहेत त्यात संस्थानाचाहि समावेश झालेला आहे. मुसलमानांच्या कल्पनांमध्ये तरंगत असलेलें पाकिस्तान व डॉ० आंबेडकर यांनीं मान्य केलेलें मर्यादित पाकिस्तान यात हा जसा एक महत्त्वाचा फरक आहे, तसाच आणखीहि एक महत्त्वाचा भेद त्यांत असल्याचें स्पष्ट होत आहे. पंजाब व बंगाल हे दोन्ही प्रांत शक्य तितक्या अधिक प्रमाणात पचनीं पाडावे असा मुसलमानांनीं मांडलेल्या योजनाचा रोख आहे. या दोन प्रांतातील जेवढा मुलुख नाइलाजानें सोडावा लागेल तेवढाच मुसलमानांसाठीं सोडावा, अशी डॉ० आंबेडकर यांची योजना आहे. त्यामळे पंजाबमधील काप्रा, अंबाला, करनाल, राहटक, गुरगाव, हिसार, फिरोजपूर, लुधियाना, जालंदर, अमृतसर, गुरुदासपूर व होशियारपूर इतके जिल्हे त्यांनीं हिंदुस्थानांत सामील केले असून, बंगालमधील जेसोर, नडिया, पवना, राजशह, बोध्ना, मैमनसिंग, ढाकका, टिपेरा, नौखाली, फरीदपूर, बकरगंज, चितगाव व चितगाव हिल्स एवढे जिल्हे व आसाममधील सिल्हेट जिल्हा एवढाच भाग मुसलमानांच्या पूर्वेकडील स्वतंत्र राज्यांत समाविष्ट होऊं देण्याला त्यांनीं मान्यता दिलेली आहे. हे सर्व भाग, त्याचप्रमाणें सिंध, सरहद्दप्रांत, अलुचिस्थान इत्यादि

भाग निहिंदु व्हावे हा त्याचा हेतु असल्यामुळे, त्यांनी हिंदु मुसलमान लोक-संख्येची सोडस्कर रीतीनें अदलाबदल करण्यात यावी, असेहि सुचविलें आहे.

अशी अदलाबदल हिंदुस्थानच्या वायव्य सरहद्दीवरील कोपन्यात व पूर्व कोपन्यात झाली तरीहि, दिल्ली-सयूक्तप्रातापासून खालीं जो सलग हिंदुस्थान राहतो त्यात हिंदु-मुसलमानांची समिश्र वस्ती शिल्लक उरते आणि त्यामुळे या भागात निर्माण होणाऱ्या राज्यव्यवस्थेला हिंदुमुसलमानांच्या कटकटीची बाधा होण्याचा संभव शिल्लक उरतो हें स्वतः डॉ० आंबेडकरांनीच कबूल केलें आहे. उत्तरेकडील व पूर्वेकडील विभागात मुसलमानांचीं सलग राज्ये निर्माण झाल्यानें त्या भागात अंतर्गत शांतता कितीशा प्रमाणात नांदेल, त्या भागापासून अलग करण्यात आलेल्या हिंदुस्थानातील हिंदु-मुसलमानांच्या

कटकटी खरोखर कितीशा टळतील, कटकटी टाळण्याच्या हेतूनें प्रेरित होऊन मुलूखचे मुलूख सोडून देण्याचें तत्त्व कितीसे श्रेयस्कर ठरेल, इत्यादि महत्त्वाच्या मुद्याचा विचार पुढील प्रकरणात स्वतंत्रपणें करावयाचा आहे या ठिकाणी डॉ० आबेडकराना बारीकसा पहिला प्रश्न विचारावयाचा तो हा कीं,

लोकसंख्येची अदलाबदल करण्याचें ठरविण्यापूर्वी, या अदलाबदलीमुळे ज्यांच्या जीवितावर महत्त्वाचे परिणाम घडणार त्या लोकांची संमति घ्यावयाला नको काय ? मुसलमान प्रांत वेगळे तोडून देण्याला जर स्वयनिर्णयाच्या तत्त्वाचा आधार शोधावयाचा तर त्याच तत्त्वाची अंमलबजावणी या अदलाबदलीच्या बाबतीत का होऊं नये ? ही अंमलबजावणी करावयाची तर ती कोणत्या घोरणानुसार करावयाची ?

अशा तऱ्हेच्या प्रश्नाव्यतिरिक्त आणखीहि एक प्रश्न महत्त्वाचा म्हणून डॉ० आबेडकराना विचारण्यासारखा आहे पंजाबमधील फिरोजपूर, गुरुदासपूर, जालंदर वगैरे ज्या सहा सात जिल्ह्यांत शीख व हिंदू यांच्या संयुक्त लोकसंख्येचें श्रेष्ठत्व निर्विवाद सिद्ध होत आहे ते जिल्हे 'इंडसस्तान' मध्ये कोबण्याला पाकिस्तानवाले प्रवृत्त झालेले आहेत काय वाटेले तें झालें तरी हे जिल्हे घालविण्याला मुसलमान राजी होणार नाहीत हें 'पंजाबी' यांनीं आपल्या पुस्तकांत निःसदिग्ध शब्दांत बजाविले आहे * हे जिल्हे मागण्याचा हट्ट मुसलमान घरतील तर त्यांना काय उत्तर द्यावयाचें हें डॉ० आबेडकरांनी स्पष्ट शब्दांत सांगितलेलें आहे "पाकिस्तानचें मुस्लीम राज्य" निर्माण झालें आणि या राज्याचा अंतस्थ कारभार व वाह्य संबंध हे स्वतंत्र झाले तर हें राज्य मध्यवर्ति सत्तेच्या नियंत्रणापासून सर्वस्वी मुक्त होईल; आणि, त्या राज्यांत अल्पसंख्य हिंदू असतील तर, त्यांना दाद मागण्याची सोय कोठेच उरणार नाही राज्यसंस्थेनें त्यांना अपाय केला तर, त्या राज्यसंस्थेला लगाम घालण्याच्या हेतूनें मध्यस्थी करूं शकेल अशी सत्ताच अस्तित्वांत राहणार नाही तुर्कांच्या अंमलाखाला आसन्नियन लोकांची, झारशाहीत अगर नाझीशाहीत ज्यूंची जी गत झाली तीच गत पाकिस्तानमधील हिंदूंची सहजासहजी होईल अशी योजना असह्य ठरेल आणि

हिंदूंना न्यायानें असें म्हणता येईल कीं, मुस्लीम राज्याच्या धर्मवेडाला दिलेले असहाय बळी म्हणून आमच्या धर्मबाधवांना पाकिस्तानात सोडावयाला आम्हीं तयार नाहीं*

असें ठसकेवाज उत्तर डॉ० आंबेडकरांनीच देऊन ठेविलेले आहे.

‘पंजाबी’चा आग्रह आणि डॉ० आंबेडकरांच्या उत्तरांतील हा फणकारा ह्या दोहोंचा एकत्र विचार केला म्हणजे सहज असें मनात येतें की, या दोन गोष्टींचा मेळ मुळीच बसण्यासारखा नाही आणि, हिंदुमहासभेप्रमाणेंच डॉ० आंबेडकरहि पाकिस्तानची मागणी झिडकारून लावावी अशाच मताचे असावे डॉ० आंबेडकरांच्या वतीनें कदाचित् असें म्हणतां येईल कीं, नकार यावयाचा तो मुसलमानांकडून आला म्हणजे मग हिंदूंना आपल्या अटींवर त्यांच्याशीं तडजोड करणें शक्य व्हावे म्हणून डॉ० आंबेडकरांनीं त्यांच्या मागणीला मर्यादित स्वरूपात मान्यता दिलेली आहे डॉ० आंबेडकरांचें समर्थन म्हणून असा कोटिक्रम कोणी केलाच तर त्याला असें उत्तर आहे कीं, अशा रीतीनें हातटेकीस येण्याइतके मुमलमान कच्च्या दिलाचे नाहीत. डॉ० आंबेडकरांनी द्विराष्ट्र कल्पनेला मान्यता दिली आहे द्विराष्ट्र कल्पनेच्या पोटातलें पाकिस्तान अपरिहार्य आहे ही कबुलीहि त्यांनी दिली आहे, एवढ्या सोइस्कर गोष्टींनाच मुसलमान बिलगून बसतील आणि पाकिस्तानात किती मुख्य दडपावयाचा व तडजोड म्हणून कोणता मुख्य सोडावयाचा एवढ्याच मुद्यापुरता घोळ ते धालीत बसतील, हीच भीति विशेष आहे मुसलमानांना सवलत देण्याबाबत तोंडातून निघून गेलेला शब्द अगर मुसलमानांच्या पदरात पडलेली सवलत याचा पाय केव्हाहि मागे आलेला नाही, हें गेल्या ८०-९० वर्षांच्या इतिहासाचें सार आहे डॉ० आंबेडकरांनी आपली म्हणून जी योजना मांडली ती मांडण्यात त्यांचा सद्हेतूच असेल, हिंदूंच्या हितासाठीच त्यांनीं हा खटाटोप केला असेल; पण, सद्हेतूनें केलेल्या गोष्टी सुफलदायीच ठरतात हा नियम मुसलमानांच्या बाबतीत तरी खोटा ठरला आहे, हें डॉ० आंबेडकरांनी तरी कमें विसरून चालेल? गोलमेज परिषदेच्या सगळ्या कामकाजाकडे आस्थेवाईकपणानें व अभ्यासूपणानें पाहणाऱ्या डॉ० आंबेडकरांना हें माहीत आहेच कीं, सर तेज बहादुर सप्रू, डॉ० जयकर, डॉ० मुजे

सर चिमणलाल सेटलवाड, खुद्द डॉ० आबेडकर अशा सर्वांनीं ज्या गोष्टी नाइलाज म्हणून पण सदहेतूनें मान्य केल्या त्या स्वार्थोपणानें पदरांत पाडून घेऊन, मुसलमानी मागण्याचें शेंपूट, प्रसिद्ध असलेल्या कुत्र्याच्या शेंपटाप्रमाणें, वाकडेंच राहिलें ।

मुसलमानांची पाकिस्तानची मागणी मर्यादित अर्थानें मान्य करणाऱ्या डॉ० आबेडकराना त्याच्या स्वतःच्याच पूर्वीच्या विचाराचें विस्मरण झालें ही गोष्ट विशेषच विस्मयजनक आहे । १९३९ साली त्यांनी पुण्यास 'फेडरेशन विरुद्ध फ्रीडम' या विषयावर जें मार्मिक व्याख्यान दिलें त्यांतील मुद्याचा विचार करणाऱ्या कोणाहि इसमाला असें भासेल की, पाकिस्तानची नवी कल्पना पुढें येताच आपल्या जुन्या विवेचनांतील महत्त्वाचे मुद्दे विसरणाऱ्या डॉ० आबेडकराची गत, जुन्या क्रमिक पुस्तकातील 'यमुना आणि तिचा मना' या गोष्टींतल्या यमुनेसारखी झालेली आहे । १९३५च्या घटनाकायद्यात दोन प्रकारच्या फेडरेशनचा उल्लेख आहे या गोष्टीकडे विद्वानाचें व मुत्सद्याचें दुर्लक्ष झालें अशी तक्रार त्यांनी 'फेडरेशन विरुद्ध स्वातंत्र्य' या पुस्तकाच्या १३३ ते १३६ या पृष्ठावर केलेली आहे । ही नजरेआड झालेली कल्पना लोकापुढें ठळकपणानें मांडण्याचें श्रेय त्यांनी स्वतःकडे घेतलें आहे त्यातहि गैर काहीच नाही । १९३५च्या घटनाकायद्यात मध्यवर्ति कारभारांत जी तुटपुजी जबाबदारी दिलेली आहे ती सशर्त आहे, संस्थानिक फेडरेशनमध्ये आले तरच ही तुटपुजी जबाबदारी पदरात पडणार आहे, संस्थानिक फेडरेशनमध्ये आले तर या जबाबदारीची वाढ कायमचीच कुठित होत आहे, इत्यादि मुद्दे त्यांनी मोठ्या मनोवेधक पद्धतीनें या व्याख्यानात स्पष्ट केलेले आहेत । आणि त्यांनी असेंहि बजाविलें आहे की, १९३५ची घटना अमलान येऊन स्वायत्त प्रांताचा कारभार त्या घटनेप्रमाणें सुरू झाल्या क्षणापासून ब्रिटिश हिंदुस्थानच्या अकरा स्वायत्त प्रांतांचें फेडरेशन सिद्ध झालेलेंच असून, या फेडरेशनचा मध्यवर्ति भाग जबाबदार व्हावा असें हक्कानें म्हणण्याचा अधिकार प्रांतांना प्राप्त झालेला आहे ।

फेडरल राज्यव्यवस्थेचा ऊहापोह करताना एक महत्त्वाचा मुद्दा नेहमीं पुढें येत असतो । फेडरेशनमधील घटकाना फेडरेशनमधून फुटून बाहेर निघण्याचा अधिकार आहे की काय, हाच तो मुद्दा होय. १९३५च्या कायद्यात

ज्या फेडरेशनची रूपरेषा आंखलेली आहे त्या फेडरेशनमध्ये या प्रश्नाचें काय उत्तर देण्यात आलेलें आहे या विषयाची चर्चाहि डॉ० आंबेडकरांनी आपल्या व्याख्यानात केलेली आहे (पृ० ४२-४३). सस्थानिक फेडरेशनमध्ये सामील झाले तर त्यांना त्यातून फुटून निघण्याची सत्ता देण्यात आलेली आहे, पण, फेडरेशनमध्ये सामील होणाऱ्या अकरा प्रांतांना मात्र ही सत्ता नाही अमें डॉ० आंबेडकरांनी म्हटलेलें आहे. पार्लमेंटने १९३५चा मबंध कायदाच उखडून टाकला आणि सगळीच सृष्टि नव्याने उभारण्याचा घाट घातला तर काय घडेल ही सुलतानी आपत्ति सोडली तर, प्रांतांना फेडरेशनमधून स्वेच्छेने फुटून बाहेर निघण्याची सोय या कायद्यात नाही। सध्या फक्त सिंध, पंजाब, बंगाल प्रभृति प्रांतांत लोकसत्ता नादत असल्यामुळे आणि हिंदुस्थानच्या बहुसंख्य प्रांतातून लोकसत्तेचा लोप झालेला असल्यामुळे, पुष्कळांना असा भास होतो की, फेडरेशन सध्या अस्तित्वातच नाही। ही कल्पना माफ चुकीची आहे सात प्रांतांत मंत्रिमंडळें नसलीं, त्या प्रांताचा कारभार गव्हर्नर आपल्या एकट्याच्या हुकमतीखाली चालवीत असले तरी, ते प्रांत ब्रिटिश इंडियन फेडरेशनचे घटक आहेत, फेडरेशनसाठीं अवश्य असणारी फेडरल कोर्टे वगैरे सामग्री निर्माण झालेली असून ती सध्याहि विद्यमान आहे, कायदे-कानू करण्याबाबत प्रांतिक सत्ता व मध्यवर्ति सत्ता यांच्या दरम्यान क्षेत्र-विभागणी कशी व्हावी याचें १९३५च्या कायद्यांत सांगितलेले तंत्र सुस्पष्ट आहे आणि त्यामुळे, फेडरेशन अजिबात अस्तित्वातच नाही हा रूढ असलेला समज सर्वस्वी निराधार आहे

Federation vs. Freedom या पुस्तकाच्या पृष्ठ १३० वर डॉ० आंबेडकर यांनी पुढील वाक्य लिहिलें आहे :

British Indians should first ask for a federation and responsibility confined to British India

(ब्रिटिश हद्दीतील हिंदुस्थानने म्हणजेच अकरा प्रांतांनीं प्रथम आपल्या-पुरते फेडरेशन मागावें आणि या ब्रिटिश प्रांताच्या फेडरेशनला मध्यवर्ति कारभारांत जबाबदारी मिळावी, अशी मागणी त्यांनी करावी) सदर पुस्तकाच्या पृष्ठ १४१ वर डॉ० आंबेडकरांनी पुढील वाक्य लिहिलें आहे ।

They have a federation of their own and they have a right to demand responsibility for their federation.

(ब्रिटिश प्रांतांना स्वतःचें फेडरेशन मिळालेलें आहे आणि या फेडरेशनच्या मध्यवर्ति कारभारांत जबाबदारी मिळावी अशी मागणी करण्याचा त्यांना अधिकार आहे)

डॉ० आवेडकर हे आपला Thoughts on Pakistan हा ग्रंथ सजवीत होणे त्या वेळीच काँग्रेसनें पुणें येथें ठराव करून मध्यवर्ति कारभारासाठी राष्ट्रीय सरकारची स्थापना व्हावी अशी मागणी केलेली होती. पूर्वीच अस्तित्वात आलेल्या फेडरेशनचा कळस लोकायत्त स्वरूपाचा व्हावा

पंडुरोग (अलिप्ति) व शकटश्यावर गुणकारी !

सर्व डॉक्टरांनी

निफारस केलेले

रक्तवर्धक

तापानंतरची अशक्तता घालविले.

आयुर्वेद सशाला

पुणें लि. पुणें ४

या मागणीचा डॉ० आंबेडकरांनी केलेला पुरस्कार आणि काँग्रेसने केलेली ही मागणी यांत तत्त्वतः फरक नाही. काँग्रेसच्या राष्ट्रीय सरकारच्या मागणी-प्रमाणें अस्तित्वांत येणारे मंत्रिमंडळ मध्यवर्ति विधिमंडळाला जबाबदार राहिले असतें आणि मध्यवर्ति कारभारांत जबाबदारीच्या तत्त्वाचा प्रवेश व्हावयाचा तर हेंच होणें श्रेयटी अपरिहार्यहि आहे. पण, सरकारला तत्काल हें घडवून आणता येत नसेल तर, जबाबदारीची दिशा किंचितशी फिरवावी आणि मंत्रिमंडळ विधिमंडळाला जबाबदार राहण्याऐवजीं तें गव्हर्नर जनरलला जबाबदार राहावें, अशी मागणी संप्रू परिषदेनें केली. ज्या मागणीचा वर उद्धृत केलेल्या वाक्यांत डॉ० आंबेडकरांनी पुरस्कार केलेला आहे त्याच मागणीच्या वाटेनें संप्रू परिषदेची मागणी चालत आहे. संप्रू परिषदेनंतर कांहीं महिन्यांनीं गव्हर्नर जनरलच्या कार्यकारी मंडळाचा विस्तार झाला आणि अणेषभूति राष्ट्रीय वृत्तीचे लोकनायक तेथें जाऊन वसले. ब्रिटिश प्रांतांच्या फेडरेशनची मध्यवर्ति सत्ता हळुहळू कमी बेजबाबदार कशी होईल हें पाहावे याच हेतूनें निदान लोकनायक अणें तरी तेथे गेलेले आहेत आणि, भोंवतालची परिस्थिति मोठीशी उत्साहजनक नसतांहि, सामुदायिक जबाबदारीचें तत्त्व फेडरल मंत्रिमंडळात प्रविष्ट करण्याचा नेटाचा प्रयत्न सध्या चालू आहे. अशा वेळा, डॉ० आंबेडकर यांना आपले पूर्वांचे विवेचन विसरावें व अस्तित्वात असलेल्या फेडरेशनमधून फुटून बाहेर पडण्याची सत्ता सिंध, पंजाब, सरहद्द प्रांत, बंगाल प्रभृति प्रांताना आहे असें सुचवावें हे मोठें अमत्कारिक दिसतें. Federation vs Freedom या पुस्तकातील मुद्देसूद विवेचन लोकापुढें मांडणाऱ्या डॉ० आंबेडकरांनीं, मध्यवर्ति कारभारात जबाबदारीचें तत्त्व प्रस्थापित करण्याचे जे प्रयत्न चाललेले आहेत त्यांना वस्तुतः आशीर्वाद द्यावयास हवा ! या प्रयत्नाना मूर्त स्वरूप येऊ लागल्या-पासून, डॉ० जीनांचा कसा जळफळाट सुरू झाला आहे, सर शिकंदर हयातखान यांची हैद्राबादच्या दिशेनें धांवपळ कशी सुरू झालेली आहे वगैरे गोष्टीचें सूक्ष्म दृष्टीनें निरीक्षण करणाऱ्या प्रत्येक इसमाला हें पटेल कीं, आपण रचीत असलला डाव साफ उधळला जातो कीं काय, या भीतीनें मुसलमान अस्वस्थ झालेले आहेत ! ब्रिटिश विभागाच्या फेडरेशनमधून फुटून निघण्याची शक्यता कायदेशीररीत्या दिसत असती तर, बंगालसारख्या एकाद्या प्रांतांत

तरी तेथील मंत्रिमंडळानें तशा आशयाचा ठरावहि पास करून घेतला असता. यांतलें काहीच घडलेलें नाही, आणि, मध्यवर्ति कारभारात लोकसत्तेचा अचुप्रवेश होताच मुसलमानाचा जीव कासादीम होऊं लागला, या घटना कमी सूचक नाहीत ! इमारत पक्की बांधून झाल्यावर पाडापाड करण्याचा प्रसंग येऊन सगळ्याच गोष्टी होण्यापेक्षा इमारतीचा पाया भरतांनाच दूर-वरचा विचार केला जावा आणि म्हणून पाकिस्तानची भागणी वेळीच मान्य करण्यात यावी असेंहि डॉ० आबेडकर यांनीं म्हटलें आहे * नव्या घटनेचे नकाशे काढण्यात आणि तिचा पाया भरण्यात उणींपुरीं पाच वर्षे गेलेलीं आहेत, या कामानिमित्त लक्षावधि रुपये खर्च झालेले आहेत, यासाठीं कित्येक कमिशनें बसली आहेत व तीन गोलमेज परिषदा भरल्या आहेत— हें निदान डॉ० आबेडकरांनीं तरी विसरूं नये ! इमारतीच्या नकाशापासून सर्व उद्योग पुरे होऊन आता फक्त कळस निर्माण व्हावयाचा राहिलेला आहे. या कळसाचें बांधकामहि हळुहळू पण नेटानें पुढे रेटण्यात येत आहे. या इमारतीचें एक भव्य दालन संस्थानिकासाठी मोकळें ठेवण्यात आलेलें आहे इतराशी मिळते घेऊन या दालनात येऊन वसावयाचें की नाहीं हा प्रश्न संस्थानिकांनीच सोडवावयाचा आहे

इतकी सर्व सिद्धता झाल्यानंतर, या इमारतीचीं चार दालनें बंडखोरी करून अलग होऊं लागली तर ती बुडखोरी कोण सहन करील ?

डॉ० आबेडकरहि ही बंडखोरी मनापासून सहन करीत नमले पाहिजेत असें त्याच्या लिहिण्याच्या रोखावरून दिसतें. या बंडखोराना वेगळें काढल्यानें हिंदूंचेंच परिणामीं हित होईल अशी समजूत झाल्यामुळेच, त्यांना ही बंडखोरी क्षम्य वाटत असावी ही बंडखोरी सहन करणें हिंदूंच्या हिताचेंच ठरेल ही डॉ० आबेडकरांची भावना कितपत बरोबर आहे या मुद्याचा विचार पुढील प्रकरणात स्वतंत्रपणें करणें सोईचे होईल

प्रकरण १० वे

आंबेडकर व पाकिस्तान

राष्ट्ररक्षण व शांतारक्षण

मुसलमानांची पाकिस्तानची मागणी मर्यादित स्वरूपात मान्य केल्यास त्या मान्यतेचा हिंदुस्थानच्या—म्हणजे पाकिस्तान वगळून उरलेल्या हिंदुस्थानच्या सैनिक सामर्थ्यावर व राष्ट्ररक्षणक्षमतेवर कोणता परिणाम होईल असा प्रश्न उपस्थित करून, डॉ० आंबेडकर यांनी आपल्या ग्रथाचें एक स्वतंत्र प्रकरण या प्रश्नाच्या ऊहापोहात खर्च केले आहे. सध्याच्या काळीं हिंदू-मधील लष्करी दृष्टि अतिशय लोप पावलेली असल्यामुळे आणि लष्करी अनुभवच नव्हे तर साधी लष्कर-विषयक माहिती मिळण्याचीहि शक्यता कमी झालेली असल्यामुळे, आपल्या ग्रथात डॉ० आंबेडकरांनी या विषयाला एक स्वतंत्र प्रकरण दिले याबद्दल प्रत्येक हिंदु वाचकाला समाधानच वाटेल. लष्करखातें हे मध्यवर्ति सरकारच्या ताब्यातलें खातें आहे आणि लष्करावर होणारा खर्च मध्यवर्ति सरकारच्या तिजोरीतून होत असतो.

मध्यवर्ति सरकारची तिजोरी ज्या करामुळे तुडुब भरते त्या कराचा फार मोठा हिस्सा हिंदुप्रधान प्राताकडून व हिंदूकडून दिला जातो असे असूनहि, हिंदुस्थानचें म्हणून जें सैन्य पोसले जातें त्यांत पजाबमधील मुसलमान व सरहद्दीवरचे पठान यांचा वारेमाप भरणा केला जातो, ही गोष्ट डॉ० आंबेडकर यांनी या प्रकरणात ठसठशीतपणें दाखविली आहे.

‘मुसलमानांच्या मागण्याचा क्रमविकास’ ही या पुस्तकाच्या तीन प्रकरणें ज्यांनीं काळजीपूर्वक वाचलीं असतील त्यांच्याहि लक्षात सदर शुद्ध आलाच असेल. १८५७ सालच्या बडापासून सैन्यात मुसलमानांचा भरणा कां वाढत गेला, मुसलमानांची राजनिष्ठा या भरण्याला कशी प्रोत्साहक झाली वगैरे गोष्टी या तिन्ही प्रकरणातून सूचित व दर्शित झालेल्या आहेत.

सैन्यासाठी लागणारा पैसा हिंदूंनी द्यावा, सैन्यात भरणा मुसलमानांचा असावा आणि एखाद्या मुसलमान शत्रूशी लढण्याचा प्रसंग आला तर, हिंदूंच्या पैशावर पोसलेल्या या मुसलमान शिपायांनी ऐन वेळी दगा द्यावा अगर उघड जाऊन शत्रूला मिळावे ही परिस्थिति किती चिंताजनक आहे, हे हिंदूंच्या लक्षांत घेण्याच्या दृष्टीने डॉ० आवेडकर यांचे विवेचन फार उपकारक आहे

हिंदुस्थानच्या अंतर्गत शांततेसाठी जे सैन्य पोसले जाते त्यात युरो-पियनांचा भरणा पुष्कळ असतो. हे खरे, पण सैन्याच्या या विभागात जी हिंदी सैनिकांची संख्या असते त्या संख्येपेक्षा हिंदू मुसलमानांचा भरणाच मोठ्या प्रमाणावर केलेला असतो ही गोष्ट तर केवळ चिंताजनक नसून, अत्यंत घातक अशी आहे, कारण, मुसलमान व हिंदू या दोन समाजांच्या मनोवृत्तीचा व संवयींचा तुलनात्मक विचार करणाऱ्या कोणाहि इसमाला हे मान्य करावे लागेल की, कसल्याहि खऱ्याखोटा कारणांमुळे प्रक्षुब्ध होऊन, शांतताभंग करण्याला प्रवृत्त होण्याची मनोरचना हिंदूंपेक्षा मुसलमानांमध्येच जास्त प्रबळ आहे. अंतर्गत शांततेचा गेल्या अठरा वीस वर्षांत वारंवार होत असलेला बिघाड, मुसलमानांवरून मुसलमान सैनिकाने शस्त्र उचलता कामा नये या शिकवणीचा होत असलेला प्रचार व पुरस्कार, ब्रिटिश सत्ता नष्टप्राय झाली असे सहज समजण्याचा मुसलमान लोकांच्या मनाचा कल इत्यादि सर्व गोष्टींचा येथील सत्ताधारी सरकारने १९२१ सालच्या झोपत्यांच्या बडापासून तरी नीट विचार केला असता तर, ब्रिटिश सरकारपुढे व हिंदुस्थानातील हिंदूपुढे आज उभा असलेला विकट प्रसंग पुष्कळशा अंशाने टळला असता. पण सरकारला ही गोष्ट सुचली नाही हिंदुप्रातातून हवे तेवढे सैनिक-सामर्थ्य निर्माण होण्याची शक्यता असूनहि, तिचा फायदा घेण्यांत आला नाही. अहिंसेच्या शांतिब्रह्मांनी या बाबतीत सरकारची व लोकांची झोपमोड केली नाही. अशी झोपमोड करणारी जी कांहीं थोडीशी माणसे देशांत होती त्यांना सावधानक जीवनातून उठविण्यातच पुरुषार्थ आहे, असे कित्येकाकडून मानण्यात आले आणि त्यामुळे आज हिंदुस्थानातील हिंदूवर आणि त्या बसहाय हिंदूंचे सरक्षक व 'ट्रस्टी' जे ब्रिटिश लोक त्यांच्यावर बिनतोड प्रसंग आलेला आहे !

हिंदी सैन्य, हिंदीप्रजा, हिंदी संस्थानें या सगळ्यांना गोगलगाई बनविण्यात हिंदुस्थान सरकारची व ब्रिटिश सरकारची वेवढी भयंकर चूक होत आहे हें जगाच्या भवितव्याचा दूरदर्शीपणानें विचार करणाऱ्या लोकमान्य टिळकांनीं १९०२ सालीं हेरलें होतें

“युरोपांतील बलाढ्य राष्ट्रांमध्ये जी चढाओढ चाललेली आहे ती ज्या वेळी निकरास येईल तेव्हां, अशा रीतीनें मृतप्राय केलेल्या हिंदुस्थानचे इंग्लंडच्या गळ्यातील ओझे इंग्लंडास असह्य नाही तरी अडचणीचें झाल्याखेरीज राहणार नाही”*

हा इशारा किती बरोबर होता हें चालू यद्धाच्या सुरुवातीपासून हिंदूंना समजलें आहे; आणि, हिंदुस्थान सरकारलाहि तें समजले अस,वे असें मानले तर तें फारसें चुकण्यासारखे नाही गेल्या महायुद्धानंतर युरोपांत असतोष फैलावला आणि व्हर्सायच्या तहांतून आज ना उद्या नवें महायुद्ध निर्माण होणार ही शक्यता स्पष्टपणे दिसू लागली त्या वेळीहि हिंदुस्थानच्या रक्षणाच्या प्रश्नाची चिंता ज्यांना वाटत होती अशी मोठमोठीं माणसे देशान होनीं. कै० मोतीलालजी नेहरू हे थोर देशभक्त अशा लोकपैकी एक होते लष्करी प्रकरणातील गुह्याची माहिती मिळणे आणि लष्करी शिक्षणाचा देशांत फैलावा होणे या गोष्टींना ते म्णाने किती महत्त्व देत होते हें कानपूरच्या राष्ट्रीय सभेच्या वेळी विषय नियामक समितीत झालेल्या चर्चेवरून स्पष्ट होत आहे पंडितजी त्या वेळी दिव्लीच्या असेंब्लीत स्वराज्य पक्षाचे नेते होते. सरकारी समित्यावर स्वराज्य पक्षातील सभासदांनी जाऊ नये असा आग्रह त्या वेळी रुढ होता त्या आग्रहाकडे पाठ फिरवून पंडितजींनीं स्कीन कमिटीवर काम करण्याचें ठरविले विषय-नियामक-समितीत पंडितजींना याबद्दल जाब द्यावा लागला आपण स्कीन कमिटीवर का गेलों हें सांगताना पंडितजींनी असा खुलासा केला कीं, लष्करी प्रकरणाचे गुप्त कागद एरवीं आम्हांला पाहावयाला मिळाले नसते, ते आम्हांला कमिटीत दाखविण्यांत येतात

“लष्करी शिक्षणाचा अभाव हेंच आमच्या दुबळेपणाचें कारण

*लो० टिळकाचे केसरीतील लेख, राजकीय खड २, पृ० ३१५

“ असल्यानें हा दुबळेपणा नाहीसा होणें हें ‘ रिफॉर्मर्स अँक्टा ’च्या
 “ दुस्स्तीगेखाहि महत्त्वाचें आहे ”* असें मत पंडितजीनीं निर्भीड-
 पणानें मांडलें

अशा धोरणी दृष्टीचीं माणसें गांधीयुगाच्या शांतता-साम्राज्यात गुदमरून
 गेलीं नसती तर, राष्ट्ररक्षणाचा प्रश्न हिंदूंच्या दृष्टीनें आजच्यासारखाच
 बिकट राहिला असता कीं काय, हा प्रश्न मोठा विचारार्ह आहे.

डॉ० आबेडकर यांनी हिंदुस्थानच्या सरक्षणाबद्दल लिहिताना जी माहिती
 वाचकापुढें मांडली आहे ती फार बहुमोल आहे लष्करी बाबतीत हिंदूना
 सतत अन्याय कसा होत आलेला आहे हा बोध त्या माहितीपासून घेऊन हिंदु-
 समाज यापुढें वागेल तर ही माहिती मिळवून हिंदूपुढे मांडण्याचा डॉ० आबेड-
 करांचा उद्योग सफल ठरल्यासारखा होईल या माहितीवरून डॉ आबेड-
 करांनीं काढलेले सिद्धांत मात्र मोठे वादग्रस्त आहेत हिंदुस्थानच्या सर-
 क्षणाच्या प्रश्नाला यापुढे कोणती दिशा लागेल याविषयीचें कोणतेंहि अनुमान
 सध्यांच काढणें हें पत्त्याचे वगले बांधण्यासारखें निष्फल ठरण्याचाहि सभव
 आहे चालू युद्धाच्या समाप्तीच्या वेळी जगाची स्थिति काय राहील, युरो-
 पांतील प्रबळ राष्ट्रांची तौलनिक शक्ति काय ठरेल, आशिया खंडांतील रशिया
 जर्मनीनें धुळीस मिळविला आहे त्याचे आशियाच्या भवितव्यावर काय
 परिणाम होतील, जपानचें सामर्थ्य हटेल कीं व्हाईल, आपल्या साम्राज्याचा

* ‘ गेली पांच वर्षे ’ पृष्ठ ६११, न चि केळकर

दि इंडियन प्रोग्रेसिव्ह

इन्शुरन्स कंपनी लिमिटेड, पुणे शहर.

**या कंपनीची एजन्सी व विमा पॉलिसी
 निश्चित फायदेशीर आहे.**

माहिती मागवा.

जगभर पसरलेला फापटपसारा सावरण्याचें व आवरण्याचें सामर्थ्य एकट्या इंग्लंडच्या मनगटांत राहिल, की या मनगटातील शक्ति पुरेशी ठरण्यासाठीं इंग्लंडला अमेरिकेकडे पाहावे लागेल, भूमध्य समुद्र इंग्लंडच्या पूर्वेकडील हालचालींच्या दृष्टीनें कितीसा खुला व सुरक्षित राहिल, इजिप्तपासून अफगाणिस्थानपर्यंत पसरलेल्या मुसलमानी राष्ट्रांचें सघटन होऊ देण्यांत धोका आहे हें ओळखून युरोपियन राष्ट्रे इराण इराक वगैरे भागांत स्वतःच्या लष्करी सामर्थ्याची पाचर ठोकून ठेवतील की काय, इत्यादि अनंत भानगडींचे प्रश्न सुटल्याखेरीज व समजल्याखेरीज हिंदुस्थानच्या सरक्षणाच्या प्रश्नाचें भवितव्य वर्तविणें हें एकादी अदभुतरम्य कादंबरी लिहिण्यासारखें ठरण्याचाच संभव दृढ आहे. आणि यामुळेच, डॉ० आबेडकर यांनी या प्रश्नाची केलेली निष्कर्षात्मक चर्चा काहीं अंशी निर्जीव वाटते हिंदूंना जागृत करण्याचें कार्य त्यांनीं केलेल्या चर्चेमुळे उत्तम प्रकारे होत आहे, हे मात्र मान्य केलें पाहिजे.

पाकिस्तान वगळून उरणाऱ्या हिंदुस्थानच्या सरक्षणाचा प्रश्न विचारात घेतांना डॉ० आबेडकर यांनीं पहिलाच मुद्दा असा मांडला आहे कीं, पाकिस्तान निर्माण होताच तें हिंदुस्थानशी युद्धाला प्रवृत्त होईल असें समजण्याचें कारण नसल्यामुळे, संरक्षणाचा प्रश्न तातडीचा नसून सबुरीचा आहे हें मत एकदम मान्य करण्यासारखे नाहीं.

पाकिस्तान हिंदुस्थानपाशीं युद्ध केव्हां करील हा प्रश्न पाकिस्तानची प्रस्थापना कालावधीपर्यंत परिस्थितीत होईल यावर फार मोठ्या प्रमाणात अवलंबून राहिल.

चालू लढाई सुरू असतानाच हिंदुस्थानातली ब्रिटिश सत्ता दुर्बल झाली असल्याचा मुसलमानांना सुगावा लागला आणि त्यामुळे जिवावच्छेद उदार होऊन पाकिस्तान प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न त्यांनीं आरंभिला तर, पाकिस्तानच्या प्रस्थापनेनंतरच नव्हे, तर त्याच्या आधीपासूनच हिंदुस्थान

असणारें ब्रिटिश सैन्य हिंदूंच्या वाजूला वळेल कीं मुसलमानांच्या वाजूला वळेल, हिंदु व मुसलमान सैधानिक काय करतील इत्यादि प्रश्न लक्षात घेऊनच या विषयाचें उत्तर द्यावें लागेल. ब्रिटिश सत्ता विजयी झाली आणि तिनें मुसलमानांना संतुष्ट करण्यासाठीं अगर ब्रिटिश व्यापाऱ्यांचें व कारखान-

द्वाराचें हित साधण्यासाठीं पाकिस्तानची मागणी मान्य केली तर, पाकिस्तान व हिंदुस्थान या दोघाच्याहि टाळक्यावर ती सत्ता राहील आणि हिंदुस्थानच्या व पाकिस्तानच्या लष्करांचा ससार कसा याटावयाचा हें ती सत्ता आपल्या स्वतःच्या स्वार्थाच्या व स्थैर्याच्या दृष्टीनें ठरवील हिंदुस्थानात मनुष्यबळ भरपूर असेल, त्या मनुष्यसमूहात सुप्त असे सैनिक गुणहि भरपूर असतील! युद्धोपयोगी वस्तूंचे प्रचंड कारखाने चालविण्याला अवश्य असणाऱ्या वस्तु-जाताची वाणहि या भागात नसेल—हें सर्व अगदी खरें असले तरी, हिंदुस्थानच्या झोक्यावर ब्रिटिशांची सत्ता असे तोंपर्यंत याचा योग्य तो उपयोग होईलच, असें कसें मानावे? सध्या एवढा घनघोर मग्नम चालू आहे, हिंदुस्थानला सन्तुष्ट राखल्यास हवे तेवढे मनुष्यबळ उपलब्ध होईल अशा सूचना अमेरिके-तूनहि अब्जूनमधून दिल्या जात आहेत, तरी प्रत्यक्ष सृष्टीत काय घडत आहे? ऑस्ट्रेलिया व दक्षिण आफ्रिका हे हिंदुस्थानच्या दोन हातांकडे असणारे साम्राज्याचे भाग जितके महत्त्वाचे ठरत आहेत तितकें महत्त्व हिंदुस्थानला नाही असेंच स्पष्टपणे दर्शविण्यात येत आहे लष्करातील मोठ्याच्या जागा ऑस्ट्रेलियनांना दिल्या जात आहेत आणि युद्धपरिस्थितीचा कायदा घेऊन देशातील कारखानदारी वाढवावी म्हणून तळमळत असणाऱ्या जेठ बालचंद हिराचंद याच्यासारख्याच्या तोडाला पानें पुसली जात आहेत! युरोपात एक सोडून शहर 'डंकर्क' झाली तरी, हिंदुस्थानशी वागण्याचा ताठा सोडण्याचे ब्रिटिश लोकाना कारण पडत नाही. तोंपर्यंत हिंदुस्थानच्या भवितव्याची कल्पनाचित्रे रेखाटीत बसण्यांत काय तात्पर्य? मसलमानांना

V म्हणजेच विजय

रक्तशुद्धिसुधा वापरून

रक्तावर विजय मिळवा सर्व औषधांचा कॅटलॉग आजच मागवा.

आयुर्वेदीय औषधी भांडार, तुळशीबागेजवळ, पुणे २.

पाकिस्तान मिळावयाचें कीं नाहीं हा प्रश्न एकट्यादुकट्या कारणाचा अगूर घटनेचा विचार करून सुटण्यासारखा नाही । तो कोणीहि व कसाहि सोडवूं पाहील तर, आपल्या इच्छाशक्तीचा जबरदस्त अडसर घालून, हिंदु काही प्रतिकार करूं शकतील की काय एवढ्याच प्रश्नाचा विचार करणें हिंदूंच्या हातचें आहे

हिंदुस्थान आजच्या परिस्थितीत आहे तसाच अखंड राहिला तर त्याला सुरक्षित सरहद्दीचा नैसर्गिक फायदा पुढेहि मिळू शकेल हिंदूंनीं पाकिस्तान मान्य केलें आणि सध्यांची सरहद्द पाकिस्तानवाल्यांच्या हातांत गेली तरी फारसें बिघडत नाही, असें मत डॉ० आबेडकर यांनीं प्रतिपादिलें आहे हें मत अत्यंत घाडसाचें आहे आज सरहद्दीपलीकडे नुसत्या पठाणांच्या टोळ्या आहेत तर त्या टोळ्याचा त्रस्त समर्थ गांत राहावा म्हणून सरकारला केवढा खटाटोप व केवढा खर्च करावा लागत आहे । हे टोळीवाळे पठाण आणि सिंध, पंजाबमधील मुसलमान सगळे एक झाले तर त्या बाजूनें हिंदुस्थानवर केवढें संकट येईल आणि हें संकट हिंदुस्थानला एकसारखें भेडसावीत कसें राहील याची कल्पना डॉ० आबेडकरांना झाली नाही, हें मोठें आश्चर्य आहे । नव्या हिंदुस्थानची सरहद्द थेट गुजराथपासून सयुक्तप्रांत काश्मीरपर्यंत पसरलेली राहील इराण, अफगाणिस्थान या वाटेनें या घातक सरहद्दीपर्यंत हवे तेवढें लढाऊ मनुष्यबळ व युद्धसाहित्य येऊं शकेल पूर्वेच्या बाजूला बंगालमध्ये जें मुसलमानी राज्य निर्माण होईल त्या राज्यांत समुद्रमार्गानें व ब्रह्मदेशच्या मार्गानें हव्या तेवढ्या उपद्रवी वस्तु आणि हवी तेवढीं उपद्रवीं माणसें येऊं शकतील. मध्यप्रांत, मुंबई इलाखा, मद्रास इलाखा व ओरिसा प्रांत यांना स्पर्श करणारें हैद्राबाद संस्थान किती तापदायक ठरेल हेंहि कल्पनेला समजण्यासारखें आहे पाकिस्तान मान्य केल्यानें नुसती नैसर्गिक सुरक्षित सरहद्द सुटते इतकेंच नसून, अनेक सरहद्दी व आजच्याहून व्यापक अशा सरहद्दी धोक्याच्या बनतात. आणि खुद्द हिंदुस्थानच्या काळजांत एक विषारी कांटा रुतून राहतो ! अशा परिस्थितीत, निसर्गानें दिलेली व आज शतकानुशतके सिद्ध झालेली नैसर्गिक सरहद्द हिंदूंनीं स्वेच्छेनें का सोडावी हें समजणें अवघड आहे सुरक्षित सरहद्द पाहिजे कीं विश्वासार्ह मैत्र्य पाहिजे असा बेमालूम प्रश्न डॉ० आबेडकरांनीं हिंदूंना विचारला आहे हिंदूंचें या प्रश्नाला

उत्तर असें आहे कीं, आम्हांला दोन्ही गोष्टी पाहिजे आहेत आणि धोरणीपणानें वागून त्या दोन्हीहि आम्ही मिळविणार आहोंत ब्रिटिश सत्ता चालू युद्धांत लुली लगडी ठरेलच असा संभव आज तरी दिसत नाही आणि ती तरी ठरलीच आणि पाकिस्तान सिद्ध करण्याला तत्कालीन गोंधळांत मुसलमान प्रवृत्त झालेच तर, हिंदूहि अगदीं स्वस्थच वसतील असें तरी डॉ० आंबेडकर का गृहीत धरून चालतात ? पाच वर्षांपूर्वी हिंदूमध्ये लष्करी धोरणाबाबत जी दृष्टि नव्हती ती आज निश्चित निर्माण झालेली आहे आणि चालू युद्धाच्या सुरुवातीपासून सरहद्दीच्या संरक्षणाची जी दक्षता घेण्यात आलेली आहे तीहि उपकारक ठरत असल्याचें दिसत आहे अशा स्थितींत हिंदूच्या हातीं एकच गोष्ट आहे पाकिस्तान सिद्ध होऊं न देण्याचा आपला अनश्चय कृतांत उतरावा म्हणून त्यांना शक्य तितकें सघटित, सबल व प्रबल झालें पाहिजे व त्यांना तसें होताहि येईल ! आणि, कांहीं अपवादोत्तमेक अवलिये सोडले तर, बाकीचा जाणता हिंदुसमाज या उद्योगाला लागला आहे, हेंहि निश्चित आहे ब्रिटिश सत्ता युद्धसमाप्तीनंतर येथें टिकली तर तिनें पाकिस्तानला मान्यता देऊ नये आणि हिंदुस्थानच्या लष्कराच्या बाबतींत हिंदूना होत असलेला अन्याय बंद व्हावा यासाठीं हि हिंदूंना एक जुटीनें, नेटाने व धोरणानें वागावें लागेल

As against the Hindus, the Muslims somehow always succeed*

(कोणत्याहि कारणानें असा, हिंदूवरुद्ध खळतांना फासा मुसलमानांना हवे तें दान नेमकें देतो) हें डॉ० आंबेडकराचें इषारेवजा म्हणणें बद्धंशीं खरें आहे; पण,

जरासंधाच्या हाडाचा फासा भीम समोर येऊन बसताच कूच-कामी ठरला ही पौराणिक गोष्टहि काही कमी सूचक नाही. संघटित हिंदुसमाज आपली भीमशक्ति एकत्र करील आणि डॉ० आंबेडकराच्या 'भीमपराक्रमा' चेहि तिला पाठबळ मिळेल तर, आजकर मुसलमानांना अनुकूल दान देणारा फासा या प्रसंगी व यापुढील सर्व प्रसंगी मुसलमानावर उलटलाच पाहिजे !

सुंदर माहिती सगरी असताना आणि लष्करी धोरणाच्या बाबतीत हिंदूंना मनस्वी अन्याय झालेला आहे या गोष्टीची पुरी जाणीव झालेली असताना, भारताच्या भावी संरक्षणाच्या प्रश्नाचे विवेचन करणारे डॉ० आंबेडकर मलतेच निष्कर्ष कसे काढू शकले असा प्रश्न कोणापुढेहि सहज उभा राहील. त्या प्रश्नाचे उत्तर असे आहे की, डॉ० आंबेडकरांनी गृहीत धरलेली पहिलीच गोष्ट चुकीची आहे

The Mussalmans cannot be asked to give up their right to Pakistan because it adversely affects the Hindoos in the matter of their boundaries *

(सरहद्दीच्या बाबतीत पाकिस्तानची मागणी हिंदुहिताला बाधक ठरते म्हणून मुसलमानांनी पाकिस्तान मागण्याचा आपला हक्क सोडावा असे म्हणतां येणार नाही) असे डॉ० आंबेडकर अजून म्हणत आहेत. डॉ० आंबेडकरांच्या वृत्तीत हिंदुत्वप्रेम हळूहळू पण निश्चितपणे उमलू व विकसू लागले आहे या हिंदुत्वाच्या भूमिकेवरून डॉ० आंबेडकर जों जों विचार करू लागतील तों तों ते अशीच भाषा बोल लागतील की, हिंदुस्थानच्या या भूमीत अहिदूना हिंदुबाधक असे कसलेच हक्क नाहीत

हिंदुकूश पासून दरसमुद्रापर्यंत आणि सिंधुसागरापासून (Arabian Sea) गंगासागरापर्यंत (Indian Ocean) विस्तारलेला जो विस्तृत व संपन्न भूभाग तो हिंदुस्थान--म्हणजे मुख्यत हिंदूंचे स्थान आहे.

पारशी लोक या ठिकाणीं आश्रयासाठीं आले आणि येथील जनतेशी समरस होऊन नादू लागले. आज ते लोक ऐश्वर्यात आहेत त्यांच्या वैभवाचा हिंदूंनी कधीं हेवा मानला नाहीं ! मुसलमान हे तर मूळचे हिंदूच ! तेही या भूमीत याच वृत्तीनें नादतील अशा समजुतीनें हिंदूंनी आजवरचे सर्व व्यवहार केलेले आहेत. पण आतां जर त्यांना या पवित्र व प्राचीन देशाची निसर्गसिद्ध घडण मोडण्याची आणि त्या देशाचीं छकले करण्याची दुर्बुद्धि सुचू-स्फुरू लागली असेल आणि त्या दुर्बुद्धीला जर 'पाकिस्तानची मागणी करण्याचा आमचा अधिकार' असें ते म्हणत असतील तर त्यांना डॉ० आंबेडकरांनीहि

*Thoughts on Pakistan, p. 61.

एकच उत्तर दिलें पाहिजे आपलें धार्मिक वैशिष्ट्य टिकविण्यापुरतें स्वातंत्र्य घेऊन येथे राहण्याची तुमची इच्छा असेल तर तेवढें स्वातंत्र्य मागण्यापुरताच तुम्हाला अधिकार आहे, यापलीकडे तुमचा कोणताहि अधिकार येथें मान्य होणार नाही, हिंदुस्थानची हिंदुसत्ता तुम्हाला सहन होत नसेल तर हा देश सोडून अरबस्थानात, साहारा वाळवंटात अगर तुमचे लाड करणाऱ्या इंग्रजाच्या इंग्लंडात जाऊच राहण्याचा अधिकार तुम्हाला आहे, आणि तो तुम्ही जितक्या लवकर गाजवाल तितकें श्रेयस्कर ठरणार आहे—हें एकच उत्तर मुसलमानांची समजूत पडण्याला पुरेसें आणि प्रभावी ठरणार आहे या दृष्टीनें भोवतालच्या सृष्टीकडे पाहू लागल्यावर, डॉ० आंबेडकर यांना सर-क्षणाबाबतचे आपले निष्कर्ष बदलण्याची बुद्धि झाल्याविना राहणार नाही, असें मानण्याला हरकत नाही

पंजाबमधील काहीं जिल्हे निर्हिन्दु बनवून आणि बंगालमध्येहि तोच प्रकार घडवून आणून डॉ० आंबेडकरानी जे पाकिस्तान बनविण्याचा सकल्प केला आहे त्या पाकिस्तानच्या सिद्धीमुळे एक कटकट कायमची मिटेल अशी डॉ० आंबेडकरांची समजूत आहे आज हिंदुस्थानच्या प्रत्येक प्रांतात हिंदु व मुसलमान यांची संमिश्र वस्ती असल्यामुळे आणि उभ्या हिंदुस्थानात एकंदर लोकसंख्येपैकीं चौथा हिस्सा लोकवस्ती मुसलमानांची असल्यामुळे, प्रांतिक सरकारें व मध्यवर्ति सरकार या सगळ्यांचीच घडण संमिश्र बनते आणि उठल्याबसल्या मुसलमानांच्या प्रश्नाचे भेडसावणारें भूत मानगुटीस बसतें, तें शक्य तोवर थांबावें असें डॉ० आंबेडकराना मनापासून, प्रामाणिकपणाने वाटत आहे त्यांनीं संकल्पिलेलें मर्यादित स्वरूपाचें पाकिस्तान सिद्ध झालें तर, आज हरघडी होणारे जातीय बखेडे थांबतील असाहि डॉ० आंबेडकराचा समज आहे आणि या महत्त्वाच्या गोष्टी हातीं पडण्यासाठीं, सिंध, वायव्य-सीमाप्रांत, बलुचिस्थान व पंजाबचे काहीं जिल्हे याचें मिळून एक मुस्लीम राज्य आणि पूर्वबंगालचे काहीं जिल्हे आणि सिल्हेट हा आसाममधील जिल्हा याचें मिळून दुसरें मुस्लिमसंज्य स्थापन होण्याला हरकत नसावी, अशी डॉ० आंबेडकरांची विचारसरणी आहे अशीं मुस्लिम राज्यां स्थापल्यानें हिंदुस्थानातल्या हिंदूंच्या मागची मुसलमानांची कटकट खरोखरच थांबणार आहे की काय, या प्रश्नाचें नकारार्थी उत्तर दणारा मि० रहमतअल्ली याच्या

लेखातील उतारा डॉ० आबेडकर यांनाच आपल्या पुस्तकाच्या पृष्ठ ११०-१११ वर उद्धृत केलेला आहे. सान्या हिंदुस्थानात दोन राष्ट्रे आहेत असें धुजगावणें उभे करून हिंदूंना भेडसावणाऱ्या मुसलमानांची पाकिस्तानची मागणी डॉ० आबेडकर म्हणतात त्या मर्यादित स्वरूपातहि मान्य झाली तर पुढें काय होईल हें या उतान्यावरून अनुमानितां येईल.

शांतता पदरांत पाडून घेण्याच्या सद्बुद्धीनें हिंदूंनीं एकदां पाकिस्तानच्या मशिदींत प्रवेश केला की, ती मशीद त्याच्या गळ्यात लोढण्यासारखी बसलीच म्हणून समजावें !

हिंदुस्थानांत उरलेले दोन कोट मुसलमान हे स्वतंत्र राष्ट्रच आहेत, ही कबली पाकिस्तान-मान्यतेच्या पोटांत दडून बसलेली आहे. या कबुलीच्या शिडीनें चढत चढत जाऊन, मुसलमान सैन्यासकट प्रत्येक ठिकाणी निम्मेतिम जागा मागण्याला चुकणार नाहीत, याविषयी कोणाहि हिंदूनें पूर्ण खात्री बाळगावी. म्हणजे अर्थ असा की, डॉ० आबेडकर म्हणतात त्या अर्थानें पाकिस्तानची मागणी मान्य केल्यावर, 'बापापंरी बाप गेला, नि बोंबलतांना ओंढ गेला' हेंच म्हणण्याचा हिंदूवर प्रसंग येईल ! आणि, हिंदुस्थानची अंतर्गत शांतता तरी या पद्धतीनें कितीशी टिकणार आहे ? पाकिस्तान प्रस्थापनेनंतर पाकिस्तानमधील मुसलमान आणि हिंदुस्थानांत उरलेले मुसलमान यांचे संबंध अजिबात बंद पडणार आहेत असा अर्थ मुळींच नाही. पाकिस्तानमधील मुसलमान आपली स्वतंत्र मुस्लिमराज्ये हीं आपल्या राष्ट्राचे बालेकिल्ले समजणार आणि तेथे वसून-तेथें आपले इस्लामी पाय पक्के रोवून-हिंदुस्थानातल्या मुसलमानांच्या हितसंवर्धनाकडे ते डोळ्यात तेल घालून लक्ष देणार ! त्यांच्या जोडीला त्यांच्या कार्यातील सहकारी म्हणून हैद्राबादच्या निजामचे स्वतंत्र मुस्लिम-राज्य हिंदुस्थानच्या काळजाला भिडल्यासारखें शिल्लकच राहणार ! अशा परिस्थितीत, हिंदुस्थानच्या हिंदूंनीं अंतर्गत शांतता टिकण्याची आशा धरावयाची आहे ! ही आशा मृगजळाप्रमाणें फसवीच ठरेल हें सांगण्याला एकादा चाणक्य हवा, असें मुळींच नाही. मुसलमान लोक सुडेटेन जर्मनाचें उदाहरण देण्याची पोपटपंची वारंवार करीत असतात; त्यावरूनच, हिंदुस्थानात अंतर्गत शांतता टिकण्याची शक्यता कितपत आहे हें कोणाहि हिंदूला सहज समजू शकेल.

आणि समजा, पाकिस्तान प्रस्थापनेनंतर रातोरात आणि हातोहात मुसलमान पार बदलले आणि ते अगदी देव माणूस झाले तरी, कटकटी टाळण्यासाठी हिंदूंनी पाकिस्तान मान्य करावे हें म्हणणेंच बुद्धीला आकलन होण्यासारखे नाही !

कटकट टळावी हीच सर्वश्रेष्ठ इच्छा हिंदूंच्या मनात नादत असेल तर, त्यांनी पिंडाएवढा भात खाऊन प्रेताप्रमाणें पडून राहण्याला तयार व्हावे, म्हणजे झाले ! मनाची ही तयारी झाली की सगळ्या कटकटींचे मूळच सपलें !

पण, हिंदु हे ज्या अर्थी इंग्रजापासून स्वराज्य मिळविण्याला निघाले आहेत आणि तें स्वराज्य टिकविण्याची व चालविण्याची हिमत ते मनांत बाळगीत आहेत त्या अर्थी त्यांना कटकटीचा कटाळा आला असेल, असें दिसत नाही. कारण, स्वराज्य मिळविणे हे जसें कटकटीचे काम आहे तसेंच मिळालेलें स्वराज्य टिकविणे हेंहि कटकटीचेंच काम आहे. केवळ देशातील शांततारक्षणाचें काम करणाऱ्या व त्या कामासाठीं प्रातांकडून ओझ्यावारी पैसे कराच्या रूपानें घेणाऱ्या मध्यवर्ति सरकारची आवश्यकता तरी काय आहे, असें हिंदु-हिंदुस्थानातील काही प्रात आज ना उद्या म्हणूं लागतील असे भेसूर भविष्य डॉ० आबेडकरांनी वर्तविलें आहे * डॉ० आबेडकरांचे हें भविष्य केवळ कल्पनानिर्मित नसेल, त्याला काही आधार असेल तर स्पष्टपणें असें म्हणावे लागेल की, स्वराज्याची शाब्दिक मागणी करणाऱ्या हिंदूंना स्वराज्याचा व्यावहारिक अर्थच समजलेला नाही 'पोट आणि अवयव' या जुन्या गोष्टीतला मतलब न ओळखून, हिंदु यापुढेंहि खबीर मध्यवर्ति सरकार आणि राष्ट्ररक्षणांला समर्थ असें खबीर, चतुरंग, अद्ययावत् लष्करी सामर्थ्य याच्याकडे दुर्लक्ष करणार असतील तर, स्वराज्याची सारी चळवळ समुद्राच्या खाऱ्या पाण्यांत विरून जाईल, यात शकाच नाही.

स्वराज्य म्हणजे सैन्यसामर्थ्य, आणि, तें सैन्यसामर्थ्य टिकविण्यासाठी आणि वाढविण्यासाठी राष्ट्राच्या सर्व अवयवांनीं सिद्ध असणे हेंच जबाबदारीचे स्वराज्य !

हैं सैन्यसामर्थ्य सिद्ध करताना, परकी सरकारकडून आज होत असलेली उघळमाघळ होता कामा नये, हैं खरे आहे. पण, ही उघळमाघळ टाळण्याचें घोरण साभाळिल्यानंतर, सैन्याप्रीत्यर्थ जो खर्च होईल तो दुसऱ्या रूपानें सर्व प्राताना परत मिळेल, ही विचारसरणीच यापुढें वाढवीत राहिले पाहिजे. पाच पांच कोटी लोकसंख्येचीं चिमुकली राष्ट्रे सध्या सालोसाल परार्धावधि पोंड सैनिक-सज्जतेवर खर्च करीत असतात. एका हाताने होत असलेला हा खर्च दुसऱ्या हातानें परत मिळत असतो, यामुळेच या गोष्टी युरोप, जपान व अमेरिकेमध्ये घडतात सैनिक-सिद्धतेमुळे पायदळ, घोडदळ, नाविकदळ, विमानदळ इत्यादि नानाप्रकारच्या दळातून हजारों माणसाना कामें करावीं लागतात आणि या माणसांना मिळणाऱ्या वेतनावर अशा हजारों माणसांच्या कुटुंबातील लक्षावधि लोकांचा योगक्षेम चालतो सैनिक-सिद्धतेसाठीं देशात शस्त्रनिर्मितीचे, विमाननिर्मितीचे, मोटार-निर्मितीचे असे हजारों कारखाने चालतात आणि या कारखान्यात कामगाराना जें वेतन मिळतें तेंहि देशातील लक्षावधि लोकांच्या उपजीविकेला उपयोगी पडतें. अशा दृष्टीनें विचार केल्यास, राष्ट्रीय व राष्ट्रहितदक्ष सरकारकडून केली जाणारी लष्करी सामर्थ्याची सिद्धता ही देशाच्या योगक्षेमालाच कारणीभूत होत असते. अशा सैनिक-सिद्धतेसाठीं करभार देणें हें नागरिकांचे कर्तव्यच आहे

प्रजानामेव भूतैर्यत् त ताभ्यो बलिमग्रहीत् ।

सहस्रगुणमुत्सृष्टु आदत्ते हि रसो रविः ॥

या वचनात सूचित केल्याप्रमाणें, सूर्य जसा पृथ्वीवर पर्जन्यवर्षाव करण्यासाठींच जलाचें शोषण करीत असतो तद्वतच, राष्ट्रीय सरकारहि सर्व देशावर समृद्धीचा व सुबत्तेचा वर्षाव करण्यासाठींच कराच्या पैशाचें शोषण करीत असतें नुसते राष्ट्ररक्षणाचें खर्चिक काम करणाऱ्या व राष्ट्रहितकारी उद्योगांत (Nation-building activities) प्रत्यक्ष न पडणाऱ्या मध्यवर्ति सरकारबद्दल काहीं प्राप्तातून कांही गैरसमजू असतील तर, त्या गैरसमजाचीं कोळिष्टके काढून टाकली पाहिजेत ! डॉ० आबेडकर त्या कोळिष्टकांना अप्रत्यक्षपणें थोमाळतात कसे, याचें आश्चर्य वाटतें ।

कटकटी टाळण्याचें डॉ० आबेडकराचें शास्त्र काही अजब आहे ! हिंदु

लोकांना जर कांहीं शिकावयाचें असेल तर तें 'कटकटी टाळा' हें नसून, कटकटी निर्माण करा हें आहे

घरांत घुसू पाहणाऱ्या संकटाचा कटकट नको म्हणून घरात दडून राहण्याची आणि घराच्या काळोख्या कोपऱ्यांत छपून बसण्याची घातघेणी वृत्ति हिंदूत बळावली म्हणून तर हिंदु आज अनर्थपरंपरा सोशीत आहेत कटकटी टाळण्याचेंच तत्त्वज्ञान त्याच्यापुढें माडून भागेल कसे ?

० घरात घुसू पाहणारें संकट घराबाहेर आहे तोंच त्याच्याशीं कटकट कशी सुरू करावी आणि त्या संकटासमोर मूर्तिमंत संकट म्हणून उभें कसें राहावें, हेंच हिंदूंना ऐहिक व्यवहारांत शिकावयाचें आहे कटकट टाळू पाहणारा समाज कटकट टाळू शकत नाही ! उलट, नसत्या कटकटी हात धुऊन त्याच्या-मागे लागतात, हा स्वतःच्या इतिहासाचा व जगाच्या इतिहासाचा बोध हिंदूंनीं दृष्टिआड करण्यासारखा नाही ! आज जीं राष्ट्रे स्वराज्योपभोग आणि स्वातंत्र्योपभोग घेत आहेत ती राष्ट्रेहि कटकटींना कटाळलेलीं नाहीत ; उलट, कटकटी निर्माण करण्याकडेच त्यांची वाढती प्रवृत्ति आहे ! हिंदु-समाज कटकटींना कटाळला तरी भोंवतालचे समाज जोपर्यंत तसे कटाळलेले नाहीत, तोपर्यंत एकट्या हिंदुसमाजाला कटकटीचा कंटाळा येऊन भागणार नाही दुसरे आपल्या कटकटी तुमच्या घरांत घुसवितील आणि त्या कटकटीं-मुळे तुमचा जीव हैराण होईल !

हिंदुस्थानांत—म्हणजे पाकिस्तान वगळून उरलेल्या हिंदुस्थानात—स्वराज्य सिद्ध झालें, इंग्रज आपली बाडबिछायत उचलून कायमचे विलायतेस गेले तरीहि या मर्यादित हिंदुस्थानला कटकटी टाळण्याचें तत्त्वज्ञान स्वीकारतां येणार नाही ! या मर्यादित हिंदुस्थानात जें दोन कोणे मुसलमान आहेत त्यांचे उद्योग कोणत्या प्रकारचे चालतात, त्यांचीं सधानें कोणाशीं चालू आहेत, त्यांची वळणें कोठे कोठें आहेत, हैद्राबादचा निजाम कोणतीं पाताळयंत्री कारस्थानें खेळत आहे, त्रावणकोर-कोचीन भागांतील ख्रिस्त्यांचा जमाव आपलीं पावले कोणत्या दिशेनें टाकीत आहे आणि या सर्व प्रकारामुळे उद्भवणाऱ्या कटकटींना पुरून उरण्याइतकें खंबिरीचें सामर्थ्य आपल्या जवळ आहे कीं नाही, याचा विचार हिंदुस्थानातील हिंदूंना अर्हानिश्च करावाच लागेल

पाकिस्तान मान्य केल्याने 'परक्याचें प्रवेश-द्वार' म्हणून प्रसिद्ध असलेला वायव्य सरहद्दीचा निमुळता दरवाजा सताड उघडा पडत असल्यामुळे,

त्या दरवाज्यांतून कोणकोण आंत घुसत आहेत, या लोकांचीं पाकिस्तानमधील मुसलमानाशीं काही खलबतें चाललीं आहेत कीं काय, पूर्व सरहद्दीवरील मुस्लीमराज्यांतले मुसलमान बगालच्या उपसागरातून हिंदूच्या कोणा शत्रूला आत घेत आहेत कीं काय, इत्यादि गोष्टीकडे डोळ्यांत तेल धालून पाहण्याची कटकट हिंदुस्थानला स्वराज्य प्राप्तीनंतरहि टाळतां येणार नाहीं अतर्गत शांततेचे प्रश्न, भोंवतालच्या मुस्लिम-राज्यामुळे उद्भवणारे प्रश्न, त्यातून निघणारे सभाव्य धोके, या सर्वांना पुरून उरण्याइतके सामर्थ्य हिंदुस्थानला एकवटावयाचें असेल तर, तें कटकटी टाळल्यानें साधण्यासारखें नाहीं या-शिवाय, जगाच्या चावडीवर काय चाललें आहे तिकडेहि हिंदुस्थानला जागरूकपणें लक्ष पुरवावें लागेल ऑस्ट्रेलियातील इंग्रज वसाहतवाले काय करीत आहेत, ब्रह्मदेशावर कोणकोणत्या पापी ग्रहाची नजर आहे, सीलोनला कोणकोणते भुगे 'पोंखरीत' आहेत, जपानचे मनसुबे काय चालले आहेत, चीनच्या राजकारणाचा रंग कसकसा बदलत आहे या सर्वं लगतच्या गोष्टी साक्षात् समजाव्या म्हणून या सर्व भागांत हिंदुस्थानला वकिलाति थाटाव्या लागतील, गुप्तहेरांचीं जाळी पसरावी लागतील, व्यापारधंद्याच्या मिषानें माणसें पेटावी लागतील, तत्त्वज्ञानी व धर्मोपदेशक म्हणून माणसें हिंडवावीं लागतील—अशा एक ना दोन, शभर उलाढाली आणि खटपटी कराव्या लागतील ! आणि हें सारें कल्पनाचित्र फक्त हिंदुस्थानच्या एका बाजूच्या विभागापुरतें मर्यादित आहे हिंदुस्थान हा जगाचा मध्यबिंदु आहे त्याचें सौंदर्य, समृद्धि, त्याची सपन्नता इत्यादि गुणामुळे त्याच्याकडे हजारों लोकांची पापी दृष्टि सतत वळलेली राहावयाची । या पापी दृष्टीची बाधा होऊन, आपला हिंदुस्थान फिरून पारतंत्र्याच्या गर्तेत पडूं नये, यासाठी हिंदुस्थानातल्या हिंदूंना उत्तर-दक्षिण अमेरिकेत, मध्ययुरोपात, मध्यआशियात, आफ्रिकेत, अशा सर्व ठिकाणीं नाना मिषांनीं नानातऱ्हेचे उद्योग करावे लागतील हे उद्योग करावयाचे म्हटलें म्हणजे कटकटी आल्याच । इत्यर्थ असा कीं, कटकटी टाळण्याचें तत्त्वज्ञान पाकिस्तान वगळून उरलेल्या हिंदुस्थानचेहि स्वातंत्र्य

मिळविण्याला व टिकविण्याला पुरेसें पडावयाचें नाहीं आणि म्हणून, हिंदूंनीं यापुढें कटकटी करण्याचेंच तत्त्वज्ञान आत्मसात् करणे सर्व दृष्टींनी अपरिहार्य व श्रेयस्कर आहे हे जर खरें तर, कटकटी टळाव्या म्हणून, मुसलमानांना भिऊन पाकिस्तानचा मुलूख तरी सोडण्याला हिंदूंनी का तयार व्हावे ?

कटकटी टळत नाहींत, त्या टाळताच येत नाहींत, आजच नव्हे, त्या केव्हाहि टाळता येत नाहींत, हें एकदां निर्विवाद सिद्ध झालें कीं, हिंदुस्थानचें अखंडत्व कायम ठेवणें आणि त्या अखंड हिंदुस्थानवर भक्कम अशी लोकायत्त मध्यवर्ति राज्यसंस्था निर्माण करणें या हेतूसाठीच कटकटी सुरू करणें, हेच श्रेयस्कर ठरते !

म हा यु द्ध दा रा शीं आ लं

तरीहि

स्वस्त व खात्रीशीर औषधें कोठें खरीदाल ?

स्टार मेडिको

डिस्पेन्सिंग केमिस्टस्, ड्रुगिस्टस्,

व

जनरल मर्चन्टस्

—बेलबाग चौक, बुधवार पेठ, पुणे.

प्रकरण ११ वे

मुसलमानांच्या हृदयपालटाची जरूरी

स्वातंत्र्यासाठीं अधीर झालेले हिंदु मुसलमानांच्या आग्रहीपणामुळे अस्वस्थ होतील, ते त्याच्याशी तडजोडीची भाषा बोलू लागतील आणि अशा तडजोडीच्या भाषेतून नेमकें पाकिस्तानच निर्माण झालें नाहीं तरी, सत्ता विभागणींत ५० टक्क्याची मागणी तरी पदरात पाडून घेतां येईल, अशा भ्रमात लीगवाले मुसलमान असतील तर शेवटी त्यांना पाश्चात्ताप करित बसण्याची पाळी येईल ! त्याच्याशी वाटाघाटी करण्याला नेहमी उत्सुक असणारे काँग्रेसमधील हिंदु या दिशेनें काही करतील अगर करूं शकतील असें मुसलमानांनीं मानू नये काँग्रेस व लीग यांच्या दरम्यान जी मतभेदाची खोल गर्ता निर्माण झालेली आहे ती भरून निघण्यासारखी नाहीं, असे गांधीजींनीं २५-४-१९४१ रोजी काढलेल्या पत्रकांत स्पष्टपणें म्हटलेलें आहे,

(I admit that there is unfortunately an unbridgable gulf between the Congress and the Muslim League) हे जीना व त्याचे अनुयायी यांनी विसरून नये गांधीजींचे हे उद्गार स्वतः गांधीजीच विसरूं लागले अगर काँग्रेसमधील कांहीं हिंदु पुढाऱ्यांना गांधीजींच्या या उद्देगाचें विस्मरण झालें तरी, तेवढ्यानें हि भागण्यासारखे नाहीं हें लीगनें विसरूं नये. कारण, चालू युद्धाची पर्वणी आली असता आणि त्या पर्वणीचा भरपूर फायदा घेण्याची शक्यता असता, लीगच्या आडमुठेपणामुळे राष्ट्ररक्षणाच्या व राष्ट्रस्वातंत्र्याच्या प्रश्नाचा कसा चुथडा झाला, हे सप्रसूसारखे नेमस्ताग्रणी, सावरकरासारखे हिंदुराष्ट्रनेते व आबेडकरासारखे पूर्वास्पृष्टांचे नेते विसरतील असा संभव नाहीं लीगने गेल्या वीस वर्षांत जें जातिस्वार्थाचें आंधळें घोरण पत्करलें त्यावर लीगच्या या अवसानघातकीपणामुळे कळसच चढलेला आहे, ही भावना लोकनायक अण्णेयाच्यासारख्या सर्वमान्य हिंदु पुढाऱ्यांच्या मनालाच त्रास देत नसून, ख्रिस्ती पुढारी, पारशी पुढारी, शीख पुढारी, अशा सर्वांच्याच

चित्ताला लीगच्या या अवसानघातकीपणामुळे जबरदस्त धक्का बसलेला आहे तेव्हा,

कोणी हिंदु पुढारी आपल्यापाशीं वाटाघाटी करावयाला येतील ! आणि आपण आपला कार्यभाग साधून घेऊ अशा भ्रमात लीगमधील मुसलमानानी व लीगच्या बाहेरील मुसलमानानी यापुढें राहूं नये.

वार्डोलीच्या जप्त जमिनी आपल्या पायानें चालत स्वगृहीं येतील असे विश्वास-जनक उद्गार सरदार वल्लभभाई पटेल हे वार्डोलीच्या खेडुतापाशी काढीत असत

हिंदुस्थानचें स्वराज्य आपल्या पायानें चालत आमच्याकडे येईल असे विश्वासगर्भ उद्गार हिंदुलोक आतां काढू लागले असल्यामुळे, आपल्या अडेलतट्टूपणाला बाजारभाव येईल या समजुतीच्या धुक्यातून बाहेर पडण्यातच भारतीय मुसलमानांचें कल्याण आहे

देवाण-धवाणीच्या तत्त्वावर केलेला लखनौ-करार मोडून मुसलमानानीं गेल्या पाव शतकांत जे स्वार्थीपणाचे मुद्दे पदरांत पाडून घेतलेले आहेत त्या सर्वांवर पाणी सोडण्याची मुसलमान तयारी दाखवितील तरच यापुढें हिंदु त्याच्यावर थोडाफार विश्वास ठेवण्याला प्रवृत्त होतील हिंदुस्थानातील परस्परविरोधी जमातीमध्ये व हितसंबंधामध्ये सलोखा घडून येत नाही म्हणून ब्रिटिश भुत्सद्दी गळे काढकातून रडत असतात. या कागावखोर भुत्सद्द्यांना हिंदुसमाज यापुढे हेंच उत्तर देईल कीं,

आमच्यांत झालेली एकी तुम्ही बिघडविलेली आहे; आणि, आमच्यांत एकी व्हावी अशी तुमची प्रामाणिक इच्छा असेल तर तुम्ही त्या एकीत जो बिब्बा भरलात तो तरी तुम्ही वऱ्याबोलानें काढून घेतला पाहिजे. ~~हिंदुस्थानाच्या~~ ^{हिंदुस्थानाच्या} जातिनिर्णयातलें प्रातरचना व मतदारसंघाची रचना या सर्व गोष्टी रद्द करून, लखनौ करारानें निर्मिलेली परिस्थिति पुन निर्माण करण्याचें प्रामाणिकपणा ते जोवर दाखविणार नाहीत तोवर त्याच्या कागावखोरपणाला उद्देशून हिंदुसमाज म्हणत राहील.

स्वयं चक्षुराकुलीकृत्य अश्रुकारणं पृच्छति ।

ब्रिटिश मुत्सद्दी कांहीहि म्हणत राहिले, त्याच्या कृपाप्रसादानें मिळणारें नामधारी स्वराज्य कितीहि लांबणीवर पडलें, तरी हिंदुसमाज यापुढें अधीर होऊन आपल्याशी तडजोडीची व वाटाघाटीची भाषा बोलू लागणार नाहीं हें मुसलमान समाजानें पुरें ओळखून राहावें लखनौ करारापर्यंत पुष्कळसे मुसलमान We are Indian first and Mussalmans afterwards असे म्हणत असत. या त्याच्या म्हणण्याचा आशय असा असे कीं, मुसलमान म्हणून आमच्या भावना कांहीहि असल्या आणि मुसलमान म्हणून आमचे हितसंबंध कांहीहि असले तरी, हिंदुस्थानच्या हिताचा प्रश्न निघताच आम्ही त्या भावना आणि ते हितसंबंध यांना दुय्यम स्थान दिल्याशिवाय राहणार नाहीं ख्रिस्ती, पारशी वगैरे पुढारीहि त्या वेळीं अशाच अर्थाची भाषा बोलत असत आणि, अनुकरणप्रियतेमुळें अर्थशून्य शब्दप्रयोग करण्याची खोड हिंदूच्या हाडीमाशीं खिळलेली असल्यामुळे, कांहीं हिंदूहि त्यावेळीं उगीचच म्हणत We are Indians first and Hindus afterwards.

We are "Indians" first (आम्हीं सर्वांआधीं हिंदी अगर भारतीय आहोत) हा वाकप्रचार हिंदूच्या तोंडीं न शोभण्यासारखा आहे कारण, भारतीयत्व आणि हिंदुत्व या गोष्टीचा विरोध असंभवनीयच असून, त्या दोन गोष्टींची व्याप्ती सर्वांशीं सारखी आहे मुसलमान, ख्रिस्ती, ज्यू अशा लोकांनीं हा वाकप्रचार वापरावा हें बरोबर आहे कारण, या सर्व जमातींतले लोक हिंदुस्थानच्या बाहेरहि असल्यामुळें, त्या बाहेरच्या लोकांशीं सगनमत करून भारतीय हितावर निखारे ठेवण्याला आम्ही प्रवृत्त होणार नाही, अशी हमी (Guarantee) त्या वाकप्रचारात अभिप्रेत आहे

लखनौ-कराराच्या मार्गे मुसलमानांनीं दिलेली ही हमी मूर्तिमंत उभी आहे. त्यानंतरच्या २५ वर्षांत मुसलमानांनी ही हमी पदोपदीं मोडली असून, सध्या तर मुसलमान हिंदुस्थानची चीरफाड करण्याशिवाय दुसरी भाषाच बोलण्याला तयार नाहींसे झाले आहेत जगात हिंदूंचा जर एका गोष्टीबद्दल विशेष लौकिक

असेल तर ती गोष्ट त्याची वचनानिष्ठा हीच आहे. स्वतः वचननिष्ठेला महत्त्व देणारा हिंदुसमाज इतरांकडूनहि त्या निष्ठेची अपेक्षा करतो आणि वचनभंग करणाऱ्या लोकांशी समानतेच्या भूमिकेवरून कसल्याहि वाटाघाटी करणें हें मानहानिकारक आहे, असे हिंदुसमाज मानतो

आपल्याला या वचनभंगाबद्दल पश्चात्ताप झालेला आहे- झालेल्या वचनभंगाबद्दल भरपाई करण्याची आपली तयारी आहे आणि या तयारीमागे आपल्या वृत्तीत झालेला पालट मूर्तिमंत उभा आहे, अशी मुसलमान समाज हिंदूंची खात्री पटवून देईल तरच आणि तेव्हांच हिंदु त्यांच्याशी वाटाघाटी करण्याला प्रवृत्त होतील हें मुसलमानांनी नीट लक्षात ठेवावें

लखनौ कराराच्या वेळची स्थिति निर्माण करणें याचा अर्थ सिध्दात मुबई इलाख्याला फिरून जोडणें हा तर आहेच, शिवाय, पंजाब व बंगाल प्रांतात हिंदूंना त्या करारानें जे थोडेंसे अधिक प्रतिनिधित्व मिळाले होतें त्याला मान्यता देणें हाहि अर्थ त्यात अभिप्रेत आहे एवढ्यानें वायव्य सरहद्द प्रांताचा प्रश्न मिटणार नाही कारण लखनौ कराराच्या वेळी या प्रांताला स्वतंत्र प्रांताचा दर्जाच मिळालेला नव्हता या प्रांतांतील हिंदु व शीख यांचे संयुक्त संख्याबलहि अत्यल्प आहे हा प्रांत आर्थिक दृष्ट्या अगर अन्य दृष्ट्याहि स्वतंत्र होऊन नादण्यासारखा नाही, म्हणून तो प्रांत पंजाबला जोडण्याला तूर्तची तडजोड म्हणून मुसलमानांनी त्याग झालें पाहिजे पंजाब व सरहद्द प्रांत मिळून सर्व मुलुखाचा राज्यकारभार एकत्र चालविण्याचें ठरल्यावर, त्या मुलुखातील हिंदु व शीख या संयुक्त लोकसमूहाला मुसलमानांनी भरपूर संरक्षण कायदेशीरपणानें दिले पाहिजे मुबई, मद्रास प्रभृति प्रांतातून हिंदूंनी मुसलमानांना जें संरक्षण लखनौ-करारान्वये दिलेले आहे तें देण्याची नैतिक जबाबदारी हिंदूंचे नव्हती आणि नाही

हिंदूंच्या नसातून पिढ्यान्पिढ्या वाहात राहिलेले सहिष्णु रक्त हेंच अहिंदूंचें खरें संरक्षण आहे, इतर कसल्याहि प्रकारचें संरक्षण मागण्याचे धाष्ट्य अहिंदूंनी करणें म्हणजे हिंदूंच्या उज्वल परंपरेचा उपमर्द करणें होय, असे लखनौ-कराराच्या वेळी हिंदूंना म्हणतां आलें असतें

तसें त्यांनीं म्हटले नाहीं हें त्याचें औदार्य होय. हें औदार्य मुसलमानांनीं मान्य केलें पाहिजे. सख्यादैत्यामुळें सरक्षणार्हच जर कोणी असतील तर ते अहिंदु नसून हिंदूच आहेत, कारण, अहिंदूचीच वृत्ति आक्रमणशील आहे ही इतिहाससिद्ध गोष्ट मान्य करून, वायव्य सरहद्दीनजीकच्या मुसलमानांनीं तेथील हिंदु व शीख यांच्या संयुक्त समूहाला भरपूर सरक्षण देण्याची तयारी दाखविली पाहिजे.

सध्याच्या प्रातरचनेच्या दृष्टीनें प्रातापुरता हा प्रश्न सुटल्यानंतर, मुसलमानांनीं आपल्यातील हृदय-पालटाचें आणखी एक चिन्ह म्हणून असें कबूल केलें पाहिजे की, मध्यवर्ति-सत्तेच्या उपभोगाच्या वेळीं सरक्षण देण्याचेण्याचा प्रश्न शिल्लकच उरत नाही. धार्मिक आचारस्वातंत्र्य वगैरे गोष्टींसाठीं संरक्षण इष्ट व अवश्य असेल तर, ते सरक्षण प्राताच्या कक्षेपुरतेंच मर्यादित आहे. मध्यवर्ति कारभाराशीं या प्रश्नाचा अर्थाअर्थी काहीहि संबंध नाही. ही गोष्ट प्रांजलपणें मान्य करून,

मध्यवर्ति विधिमंडळाच्या निवडणुकीपासून प्रत्येक बाबतींत मुसलमानांनी व इतर अहिंदूनी हिंदूशी संयुक्त रीत्या व्यवहार करण्याला तयार झालें पाहिजे.

हृदयपालट झाल्याचें लक्षण म्हणून मुसलमान या गोष्टी करतील तर, ब्रिटिश हिंदुस्थानपुरता प्रश्न पुष्कळच लोकर सुटेल आणि तो सुटण्याच्या मार्गाला लागला कीं, सस्थानिक, त्याची प्रजा व त्या उभयतांचे भारतीय सरकारशीं संबंध हेहि प्रश्न सहज सुटतील.

हृदयपालट झाल्याची एक खूण म्हणून मुसलमानांनी ही गोष्ट तर केलीच पाहिजे. पण, एवढीच गोष्ट केल्यानें हिंदूंच्या साशंकवृत्तीचें पूर्ण समाधान होणार नाही. १९२१च्या मलवारमधील भोपल्याच्या बडापासून अगदीं ताज्या असलेल्या डाकका वगैरे ठिकाणच्या अस्वस्थतेपर्यंत जे हिंदुविघातक प्रकार सतत घडत आलेले आहेत त्या प्रकाराचा मुसलमानांनी साधा शाब्दिक निषेधहि केलेला नाही. आपल्या चित्तवृत्तींत दिसूं लागलेला पालट सधिसाधुपणाचा नसून तो मनाच्या तळमळीतून निघालेला आहे हें हिंदूंना पटवून देण्यासाठी

मुसलमान समाजानें ठिकठिकाणीं सभा करून, घडलेल्या या सर्व प्रकारांबद्दल दिलगिरी व्यक्त केली पाहिजे आणि या प्रकाराचें उत्तरदायित्व ज्याच्यावर आहे त्या सर्वांचा त्यांनी प्रकटपणें निषेध केला पाहिजे

हृदयपालटाचीं ही प्राथमिक चिन्हे दिग्दर्शित केल्यावर मुसलमानांनीं इतर काही मुद्याकडे वळले पाहिजे. मुसलमानांच्या प्रार्थनेच्या वेळा आणि हिंदूंच्या धार्मिक रूढींचा संकोच याचें समीकरण गेल्या वीस पंचवीस वर्षांत अत्यंत दृढ झालेले आहे आणि त्यामुळें हिंदूंना आपले धार्मिक व सामाजिक व्यवहार करताना उगीचच चोरटेपणानें वागावें लागत आहे. यापुढे हिंदूंना या बाबतीत कोणताहि त्रास होणार नाही,

अस्तित्वात असलेल्या आमच्या मशिदी कोठेंहि असल्या आणि त्या मशिदीत केव्हांहि प्रार्थना चालत असल्या तरी त्यांचा उपसर्ग भोंवतालच्या लोकसमूहाच्या जीवनाला लवमात्रहि पोचणार नाही अशी जाहीर व कायदेशीर हमी मुसलमानांनी दिली पाहिजे

घडलेल्या वृत्ति-पालटाचें आणखी एक गमक म्हणून मुसलमानांनीं Caste Disabilities Removal Act सारखे कायदे रद्द करून टाकण्याला संमति दिली पाहिजे. या निमित्तानें मुसलमानांना धर्मांतराची सर्वच बाब डोळसपणानें आणि प्राजलपणानें हाती घ्यावी लागेल. एकादा प्रीढ मनुष्य जाणून बुजून, उघड्या डोळ्यांनीं ख्रिस्ती अगर मुसलमान झाला तर, हिंदुसमाज त्याची कीर्त करील, पण तो समाज प्राय त्याच्या आड येणार नाही. इतकें विचारस्वातंत्र्य हिंदु समाजाच्या अगवळणी पडलेलें आहे. पण,

सध्या जी नेणत्या माणसाची धर्मांतरे होतात अगर सक्तीने धर्मांतरे केलीं जातात ती मात्र हिंदुसमाज यापुढें सहन करणार नाही.

धर्मांतर ही बाब अलीकडच्या कांहीं लग्नपद्धतींप्रमाणें नोंदली जावी आणि धर्मांतर करणाऱ्या इंसाला बशपंगरेनें मिळणाऱ्या मिळकतीवर तरी हक्क सांगता येऊ नये, अशी हिंदुसमाजाची या बाबतीतली किमान अपेक्षा आहे. या अपेक्षेंत अन्याय्य अगर अप्रामाणिक असें कांहीच नसल्यामुळें, मुसलमान,

ख्रिस्ती वगैरे सर्व अहिंदु समाजांनी हिंदुसमाजाच्या या मागणीला पाठिंबा दिलाच पाहिजे. मुसलमानसमाज हा पाठिंबा न देईल तर, हिंदुसमाज त्याच्या हृदयपालटावर विश्वास ठेवणार नाही.

हृदयपालट झाल्याची काहीं दृश्य गमकें म्हणून मुसलमान समाजानें या गोष्टी केल्या तरीहि, एक मुद्दा शिल्लक उरणारच.

स्वामी श्रद्धानंदजीसारख्या सर्वमान्य हिंदूंची हत्या घडलेली आहे ही गोष्ट हिंदुसमाज कालत्रयीहि विसरणार नाही !

गुरु सांदीपनीच्या सतोषासाठी श्रीकृष्णानें सांदीपनीचा मेलेला मुलगा पुनः जिवंत करून आणला. हिंदुसमाजाच्या सतोषासाठीं मुसलमानांनीं श्रद्धानंदजीसारख्या विभूतींना फिरून जिवंत करून आणावें असाहि हट्ट हिंदु समाजानें धरला तर तो गैर ठरणार नाही. पण जी गोष्ट व्यवहारानें शक्य नाही तिचा भलताच आग्रह हिंदुसमाजाने धरूं नये, असा सल्ला हिंदुसमाजाला देतां येईल, पण,

श्रद्धानंदजींच्या स्वर्गस्थ आत्म्याला सतोषप्रद अशी एकादी ठसठशीत गोष्ट मुसलमानानी केली पाहिजे हा आग्रह मात्र हिंदुसमाजाला अवश्य धरता येईल आणि तो त्यानें न चुकता धरावाहि !

अशी ठसठशीत गोष्ट कोणती या प्रश्नाचें उत्तर अनेकांकडून अनेक तऱ्हांनी दिलें जाण्याचा सभव आहे. पुष्कळना मान्य होण्यासारखें एखादे उत्तर सुचवून ठेवणें एवढेंच तूर्त शक्य आहे. सर्व ठिकाणच्या लहानथोर हिंदूंना अत्यंत पवित्र असलेलें काशी क्षेत्रातलें श्रीविश्वनाथाचें प्राचीन मंदिर आज मशीद या स्वरूपात उभें असून, त्यामुळें लक्षावधि हिंदूंच्या भावनादररोज दुखावल्या जात आहेत.

या मशिदीच्या जागीं मुसलमान समाजाच्या खर्चानें श्रीविश्वनाथाचें मंदिर पूर्ववत् उभे करण्याला मुसलमान समाज तयार होईल तर हिंदुसमाजाचें उदार मन निश्चित असें समजेल कीं, मुसलमानांच्या वृत्तीत घडून आलेला पालट टिकाऊ आहे.

हें मंदिर फिरून प्रतिष्ठेनें उभे करणें पूर्वींच्या हिंदुसत्ताधान्याना साधलें नसतें,

असें नाहीं सदाशिवराव भाऊसाहेब पेशवे यांनीं दिल्लीचें तख्त फोडून मुसलमानी इभ्रतीला घणाच्या घावाचा प्रसाद दिला तसाच प्रकार या ठिकाणीहि करण्याची बुद्धि मल्हारराव होळकराना सुचली होती मुसलमानांच्या भावना निष्कारण दुखविल्या जाऊं नयेत अशी वृत्ति भोंवतालच्या हिंदुसमाजानें धारण केल्यामुळेच तो प्रकार घडून आला नाही मुसलमानांच्या धार्मिक भावनाचा हिंदुसमाजानें आजवर यथेच्छ मान ठेविला आहे.

मुसलमानसमाज हिंदूच्या धार्मिक भावना मानण्याला कितीसा राजी आहे याची परीक्षा ठरण्याची वेळ आज आलेली आहे मुसलमानसमाज काशी क्षेत्रातील श्रीविश्वनाथाचें हें पुरातन मंदिर पूर्वीच्या वैभवात नादतें करून देईल तर जगाला व हिंदुसमाजाला असें सहज पटेल की, आपल्या धार्मिक भावनाना जिवापाड जपणारा मुसलमानसमाज हिंदूच्या धार्मिक भावनाहि तितक्याच आस्थेनें मानण्याला तयार आहे

मुसलमानसमाज ही गोष्ट करील तर भूतलावर स्वर्गच अवतरला कीं काय, असें हिंदुसमाजाला वाटूं लागेल प० मालवीयजीसारखे श्रीविश्वनाथाचे भक्त तर मुसलमानांच्या या ठसठशीत कृतीमुळे गहिंवरून येतीलच, पण, या कृतीचा परिणाम एवढ्याच मर्यादित अडून राहील, असें नाहीं काशीक्षेत्र व तेथील श्रीविश्वनाथाचें मंदिर हें नेपाळपासून रामेश्वरपर्यंतच्या आणि द्वारकेपासून दार्जिलिंगपर्यंतच्या गरीब, श्रीमंत, ज्ञानी, अज्ञानी, नव्या, जुन्या अशा सर्व हिंदूच्या अभिमानाचें स्थान आहे त्याच्या पुनर्प्रतिष्ठेसाठीं मुसलमानसमाज आपला आग्रह क्षणमात्र दूर ठेवील तर, एकदर हिंदुजगात मुसलमानांच्या या नव्या वृत्तीबद्दल पूर्ण विश्वास उत्पन्न होईल अशा परस्पर-विश्वासाच्या पायावर हिंदु-मुसलमानांचें जं ऐक्य निर्माण होईल तेंच ऐक्य चिरकाल टिकेल व तेंच ऐक्य सगळ्या हिंदुस्थानचें स्वातंत्र्य मिळविण्याला व टिकविण्याला उपकारक ठरेल

मुसलमानांच्या अग्नर इतर कोणाहि अहिंदूच्या धर्मभावना डिवचाव्या असे हिंदुसमाजानें आजवर कधीं मनात आणलें नाही, आजहि तो विचार हिंदुसमाजाच्या मनात येत नाही आणि पुढेंहि तसला विचार हिंदुसमाजाच्या मनात नादेल असें म्हणवत नाही, पण,

आपल्या औदार्याचा जगांत दुरुपयोग होतो, आपल्या सात्त्विकपणाचा इतरांच्या तामसीपणामुळे चेंदामेंदा होतो आणि आपला चागुलपणा शेवटीं आपल्याच हिताला बाधक ठरतो या गोष्टी जगाच्या व्यवहाराकडे डोळसपणाने पाहणाऱ्या हिंदु-समाजाला आतां पक्केपणी कळलेल्या आहेत

मुसलमानांशीं तडजोडीचें बोलणें करणें म्हणजे आपल्या हातानें आपल्या हितावर पाणी सोडण्याला प्रवृत्त होण्यासारखें आहे हें शहाणपण, भारी किंमत देऊन, हिंदुसमाज आतां शिकला आहे मुसलमानांशीं होणारा कोणताहि राजकीय व्यवहार देवाण-घेवाणीच्या स्वरूपाचा असू शकत नाही, अशा व्यवहारांत आपल्याला सारीच देवाण करावी लागते, घेवाणीचा संबंधच उरत नाही हा रोकडा अनुभव हिंदुसमाजानें आतां आपल्या सगऱ्ही बाळगला आहे. आणि म्हणून, यापुढील काळात हिंदुसमाज मुसलमानांशीं कसलेंहि तडजोडीचें, सलोख्याचें, खेळीमेळीचें अगर देवाणघेवाणीचें बोलणेंच करण्याला तयार नाही ! इग्रजांपासून मिळेल तो फायदा मिळवावा, हिंदूच्या अधीरपणाचा फायदा घेऊन शक्य तें जातिहित साधावें अशा वृत्तीनें वागून मुसलमानांनीं आपली किती नागवण केली आहे हें हिंदुसमाज सहजासहजी विसरेल, हें शक्य दिसत नाही.

तडजोडीची उत्सुकता आजवर हिंदुसमाज दाखवीत आला आहे यापुढें ती उत्सुकता मुसलमानांच्या बाजूने दाखविली गेली पाहिजे भाडण होण्याला जसे दोन पक्ष लागतात तसे ऐक्य-साधनालाहि दोन पक्ष अवश्य असतात

आजवरची बहुतेक सारीं ऐक्याची बोलणी एकपक्षीय होती, आणि म्हणूनच ती अस्वाभाविकहि होती आजवरचा हा अस्वाभाविकपणा व एकपक्षीयपणा फटक्यासरशीं निघून जाण्याचा एकच एक मार्ग शिल्लक राहिलेला आहे मुसलमानांचा हृदयपालट होणें आणि त्या हृदयपालटाची मूर्तिमंत लक्षणें म्हणून वर निर्दिष्ट केलेल्या गोष्टी त्या समाजानें करणे, हाच तो एकमेव मार्ग होय

डॉ० आबेडकर यांनीं पाकिस्तानवरील आपल्या ग्रंथाच्या उपसहारा-रात्मक भागात वादी-प्रतिवादीमधील दाव्यात मुद्दे काढण्यात येतात तसे

पाच मुद्दे काढले आहेत त्या मुद्यांपैकीं काहीं मुद्यांचा परामर्श येथें घेणें श्रेयस्कर ठरणार आहे. हिंदुस्थानच्या राजकीय प्रगतीला हिंदुमुसलमान ऐक्य अवश्य आहे काय, असा डॉ० आबेडकराचा पहिला प्रश्न आहे त्याचें स्पष्ट उत्तर नकारार्थी आहे हिंदुमुसलमानाच्यामध्ये द्विराष्ट्रवादाची अभिनव कल्पना नादत असूनहि, हें ऐक्य अवश्य असेल तर, तें साधूं शकेल काय ? हा पहिल्या मुद्यातला पोटमुद्दा म्हणून त्यानीं माडला आहे मुख्य मुद्याचें नकारार्थी उत्तर दिल्यामुळे, या पोटमुद्याचें उत्तर देण्याचें वस्तुतः कारणहि नाही पण, ओघानें एवढे म्हणण्याला हरकत नाही की, द्विराष्ट्रवादात अतर्भूत असलेला मुसलमानाच्या स्वतंत्र राष्ट्राचा वाद हा शुद्ध वितंडवाद आहे आणि त्याला काडीचाहि ऐतिहासिक आधार नाही

हिंदु-मुसलमान ऐक्य शक्य असेल तर तें देवाण-घेवाण पद्धतीच्या मार्गानें व्हावें की आराधनेच्या (Appeasement) पद्धतीनें व्हावे असा डॉ० आबेडकराचा दुसरा प्रश्न आहे. हिंदुमुसलमानाचें ऐक्य अवश्य नसलें तरी, ते शक्य कोटींतलें आहे. मुसलमानाची परंपरासिद्ध वृत्ति आहे तशीच राहिली तर हिंदूनीं त्याच्याशी केलेली देवाण-घेवाणीच्या स्वरूपाची तडजोड देखील आराधनेसारखी किंवा शरणागतीसारखी ठरणार आहे सबब, अशी तडजोड इष्टहि नाही आणि शक्यहि नाही.

ज्याच्यामध्ये तडजोड घडावयाची त्या दोघाहि पक्षामध्ये समजसपणा असावा लागतो आजवर समजसपणाचा सर्व मक्ता हिंदूनी घेतला होता आणि त्यामुळेच मुसलमान समाजातील असमजसपणा वाढत गेला

हिंदुसमाज सामूहिक दृष्टीनें असहिष्णु बनेल ही भीति जशी निराधार आहे तद्वतच तो समाज असमंजस बनेल ही भीतीहि निराधारच आहे समजसपणाच्या वृत्तीची वाढ मुसलमानाच्या ठिकाणी झाली पाहिजे. समजसपणाचें बीजारोपण आपण आपल्या मनोभूमीत करीत आहों हे हिंदुसमाजाला पटवून देण्याची जबाबदारी मुसलमान समाजावर ओघानेंच येऊन पडत आहे. आपला हृदयपालट झाला असल्याची खात्री हिंदुसमाजाला पटावी म्हणून, मुसलमानसमाजाकडून यापूर्वी सूचित केलेला वर्तनक्रम आचरिला जाण्याची अत्यंत जरूरी आहे परिस्थिति अशा प्रकारची असल्यामुळे, हिंदूनी मुसल-

मानाना नव्या सवलती देण्याचा प्रश्नच उत्पन्न होत नाही डॉ० आवेडकरांचा तिसरा प्रश्न अशा रीतीने 'आमोआपच निकालात निघतो पाकिस्तान कबूल करावयाचें कीं सत्ताविभागणीत मुसलमानाना ५० टक्के जागा देऊन त्यांना सतुष्ट राखावयाचें, असे दोनच प्रश्न हिंदुसमाजापुढे आवासाून उभे आहेत आणि त्यातल्या कोणत्या तरी एकाचा स्वीकार करण्याशिवाय हिंदुसमाजाला गत्यंतर नाही, अशी डॉ० आवेडकरांच्या चौथ्या मुद्यातील गर्भित सूचना आहे ही सूचनाच बरोबर नाही हिंदुसमाज या दोहोपैकी कोणत्याच गोष्टीला मान्यता देणार नाही.

हिंदु समाजाच्या जबरदस्त विरोधाला अव्हेरून इंग्रज सरकार मुसलमानांना यातले कांहीहि देऊ लागेल तर, सधटनेनें सवल झालेला हिंदुसमाज 'इंद्राय तक्षकाय स्वाहा' या न्यायानें, स्वतःचा स्वाभिमान सिद्ध करण्यासाठी, काय करावयाचें तें अवश्यमेव ठरवील !

बर्वे टेलरिंग फर्मनें

गल्या १२ वर्षांत उत्तम तऱ्हेनें केलेली

पुणेंकरांची सांय

उत्तम, मोहक } टेलरिंग
उत्कृष्ट, सुंदर }

निरनिराळ्या डिझाइनचा, वुलन, काँटन,
रेजमो वगैरे सर्व प्रकारचा कापड माल
मिळण्याचें

विश्वसनीय ठिकाण

उत्तम क्लॉथ स्टोअर्स

प्रो. के. एल्. बर्वे, अप्पा बळवत चौक, पुणे २.

प्रकरण १२ वें

काँग्रेसच्या राजकारणाची इतिश्री

बंगालचे दिवंगत देशभक्त बाबू बिपिनचंद्र पाल यांनी आपल्या The Soul of India या पुस्तकात एका साधूची एक गमतीदार गोष्ट सांगितली आहे. हा साधु कलकत्त्यानजीक कालिघाट येथे राहात असे. राहण्याच्या जागेनजीक त्याने बागवगीचा केला होता व त्यात त्याने फुलझाडे व फळझाडे लाविली होती. एके दिवशीं एक बैल त्या बागेत शिरला. त्याबरोबर बैलाला हाकलण्याच्या बुद्धीने साधुमहाराज धावत सुटले. ते बैलाजवळ आले, पण, तो बैल ज्या समाधानाने बागेतील वस्तूंचा फत्ता उडवीत होता ते समाधान पाहून ते साधुमहाराज निःशब्द व निश्चल अशा स्थितीत उभे राहिले. त्याच्या डोळ्यावाटे अश्रूचा प्रवाह सुरू झाला. बागेतील झाडांचीं कोंवळी पाने व कोंब नाहीसे होत आहेत हे त्यांना दिसत होते व त्या झाडांच्या दुःखाने साधुमहाराजांचे मन दुःखित होत होते. पण, या दुःखाबरोबरच त्याच्या मनात दुसराहि एक विचार उद्भवला होता. या बैलाच्या समाधानाचा भग्न भी कसा करूं, अशा विचाराने त गोधळात पडले होते. शेवटीं त्याचे मन अस्वस्थ झाले आणि जगात अशी द्वंद्वे निर्माण करणाऱ्या परमेश्वराच्या हेतूचे ते चिंतन करू लागले !

वगील गोष्टीतील साधु आणि काँग्रेसचीं सूत्रे हातीं घट्ट धरून ठेवणारे गांधीजी यांच्यामध्ये पुष्कळ साम्य आहे. त्यांना हिंदूंच्या हलाखीबद्दल आणि हालावद्दल अजिबात काही वाटतच नसेल, असे म्हणणे कठिण आहे. पण, हिंदूंच्या हालावद्दल आपण काहीं म्हटले तर मुसलमानांचे समाधान भग्न केल्याचा दोष आपल्याला लागेल अशी भीति त्यांना वाटत असली पाहिजे. गेली वीस वर्षे गांधीजी हिंदुस्थानांतील सर्व लोकांना अहिंसेची शिकवण देत आलेले आहेत. ही शिकवण मुसलमानांना मानवण्यासारखी नव्हती, आणि आजच्या मुसलमानसमाजाच्या वर्तनाचे व प्रवृत्तीचे निरीक्षण केले तर, असे स्पष्ट दिसते की, यापुढे तर तो समाज अहिंसावादाच्या

थान्यालाहि उभा राहणार नाही. हिंदुसमाजाने गांधीजींवर श्रद्धा ठेविली व त्या समाजाला गांधीजींच्या म्हणण्याचा जो अर्थ कळला त्याप्रमाणें त्यानें हें अहिंसातत्त्व आचरणातहि आणलें पण, हिंदूंनीं जे कांहीं केले ते गांधीजींच्या मनाला रुचलें नसावें, असें दिसतें. गेल्या एप्रिल-मे महिन्यात डाक्का, अहमदाबाद इ० शहरात जे भीषण दंगे झाले त्याच्याबद्दलचे आपले म्हणणें ता ४ मे १९४१ रोजीं काढिलेल्या पत्रकाच्या द्वारा गांधीजींनीं लोकापुढें मांडलें होतें. या पत्रकांतील पुढील भाग विचारार्ह आहे

From accounts received, it seems that Muslim fanatics in Dacca and Ahmedabad did their worst in inflicting damage on Hindu property by looting and burning with a deliberation that showed pre-meditation. Hindus, instead of boldly standing up and facing the mischief-makers fled in their thousands from the danger-zone; and, where they did not, they were as barbarous as the assailants. These were all untouched by the Congress non-violence, and yet, these are the men who form the bulk of the Congress meetings. If the Congress has no control over the masses on such occasions, there is not much value in Congress non-violence, as a positive force.

(हातीं आलेल्या माहितीवरून असें दिसते की, डाक्का व अहमदाबाद येथील मुसलमान माथेफिरूंनीं हिंदूंची मालमत्ता लुटून व जाळून तिचा नाश करण्याची परमावधि केली. या करण्यात जो पद्धतशीरपणा दिसला त्यावरून त्याच्यामागे पूर्वसंकल्प असला पाहिजे, असें दिसतें. या माथेफिरूंना धैर्यनिं तोंड देण्याऐवजी व त्याच्या नजरेला नजर भिडविण्याऐवजीं हजारों हिंदु सकटग्रस्त भागातून पळून गेले. ज्यांनीं असें केलें नाही त्यांनीं हल्ला करणाऱ्या माथेफिरूंद्वयकाच रानटीपणा दाखविला, काँग्रेसच्या अहिंसातत्त्वाचा यापैकीं कोणालाच संपर्क झाला नव्हता आणि मौज अशी कीं, काँग्रेसच्या सभांना गर्दी असते ती अशाच लोकांची. अशा प्रसंगीं लोकसमूहावर काँग्रेसची हुकमत चालत नसेल तर, काँग्रेसच्या अहिंसेला एक विधायक शक्ति म्हणून फारशी किंमत नाही, असें म्हणावें लागेल)

काँग्रेसच्या सभाना हजार राहणाऱ्या हजारों लोकानीं अहिंसातत्त्वाचा

गांधीप्रणीत अर्थ मान्य केला पाहिजे, काँग्रेसला मते देणाऱ्या लक्षावधि मत-
दारांनी गांधीप्रणीत अहिंसावाद स्वीकारून त्याच आचरण दयाधाय्याच्या
प्रसंगी केलें पाहिजे वगैरे अपेक्षा मनुष्यस्वभावाला धरूनच नसल्यामुळें,
त्या फसल्या यात काहींच आश्चर्य नाही ! काँग्रेसचे सत्प्राग्रही म्हणून
गांधीजीच्या मान्यतेचा शिक्का मिळालेल्या लोकांनीं तुरुंगात मांसाहार
करावा हेंहि मनुष्यस्वभावाला धरून आहे; पण, तें गांधीजीच्या अहिंसा-
मीमांसेशी विसंगत आहे ! अहिंसेचा कांहीं तरी एकात्मिक अर्थ लावून त्याचा
उपदेश सामूहिक पद्धतीनें केल्यानंतर, पदरीं पश्चात्ताप पडला तर त्यात
नवल मुळीच नाही ! कौ० कविश्रेष्ठ टागोर यांनीं लिहिलेलें वाक्यच
या प्रकरणी खरें मार्गदर्शन करूं शकतें ! In the harmony of
two contradictory forces, everything rests (परस्परविरोधी
बलां दोन शक्तींच्या समन्वयावरच प्रत्येक गोष्ट उभारलेली आहे),
हा नियमच हिंसा-अहिंसेच्या तत्त्वज्ञानाला लागू पडतो व समाजाची व
राष्ट्राची ऐहिक प्रगति तरी या दोन शक्तींच्या समन्वयावरच अवलंबून आहे !

काँग्रेस ही संस्था अहिंसाव्रतावर श्रद्धा ठेवूनच चालली पाहिजे असा
गांधीजीचा आग्रह आहे, हेंहि त्यांनीं अलीकडे प्रसिद्ध केलेल्या कांहीं वक्त-
व्याच्या आधारे सिद्ध करतां येईल वर ज्या पत्रकाचा उल्लेख केला त्यानंतर
लौकरच गांधीजीचा एक लेख प्रसिद्ध झालेला आहे त्यांत ते लिहितात :

*I prophesy that, without pervasive non-violence of the
brave, when the question of real transfer of power comes,
it would not be the Congress which will have the privilege
and the responsibility of delivering the goods. The power
will descend to those who are able to make effective use of
violence.*

(शूरांना साध्य होणारी अतर्बाहिच अहिंसानिष्ठा काँग्रेसमध्ये नसेल तर,
खरी सत्ता मिळण्याची वेळ येईल तेव्हां, सत्तारूढ होण्याचा मान व त्या माना-
बरोबर येणारी जबाबदारी या गोष्टी काँग्रेसला साध्य होणार नाहीत, असें
भविष्य मी वर्तवून ठेवितों ज्यांना हिंसेचा उपयोग प्रभावशालीपणानें
करतां येईल, त्यांच्या हातीं ती सत्ता पडेल.)

सत्ता सुटणार आहे इग्रजाच्या हातून व ती कोणाच्या हातीं पडणार, असा आहे प्रश्न । ब्रह्मज्ञानाने अंतर्बाह्य विनटलेल्या ज्ञानिश्रेष्ठाप्रमाणे, अहिंसा-व्रतावरील श्रद्धेने अंतर्बाह्य विनटलेल्या लोकानी काँग्रेस गजबजून जाईल, श्रीज्ञानेश्वर महाराजांनी म्हटल्याप्रमाणे या लोकांच्या अहिंसाविषयक श्रद्धेचा परिमळ केळीत तयार होऊन राहिलेल्या कापूराच्या परिमळाप्रमाणे, आपोआप चौफेर पसरू लागेल, अगर या लोकांच्या अहिंसेवरील प्रेमाचे तेज तावदानांत ठेवलेल्या दिव्याच्या प्रकाशाप्रमाणे आपोआप बाहेर ओसडू लागेल तर आणि तेव्हाच इग्रजाच्या हातून सुटणारी सत्ता काँग्रेसच्या हातीं पडू शकेल व काँग्रेसला त्या सत्तेचा वापर जबाबदारीने करता येईल, असा गांधीजींच्या म्हणण्याचा अर्थ आहे

सध्यांच्या काँग्रेसच्या बाबतीत गांधीजींना ही शक्यता दिसत नाही हेहि गांधीजींच्याच उद्गारावरून स्पष्ट दिसत आहे गांधीजी म्हणतात .

I do not mind Congressmen changing their creed, in spite of many leaders being in jail or openly leaving the Congress I can see my way to rebuilding the Congress with fine true men with whom there is neither Hindu nor Muslim nor any other

(पुष्कळ काँग्रेस पुढारी तुरुंगात असले तरीहि काँग्रेसजनानीं खुशाल आपले क्रीड (श्रद्धा) बदलावे अग्न उघडपणे काँग्रेसमधून निघून जावे ! ज्यांच्या मनात हिंदु, मुसलमान वगैरे विचार येत नाहीत अशा उमद्या, खणखणीत माणसांचा मेळावा मिळवून मला काँग्रेसची धडी फिरून बसविता येईल, हे मला स्पष्टपणे दिसत आहे.)

सध्या काँग्रेसमध्ये असलेली पुष्कळशीं प्रमुख माणसे अहिंसा-पालनाच्या बाबतीत खणखणीत नाहीत असे गांधीजींचे स्पष्ट मत आहे व या लोकानी काँग्रेसमधून निघून जावे अशी नोटीसच गांधीजींनी त्यांना दिली आहे । या लोकांची अडगळ काँग्रेसच्या बाहेर गेली म्हणजे आपल्या पसंतीचे शेलके 'अहिंसा-ऋषि' मिळवून, काँग्रेसची पुनर्घटना करण्याचा प्रयोग गांधीजी करणार आहेत, हेहि वरील उतान्शवरून उघड दिसत आहे

मुंबईचे श्री० कन्ह्यालालजी मुनशी हे काँग्रेसमधून बाहेर पडले व गांधीजींनी

द्याना आशीर्वादपूर्वक बाहेर जाऊ दिलें या घटनेमागे मनाचे किती गुप्त पडदे असतील, याची कल्पना आता सहज होऊ शकेल ! सध्या काँग्रेसमध्ये असलेले पुष्कळसे थोर हिंदु गांधीना हवे असलेले 'अहिंसा-ऋषि' नाहीत हे उघड आहे ते मुनशीचें अनुकरण करतात, गांधीतत्त्वज्ञानाचें उच्चाटन करून काँग्रेस आपल्या हाती घेतात कीं, फिरून गांधीना शरण जाऊन आत्मप्रतारणा व हिंदुराष्ट्रप्रतारणा करतात, हे लौकरच दिसेल !

ज्या नमुनेदार अहिंसानिष्ठ सघटनेच्या हातीं इग्रजांनीं सोडलेली सत्ता पडावी असें गांधीजींना वाटतें तशी सघटना म्हणजे सध्याची काँग्रेस नव्हे, हे गांधीजींच्याच शब्दातून सूचित होत आहे नवे 'अहिंसा-ऋषि' मिळवून गांधीजी काँग्रेसला नमुनेदार रूप आणतील त्याला अद्याप अवधि आहे !

त्या अवधीत सत्तासंक्रमण होण्याचा समय प्राप्त झाला तर ती सत्ता कोणाच्या हातीं जाईल याबद्दलचा गांधीजींचा खुलासा मोठा सूचक आहे

The power will descend to those who are able to make effective use of *violence*. (ज्यांना हिंसाधर्माचा उपयोग प्रभावीपणाने करता येईल त्यांच्या हातीं ही सत्ता पडेल) असा इपाराच गांधीजींनी दिला आहे, असें म्हणावयाला हरकत नाही ! हिंसाधर्माचा उपयोग प्रभावीपणाने करून, इग्रजांच्या हातून सुटणारी सत्ता काबीज करण्याची सवि कोण साधील हे गांधीजींनी या लेखांत सांगितलेले नाही, हे खरें, पण,

या प्रश्नाचें उत्तर गांधीजींनीं कधींच दिलेले नाही, असा मात्र त्याचा अर्थ नव्हे १९४० च्या ऑक्टोबर महिन्यात 'हैदराबाद' यां शीर्षकाखाली लिहिलेला गांधीजींचा एक लेख 'हरिजन' मध्ये प्रसिद्ध झालेला होता

त्या लेखाचें सार असे होतें की, चालू लढाईत बिकट परिस्थिति उत्पन्न झाली व प्रचलित राजसत्ता दुबळी बनल्याचीं लक्षणे दिसूं लागलीं तर, निजामचें लष्करी सामर्थ्य व सहृद्दीवरच्या पठाणाच्या टोळ्या याचें सगनमत होऊन भारतांतली राजसत्ता निजामाच्या हाती जाईल ! निजामाची राजसत्ता ही देशी राजसत्ता असल्यामुळे, त्या सत्तेला 'होमरूल' असें नाव देण्याची गांधीजींची तयारी आहे, हा भाग निराळा !

गांधीजींच्या या सर्व लिहिण्याचा सूचितार्थ असा आहे कीं, त्याच्या मते सध्याच्या परिस्थितीत तरी, सध्याच्या काँग्रेसच्या राजकारणाची इतिश्रीच झालेली आहे ।

नवे अहिंसामुनी मिळवून गांधी नवी सृष्टि कशा काय निर्माण करणार हा प्रश्न आजचा नसून, असलाच तर तो उद्याचा प्रश्न आहे । जे 'अहिंसा-मुनी' मिळवून गांधीजी नव्या तऱ्हेने काँग्रेसची घडी बसविणार ते मुनिश्रेष्ठ काय रंगारूपाचे असतील याचीहि कल्पना गांधीजींनीं देऊन ठेविली आहे

या मुनिश्रेष्ठाची मने हिंदु-मुसलमान-ख्रिस्ती-पारशी अशा पार्थिव विचारापासून सर्वस्वी अलिप्त असली पाहिजेत । इतकें पराकोटीचे रंगरूपराहित्य प्रथम दिसणार नाही मौलाना अबुल कलाम आझाद याच्या ठिकाणी । काँग्रेसच्या अध्यक्षपदावरून अधिकृत भाषण करताना ज्या मौलानांना मुस्लीमधर्म व मुस्लीम संस्कृति याचा अभिमान विसरणें शक्य झालें नाहीं त्या मौलानांना या मुनिश्रेष्ठाच्या मालिकेंत स्थान कसे मिळेल ।

सरदार पटेल, श्री० राजगोपालाचारियर, श्री० सत्यमूर्ति, श्री० भुलाभाई देसाई, इत्यादीनाहि या संघटनेंत स्थान मिळेल, असें दिसत नाहीं । मात्र, ही नवी सृष्टि प्रामाणिकपणाच्या पायावर उभारली गेली पाहिजे ।

गांधीजींच्या अहिंसाप्रेमामुळे काँग्रेसच्या राजकारणाची इतिश्री झाल्या-सारखी दिसते त्या प्रमाणेच, काँग्रेसच्या मुसलमान-विषयक धोरणामुळेहि ती सस्था राजकारण करण्याला असमर्थ झाल्यासारखी दिसते हिंदुस्थानातील जातिजातींत असलेल्या भेदाचें महत्त्व अवास्तव फुगवून सांगण्याचे व्रत ब्रिटिश राज्यकर्ते चालवीत होते तें त्याच्या स्वार्थी दृष्टीनें ठीकच होतें पण, याच व्रताची नक्कल करून काँग्रेसचे नेते गांधीजी हेहि १९२० सालापासून असें म्हणू लागले कीं, हिंदु-मुसलमान ऐक्याशिवाय स्वराज्यप्राप्ति अशक्य आहे ! स्वराज्याच्या लढ्यात मुसलमान स्वातंत्र्यप्रेमामुळे सामील झाले तर त्याचें सहकार्य सर्वांना हवेंच आहे

हिंदुमहासभेचे अध्यक्ष बॅ० सावरकर "याल तर तुमच्यासह" असें म्हणतात त्याचाहि अर्थ हाच की, स्वराज्यप्राप्तीच्या लढ्यांत मुसलमान बिनतक्रार, बिनबोभाट व बिनशर्त सामील होतील

तर ती गोष्ट इष्टच आहे पण, ही इष्टता मान्य करणें वेगळें आणि स्वराज्यप्राप्ति जातीय ऐक्याविना शक्य नाही असे वार-वार, उघडउघड व ठाकूनठोकून म्हणणे वेगळें !

सध्या इंग्रज मुत्सद्दी अधिकारदानाच्या बाबतीत कोलदाडा घालताना हिंदु-स्थानातल्या मतभेदाचा बाऊ उभा करीत असतात आणि 'एकी दाखवा व स्वराज्य घ्या' असें म्हणत असतात त्याच्या या म्हणण्यात आय०सी०एस० मधील गोरे लोक, युरोपियन व्यापारी वर्ग, सस्थानिक व मुसलमान अशा सर्वांचा अंतर्भाव होत असतो. मुसलमानाखेरीज इतरांच्या बाबतीतली काँग्रेसची जबाबदारी लक्षात घेण्याचे येथे कारण नाही पण, एवढे स्पष्ट म्हणणे प्राप्त आहे कीं, हिंदु-मुसलमान ऐक्याची महती नाही त्या मर्यादेपर्यंत पोचविणाऱ्या काँग्रेसवर, तिच्याच शब्दाचा आधार घेऊन, ब्रिटिश राज्यकर्ते आज डाव उलटवीत आहेत !

हिंदु-मुसलमान प्रश्नाबाबतचें काँग्रेसचें सगळेंच धोरण १९२० सालापासून चुकत आलेलें आहे खिलाफतीच्या प्रश्नामुळे असंतुष्ट झालेल्या मुसलमानाना 'नक्रं स्वस्थानमाश्रित्य गजेन्द्रमपि कर्षति' या न्यायानें न वागविण्यात गांधीजींची कशी चूक झाली, हे मागें एका ठिकाणीं सांगण्यांत आलेलें आहे मॉटफर्ड सुधारणामुळें मिळालेली अल्पस्वल्प सत्ता खबीर माणसाच्या हातीं लागू न देतां, ती सत्ता मेणचूट, स्वार्थी अशा माणसाच्या हाती लागू देण्यात काँग्रेसनें चूकच केली, असें म्हटले पाहिजे १९३६ सालीं काँग्रेसनें तिवडणुकीचा जाहीरनामा काढला त्यांतील काहीं भागाचें नीट बदलोकन केलें तर या चुकीची अप्रत्यक्ष कबुलीच तेथें देण्यात आली आहे कीं काय असे भासूं लागतें ! एका अर्थाने पहाता, मॉटफर्ड-सुधारणांतील सत्ता हाती घेऊन तिचा वापर करीत असतानाच ती विकसित करण्याची जबाबदारी काँग्रेसवर होती, असेहि म्हणता येईल कारण, लखनौचा करार हा एका पक्षा काँग्रेस व दुसऱ्या पक्षा मुस्लीमलीग यांच्या दरम्यान झालेला होता. या दोन संस्थांनी मिळालेली सत्ता सहकार्यानें व न्यायानें वापरावी आणि सत्ताविकासाचा पुढचा टप्पा लौकर गाठावा ही गोष्ट त्या करारांत अभिप्रेतहि होती सत्ता वापरीत राहून, मध्यतरीच्या काळात घडलेल्या गोष्टी काँग्रेसने घडवून आणल्या असत्या तर, हिंदुमुसलमान जमातीमधील

परस्पर सवध आजच्या इतके बहुधा चिघळलेहि नसते आणि राजपुत्राच्या आगमनप्रसंगी देशभर पडलेल्या बहिष्कारासारख्या गोष्टीचा पुरा फायदा घेऊन, सत्ताविकासहि अधिक लवकर आणि अधिक निश्चितपणें साधतां आला असता पण,

त्या वेळीं काँग्रेसवर असलेली ही गर्भित जबाबदारी अगा-बाहेर टाकण्यात आली, आणि, ज्या वेळी ही जबाबदारी काँग्रेसने उचलू नये अशी परिस्थिति सरकारनें निर्माण केली त्यावेळी काँग्रेस-ने सदर जबाबदारी नेमकी स्वशिरावर घेतली !

१९३७ सालच्या निवडणुकीनंतर काँग्रेसचें सात प्रांतांत निर्विवाद बहुमत झालें १९३७च्या जुलैमहिन्यात काँग्रेसने मंत्रिमंडळे बनविली या मंत्रिमंडळात मुसलमान मंत्र्यांचा समावेश करण्याचें धोरण काँग्रेसनें स्वीकारलें तें अनेक दृष्टींनी सदोष आहे काँग्रेस ही सर्व जाती, सर्व धर्म इत्यादीचे हित-संगोपन करू शकते ही काँग्रेसची बढाई या धोरणामुळे सार्थ ठरली नाही कारण, टोपी बदलून काँग्रेसमध्ये घुसलेल्या मुसलमानाच्या डोक्यावर तिनें मंत्रिपणाचे मुकुट चढविले ! मुसलमान मंत्रि मंत्रिमंडळान घेण्याचा आग्रह प्रांतोप्रांतींच्या गव्हर्नरांनी धरलाच असता तर, त्या गोष्टीचा मागाहून विचार करता आला असता गव्हर्नरांनी बहुधा असा आग्रह धरला नसता. एका प्रांताच्या पंतप्रधानाचें त्या प्रांताच्या गव्हर्नराशीं मंत्रिमंडळ बनविण्याचे वेळी या बाबतीत काय बोलणे झाले ते प्रसिद्ध होणे शक्य नव्हतें, पण, तें आतां सांगण्याला कांहींच हरकत नाही 'मंत्रिमंडळात मुसलमान घेण्याबाबत तुमचें काय ठरलें आहे' असा प्रश्न गव्हर्नरने या पंतप्रधानाला विचारला तेव्हा त्यानें ठसकेबाजपणाने असें उत्तर दिले म्हणतात की,

शतकानुशतके मुसलमानांच्या शेजारीं आम्हीं राहात असल्या-मुळे, मुसलमानाचें हितरक्षण कसें करावें हे आम्ही चागलें जाणतो सहा हजार कोसावरून येथे येऊन तुम्ही त्या बाबतीत आम्हांला काही सांगण्याचें कारण नाही

या उत्तरानंतर गव्हर्नरनें कांहीं कुरकुर केली नाही, ही गोष्ट लक्षात ठेवण्यासारखी आहे

पुढें काँग्रेसनें मंत्रिमंडळांत मुसलमान मंत्री घेण्याचें ठरविलें

हें ज्या दिवशीं ठरलें त्याच दिवशीं काँग्रेसने कृतीनें असे कबूल केलें की, काँग्रेस कितीहि मोठी असली तरी, ती मुसलमानांची प्रतिनिधि नाही आणि मुसलमानाचें हितसंरक्षण करण्याचें स्वयंभू सामर्थ्योह तिच्यात नाही ।

मुसलमान मंत्री पैदा करण्याचे व पुरविण्याचें काम मौ० अबुल कलाम अझाद यांच्याकडे देण्यात आलें मंत्र्यांचें सशोधन करण्याची ही रीतच फार सदोष आहे मुसलमान मंत्री घ्यावयाचा तो काही मुसलमान म्हणूनच घ्यावयाचा नव्हता । मंत्रिमंडळात महत्त्वाच्या अल्पसंख्याक वर्गांचे प्रतिनिधि समाविष्ट व्हावे असे गव्हर्नराना मिळालेल्या आदेशपत्रात (Instrument of Instructions) स्पष्टपणें सांगितलेलें असल्यामुळेच, मुंबई, मद्रास प्रभृति प्रांतांतून अहिंदु मंत्र्यांना मंत्रिमंडळात स्थान देणें अवश्य होतें. असें जर आहे तर, मौलाना अझाद याच्या मर्जीतल्या मुसलमानांची वर्णी मंत्रिमंडळात का लावण्यात आली ?

प्रांतिक असेंब्लीमध्ये जे अल्पसंख्याकांचे प्रतिनिधी होते त्याच्यावर अशी जबाबदारी टाकता येण्यासारखी होती की, त्या सर्वांनी एकत्र बसून, सर्वांचे प्रतिनिधा म्हणून, दोन, तीन काय हवे ते मंत्री निवडून द्यावे ।

असें झालें असतें तर, सर्व अल्पसंख्याकांना परस्परसहकार्यानें वागण्याचें शिक्षण तरी काँग्रेसला देता आलें असतें शिवाय, हे मंत्री आमचे प्रतिनिधी नव्हत असें फणकाच्यानें म्हणण्याची अल्पसंख्याकांना सोयच उरली नसती ! मौलाना अझादनी आपल्या मर्जीतले मुसलमान मंत्री मंत्रिमंडळांत घुसविले आणि त्यामुळे They chose men from the gutter to represent our community (आमच्या समाजाचे प्रतिनिधी म्हणून या शिष्टांनीं दीडदमडीची माणसें निवडून काढली ।) हे उद्गार काढण्याची संधि जीताना लाभली ।

काँग्रेसनें असें केले असतें तर, काँग्रेस ही केवळ हिंदूंची संस्था ठरली असती असा आक्षेप वरील विचारसरणीवर घेतां येण्यासारखा आहे. पण, त्या

आक्षेपाला उत्तर देणें मुळीच अवघड नाहीं काँग्रेसनें जें केलें त्याचा तरी अर्थ याहून वेगळा होतो कोठें ? मुंबई प्रांतांत काँग्रेसनें बॅ० नूरी यांच्या खेरीज जे मंत्रि निवडले ते सर्वसामान्य मतदारसंघातर्फे काँग्रेसच्या तिकिटावर निवडून आलेले लोक होते

स्वतंत्र म्हणून निवडून आलेल्या नूरींचा मंत्रिमंडळांत समावेश करावा लागला याचाच अर्थ असा कीं, सर्वसामान्य मतदारसंघाबाहेर काँग्रेसला मान्यता नव्हती.

मौलाना अझाद यांनीं निवडल्यामुळे आणि मुसलमान असल्याचा जन्मजात गुण अर्गीं असल्यामुळे, आदल्या दिवशी फ्रँज टोपी घालून आलेले नूरी दुसऱ्या दिवशीं मंत्रि झाले आणि मग गांधी टोपी वापरू लागले ! स्वतंत्रपणे निवडून आल्यावर, स्वेच्छेनें गांधी टोपी घालू लागलेल्या अॅ० चक्रनारायण या ख्रिश्चन गृहस्थांना मंत्रिमंडळात घेण्यांत आले नाहीं व या अन्यायाचे शल्य मनाला टोंचत राहिल्यामुळे, अॅ० चक्रनारायण यांनीं पुढें असेंब्लीतील काँग्रेसपक्षाचा राजीनामा दिला, या गोष्टी सर्वश्रुत आहेत.

अशा रीतीने मुस्लीम मंत्रि घेऊन, काँग्रेसनें आपला देशप्रतिनिधित्वावरचा हक्क गमावला व आपण फक्त सर्वसामान्य मतदारसंघात समाविष्ट झालेल्या—म्हणजेच प्रायः हिं—लोकांचें प्रतिनिधित्व करू शकतो ही गोष्ट काँग्रेसनें आपल्या वर्तमानें पदरात घेतली एकीकडे ही कृति करणारी काँग्रेस इतर सर्व बाबतीत आपला जुना हेका चालवीतच राहिली. हा हेका आजपर्यंत अव्याहतपणें चालूच आहे

हिंदु म्हणून हिंदूचें काहीं हितरक्षण होणें अवश्य असेल तर तें कार्य काँग्रेस करू शकणार नाहीं, तें कार्य करण्याची ठेकेदारी आपण घेतली असल्याचे हिंदूमहासभा म्हणत असते, असे उद्गार गांधीजींनीं 'हरिजन' मध्ये महायुद्धाच्या सुरुवातीनंतरच्या एका लेखात काढिले होते.

गेल्या मे महिन्यात सप्रू-गांधी पत्रव्यवहार प्रसिद्ध झाला व त्यामुळे १६-२-४१ रोजीं गांधीजींनीं सर तेजबहादुर सप्रू यांना लिहिलेलें एक पत्र लोकापुढें

आले. आपण हिंदुसमाजाच्या वतीने जीनांना भेटण्यासाठी का जाऊ शकत नाही हे सप्रूना सागतांना गांधीजींनी पुढील अर्थपूर्ण वाक्य लिहिलें आहे :

“ I do not represent the Hindu community. I am not even a member of the Hindu Mahasabha. ”

(मी हिंदु समाजा प्रतिनिधित्व करू शकत नाहीं मी हिंदुमहासभेचा साधा सभासदहि नाहीं)

गांधीजींच्या या लिहिण्यावरून पुष्कळ प्रश्न सुचण्यासारखे आहेत. प्रायः हिंदु समाजातर्फे निवडून गेलेले व स्वतःच्या वर्तनाने फक्त हिंदूंचेच प्रतिनिधि ठरलेले काँग्रेस मंत्रिमंडळातील हिंदु-मंत्री हिंदु समाजाचे प्रतिनिधित्व करू शकत नाहीत अशी कबुलीच गांधींनी या वाक्यात दिलेली आहे कारण, हे मंत्री हिंदुमहासभेचे सभासद नव्हते, इतकेच नव्हे तर, मंत्र्यापैकी एकाद्याला हिंदुमहासभेचे सभासदत्व स्वीकारावे असे वाटले असते तरी, तसें करणें त्याला शक्य नव्हतें ! काँग्रेसच्या नियमानीच त्याचा हा मार्ग बंद झालेला होता हिंदुसमाजाचें प्रतिनिधित्व करणारा मनुष्य हिंदुसभेचा सभासद तरी असला पाहिजे, ही गांधीजींची अपेक्षा मात्र त्यांच्या अकरणरूप विधानांतूनहि चोरूनमारून बाहेर डोकावत आहे !

हिंदुसमाजाला आपल्या हितरक्षणासाठी आपले प्रतिनिधी निवडून घ्यावयाचे असतील तर, त्याने हिंदुमहासभेच्या सभासदानांचे निवडून घावे ही गांधीजींकडून अप्रत्यक्षपणे मिळालेली कबुली हिंदु मतदाराना यापुढे मार्गदर्शक ठरणारी आहे !

असेंल्लीतील अल्पसंख्याक प्रतिनिधींनी निवडून दिलेले मंत्री मंत्रिमंडळांत समाविष्ट केले तर, मंत्रिमंडळाच्या कामात संयुक्त जबाबदारीचें तत्त्व शिल्लकच राहाणार नाही असा आक्षेप वरील विवेचनावर घेतला जाण्याचा संभव आहे अन्नमलाई विद्यापीठाचे उपकुलगुरु डॉ० सी० आर० रेड्डी यांनी लिहिलेल्या “ Congress in Office ” या पुस्तकात या आक्षेपाचें उत्तर देण्यात आलेले आहे

जोपर्यंत जातिवारीचे स्वतंत्र मतदारसंघ आहेत तोपर्यंत प्रतिनिधिक मंत्रिमंडळ व संयुक्त जबाबदारीचे तत्त्व यांचा पूर्णोपपत्ती मेळ घालणें निसर्गतच कठिण आहे.

कारण, सामुदायिक जबाबदारीचें तत्त्व पाळण्यासाठीं केवळ एकपक्षीय मंत्रिमंडळ बनविले तर त्यात स्वतंत्र मतदारसंघातर्फे निवडून आलेल्या प्रतिनिधीचा अतर्भाव होईल असें नाही आणि तेवढ्या अर्थानें तें मंत्रिमंडळ प्रतिनिधिक ठरूं शकणार नाही

ज्या देशात सर्व मतदारसंघ शुद्ध नागरिकत्वाच्या पायावर निर्माण केलेले आहेत आणि जेथे स्वतंत्र मतदारसंघ अजिबात अस्तित्वात नाहीत तेथें एकपक्षीय व प्रतिनिधिक अशा दोन्ही प्रकारचे मंत्रिमंडळ नादूर शकतें

‘जातीय निर्णयानें स्वतंत्र मतदारसंघ चालू ठेविले, एवढेच नव्हे तर, नवे स्वतंत्र मतदारसंघहि या निर्णयाने अस्तित्वात आणिले’ संप्रुक्त जबाबदारीच्या दृष्ट्या इतका मध्य चिकटला आहे असेंच जर काँग्रेसला वाटत होतें तर तिने १९३६च्या निवडणुकीत उडी घेण्याचेच कारण नव्हतें !

‘अशा सर्व दृष्टींनी विचार केल्यास काँग्रेसची स्थिति’ इदंच नास्ति, पर न लभ्यते’ अशी झाली

मंत्रिमंडळानीं आपल्या कृतीनें स्वतःला हिंदु ठरवून घेतलें, आणि, हिंदूच्या हिताचा प्रश्न आला म्हणजे मात्र त्यांनी विश्वामित्र-मेनकेच्या चित्रातल्या विश्वामित्राचा आव आणण्याला आरंभ केला !

आणि, काँग्रेसच्या वागण्यात हा जो गोंधळ सुरू झाला तो अद्यापहि थांबलेला नाही. मध्यंतरी बिहार प्रांतांत दंगे झाले त्या वेळीं डॉ० राजेन्द्रप्रसाद व बॅ० सावरकर यांच्या दरम्यान बरीच वादावादी झाली या वादात राजेन्द्रबाबूंनी मोकळ्या मनानें असें कबूल केले की, काँग्रेस फक्त हिंदूंनाच उपदेश करते याचे कारण काँग्रेसला फक्त हिंदूच मानतात, मुसलमान तिला मुळींच मानीत नाहीत ! काँग्रेसला मानल्याबद्दल हिंदूंना वक्षिप्त कोणतें मिळतें तर हिंदु म्हणून हिंदूचें हितरक्षण करावयाचे असेल तर त्या प्रश्नाशीं काँग्रेसचा काडीचाहि संबंध नाही, असें बमुर्वत खोरणाचें उत्तर बेवर्हिनें देण्यात येतें ! एवढ्यावरून देखील एक गोष्ट सिद्ध होईल. ती अशी की,

हिंदूंना हिंदुहित-रक्षणाच्या दृष्टीनें राजकारणाकडे पहावयाचें असेल तर, काँग्रेसच्या राजकारणाची इतिश्री झालेली आहे, हे त्यांनी पक्केपणी ओळखलें पाहिजे

जातिनिर्णयाचा प्रश्न उत्पन्न झाल्यावेळेपासून 'सब कु सोनामुखी' या पद्धतीनें काँग्रेसवाले एक शब्दप्रयोग वापरीत आलेले आहेत तो शब्दप्रयोग म्हणजे Constituent Assembly अर्थात् 'घटनासमिति' हा होय. काँग्रेस जातिनिर्णयाचा निषेध का करीत नाही या प्रश्नाचे 'अशुभस्य काल हरणम्' या न्यायाने उत्तर देताना काँग्रेसवाले हटकून असें सांगत की, घटनासमिति बोलावून आम्ही १९३५ चा सगळा कायदाच मोडून टाकण्याचा निश्चय केलेला असल्यामुळे, त्या कायद्यात अंतर्भूत झालेल्या जातिनिर्णयाचाहि आम्हीं त्याच वेळीं भग करणार आहों या घटनासमितीच्या फुग्याचें स्वरूप चर्चेच्या रूपानें हळुहळू स्पष्ट होऊ लागलेलें आहे घटनासमिति बोलवावयाची कोणी, तिच्या निर्णयांना मान्यता मिळवून देणारी सत्ता कोणती वगैरे प्रश्न अद्यापहि गुलदस्तांतच आहेत. पण, डॉ० राजेंद्रप्रसाद प्रभृति सरळ माणसें आता असें चक्क सांगू लागलीं आहेत कीं,

घटनासमितीत निवडून येणारे मुसलमान प्रतिनिधि स्वतंत्र मुसलमान मतदार संघातर्फे निवडून येतील.

हे निवडून आलेले मुसलमान प्रतिनिधि घटनासमितीचे निर्णय बहुमताच्या तत्वावर मानतील, असेंहि नाही मौ० अबुल कलाम अझाद यांनीं गेल्या काँग्रेस अधिवेशनाचे अध्यक्ष म्हणून जें भाषण केलें त्यात या मुद्याची स्पष्ट शब्दात फोड केलेली आहे.

मुसलमानाचें हितरक्षण कशांनें होईल हें घटना समितींतील मुसलमान प्रतिनिधि केवळ आपल्या स्वतंत्र बहुमतानें ठरविणार आहेत; त्यांनी जें ठरविलें असेल तें वरेंवाईट म्हणण्याचा अधिकार इतरांना नाही. हा मौलानाचा इशारा हिंदूंनीं हृत्पटलावर कोरून ठेवण्यासारखा आहे

घटनासमिति भरली, तिचे प्रतिनिधि म्हणून आलेल्या मुसलमानांनीं मुसलमानांच्या हितरक्षणासाठीं काहीं मागणी केली, आणि ती मागणी हिंदु-

समाजाच्या न्याय्य हितसंबंधांच्या दृष्टीने स्वीकार्य नाही असे ठरले तर, जगाच्या चावडीवर हिंदुस्थानातल्या लोकामधील बेवनावाचे नमुनेदार प्रदर्शन होणार, दुसरा तर काही फायदा यात दिसत नाही ! मुसलमानांनी आपल्या हितरक्षणासाठी काय अवश्य आहे हे जर स्वतंत्र रीत्या ठरवावयाचे तर,

मुसलमानांनी मागितलेल्या गोष्टी देणे हिंदु समाजाला परबडेल की काय हे हिंदु प्रतिनिधींना हिंदु या नात्याने स्वतंत्रपणे ठरविण्याचा अधिकार ओघानेच मिळाला पाहिजे हा अधिकार हिंदु म्हणून गाजवावयाचा असल्यामुळे, हिंदुसभेच्या सभासदा-खेरीज इतर कोणालाहि या प्रतिनिधित्वावर हक्क सांगण्याची शक्यता उरता कामा नये

असे अनेक भानगडीचे प्रश्न या घटनासमितीच्या कल्पनेच्या पोटात दडून बसलेले आहेत त्याची उत्तरे मात्र डॉ० राजेन्द्र प्रसाद, मौलाना अझाद प्रभृति कोणीच काँग्रेसधुरीण देऊ धजत नाहीत ! मुसलमानांची मागणी किती अविवेकी असू शकेल याची कल्पना काही मुसलमान पुढाऱ्यांच्या पूर्वीच्या उद्गारावरून करता येण्यासारखी आहे अस्पृश्य म्हणून गणल्या गेलेल्या हिंदूंची हिंदु व मुसलमान या दोन समाजांनी निम्मेनिम वांटणी करून घ्यावी ही धिटाईची कल्पना कोकोनाडा काँग्रेसचे अध्यक्ष पैगंबरवासी मौलाना महंमदअल्ली यानी भरल्या तोंडी मांडलीच होती की नाही ? जिवंत माणसाचा समाज-त्या समाजाची इच्छा असो वा नसो-वांटून घेण्याची कल्पना बोलण्याला ज्या समाजातील थोरामोठ्यांना मनाची काडीमात्र खत वाटत नाही ती त्या समाजातील प्रतिनिधि देशाची वांटणी करण्यातून आग्रह धरणार नाहीत, असे तरी का मानावयाचे ?

मुसलमान समाजातील सध्याचा एकंदर सूर पाहिला तर असेंच मानावे लागते की, देशाची खांडोळी करा आणि त्यातली कांही खांडोळी आमच्या स्वतंत्र हुकमतीखाली द्या अशी मागणी करण्याला तो समाज मुळीच मार्गे-पुढे पहाणार नाही ; आणि, अशा मागणा पुढे आला की, गांधीजी म्हणणार:

यादवी टाळावयाची असेल तर ही मागणी निमूटपणे मान्य केली पाहिजे

गांधीजींच्या या म्हणण्यात अहिंसाप्रेम असेल, पण त्यांना जी शूरांची अहिंसा अभिप्रेत आहे तिचा मात्र यांत कुठेच भागमूस लागत नाही ! आणि तो भागमूस अशा उद्गारात लागावा तरी कसा ? शूरांची अहिंसा समाजात झळकू लागावयाची असेल तर समाज प्रथम शूर बनला पाहिजे शौर्यच नसेल तर शूरांची अहिंसाहि संभवत नाही शंभर वेळां शौर्य गाजविणारा मनुष्य, तसा प्रसंग येईल तेव्हां, शूरांची अहिंसा आचरून दाखवील, पण ज्यानें शौर्याचा एकहि प्रसंग पाहिला नाही अशा माणसाकडून अगर अशा समाजाकडून शूरांच्या अहिंसेचें आचरण व्हावे कसें ? औरंगजेबाच्या अमानुष छळाची कल्पना दृष्टीपुढें मूर्तिमंत नाचत असता, त्याला बेदरकारपणें उत्तर देऊन, मरणाला मिठी मारणारे हुतात्मा श्री सभाजी महाराज शूरांची अहिंसा कशी असते हें स्वतःच्या उदाहरणानें दाखवू शकतात ! स्वतःच्या लेकराचा चाललेला अमानुष छळ निमूटपणें साहून, अभयवृत्तीने मरण पत्करणाऱ्या शीख गुरू-श्रेष्ठानी शूरांच्या अहिंसेची भाषा काढली तर ती शोभून दिसते ! पुढच्या जन्मीची फांशीची शिक्षाहि आताच देत असाल तर द्या असें म्हणून, हातांत भगवद्गीता घेऊन, हंसतमुखाने फासावर लटकण्याला प्रवृत्त होणाऱ्या दामोदरपत चाफेकरांच्या तोंडीं शूरांची भाषा शोभेल ! कानपूरच्या दंग्यात, मृत्यु समोर दिसत असता, बिलंकूल न डगमगतां मरण पत्करणाऱ्या गणेश शंकर विद्यार्थीजीनीं शूरांच्या अहिंसेची महति सांगितली तर ती सार्थ ठरेल ! पण, जो समाज शेसव्वाशें वर्षे परकी अमलामुळे पिचून निघाला आहे, ज्या समाजाला साधें जीवन जगण्यासाठीं हरघडी मानहानीचे प्रसंग गिळ्यावे लागत आहेत आणि ज्या समाजाला सर्वांगीण प्रतिकाराची शिकवण नीटशी देण्यातच आलेली नाही त्या समाजाकडून शूरांच्या अहिंसेचें पालन व्हावे कसे ?

अशा समाजाला शूरांच्या अहिंसेचें पालन करावयाला सागणे म्हणजे, अहिंसेवर विश्वास न ठेवणाऱ्या लोकांच्या भक्ष्यस्थान त्या समाजाची योजना करणेच होय

तात्पर्य असें की, 'अहिंसावाद आणि हिंदु-मुसलमान यांच्या विषयीचें धोरण या दोन्ही बाबतीत काँग्रेसचें धोरण गेली २०-२१ वर्षे पार चुकत आलेलें असल्यामुळे, एक तर या दोन्ही बाबतीतलें धोरण काँग्रेसनें बदललें

पाहिजे, अगर आपल्या राजकारणाची इतिशी झाली हे तरी काँग्रेसने कबूल केले पाहिजे ! काँग्रेस यांतलें काय करील हे सांगणे वा समजणें फार दुर्घट आहे काँग्रेसचीं सूत्रें ज्याच्या हातीं जाऊन वसलीं आहेत त्या गांधीजीचें हृदगत प्रगट होतें तेंच मोठ्या विलक्षण पद्धतीने ! दुष्यंत राजाने शकुंतलेविषयीच्या आपल्या भावना व्यक्त करताना, 'न विवृतो मदनो नच सवृत ' असें म्हटलें आहे गांधीचा प्रकारहि तसाच होतो, त्याचे मनोगत पूर्णपणें स्पष्टहि होत नाही आणि तें पूर्णपणें गुप्तहि राहात नाही अर्धवट व्यक्त झालेल्या गांधीच्या मनोगताची प्रत्येकानें आपल्या सोयीनुसार ओढाताण करावी असें आज कित्येक वर्षे चाललें आहे. गांधीजीच्या वक्तव्यातले जे उतारे वर उद्धृत केले आहेत त्यावरून असें अनुमान निघण्यासारखें आहे की, या ओढाताणीला कटाळून, अर्धवट अहिंसाभक्ताना काँग्रेसच्या बाहेर जाण्याला गांधीजी आतां फर्माविणार आहेत ! हे लोक अहिंसेच्या अतिमानुष तत्त्वज्ञानातून मुक्त होऊन, हिंदुसमाजातली माणसे म्हणून भोंवतालच्या जगाकडे पाहू लागतील, तो सुदिन होय.

कारण, हिंदुसमाजांतल्या प्रत्येक जाणत्या माणसानें हिंदू म्हणून भोंवतालच्या जगाकडे पहावे अशीच वेळ आज येऊन ठेपली आहे हिंदुस्थान सगळ्या जगाचे लक्ष्य व भक्ष्य बनला आहे शास्त्रीय प्रगति व यांत्रिक सस्कृति याच्या पूर्णपणें आहारी गेलेल्या ख्रिस्ती सस्कृतीला हिंदूचा हिंदुस्थान म्हणजे एक अफाट कुरण आहे, असें वाटते. या ख्रिस्ती सस्कृतीशीं इस्लामी सस्कृतीला उठल्या वसल्या व्यवहार करावा लागतो इस्लामी सस्कृतीचें एक केन्द्र म्हणजे तुर्कस्थान हें राष्ट्र युरोपात असलें तरी, तेथील लोक स्वतःला 'आशियाटिक' समजतात भोंवतालच्या युरोपियन राष्ट्रांना भिऊनच वागणें तुर्कांना पुष्कळ वेळा भाग पडतं हे खरे, पण, भिन्न भिन्न ख्रिस्ती राष्ट्रांच्या स्पर्धेमुळे या छोट्या राष्ट्राचा काही लाभही होतो; आणि, या छोट्या राष्ट्राला जगाच्या आधुनिक प्रगतीच्या शर्यतीत मोठेंसें मार्गें राहावे लागत नाही ! इजिप्त, अल्बेनिया, इराक, वगैरे मुसलमानी राष्ट्रांचीहि थोड्याफार फरकानें हीच स्थिति आहे गेल्या महायुद्धानंतर ज्या नव्या कल्पना उदय पावल्या आणि तेव्हापासून पॅलेस्टाइन, इराक, इराण वगैरे भागात ख्रिस्ती सत्तेचा जो वरचष्मा सुरू झाला त्यामुळें

डाक्यापासून लिस्बनपर्यंत पसरलेल्या कोट्यवधि मुसलमानांना काही नवे विचार सुचू लागले. अफगाणिस्थान, इराण, अरब-स्तान वगैरे ठिकाणचे मुसलमान ज्ञानदृष्ट्या, भौतिकशास्त्रदृष्ट्या व युद्धशास्त्रदृष्ट्या अद्याप असावे तितके प्रगत नाहीत, पण, या दिशेने प्रगतीचे टप्पे झपाझपा गाठावे आणि ख्रिस्ती जग, पूर्वेकडील बौद्ध जग आणि हिंदुस्थानातील हिंदुजग या सर्वांना चाटून जाणारे सघटित इस्लामी जग निर्माण करावे, अशी भावना या देशांतून खेळत आहेत. हिंदुस्थानातले मुसलमान हे जगातील एकंदर मुसलमानांच्या मानाने थोडेथोडेके नाहीत. एकंदर मुसलमान लोकसंख्येच्या $\frac{1}{4}$ लोकसंख्या एकट्या हिंदुस्थानात आहे आणि त्यामुळेच हिंदुस्थानातील मुसलमान काही एक नव्या तऱ्हेची भाषा अलीकडे बोलू लागलेले आहेत.

या उघड उघड दिसणाऱ्या वस्तुस्थितीकडे डोळेझांक करून, मुसलमानांशी एकी करण्याच्या भलत्याच कल्पनांवर आधारलेले कोणतेच राजकारण यापुढे पुरे पडणार नाही. याचा अर्थ असा नव्हे की, मुसलमानांच्या भावनांशी हिंदूंनी सतत झगडतच बसले पाहिजे. मुसलमानांची व हिंदूंची ध्येये व धोरणे क्वचित् प्रसंगी एकरूपहि वनू शकतील, आणि अशा प्रसंगी ऐक्याची याचना करीत मुसलमान आपल्या पायाने चालत हिंदूंकडे येतील अशा वेळी, ऐक्य साधण्याच्या उत्सुकतेचा हिंदूंनी अवश्य उपयोग करून घ्यावा; पण, इतर प्रसंगी ऐक्याची हाकाटी करीत हिंदूंनी मुसलमानांच्या मार्गे मुळीच लागू नये. त्यांची मनोगते काय आहेत हे ओळखून, त्या मनोगताची वाधा हिंदुहिताला व हिंदुस्थानच्या हिताला कोणत्या प्रकाराने होणार नाही इकडेच हिंदूंनी लक्ष दिले पाहिजे.

बऱ्याच वावरीत जगातील मुसलमान समाज अद्याप मागासलेला आहे, तोपर्यंतच हिंदुसमाजाने स्वतःचे संघटन व सर्वांगीण शक्तिसंवर्धन केले पाहिजे. अशा प्रकारे संघटित झालेल्या व सर्व दृष्टींनी शक्तिसंपन्न झालेल्या हिंदु समाजाची उद्याच्या जागतिक कोलाहलांत कोणाला मदत लागेल, हे आजच सांगता येणार नाही.

स्पेनपासून अफगाणिस्थानपर्यंतचा मुसलमान समाज सघटित झाला व प्रगत

शाला तर, युरोपमधील ख्रिस्ती सत्ताधाऱ्यांना इस्लामी जगाचा धाक वाटेल, असाहि सभव आहे अशा वेळीं सघटित व शक्तिसंपन्न असलेले हिंदुराष्ट्र, न्याय कोणत्या बाजूला आहे हें पाहून, त्या बाजूला वळू शकेल ! आशियांतील बौद्ध राष्ट्रांचें आज ना उद्या काही योजनेनें एकीकरण झालें व त्या बौद्ध राष्ट्रांना इस्लामी जगाचें अगर ख्रिस्ती जगाचें भय वाटू लागलें तर, अशा प्रसंगीं, हिंदूचें सघटित सामर्थ्य या बौद्ध जगाच्या उपयोगी पडू शकेल जगाचें भविष्य-कालीन स्वरूप नेमकें अमुकच प्रकारचें वनेल असें आजच सांगणे कठीण असलें तरी, इस्लामी जगात जें विचाराचें वारें अलोकडे खेळत आहे त्याकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही हिंदुस्थानात नादणारा मुसलमानसमाज अशा वाऱ्यांच्या व वावटळीच्या आहारीं किती झटकन जातो हें यापूर्वीच्या प्रकरणातून जें ऐतिहासिक विवेचन केलेलें आहे त्यावरून स्पष्ट होण्यासारखें आहे सरहद्दीनजीकच्या प्रांतांत मुसलमान लोकसंख्या विशेष आहे तेथें तर या वावटळीची धडक उठल्या-बसल्या येऊन पोचत असते या प्रांतातील हालचालीकडे डोळ्यात तेल घालून बघण्याचें धोरण यापुढें हिंदूंना अपरिहार्य म्हणून आखले पाहिजे आणि येथील मुसलमानांची निष्ठा कोणत्या दिशेनें झुकत आहे हे ओळखून,

हिंदूचें स्वतंत्र राजकारण करण्यालाच हिंदूंनीं शिकलें पाहिजे. असें राजकारण काँग्रेसच्या विचारसरणीच्या कक्षेंतच येऊ शकत नाही. या प्रकारचें राजकारण आता टाळता येत नाही हें ओळखून, काँग्रेसमधील हिंदूंनी काँग्रेसचीं धोरणेंच बदललीं तर काँग्रेसलाच हिंदुमहासभेचें स्वरूप येईल, पण, काँग्रेसचीं सूत्रें ज्या दहावीस लोकांच्या हातात आहेत त्याच्या—आणि विशेषतः गांधीजींच्या—वयोमानाचा विचार केला तर काँग्रेसच्या धोरणात असा इष्ट बदल होण्याची शक्यता नाही, असेंच म्हणावें लागतें

काहीं एका वयोमानानंतर माणसें आपले मार्ग बदलू शकत नाहीत गांधीजी ही गोष्ट ओळखीत असावे आणि म्हणूनच त्यांनीं असें स्पष्ट शब्दात म्हटलें असावें की, ज्याच्या मनात मी हिंदू, हा मुसलमान असे विचार येतात अशा माणसाची अडगळ काँग्रेसमध्ये मला नको आहे ! हिंदूंनीं आपलें स्वतंत्र राजकारण स्वतंत्रपणेंच करावें असाच गांधीजींच्या म्हणण्याचा रोख दिसतो.

पोटात हिंदुत्वाची भावना ठेवून, भिडेखातर काँग्रेसमध्ये राहणारीं माणसें आत्मबंधना करीत आहेत, असाच गांधीजीच्या लिहिण्याचा आशय असावा.

हिंदूच्या हिताच्या दृष्टीनें काँग्रेसच्या राजकारणाची इतिश्री झालेली आहे, तुम्हाला हिंदु म्हणून हिंदुसमाजाचें हित साधणे जरूर वाटत असेल तर तुम्ही माझ्या आशीर्वादाने वेगळा ससार थाटा, असे गांधीजीच सुचवीत आहेत, पण, 'ऊर्ध्वबाहुर्विरोम्येषः नैव कश्चित् शृणोति माम्' अशी त्याची स्थिति होत असून, मोठमोठे हिंदु पुढारी काँग्रेसमध्येच धुटमळत राहून, हिंदु-समाजाला अन्याय करीत आहेत, हें दुर्दैव होय.

Where will you buy Account Books?

We stock Ledger Books and Cash Books of English System, and we also arrange to provide the same in special forms according to requirements.

R. P. Datar, Paper Merchants,
889, Sadashiv Peth, Reay-Market Road
near Tulsibag

प्रकरण १३ वे

हिंदुसंघटनेचा महामंत्र

मागील प्रकरणांतून जे अनेक मुद्यांचें विवेचन करण्यात आलें आहे तें लक्षपूर्वक वाचनाच्या वाचकाच्या ध्यानात एक गोष्ट निश्चित आली असली पाहिजे. पाकिस्तान वगैरे सर्व सकटाना तोंड देण्याचा स्वाधीनचा उपाय 'हिंदुसंघटन' हाच होय हा मुद्दा या विवेचनाच्या ओघात वारंवार मांडण्यांत आलेला आहे आणि भोंवतालच्या सर्व परिस्थितीचा दूर दृष्टीनें विचार केला म्हणजे फिरून एकवार असें म्हणणें भाग पडतें कीं, सध्यांच्या काळीं हिंदुसमाजाच्या किंवा हिंदुराष्ट्राच्या उद्धाराचा हिंदुसंघटन हा एकच स्वाधीनचा मार्ग होय. हिंदुसंघटन हा एक सहा अक्षराचा मामुली शब्द दिसतो.

पण, त्या शब्दात जे सुप्त सामर्थ्य आहे त्याची ओळख ज्याच्या ज्याच्या मनाला पटेल तो तो हिंदु असेंच म्हणू लागेल की, हा एक साधा निर्जीव शब्द नसून, तो एक सजीवनी मंत्र आहे

जुन्या पद्धतीनें जपावयाऱ्या मंत्राचा अर्थ बुद्धीला न कळला तरी ती गोष्ट चालू शकत असे. या संजीवनी मंत्राचा अर्थ बुद्धीला कळला आणि हातून त्या अर्थानुरूप कृति घडली तरच हा महामंत्र फलदायी ठरणार आहे, हा या महामंत्राचा विशेष आहे.

तीस कोटी लोकांच्या जुटीचें सामर्थ्य किती अफाट असू शकेल याची कल्पना येण्यासाठी प्रत्येक हिंदूने आपली नजर क्षणमात्र सध्याच्या युद्धात गुंतलेल्या राष्ट्राकडे वळवावी. एका राष्ट्राचें सघटित मनुष्यबळ म्हणें ५ कोटी आहे, दुसऱ्याचें म्हणें ७ कोटी आहे आणि अफाट दिसणाऱ्या तिसऱ्याचेंहि १५।१७ कोटीहून जास्त नाही असें असूनहि, ही राष्ट्रे एवढा जगडव्याळ संग्राम चालवितात कसा याचा सूक्ष्म विचार प्रत्येक हिंदूनें केला पाहिजे. सात कोटीचें राष्ट्र आणि तीस कोटीचें राष्ट्र याच्या तुलनेंत सात कोटीचें राष्ट्र श्रेष्ठ ठरत असेल तर, तें तसें कशामुळें ठरतें या प्राथमिक

प्रश्नानेंच हिंदुसंघटनेच्या प्रश्नाचा विचार सुरू करावयाला हरकत नाही असा विचार सुरू केला कीं, मन जे उत्तर ताडकन् देईल तें हें कीं, सात कोटीच्या राष्ट्रांत प्रभावी मानवशक्ति (Effective Manpower) अधिक असल्यामुळेच तें राष्ट्र तीस कोटीच्या लोकसमूहालाहि भारी ठरूं शकतें

हिंदु समाजात सुमारे तीस कोटी माणसें आहेत हें सत्य केवळ शिरगणतीच्या तक्त्यापुरते खरे आहे प्रभावी कार्यकर्तृत्वाच्या दृष्टीने ते सत्य असत्यरूपच आहे

कार्यकर्तृत्वाच्या दृष्टीने या तीस कोटींच्या समाजातील जास्तीत जास्त माणसें सर्वांगी कार्यक्षम बनविणे म्हणजेच खऱ्या अर्थाने हिंदुसंघटन करणे होय. या दृष्टीने आजच्या हिंदुसमाजाकडे दृष्टि वळविली तर त्या समाजात कोणतीं हृदयविदारक दृश्ये दिसतील ? तीस कोटीत जो दहा अकरा कोटी तरी स्त्री समूह असेल तो स्त्रीसमूह गृहरक्षण, प्रजोत्पादन, प्रजा-संवर्धन इत्यादि दृष्टीनीहि पूर्णपणें कार्यक्षम असता तर मोठीशी फिकीर बाळगण्याचें कारण नव्हतें पण, दुर्दैव असें कीं, या मर्यादित क्षेत्रातहि या कोटिसंख्य स्त्री समाजाची कार्यक्षमता प्रत्यहीं कमीकमीच होत चालली आहे हिंदु-समाजात जीं अल्पसंख्य कुटुंबे सापत्तिक सुस्थितीत आहेत त्यांना त्या संपत्ती-मुळे नाही ते चोचले सुचू लागल्यामुळे, त्या थरातील स्त्रीवर्गाची या बाबतीतली कार्यक्षमता ओसरूं लागली आहे, आणि अठरा विश्वे दारिद्र्याशी दररोज झगडणारा जो बहुसंख्य हिंदु समाज त्यातील स्त्रीवर्ग अज्ञानाच्या व दैन्याच्या झळी लागल्यामुळे या बाबतीत हळुहळू कमीकमी कार्यक्षम होत आहे आपल्या समाजातील दृश्याचा हा चित्रपट सध्यां युद्ध्यमान असलेल्या राष्ट्रा-तील दृश्यांच्या समोर उभा केला म्हणजे हिंदुसमाज खरोखर कोठें उभा आहे, याची कल्पना पटू लागते स्त्रियांची स्त्रीजीवनविषयक कर्तव्ये पार पाडून जर्मनी, इंग्लंड, जपान, इटली इत्यादि देशातील स्त्रिया पुरुषाचीं म्हणून समजलीं जाणारीं अनेक कामें चातुर्यानि व धैर्यानि करू शकतात आणि म्हणूनच पाच कोटीची आणि सात कोटींची ही टीचभर राष्ट्रे साऱ्या जगाच्या छातींत घडकी भरवू शकतात

हिंदुराष्ट्रहि असेंच भीमपराक्रमी व्हावयाचें असेल तर

त्याला आपल्या अंतरंगातील मानवी शक्तीचा कण नि कण कार्य-
क्षम बनविला पाहिजे

आजवर आपण ज्या कल्पना उराशी घट्ट बाळगून बसलों आहोंत त्याच
कल्पनाना आपण यापुढेहि विलगून बसू तर, आपल्यामधील अफाट मानवी
शक्ति प्रभावशाली ठरूच शकणार नाही ही शक्ति प्रभावशाली करण्याचें
पहिलें साधन म्हणजे आपल्या डोक्यात भिनून गेलेल्या कुकल्पना साफ
झाडून टाकणें हें होय

कुकल्पनाची चौफेर माजलेली दलदल पार नाहीशी होईल
आणि स्वच्छ बुद्धि नव्या दृष्टीनें परिस्थितीचा विचार करूं
लागेल त्या वेळीच हिंदुसंघटनेच्या कार्याची खरीखुरी सुरुवात
होईल ज्या बुरसटलेल्या कल्पना हिंदुसंघटनवादी हिंदूनीं तत्काळ
सोडल्या पाहिजेत त्यातली पहिली कल्पना बाटाबाटीबद्दलची होय
हिंदू बाटू शकत नाही हा त्रिकालाबाधित सिद्धांत प्रत्येकांनं
सदैव स्मरणांत ठेविला पाहिजे

हिंदू बाटतो असे मानणें अगर म्हणणे हे माणुसघाणेपणाचें नसून हिंदुघाणे-
पणाचें लक्षण आहे, असे ओळखण्याला आपण स्वतः शिकले पाहिजे व इत-
रांनाहि तें पटवून देण्याचा आपण प्रयत्न केला पाहिजे स्वेच्छेनें, जाणून-
बुजून, समजूनउमजून एकाद्या हिंदूनें हिंदुसमाज सोडला आणि त्याने पर-
समाजात प्रवेश केला तरच तो हिंदुत्वाला मुकू शकेल—तरच तो बाटेल—हें
नवें सूत्र यापुढें लक्षांत बाळगिलें पाहिजे ख्रिस्त्याच्या हातचा पावच काय,
ख्रिस्त्याचा सबध हातचा हात पोटांत गेला तरीहि हिंदू पूर्वीइतकाच शुद्ध
हिंदू राहातो, हें नव्या युगातले आपले नवे शास्त्र होय.

हिंदू कशानेहि बाटू शकत नाही ही सत्कल्पना मनावर कायमची कोरून
ठेवणें हे जसें हिंदुसंघटनेच्या कार्याचें एक अंग आहे तसेंच,

कोणताहि हिंदू केवळ जन्मामुळें दुसऱ्या हिंदूहून श्रेष्ठ असू शकत
नाहीं, या कल्पनेचा चौफेर पुकारा करणे हे हिंदुसंघटनेचें दुसरें
प्रधान अंग होय

आजपर्यंत हिंदू समाजात रूढ असलेली चातुर्वर्ण्याची कल्पना व त्या
कल्पनेच्या बरोबर सावलीप्रमाणे वावरणारी जन्मसिद्ध श्रेष्ठकनिष्ठपणाची

कल्पना या बरोबर होत्या की चूक होत्या या वितंडवादात वेळ घालविण्याला हिंदुसंघटनवाद्यानें प्रवृत्त होऊ नये देशकालवर्तमान पाहून या श्रेष्ठकनिष्ठपणाच्या कल्पनेला तिलांजलि दिली पाहिजे एवढी एकच गोष्ट त्यानें ओळखिली म्हणजे झालें जन्मसिद्ध श्रेष्ठपणा, जन्मसिद्ध कनिष्ठपणा, मानीव कनिष्ठपणांतून श्रेष्ठपणाप्रत विकसित होत जाण्याची शक्याशक्यता, या संबधीने पाडित्यपूर्ण वाद पडित अगर पंडितमन्य खुशाल घालोत, हिंदुसंघटनवाद्यांनीं करमणूक म्हणूनहि तिकडे वळण्याचें कारण नाही हिंदुसंघटनवाद्याने एकच मद्दा मनांत बागविला पाहिजे व कृतीत उतरविला पाहिजे

परदास्यात पिचत पडलेल्या मानवसमाजांत चातुर्वर्ण्यव्यवस्थेचा लोप परिस्थितीमुळेच झालेला असतो हें सत्य, सभोंवतालच्या परिस्थितीकडे सूक्ष्म नजरेनें पाहून, त्यानें स्वतः पटवून घेतले पाहिजे व इतरांना पटवून दिले पाहिजे

आज हिंदुसमाजांत चातुर्वर्ण्य आहे कोठें ? वेदोनारायणांनीं, शास्त्रीपंडितांनीं अगर आचार्यमहाचार्यांनीं खुशाल समजावे की, त्यांच्या ठिकाणीं ब्राह्मण्य नांदत आहे पण, वास्तविक पाहता ब्राह्मण्य त्यांच्या ठिकाणीं नांदत नाही ! विद्येत व विचारांत त्यांना केव्हाच मागे टाकून पुढें गेलेले जे परदेशस्थ पंडित आहेत, परदेशस्थ तत्त्ववेत्ते आहेत, परदेशस्थ सशोधक आहेत, परदेशस्थ मुत्सद्दी आहेत आणि परदेशस्थ द्रष्टे आहेत ते आजच्या जगांतील श्ररे ब्राह्मण आहेत

परदास्यामुळें उभा हिंदुसमाज आज निर्बाह्यण, निःक्षत्रिय व निर्वैश्य बनला असून, सारा हिंदुसमाज साम्राज्याच्या भारवाहकाचें काम करणारा शूद्र बनला आहे चातुर्वर्ण्य शिल्लकच नाही तर तें जुनें चातुर्वर्ण्य टिकणार कसें आणि तें जुने चातुर्वर्ण्य टिकविण्याची धडपड तरी कशाला ?

अशा या अवनतकाळीहि एक नवे चातुर्वर्ण्य निर्माण होत आहे निःस्वार्थीपणानें राष्ट्राच्या भवितव्याची चिंता बाहणारे जे जे राष्ट्रधुरीण या देशात होऊन गेले आहेत व सुदैवानें आजहि हयात आहेत ते सर्व या नव्या वर्णव्यवस्थेच्या दृष्टीने ब्राह्मणच आहेत त्याचा जन्म कोणत्या जातीतल्या

मातापितराच्या पोटीं झाला हें पाहात वसण्याला हिंदूना सवडच नाही. दादा-भाई नौरोजी पारशी मातापितराच्या पोटी जन्मले असतील ! ते या नव्या वर्णव्यवस्थेतील श्रेष्ठ ब्राह्मणच आहेत, आणि, महर्षि विठ्ठल रामजी शिंदे अगर डॉ० आंबेडकर हेहि या नवीन वर्णव्यवस्थेतील श्रेष्ठ ब्राह्मणच असल्यामुळे, प्रत्येक हिंदुसंघटकानें त्यांच्यापुढें आपला माथा नम्रपणें नमविला पाहिजे

हिंदु बाटत नाही, कोणताहि हिंदु जन्मानें इतर हिंदूहून श्रेष्ठ असू शकत नाही अगर कनिष्ठहि असू शकत नाही वगैरे कल्पना नुसत्या बोलत राहून भागणार नाही, कृतिरूपानें त्या प्रत्यक्ष व्यवहारात उतरवून दाखविल्या पाहिजेत त्या तशा उतरवून कशा दाखवाव्या या प्रश्नाचे चिंतन करणें म्हणजेच सामान्यातल्या सामान्य हिंदूला दैनंदिन व्यवहारांत हिंदुसंघटनावादी बनविणें होय

या दृष्टीनें काही सूचना हिंदुसंघटनावादी कार्यकर्त्यांपुढें माडणें आतां अवश्य झालेलें आहे हिंदुसमाजात श्रेष्ठकनिष्ठपणाच्या भावना पिढ्यानु-पिढ्या चालत आलेल्या आहेत त्या नाहीशा करण्याचे जाणतेपणाचे प्रयत्न कित्येक वर्षे होत राहातील तेव्हाच हिंदुसमाज पुष्कळसा एकजीव बनेल. हिंदुसमाजात अद्याप पुष्कळसा धर्मभोळेपणा नादत असल्यामुळें आणि ज्या समाजाला नव्या कल्पनांची ब्रीक्षा द्यावयाची आहे त्या समाजाच्या मनावरच ह्या धर्मभोळेपणाच्या धुळीचीं पुटें बसलेलीं असल्यामुळे, ह्या दिशेनें टाकावयाचे पाऊल निश्चितपणे पण जपून टाकलें पाहिजे संघटनेच्या धाईनें विघटनाच घडून आली असा प्रवाद हिंदुसंघटनवाद्यावर येता कामा नये माणुसकी व भूतदया याच्या आश्रयाने हिंदुसमाजाच्या अंतरंगात शिरण्याचा प्रयत्न करणे हाच हिंदुसंघटनाचा निश्चित, फलदायी व टिकाऊ मार्ग होय

मनुष्याचा जन्म आणि मनुष्याचा मृत्यु ह्या दोन अवस्था अगा आहेत कीं त्याचें महत्त्व व गाभीर्य हें गरीब श्रीमत, शिक्षित-अशिक्षित अशा सर्वांनाच पटतें सर्वांना सहज पटणाऱ्या प्रसंगातूनच हिंदुसंघटनावाद्यानें आपलें कार्य वाढीस लाविले पाहिजे मोठमोठ्या शहरातून जन्माची व मृत्यूची नोंद करण्याची सोय असते. या नोंदीचा उपयोग हिंदुसंघटनावाद्यांनी केला

पाहिजे काल हिंदुसमाजात किती बालकें जन्माला आलीं हें जर हिंदुसंघटना-वाद्याना आज कळण्यासारखें आहे, तर या सहज मिळणाऱ्या माहितीचा त्यांनी हिंदुसंघटनेच्या दृष्टीने उपयोग का करू नये ? काल जन्मलेल्या बालकाच्या घराचे पत्ते नगरपालिकेंतून मिळवून, त्या घराचा तपास काढीत, हिंदुसंघटनावादी लोक फिरू लागतील तर त्यांना हिंदुसमाजाशी जिऱ्हाळाचाचा सबंध जोडतां येणार नाहीं काय ? काल जन्मलेलीं जी हिंदु बालकें सुस्थितींत असतील त्यांची व त्यांच्या मातांची हिंदु म्हणून हिंदूकडून नुसती पूसतपास होऊं लागली तरीहि, त्यांच्या कुटुंबांतील इतर माणसांच्या अगावर मूठभर मास चढल्यासारखे होईल हिंदुसंघटनावादी माणसें अशा कार्यासाठी हिंदू लागली तर त्यांना सर्वत्र सुस्थितीहि दिसणार नाहीं.

काल जन्मलेलें मूल आणि त्याला जन्म देणारी त्याची माता या दोघांनाहि अगभर वस्त्र मिळालेलें नाही आणि घासभर अन्न मिळालेलें नाही अशी हृदयविदारक दृश्यें त्यांच्या दृष्टीस कितीतरी पडतील !

हिंदुसंघटनावादी लोक आणि हिंदुसंघटनावादी संस्था अशा अर्भकांना आणि त्यांच्या मातांना अल्पस्वल्प मदत कर्तव्य म्हणून करतील तर, हिंदु समाजाचा कायापालट हा हा म्हणतां होऊ लागेल, यात संशय नाही.

मृत्यूच्या नोंदीचाहि उपयोग अशाच दृष्टीन करता येण्यासारखा आहे. मृत्यु हा प्रसंगच असा असतो की, त्या प्रसंगानंतर मृताच्या आप्तेष्टांना मायेचा एक शब्दहि लाख मोलाचा वाटत असतो. अशा प्रसंगात सापडलेल्या 'हिंदूची हिंदु म्हणून विचारपूस होऊ लागली तर, समाजांतला अडाण्यांतला 'अडाणी' व गरिबांतला गरीब हिंदूहि 'मी हिंदु आहे' असे अभिमानानें म्हणूं लागेल.

आज स्थिति अशी आहे की, 'तीस कोटी हिंदु' ही भाषा कांहीं थोडे लोक अभिमानाने उच्चारतात, पण इतर कोट्यवधि हिंदूंना त्या भाषेतील रहस्यच समजत नाही.

ही स्थिति पालटणार नाहीं तोंपर्यंत तीस कोटी हिंदु आणि तीस कोटी हिंदूचें राष्ट्र हे शब्दप्रयोग पोकळ व निरर्थक ठरतील. नेणत्या हिंदूच्या

भावनाजकीक भूतदयेच्या मागिनि येऊन पोचल्यावर हिंदुसंघटनवाद्याने त्यांचा स्वाभिमान जागृत कसा करावयाचा या विषयाकडे वळलें पाहिजे.

श्रेष्ठकनिष्ठपणाच्या, शिवाशिवीच्या, सोंवळेओंवळे-पणाच्या परपरागत कल्पना हिंदु समाजांत ठाण माडून बसलेल्या असल्यामुळे, आज हजारों हिंदूंचा स्वाभिमान रोज पायातळी तुडविला जात आहे

मिष्टान्नांच्या पंक्तीवर पक्ति लग्नकार्यातून उठत असतात आणि माजोरी-पणाने पानात टाकून देण्यात आलेले उष्टे अन्न दीनवाण्या हिंदूच्या पोटातली आग शमावी म्हणून त्याच्या पदरांत टाकलें जात असते ! तीस कोटि हिंदूंचे स्वाभिमानी राष्ट्र निर्माण व्हावयाचें असेल तर हे घातकी प्रघात तावडतोब थाबले पाहिजेत

असे प्रकार घडत असतील त्या घरीं हिंदुसंघटनवाद्यांनीं अन्नग्रहणहि केलें नाही, तर तें शोभण्यासारखें आहे.

सार्वजनिक देवालयाचे उत्सव होतात आणि त्या उत्सवांची व्यवस्था नीटपणीं व्हावी म्हणून ब्राह्मणापासून अत्यजापर्यंतचे सर्व हिंदु खपत असतात पण, या उत्सवाचा प्रसाद ग्रहण करण्याची वेळ आली म्हणजे मात्र 'हे आधीं, ते मग' असे प्रकार सुरू होतात अशा प्रकारांमुळे, स्वाभिमानी वृत्तीचा कसा चेदामेदा होतो हें इतराना कळलें नाही तरी, हिंदुसंघटनवाद्यांना तें कळले पाहिजे; आणि, असे प्रकार थाबविण्याचा अट्टाहास त्यांनीं धरला पाहिजे

सार्वजनिक म्हणून जे उत्सव हिंदुसमाजातर्फे साजरे केले जातात तेहि या दृष्टीनें अधिक सघटित झाले पाहिजेत ठराविक वस्तीत राहणाऱ्या आणि वीट येईपर्यंत गाणें-वजावणें लुटणाऱ्या हिंदूंच्या मेळाव्यांतूनच मेळाच्या व गाण्यांच्या कार्यक्रमांची लयलूट व्हावी, यात स्वारस्य कोणतें आहे ? ज्यांना हिंदुत्वाची नीटशी ओळखहि झालेली नाही, काबाडकष्ट करीत, कण्हतकुथत जगावे लागत असल्यामुळे ज्यांना करमणूक म्हणजे काय असते हे कळतहि नाही,

अशा हिंदुवस्तीच्या भागांत या सार्वजनिक उत्सवाचे फड रंगू लागले तर हिंदुत्वाची जागृति व करमणुकीच्या साधनाची

समप्रमाण वाटणी या दोन्ही दृष्टींनीं तो थारेपालट अधिक श्रेयरकर व अधिक फलदायी ठरणार नाहीं काय ?

आज हे उत्सव ज्या तऱ्हेनें साजरे होतात व या उत्सवामुळे ज्याचें मनोरंजन होतें त्या तऱ्हेचा व त्या लोकांचा विचार केला म्हणजे,

तृषार्ता भागल्या जीवा । मिळेंता थेंबभर पाणी ॥

जयाची वासना-पूर्ति । तयासीं अमृतीं न्हाणी ॥

या कविवचनाचें स्मरण झाल्याशिवाय राहात नाहीं

हिंदु समाजात जी विषमता नादत आहे त्या विषमतेचीं अनेक उदाहरणें दाखविता येतील उत्सव हें त्यातलें एक साधे उदाहरण होय ही विषमता चौफेर पसरलेली आहे आणि ती नष्ट करण्याचे उद्योग सतत व जाणतेपणाने झाले तरच खरें हिंदुसंघटन घडूं शकेल ही विषमता नष्ट करण्याचीं जुनीं साधनें समाजातून नाहीशीं होत चालली आहेत आणि त्याच्या जागीं नवीं साधनें निर्माण करण्याची तत्परता दाखविली गेलेली नाही द्रव्ययज्ञ, तपोयज्ञ, ज्ञानयज्ञ, शक्तियज्ञ इत्यादि यज्ञद्वारा समाजातील विषमता नाहीशी करण्याचे जुने मार्ग बुजून गेले आहेत पूर्वीच्या काळीं बऱ्या स्थितीतल्या कुटुंबातून अशी रीत आढळते की, चातुर्मास्यात बाळभूक म्हणून गरीब कुटुंबातल्या एकाद्या अर्भकाला नेमानें थोडेंफार दूध द्यावयाचें

ज्याच्याजवळ अधिक आहे त्याने गरजवंताला त्यांतले थोडेंफार दिलें पाहिजे, या सिद्धांताची अंमलबजावणी अशा रीतीनें पूर्वीं होत असे

आपल्या समाजात रुढ असलेल्या कहाण्या, व्रतेंवैकल्यें व रिवाज यांच्यामागील उद्देशाचा या दृष्टीने कोणी तपास केला तर हिंदुसमाजात समता प्रस्थापन करू पहाणाऱ्यांना तो उद्योग फार मार्गदर्शक ठरेल सुस्थितीतल्या कुटुंबाने गरीब कुटुंबातल्या एका अर्भकाला दूध पुरवावें अशी रीत पूर्वीच्या काळीं असे आज त्या रीतीला वेगळें वळण लावून हिंदुसंघटनवाद्यांना तोच उद्देश साध्य करावा लागेल

ज्या तीन वर्षांच्या खालील मुलांना दुधाचा टाकहि मिळूं शकत नाहीं अशी मुलें शहरात व खेड्यात हजारों आहेत.

ज्यांच्या ठिकाणी दातृत्ववृद्धि आहे व ज्यांना परिस्थितीची अनुकूलता आहे असे हिंदूहि शहरातून व खेड्यातून हजारों नसले तरी शेकडो आहेत. या दोघांची हिंदुत्वाच्या भूमिकेवर सांधेजोड घडवून आणणे हे हिंदुसंघटनवादी कार्यकर्त्यांचे काम आहे

या सर्व प्रकाराचे सूत्रमय वर्णन असे करता येईल की, हिंदु-संघटनवाद्याने दररोज लक्ष्मी-नारायणाचे दर्शन घेतले पाहिजे. एका दरिद्रीनारायणाच्या घरात जाऊन त्याच्याशी समरस होणे आणि त्याच्या दैन्याचा थोडाफार परिहार करू शकेल अशा लक्ष्मीवत्ताशी त्याचा संयोग घडवून आणणे हे हिंदुसंघटनवाद्याच्या नित्य क्रमातले एक कार्य होऊन बसले पाहिजे

हिंदुसंघटनवादी या वृत्तीने पाहू लागतील व वागू लागतील तरच स्वातंत्र्यवीर सावरकरांनी सुचविलेल्या वर्गसमन्वयाच्या पायावर हिंदु समाजाची उभारणी करता येईल वर्गविग्रह निर्माण करणारे लोक हे स्वतःच्या कर्तबगारीने हिंदुसमाजाला प्रिय होत आहेत, अशातला भाग नाही

दैन्यामुळे टेकीस आलेल्या गरीबगुरीव हिंदूना या वैदूचेच तेवढे दर्शन होतें, चागल्या वैद्याचे त्यांना दर्शनच घडत नाही, आणि म्हणून या वैदूना उभे राहाण्याला आधार तरी सापडतो !

वर्गसमन्वयाचे तत्त्व न्यायाच्या भूमिकेवरून अमलात आणण्याचा निश्चय केलेले हिंदुसंघटनवादी कार्यकर्ते समाजांत चौफेर फिरू लागतील तर मालक व मजूर, जमीनदार व शेतकरी अशा प्रकारच्या सर्व वर्गांच्या गैरसमजुती तेच निवारण करू शकतील मालक, 'मालक' असला म्हणून त्याने आपण मनुष्य आहो हे विसरून चालणार नाही आणि तो जर माणुसकीला जागेल तर हिंदु मजूरहि सहसा वर्दळीवर येणार नाहीत वर्दळीवर येऊ नये ही जी हिंदूंची उपजत प्रवृत्ति ती हिंदुमजुरातहि असतेच असते प्रसंग निकरावरच आला म्हणजे हिंदु मजूर या प्रवृत्तीला पारखा बनतो

मालकाना माणुसकीच्या बधनात ठेवणे आणि वर्दळीवर येण्याच्या प्रसंगापासून मजुरांची मुक्तता करणे ही कामे हिंदुसंघटनवाद्यांना हाती घ्यावी लागतील.

जमिनीच्या मालकाचा मालकी हक्क म्हणून योग्य हिस्सा त्याला मिळणे हें जितकें श्रेयस्कर आहे तितकेच, श्रम करणाऱ्या कृषीवलाला त्याच्या श्रमाच्या मानानें काहीं तरी उरणे हेहि आवश्यक आहे

भूमाता ही गोमातेसारखी आहे. गोमाता दूध देते ती मुख्यत वात्सल्यामुळे देते जमीन सस्यशाली होते तीहि वात्सल्यामुळेच होते ज्या वत्सामुळे हें वात्सल्य सभवतें त्या वत्सालाच उपाशी मारून चालणार नाही !

गाईची घार काढताना एक सड जसा वासरासाठीं म्हणून सोडून देण्यांत येतो तसाच जमिनीच्या उत्पन्नातला काहीं एक किमान हिस्सा जमिनीच्या वत्सासाठी म्हणजेच कष्टाळू शेतकऱ्यासाठी प्रथम वेगळा काढून ठेवला पाहिजे.

हिंदु मनोभूमीतून निष्पन्न होणारें व हिंदु मनोभूमिकेला पूर्णांशानें पटणारें हे तत्त्वज्ञान हिंदुध्वजावर कोरून हिंदुसंघटनवादी लोक खेड्यापाड्यांतून फिरू लागतील तर 'भाकरीवाद' आणि 'भाईवाद' याची भवेरी उडाल्याशिवाय राहणार नाही.

हिंदुसंघटनेच्या कार्याला या भूमिकेवरून सुरुवात करण्याखेरीज गत्यंतर तर नाहीच, पण, ही भूमिका निर्माण करणे वाटतें तितकें सोपें नाही. आणि म्हणूनच, हिंदुसंघटनेचें कार्य हातीं घेऊं पहाणाऱ्या माणसाची निरखून-पारखून निवड झाली पाहिजे मनाचा मोठेपणा व हिंदुसंघटनेच्या कार्यावर धार्मिक स्वरूपाची श्रद्धा हे दोन गुण अंगीं असतील तरच मनुष्याच्या हातून हिंदुसंघटनेचे कार्य योग्य वृत्तीने व योग्य प्रकारानें होऊं शकेल माझ्या हातीं आहे तें-अगर हाती लागले आहे तें--सर्वच्या सर्व जसेच्या तसे टिकलेंहि पाहिजे आणि हिंदुसमाज संघटितहि झाला पाहिजे या दोन अपेक्षा नुसत्या परस्परविसर्गितच नसून त्या परस्परविरोधीहि आहेत. You cannot eat a cake and also have it, हाच न्याय या बाबतीत खरा ठरणारा आहे. मला प्राप्त झालेली भलीबुरी प्रतिष्ठा, मला लाभलेलें वेडेंवाकडें स्वास्थ्य, माझ्या तिजोरीत साठलेली संपदा, माझ्या अगांत खेळणारें बळ या सर्व वस्तूना रेंसभर विकृति होता कामा नये आणि हिंदुसंघटन मात्र झालें पाहिजे अशी अपेक्षा करणारांना हिंदुसंघटन हा शब्द तेवढा

कळला; त्या शब्दाचा अर्थ त्यांना अद्याप कळावयाचा आहे, असें म्हणावे लागेल. हिंदुसमाज हें एक स्वतंत्र विश्व आहे आणि विश्वात्मक देवाचा सतोष व्हावा म्हणून श्रीज्ञानेश्वर महाराजांनी स्वतःचें मन जसे मोठें व मऊ बनविलें होते तसेंच प्रत्येक हिंदुसंघटनवाद्याचें मन मोठें व मऊ बनले पाहिजे. राज्यवैभव भोगू लागलेल्या आपल्या पराक्रमी पुत्रांची विनंति अन्हेरून कुंतीमाता धृतराष्ट्रासह तपश्चर्येला निघाली, तेव्हा तिनें पाडवाना जो बहुमोल उपदेश केला तो व्यासमहिर्षींनीं श्लोकार्धांतच सांगितला आहे, पण तो उपदेश सगळ्या महाभारताच्या तात्पर्यासारखा आहे, असें भारताचार्य कै नानासाहेब वैद्य यांनीं म्हटलें आहे

“ धर्मो रक्षो धीयतां बुद्धिं मनो रक्षो महदस्तु च ” (तुमची बुद्धि धर्माच्या ठिकाणी स्थिर होवो आणि तुमची मनें विशाल होवोत) हाच उपदेश आपल्यालाहि लागू आहे, असें प्रत्येक हिंदु-संघटनवाद्यानें मानले पाहिजे

असे हिंदुसंघटनवादी अद्यापि भरपूर निर्माण झालेले नसल्यामुळे, हिंदु समाजातील असख्य लोकाना हिंदुसंघटन म्हणजे काहींतरी पोकळ बडबड आहे असे वाटतें. हिंदुसमाजातील कोट्यवधि माणसें अज्ञान, दैन्य, निराशा, जुलूम याच्याशी दररोज झगडत असताना, हिंदुसंघटनवादी त्याच्या सन्निध येऊन मायेचा शब्दहि अद्यापि बोलू शकत नसल्यामुळेच, त्याच्या तोंडून हिंदु-संघटनाबद्दल परकेपणा सुचविणारे शब्द बाहेर पडतात.

“ जनाच्या कोरड्या गप्पा, असे सारे जगद्बधु
हमामा गर्जनेचा हो, न नेत्रीं एकही बिन्दु ”

या काव्यपंक्तीत कै० कविश्रेष्ठ तांबे यांनीं ज्या सहानुभूतिशून्य वृत्तीचें वर्णन केलें आहे तीच वृत्ति समाज आपल्या विषयीहि धारण करतो असेंच हताश बनलेल्या हजारों हिंदूना आज तरी वाटत आहे. अशा हजारों हिंदूंचीं सारीं दुःखें नष्ट करण्याला जी विविध प्रकारची ऐत हिंदुसंघटनवादी व्यक्तीना व संस्थांना असणें अवश्य आहे ती ऐत त्यांना अजून यावयाची आहे, हें खरें आहे. पण,

ही ऐपत येईपर्यंत, समाजातल्या दलिताबद्दल व दुःखितांबद्दल मायेचे शब्द तरी बोलू लागण्याची सवय हिंदुसंघटनवाद्यांनी स्वतःला लावून घेतली पाहिजे कारण 'जिवाच्या अखिल रोगाना उतारा एक मायेचा' हा कवीने मांडिलेला सिद्धांत शब्दशः खरा आहे

तीस कोटी समाजातल्या दलिताबद्दल व दुःखिताबद्दल ममता उत्पन्न होणे ही गोष्ट मन मोठे झाल्याशिवाय साधण्यासारखी नाही आणि, आज भोवताली घडणाऱ्या अनेक घटनाकडे पाहिलें तर, दुर्दैवाने हें मान्य करावें लागतें की, मोठ्या मनाची माणसे समाजात फार थोडी आहेत अशा मोठ्या मनाच्या माणसाची वाण असल्यामुळेच, समाजात नाही नाहीं ते संघर्ष उद्भवतात व वाढीस लागतात ज्या प्रश्नावर महाराष्ट्राचें सारें समाजकारण आणि राजकारण एकसारखें आदळत व आपटत असतें तो ब्राह्मणेतरांचाच प्रश्न ज्या समाजांत मोठ्या मनाची पुरेशी माणसें असतील तर, ब्राह्मणेतरांचा प्रश्न चिघळण्याचें काहीच कारण नाही ब्राह्मणेतरांचा प्रश्न म्हणजेच महाराष्ट्रातल्या कोट्यवधि लोकांचा प्रश्न

ब्राह्मणेतर स्वतंत्रपणें बोलू लागले, स्वतंत्र जागृति दर्शवू लागले, स्वतंत्र महत्त्वाकांक्षा बाळगू लागले, स्वतंत्र ध्येयें ठरवू लागले यांत भिण्यासारखे काय आहे ? आणि याबद्दल भीति बाळगावयाची कोणी तर ब्राह्मणांनी । 'ब्राह्मणा सन्तु निर्भया' असा आशीर्वादात्मक घोष समाजातून उठत राहावा आणि निर्भयवृत्तीने नादणे ब्राह्मणाना शक्य व्हावे, हें हिंदुसमाजाच्या खऱ्या आरोग्याचे लक्षण आहे पण आज विपरीत प्रकार असा दिसतो की, ब्राह्मणांना ब्राह्मणेतरांची भीति वाटते । याही पेक्षां विपरीत प्रकार असा की, ब्राह्मणेतरांना ब्राह्मणाचें भय वाटतें.

ब्राह्मण आपल्याला फसवितात, ब्राह्मण आपल्याला टाग मारतात, ब्राह्मण स्वतःच्याच पोळीवर तूप ओढून घेतात अशी भावना ब्राह्मणेतर समाजांत निर्माण झाली व वाढली की, ब्राह्मणांनीच दृष्टि अतर्मख केली पाहिजे व आपल्या पायाशी खरोखरच काही जळत आहे की काय, याचा तपास त्यानीं केला पाहिजे नुसता जन्मानें नव्हे तर वृत्तीनेहि जो ब्राह्मण असेल तो ब्राह्मणेतरांच्या संघटनेचें आणि ब्राह्मणेतरांमधील जागृतीचें मोकळ्या

मनानें स्वागतच करील. भोंवतालच्या सृष्टीत पक्ष्याची किलबिल सुरू झाली आणि इतर प्राणिमात्राची हालचाल सुरू झाली कीं, आरोग्यसंपन्न माणसाला प्रभातकाळ जवळ आला म्हणून आनंद वाटतो तद्वतच, ब्राह्मणेतरामधील जागृति पाहून निरोगी मनाच्या ब्राह्मणांना आनंदच वाटला पाहिजे. आज हा आनंद अभ्यासानें तळपत आहे आणि याचे कारण असें आहे कीं, ब्राह्मण आणि ब्राह्मणेतर या दोन्ही समाजात खरी मोठ्या मनाचीं माणसें थोडी आहेत. “मनो वो महदस्तु च” या वचनाचें स्मरण व्हावें तितक्या तीव्रतेनें दोषानाहि होत नाहीं.

मनाचा मोठेपणा समाजात दिसत नाही हें केवळ सामाजिक प्रश्नांच्या चिघळलेल्या स्वरूपावरूनहि सहज लक्षात येण्यासारखें आहे. समाजातील कानीन सततीचा प्रश्न हा जणू काही बेवारशी प्रश्न आहे असे आज मानलें जात आहे; आणि, कानीन सततीकडे पहाण्याच्या समाजभर पसरलेल्या अनुदार वृत्तीमुळे, कितीतरी भ्रूणहत्या रोज गल्लोगल्ली घडत आहेत ‘भ्रूणहत्या वा एते घ्नन्ति’ अशीं वचने नित्यपाठात ठेवणाऱ्या हिंदूंना या भ्रूणहत्यांचें महत्त्व आकलन करतां येत नाही, इतकेंच नव्हे तर, या भ्रूणहत्या ज्या दुर्दैवी स्त्रियांच्या हातून होतात, त्या स्त्रियांना कुलटा, पतिता वगैरे शेलकी विशेषणे लावतानाहि समाजाचें मन अद्याप खिन्न होत नाहीं.

या पतिताना पतित कोणी केलें या प्रश्नाचा विचार समाज कधीं करतो काय ? आणि या दुर्दैवी भगिनी पतिता आहेत असेंहि क्षणभर मानलें तरी, त्यांची हिंदु सतति पतित नाहीं ना ?

अशा सततीलाहि पतित म्हणण्याइतके शुचिर्भूत लोक हिंदु समाजांत असतील तर त्यांना ख्रिस्ताच्या चरित्रांतील एक प्रसिद्ध गोष्ट सांगितली पाहिजे. एका उन्मार्गगामी स्त्रीच्या मार्गे समाजकटक हात धुवून लागत आहेत असें दिसल्यावर ख्रिस्त त्या समाजकटकाकडे वळला आणि म्हणाला, “स्वतःचें चारित्र्य धुतल्या तांदळासारखें आहे असें ज्याचा अतरीचा ईश्वर म्हणत असेल त्याने या भगिनीवर खुशाल दगड भिरकवावा.” ख्रिस्ताचे शब्द ऐकतांच सारे समाजकटक निःशब्द बनले. कारण, ज्याचीं चारित्र्ये धुतल्या तांदळासारखी असतात ते समाजातील सत्पुरुष भगिनी स्त्रियांचा छळ करण्याला प्रवृत्तच हात न हात.

पतितत्व, पापीपणा इत्यादि परपराप्राप्त कल्पना उराशीं बाळगून ठेवून आपण हिंदुसमाजाचें केवढें अकल्याण करीत आहोत हें हिंदुसमाजातील मोठमोठ्या माणसानाहि अजून पटावयाचें आहे. कर्ण हा कुंतीचा कानीन पुत्र होता जनलज्जेच्या भीतीमुळे कुंतीनें त्याचा त्याग कसा केला हें 'गंगे गोदे यमुने' या प्रसिद्ध आर्येमुळे तरी सर्वांना अवगत आहे

कानीन संततीवद्दलची समाजातली कोती भावना कुंतीच्या पुत्राना बाधक ठरली ! पाच पाडवांच्या वरोवर सहावा म्हणून जो कर्ण सत्पक्ष घेऊन लढला असता तो कर्ण दुर्दैवानें असत्पक्षांतील रणशूर ठरला !

हें महाभारतांतील उदाहरण सदैव डोळ्यांपुढें असूनहि, हिंदु समाजानें अद्याप जागृत होऊ नये काय ? या कानीन संततीची हिंदु म्हणून जोपासना होऊं लागली, या कानीन संततीच्या योगक्षेमाचा भार हिंदुसमाजानें सामाजिक जबाबदारी म्हणून उचलिला तर, या कानीन संततीतून हजारों रणशूर 'कर्ण' निर्माण होणार नाहीत का ? परकी राजसत्तेमुळें हिंदु समाजातील क्षात्रवृत्तीचा लोप झाला असें आपण उठल्याबसल्या म्हणतो आणि ती आपली तक्रार रास्तहि आहे

शस्त्र केव्हा ना केव्हां तरी हातीं धरण्याची संधि मिळाल्याविना क्षात्रवृत्तीचे पोषण होऊं शकत नाही "हें सत्य असल्यामुळेंच, स्वातंत्र्यवीर सावरकर, वाईटपणा पत्करूनहि, 'सैन्यात शिरा' असा उपदेश हिंदूना करीत आहेत

ज्याच्यामार्गे प्रतिष्ठेचे, पोरबाळाचे, अगर जबाबदारीचे लटाबर आहे अशीं माणसेहि क्षात्रतेज प्रकट करू शकतात, पण,

माणूस जितका पाशशून्य तितका क्षात्रवृत्तीच्या जोपासनेला तो अधिक लायक ठरण्यासारखा असतो या दृष्टीनें, या कानीन संततीचे संगोपन करण्याचे महत्त्व हिंदुसमाजानें वेळीच ओळखावयाला नको काय ?

तीस कोटी हिंदु समाजाची जूट घडवून आणून त्या समाजाला पारतन्त्र्य-मुक्त करणे हें हिंदुसंघटनेचे ध्येय आहे या ध्येयासाठी काय झालें पाहिजे

हैं महर्षि व सेनापति या दोन्ही पदव्यांना पात्र ठरलेले सेनापति बापट यांनी निःसंदिग्धपणें सांगितलें आहे.

हजारांचा तनु-त्याग जुटाया देश हा व्हावा ।

हजारांचा तनु-स्याग सुटाया देश हा व्हावा ॥

असें सेनापति बजावून सांगत आहेत हजारांच्या तनुत्यागांत फासावर आनदानें घडणाऱ्या क्रांतिवीरांचा अंतर्भाव सेनापतींनीं केला असेल, हे त्यांच्या चरित्राच्या व चारित्र्याच्या अवलोकनावरून पटण्यासारखे आहे पण, हा तनुत्याग एवढ्या मर्यादित अर्थानेंच सांगितलेला आहे, असें समजण्याचें कारण नाही.

हिंदु समाजांतील दैन्य, दारिद्र्य, भोळेपणा, निराशा यांची हकालपट्टी व्हावयाची असेल तर त्या कार्यांत अहर्निश झिजणारे आणि अशा रीतीनें झिजून तनुत्याग करणारे हजारां मिशनरी पुढें आले पाहिजेत,

असाहि सेनापतीच्या म्हणण्याचा आशय असू शकेल योग्य मनोवृत्ति ज्यांच्या ठिकाणी बाणली आहे, अशा तरुणांनी आयुष्याची उमेदीची कांही वर्षे तरी या हिंदुसंघटनाच्या उदात्त कार्यासाठीं दिली नाहीत तर हिंदुराष्ट्र उद्धरेल हा संभव फार कमी आहे मानव्याचा उद्धार आणि हिंदु राष्ट्राचा उद्धार या गोष्टी परस्परापासून फारशा भिन्न नाहीत हें ओळखून तरी, हिंदु तरुणांनी संघटनानुकूल वृत्ति जोपासिली पाहिजे

सध्याच्या तरुणांत वाढत चाललेली विलासी वृत्ति पाहून सेनापतीचें अतःकरण कसें कळवळते याची जाणीव हिंदुतरुणांज्या होणें अवश्य आहे “जुटे कैसा, सुटे कैसा, विलासी नीति जां वाढे” असा हृदयाला पीळ पाडणारा प्रश्न हिंदु तरुणाना विचारून, सेनापतींनी विलासी नीतीचा त्याग करण्याचा आदेशच त्यांना दिलेला आहे

हिंदुसंघटनाचें कार्य अशा उच्च पातळीवरून होऊं लागणें तर ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर, स्पृश्य-अस्पृश्य असे सर्व प्रश्न एका पिढीत पार सुटून जातील.

ब्राह्मणात दामाजीपत निर्माण झाले कीं त्याच्या सकटकालीं घाव घेणारे विठू महार अस्पृश्य समाजांत निर्माण होतातच!

वरचा हिंदुसमाज काहीसा बदलला अगर बाबरला असला तरी खालचा समाज अद्यापि बदलला नाही हें सत्य आहे, आणि, हिंदुसंघटनेचें कार्य यशस्वी होईल हें भविष्य आशावादीपणानें वर्तविण्याला जे आधार आहेत त्यात बहुसंख्य हिंदुसमाजात अद्यापहि टिकून असलेलें हिंदुत्वप्रेम हा एक महत्त्वाचा आधार होय ! योग्य वृत्तीनें प्रेरित झालेले हिंदुसंघटनवादी कार्यकर्ते समाजसंघटनेचें कार्य करूं लागतील तर, हिंदुमहासभा ही ब्राह्मणांची सभा आहे हा खराखोटा आक्षेप सांदीकोपुन्यात दडून बसेल. हिंदुमहासभा ब्राह्मणांची का असावी ? तिला शिपी पाहिजेत, तिला चाभार पाहिजेत, तिला कुभार पाहिजेत, तिला अठरा पगड हिंदु जात सगळींच्या सगळी पाहिजेत आहे ! रुद्रसूक्त रचणाऱ्या द्रष्ट्या ऋषीनें समाजाचें विश्वात्मक स्वरूप नजरेसमोर ठेविलें आहे आणि कसलाहि सानथोर व्यवसाय करणारा मनुष्य हा ईश्वरस्वरूपीच आहे असे मानून, त्यानें प्रत्येक व्यवसायात गढून गेलेल्या माणसाला नम्रपणाने नमस्कार केलेला आहे. 'नम इषुकृद्भ्यो धन्वकृद्भ्यश्च वा नमः नमः' अस म्हणणाऱ्या या ऋषिश्रेष्ठानें कुलाल, कर्मार, चर्मकार, स्वपति अशा सर्वांना सारख्याच भक्तिभावानें नमस्कार केलेला आहे अशाच भक्तिभावानें हिंदुसंघटनवादी कार्यकर्ते कामाला लागतील तर, उद्यांच्या हिंदु सभेंत नामदेवासारखे शिपी, गोरोबासारखे कुभार, सेना न्हाव्यासारखे कारागीर, रोहिदासासारखे चाभार असे सर्व एकमेळानें नांदू लागतील अशा सगळ्यांचीच हिंदुमहासभेला आणि हिंदुसंघटनेच्या कार्याला सदैव गरज राहील

शिवणकला शिक्षक

(लेखक—आर् एन्. पराडकर, लंडन डिप्लोमा-होल्डर)

शिवणकलेचे, सर्व तऱ्हेच्या कपड्याचें संपूर्ण माहितीचें ५०० पृष्ठाचे व ५०९ आकृत्याचें पुस्तक भाग १-२-३ एकत्र किंमत ६ रु वही पी नें ६-८-० अगदी नवीन शिकणारापासून तो तज्ज्ञ शिष्य पर्यंत उपयुक्त आहे.

पराडकर टेलरिंग अकॅडेमी, ६७२ सदाशिव, पुणे २.

दैन्यामुळे व दारिद्र्यामुळे हिंदुसमाजाला रकटी पांघरावी लागतात. त्यामुळे त्याचे बारीक सारीकहि दोष भिस् मेयोसारख्या 'गटारइन्स्पेक्ट्रेस'

कडून भडक रंगात जगाच्या चावडीवर माडले जातात हिंदु-समाजाच्या अगावर आज जी रकटी आहेत तीं नामदेव महाराजासारख्या शिष्याकडून व्यवस्थितपणे शिवली गेली तर हिंदुसमाजातील दोषांचे हे अंगळ प्रदर्शन टळणार नाही का ?

मोठी संघटना म्हटली म्हणजे त्या संघटनेत कच्चीपक्कीं मडकी एकमेळाने नांदावयाचीच ! कच्च्या मडक्याचा आवाज नेमका लोकांच्या कानावर घालून त्यांना त्यांचे योग्य स्थान दाखविण्यासाठी गोरोबा कुंभारांचीहि हिंदु-संघटन कार्याला जरूरी आहे हिंदुसंघटनावादी कार्यकर्त्यांनी आपली मने कितीहि निर्मळ बनविली तरी, कित्येकांच्या डोक्यातला कुकल्पनाचा मळ एकदमच निघून जाईल असें नाही हा मळ काढून टाकण्यासाठी सेनोबा-सारख्या कारागिरांची आवश्यकता हिंदुसंघटनाकार्यात आहेच आहे हिंदु-संघटनेचे अवाढव्य कार्य करतांना ज्यांना आपल्या शरीरावरच्या कातड्याचे जोडे फाडावे लागतील त्यांचे क्लेश काही अशी तरी कमी व्हावे म्हणून, त्यांना पादत्राणे पुरविण्यासाठी—आणि हिंदुसंघटनेच्या कार्यावर कुत्सितपणाने आक्षेप घेणाऱ्यांना मोजून पैजारा मारण्यासाठी—रे.हिंदास बाबांचीहि गरज आहेच आहे हे सर्व थर हिंदुसंघटनाकार्यात अवश्य सामील होतील आणि एकसंध झालेला प्रचंड हिंदुसमाज कोटिकोटि कठातून धन्योद्गार काढू लागेल, असें मनोहर दृश्य एखाद्या हिंदूने आजच कल्पनेने पाहिले तर ते खास चुकीचे ठरणार नाही !

कारण, हिंदुसंघटनेच्या कार्याच्या उज्ज्वल भवितव्याबद्दल विश्वास बाळगण्याला अत्यंत अनुकूल असा कोणता काल असेल तर तो सध्याचाच काल आहे चालू युद्धानंतर जगाचे रंगरूप कसे व किती पालटते हे ठरविण्याचे मोठेसे सामर्थ्य सध्या आपल्या ठिकाणी नाही आपल्या राज्यकर्त्यांनी आपल्या ठिकाणी हे सामर्थ्य निर्माण करून ठेविले असते तर, ब्रिटिश साम्राज्यावर ओढवलेल्या सध्याच्या प्रसंगांत आपण केवढी तरी कामगिरी करून दाखविली असती व 'मारिता मारिता घ्यावे, राज्य आपुले' हा श्रीसमर्थाचा

उपदेश, ब्रिटनच्या शत्रूंशीं लढता लढता स्वराज्यसंपादन करून आपण खरा करून दाखविला असता !

“ बलाढ्य राष्ट्रांमध्ये जी चढाओढ चाललेली आहे ती ज्या वेळीं निकरास येईल तेव्हा, अशा रीतीनें मृतप्राय केलेल्या हिंदु-स्थानचें इंग्लंडच्या गळघातील ओझे इंग्लंडास असह्य नाही तरी अडचणीचें झाल्याखेरीज राहणार नाही ” हें भविष्य लोकमान्य टिळकाना १९०२ सालीच दिसलें होते

अदूरदर्शी ब्रिटिश मुत्सद्यांना टिळकांचें द्रष्टेपण लाभलें नव्हतें म्हणून म्हणा, त्याच्या दृष्टीवर साम्राज्याच्या वैभवाची धुंदी आली होती म्हणून म्हणा अगर हे मुत्सद्दी मुसलमानांच्या राजनिष्ठेवर फाजील विश्वास ठेवून राहिल्यामुळे म्हणा, त्याचे हिंदु लोकाविषयीचें धोरण चुकत गेलें, यांत संशय नाही. गेल्या महायुद्धाच्या अखेरीपासून चालू महायुद्धाच्या प्रारंभापर्यंत जो वीस वर्षांचा काळ लोटला त्या काळात ब्रिटिश मुत्सद्यांना असा इवारा देणारा, लोकमान्याच्या इतका लोकप्रिय, पुढारी हिंदु समाजांत नव्हता ! अहिंसावादाचे निष्ठावत उपासक गांधीजी या दिशेनें विचार करतील हें शक्यच नव्हतें ! पं० जवाहरलालजी नेहरू हे गांधीजींच्या लोकविलक्षण विचारसरणीच्या भोंवऱ्यांत भ्रमू लागले नसते आणि आंतरराष्ट्रीयवादाचा त्याच्या मनावरील पगडा पुष्कळसा कमी असता तर, त्याच्या हातून बहुधा या वादतीत योग्य धोरण आखलें गेलें असते !

पण, स्वातंत्र्यदीर सावरकर रत्नागिरीहून निर्बंधमुक्त होईपर्यंत या गोष्टी घडल्या नाहीत, हें खरें ! गांधीवादात अतर्भूत झालेले अहिंसावाद व विश्वप्रेमवाद १९२० सालीं हिंदी राजकारणात घुसले ! १९२० सालापासून १९४१ सालापर्यंत जे जे हिंदु देशभक्त गांधीवादाजवळ जाऊन तेथून परत फिरले त्या सर्वांच्या मनोवृत्तीचें पृथक्करण विस्तारानें करणे या ठिकाणीं शक्य नाही हिंदुसमाजाच्या उशापायथ्याशी नांदणारा मुसलमान समाज अहिंसावादाचे वैयर्थ्य आपल्या वर्तनानें हिंदूंना रोज पटवून देत होता आणि १९२९-३० सालापासून युरोपियन राष्ट्रे व जपान यांनीं जो उपक्रम आस्ते आस्ते सुरू केला त्यामुळे अहिंसावाद व विश्वप्रेमवाद या दोहोंमधील दोष लोकांच्या निदर्शनास येत होते गांधीवाद कितीहि गोजिरवाणा असला

अगर भासला तरी, त्यात गभीर स्वरूपाची काहीं तरी वैगुण्ये आहेत हे अनेकांना दिसू लागले होते. गांधीवादाची अपूर्णता ज्यांनी पहिल्या दिवसापासूनच ओळखली असे कै० दादासाहेब खापर्डे, कै० बिपिनचंद्र पाल, कै० डॉ० अंणी वेझ्ट, कै० सर सी० वाय्० चितामणी हे देशभक्त दिवगत झाले. तपस्वी बाबासाहेब पराजपे, भालाकार भाऊसाहेब भोपटकर यांच्यासारखे कित्येक देशभक्त अद्याप सुदैवाने आपल्यामध्ये आहेत. गांधीवादावर आसक्त होऊन काँग्रेसच्या अध्यक्षपदा यांत पोचलेले व शेवटी गांधीवादाचे टीकाकार बनलेले कै० श्रीनिवास अय्यंगार आणि I Follow the Mahatma हे पुस्तक प्रसिद्ध केल्यानंतर वर्षसहा महिन्यांच्या आतच गांधीवादाला रामराम टोकून मोकळे झालेले श्री० मुनशी यांची नावेहि, या बाबतीतली ठळक नावे म्हणून, एकाद्याला सहज आठवण्यासारखी आहेत अणे-केळकर, भुजे-खरे, दासबाबू-सुभाषबाबू, विठ्ठलभाई-जम्नादासजी लालाजी-भाई-परमानंद

अशा थोर थोर देशभक्तांची माझी चित्तचक्षुपुढे आली आणि गांधीवादाची जवळून परीक्षा केल्यावर या देशभक्तांनी गांधीवादाचा मार्ग शेवटी सोडून दिला हे सत्य लक्षात ठेविले म्हणजे, गांधीवादात निसर्गतच काही तरी न्यून आहे, हे आपोआप पटते !

पुणे-ठराव 'पास होण्याच्या वेळी गांधीजीचे व्याही श्री० राजगोपाळाचारियर, श्री० अबुल कलाम अझाद, सरदार पटेल वगैरेंनी गांधीवादाची खरड कमी काढली, असे नाही ! आणि, आता यापुढील काँग्रेसच्या राजकारणांत ही त्रयी पुणे येथील वृत्तीची व कृतीची पुनरावृत्ति काढणार नाही, असे तरी कशावरून ?

बै० सावरकराचे वैशिष्ट्य हे की गांधीवादातले वैगुण्य त्यांनी दुरूनच बुद्धीने ओळखले आणि गांधीवादाच्या दिशेला एक पाऊलहि टाकण्याला त्यांनी स्पष्ट नकार दिला ! गांधीवादी काँग्रेसच्या भोंवती घुटमळत राहण्याचे व ती काँग्रेस सुधारेल या आशेत शक्तिक्षय व कालक्षय करण्याचे त्यांनी साफ नाकारले व 'एष पन्था, एतत्कर्म' असे म्हणून त्यांनी आपला उद्योग धडाडीने सुरू केला. सावरकरांच्या विचाररौघाच्या लाटा देशाच्या कोनाकोपऱ्यापर्यंत जाऊन पोचू लागल्या आणि आजवर नेमके चुकत काय होते ते लोकाना कळू लागले. यत्राची गुलामगिरी वाईट असली तरी यत्रद्वेष करून निभाव

लागण्याचें युग शिल्लक राहिलेलें नाहीं, स्वावलंबन हें राष्ट्रविमोचनाचें एक साधन असलें तरी, परदेशी प्रचाराला परावलंबन मानण्याचें कारण नाहीं; असहकारयोगानें सन्यासधर्माची छाटी गुडाळली तरी शेवटीं असहकार-योगातला सन्यास हा त्रिदंडी सन्यासच आहे, अहिंसावाद कितीहि मोहक दिसला तरी त्याचें आत्यंतिक व एकातिक स्वरूप समाजधारणेचीं व राज-धर्माचीं विसगतच आहे, राष्ट्ररक्षणाचा उपाय म्हणून सैनिकसिद्धता अवश्य असल्यामुळे, ही सिद्धता साधेल त्या उपायानी साध्य करून घेतली पाहिजे; हिंदुस्थान देश म्हणजे अहिंदूची उतारपेठ किंवा धर्मशाळा नसून, स्वतःचें एकमेव निवासस्थान म्हणून हिंदूनीं हिंदुस्थानकडे पाहिलें पाहिजे व या निवासस्थानाच्या सुरक्षिततेसाठी हिंदूनी झटलें व झगडलें पाहिजे, इत्यादि विचार सावरकराच्या अद्वितीय वाणीतून प्रकट होऊ लागतांच, 'हरपले श्रेय' सापडल्याची प्रतीति हिंदु मनाला पटू लागली !

अहमदाबादच्या हिंदुमहासभेचें अध्यक्षस्थान सावरकरानीं मंडित केले तेव्हा परमानंद-मुंजे या जोडीला असे वाटले की, आपण जतन करून ठेवलेला ठेवा सांभाळण्याला समर्थ असा सिद्धपुरुष आज आपल्याला भेटला !

आणि, तेव्हापासून आजपर्यंत सावरकराचें कार्य अविरतपणानें चाललेलेंच आहे महाराष्ट्रातला शिक्षित वर्ग गांधीवादाच्या पूर्णपणे आहारीं कधींच गेला नसल्यामुळे, सावरकरांचें हिंदुसंघटनेचे तत्त्वज्ञान महाराष्ट्रात प्रथम फोफावूं लागले, हे स्वाभाविक आहे टिळकाच्या वेळेपासून महाराष्ट्रीय राजकारणाचीं समरस होण्यात मोठेपणा मानणारा वगालप्रातहि आज प्राय हिंदुसंघटनवादी बनला आहे नागपूरपासून रत्नागिरीपर्यंतचा व बडोद्यापासून बेळगाव-पर्यंतचा मराठी मुख्य आणि बंगाल एवढा भाग आतां प्राय हिंदुसंघटनवादी बनला आहे

सावरकराच्या ओजस्वी संदेशाचें लोण हिंदु संस्थानांपर्यंत जाऊन पोचलें आहे व त्यामुळे ग्वालोर, इंदूर, बडोदे, कोल्हापूर, वगैरे मराठे-शाही संस्थाने आणि त्रावणकोरसारखी काही इतर संस्थानें हीहि जगाकडे एका नव्या दृष्टीने पाहू लागली आहेत

हिंदुवंश व हिंदुजाति याना उज्ज्वल भूतकाल आहे व या उज्ज्वल भूतकालाचें

स्मरण जागृत असल्यामुळे, हिंदुराष्ट्राचें भवितव्यहि उदात्त व उज्ज्वल ठरल्या-
शिवाय राहणार नाहा, असा आत्मविश्वास रावापासून रकापर्यंत व
खाशापासून खकापर्यंत सर्वांना वाढत्या प्रमाणात वाटू लागला आहे

या आत्मविश्वासाचा फायदा घेऊन हिंदुसंघटनेचें कार्य सघटित स्वरूपांत
मांडणें व चालविणे हा प्रश्न तातडीचा प्रश्न म्हणून प्रत्येक हिंदु तरुणानें
हाती घेतला पाहिजे हें कार्य स्वरूपतः किती व्यापक आहे व त्या कार्याच्या
सिद्धीसाठी केवढ्या विशाल मनाची अपेक्षा आहे याचे त्रोटक विवेचन यापूर्वी
केलें तें अशासाठी की, मानव्याची सेवा करण्याचें विशाल ध्येय पटून तरी,
हिंदु तरुणांनी या कार्याकडे वळावें । आजवर आपण भूतदया आणि विश्व-
बंधुत्व या अतिविशाल कल्पना उराशी बाळगल्या व या कल्पनाच्या नादीं
लागून आपण तीस कोटी हिंदूंच्या प्रपचाची स्थिति काय आहे या प्रश्नावर डें
दुर्लक्ष केलें । 'प्रपच सोडून परमार्थ कराल, तेणे तुम्ही कांटी व्हाल' हा
रोकडा अनुभव आपल्या पदरात पडला । यजनयाजनप्रसर्गां मक्षिका-
पिपीलिकेचीहि हत्या आपल्या हातून घडूं नये इतकी आपली भूतदया अति-
रेकाला पोचली । पण, तीस कोटी हिंदुसमाजांतले आपले कोट्यवधि बंधु
रोज मृत्यूशी झगडत आहेत या सत्यस्थितीचें स्मरणहि आपल्याला राहिलें
नाही ! 'First things must come first' (सर्वोत्तम महत्त्वाच्या
गोष्टींकडे सर्वांआधी लक्ष पुरविलें पाहिजे) ही जगातली रीति व नीति
यापुढे तरी आपण विसरतां कामा नये

तीस कोटी हिंदू हें एक विश्वच आहे आणि या हिंदूबद्दल भ्रातृ-
भावना बाळगणे हेच विश्वबंधुतेचें खरें लक्षण आहे ही गोष्ट आपण
सर्वांना पटवून दिली पाहिजे भूतदयेच्या भाबड्या कल्पना झुगारून
द्या, नीच कोटी हिंदुसमाजात जे कोट्यवधि दयार्ह स्त्रीपुरुष व लेकरें
आहेत त्यांच्याविषयीची दया बाळगा, म्हणजेच खऱ्या भूतदयेचें
पुण्य पदरी पडेल हे जाणत्या हिंदूना पटवून देण्याची तातडी
केली पाहिजे

तुफान दर्या हेंच ज्या वर्गाचें प्रेसप्रेस शेत असा कोळीसमाज, दऱ्याखोऱ्यां-
तून राहणारा व दत्त वस्तूवर उदरनिर्वाह करणारा कातकरी समाज-अशा
समाजात हिंदुत्वाची जागृति करणें व त्या समाजावर हिंदुत्वाचे संस्कार

उमटविणें हें, प्रत्येक कार्यारिभीं श्रीगणेशपूजन करणाऱ्या हिंदूना अवघड वाटतां कामा नये श्रीगजानन हा देव 'व्रातपति' या नांवानें ओळखला जातो इतस्ततः भटकत फिरणाऱ्या वन्य जमातीचें नेतृत्व सपाडून व त्या जमातींना आपल्या संस्कृतींत समाविष्ट करून मान्यता पावलेल्या

गजाननाची पूजा सार्थ व्हावयाची असेल तर, अशा अनेक जमातीच्या उद्धाराकडे लक्ष पुरविल्याशिवाय हिंदुसंघटन कार्य करणारांना गत्यंतरच नाही

अशी कार्ये तांतडीने पार पाडून व हिंदुस्थानातल्या कोटिसंख्य हिंदुसमाजांत समान संस्कृति, समान आचार, समान विचार याची स्थापना करून हिंदुसंघटनवादी कार्यकर्त्यांना आफ्रिका, अमेरिका, वगैरे खंडांकडे वळावयाचें आहे कोणत्याच संस्कृतींत समाविष्ट न झालेले कोट्यवधि लोक या दोन खंडांत आहेत व या पोरक्या लोकांना इस्लामी व ख्रिस्ती संस्कृतींत खेंचून आणण्याचें कार्य यापूर्वीच सुरू झालेले आहे या दोन्ही संस्कृतींना पायबंद घालण्याची उमेद हिंदुसंस्कृतीच्या अभिमान्यांनी धरिली पाहिजे

हे कार्य मोठें आहे व त्याच्या सिद्धीसाठीं मिशनरीवृत्तीच्या पराक्रमी हिंदूंची परंपरा निर्माण झाली पाहिजे अशी परंपरा निर्माण करण्याचा आटोकाट प्रयत्न श्रीसमर्थ रामदासानी पूर्वी केलु भोळ्या भक्तिभावाचें कोडकौतुक करणारा चारकरीसंप्रदाय आजतागायत टिकून राहिला आहे; पण, क्रियावादावर भर देणारा रामदासीसंप्रदाय केव्हाच नामशेष होऊन गेला आहे! या वस्तुस्थितीपासून बोध घेऊनच, या मिशनरीकार्याचें स्वरूप

अनासपूरे अँड सन्स

देशी व विलायती

भार्जीपाल्याच्या वियांचे व्यापारी

७१५, सदाशिव पेठ, पुणे २

ठरवावे लागेल हें खरें, पण, अशा मिशनरी कार्यावाचून समाजसंघटना व राष्ट्रसंघटना निर्माण होणार नाही, हेंहि तितकेंच खरें आहे ! श्री शिवछत्रपतींच्या काळी समर्थांची संघटना जिवंत होती, बाजीरावसाहेबांच्या काळी ही संघटना नामशेष होऊन, सावसावकारीच्या उपद्रव्यापात लडवडलेला ब्रह्मोद्रेकस्वामी प्रतिष्ठितपणानें नादत होता या तफावतीचे मराठी साम्राज्याच्या स्थैर्याच्या दृष्टीने काही परिणाम झाले की काय हेंहि तपासून पाहिलें पाहिजे.

हिंदुसंघटनेचें राजकारणी कार्य व हिंदुसंघटनेचें मिशनरी कार्य- हिंदुसंघटनेचे छत्रपति व हिंदुसंघटनेचे समर्थ-यांचे परस्परसंबंध कोणत्या स्वरूपाचे असावे याचाहि विचार दूरदर्शीपणानें झाला पाहिजे.

हे सर्व विचार करून, वेळ वाया न दवडितां कार्याला लागलें पाहिजे; कारण, मराठी मुलूख, बगाल वगैरे काही भाग वगळले तर इतर भागात अद्याप हिंदुसंघटनेच्या कार्याचा ओनामाच गिरविला जात आहे. महाराष्ट्रीय हिंदु तरुणांनीं तर हें कार्य म्हणजे आपली मिरासदारीच आहे, असें समजलें पाहिजे.

सह्याद्रीच्या शिखरावर वसलेल्या किल्ल्यातून समोरच्या समुद्राची टेहेळणी करीत रहावे, शस्त्रधारी उजवा हात उत्तरेपर्यंत पोचवून अटकेपर्यंतच्या इस्लामी सकटाचा प्रतिकार करावा व उरलेल्या हातानें दक्षिण भारतांतल्या हिंदूंना अभय द्यावे-हें महाराष्ट्रीय हिंदु तरुणांचें कुलव्रत आहे.

स्वानदेशच्या काही भागांतले कित्येक लोक उजव्या हाताला 'जेवण्याहात' म्हणूं लागले आहेत ! इतकें या कुलव्रताचें विस्मरण आपल्याला होऊं लागलें आहे ! महाराष्ट्रालाच आपल्या पूर्वपरंपरेचें विस्मरण झालें कीं सगळा ग्रंथ आटोपलाच !

महाराष्ट्र मेला तरी राष्ट्र मेले
मराठ्याविना राष्ट्र-गाडा न चाले

हा सेनापति वापटानीं दिलेला इशारा चित्तांत वागवून, महाराष्ट्रीय हिंदु

सरुणांनीं सुचेल त्या पद्धतीनें व जमेल त्या ठिकाणीं हिंदुसंघटनेच्या कार्याला प्रारंभ केला पाहिजे ।

हिंदुसमाजाचा थर नि थर जागृत व डोळस करणारें संघटनात्मक कार्य, हिंदु म्हणून राजकारण करण्याची उमेद व आधुनिक शास्त्रसंपन्नता व शस्त्रसंपन्नता यांच्याविषयीची आस्था इतक्या गुणानां प्रवळ बनलेला हिंदुसमाज, उद्याच्या जगाची घडी कशीहि बसली तरी, आपल्या स्वतंत्र तेजानें तळपल्याशिवाय राहणार नाहीं

चालू लढाईनंतर इंग्रजी सत्ता हिंदुस्थानात यथापूर्व राहिली तर इंग्रजाना यापूर्वीची हिंदुविषयक धोरणे तशीच पुढें चालवितां येणार नाहीत । मुसलमानांना चढवून ठेव याचें धोरण भारतीय राजकारणापुरतें इंग्रजांनीं आजवर खेळविले हें खरें, पण, याचा अर्थ असा नव्हे कीं, इंग्रज व युरोपियन मुत्सद्दी मुसलमानांचे सत्यस्वरूप ओळखीत नाहीत । बर्कपासूनच्या अनेक ब्रिटिश मुत्सद्यांनीं तुर्की मुसलमानांवद्दलचा तिरस्कार असदिग्ध शब्दात व्यक्त करून ठेविलेला आहे “ तुर्की लोक रानटी आहेत आणि कोणाहि सुसंस्कृत ख्रिस्ती राष्ट्रांनं त्यांच्याशी मित्रभाव ठेवूं नये ” असा इशारा बर्कने देऊन ठेविला होता यच्चयावत् सर्व तुर्कांनीं बाडविछायत घेऊन युरोपमधून निघून जावें, असा सल्ला देण्याला ग्लॅडस्टननें कमी केलें नव्हते । तुर्की मुसलमानांच्या विध्वंसक प्रवृत्तीचा निषेध ब्राइससारख्या ब्रिटिश मुत्सद्यानें जितक्या कडक भाषेत केला आहे तितक्याच कठोर शब्दात ट्रोट्स्के या जर्मन विचारवीरानें- हि तुर्कांच्या या प्रवृत्तीवर कोरडे ओढले आहेत ।

भारतीय सैन्यातले मुसलमान मुसलमानांविरुद्ध लढाईला पाठविण्यात येऊं नयेत हा चालू युद्धाच्या आरंभी जोनानां धरिलेला आग्रह ब्रिटिश मुत्सद्यांच्या डोळ्यात चरचरीत अजून घालणारा आहे

इसलमी जा संघटित करण्याची मुसलमानांची मनीषा व जीन च्या तोंडून निवालेली भारतीय मुसलमानांच्या मनःतली ही मळमळ याचा दूरदर्शीपणानें विचार करून ब्रिटिश मुत्सद्यांना यापुढें आला वोरमें आवाचीं लागतील । चालू युद्धांतरच्या काळात ब्रिटिश मुत्सद्दी आत्मयात नि-

पणाचीं धो आंखण्याची चू - करण र नसतील तर, हिंदूना विश्वासांत घेऊन, हिंदू टिकाणी असलेल्या उदात्त गुणाना मान्यता देऊनच त्यांना वागावें लागू.

अमेरि व इंग्लंड यांना यापुढे जगातलें आपलें संपुक्त स्थान मानाटेकवावयाचें असेल तर, हिंदूना समान दर्जा देऊन व हिंदूच सर्वांगीण वाढीला अवसर देऊन वागण्याशिवाय त्यांना गत्यत नाही.

परिस्थितीचांसा हिंदूना अनुकूल दान देणार अशीं लक्ष्मणें दिसत आहेत; आपण मात्र दु म्हणूनच जगण्याचा व हिंदु म्हणूनच मरण्याचा निर्धार केला पाहिजे. पाकिस्तानचें संकट पार उलथून टाकण्याचे बुद्धिबळ व बाहुबळ आपला जर कशामुळे लाभणार असेल तर तें या निर्धारामुळेच लाभेल.

चालू युद्ध सुद्दीण्यापूर्वी कित्येक वर्षांपासून, जर्मनी, जपान रशियाप्रभृति देश हिंदुस्थानचे आपसांत वाटप कसें करून ध्यावयाचे याबद्दलच्या योजना आंखण्यात रमूनले होते व या वाटपाच्या योजना आज तयारहि आहेत, असें वृत्त मध्यतः प्रसिद्ध झालें होतें. हिंदूना इंग्रजाचें दास्य नको आहे त्याप्रमाणेंच इतर कोणाचेंहि दास्य हिंदूना नको आहे.

हिंदुस्थान वाटप करण्याचे सकल्प सिद्ध होऊं लागले तर, स्वतः जवळ असेल नसेल तें सगळे बळ एकवटून हिंदूना लढावें लागेल. आणि असा प्रसंग दुर्दैवानें आलाच तर, आजवर ज्या इंग्रजी हिंदूबद्दल अविश्वास बाळगिला ते इंग्रजच हिंदूनीं सुरू केलेल्या संग्रामात हिंदूना शक्य ती मदत करतील.

अशा गोष्टी घडल्याचे दाखले इतिहासात नमूद आहेत. हिंदुस्थानात आपली सत्ता प्रस्थापित हो नाहीं असे १८ व्या शतकाच्या शेवटी परेंच मुत्सद्यांना कळून चुकलें. आपल्या हाती लागले नाहीं तें निदान इंग्रजाच्या तरी ह तो लागू नये य हेतू त्या काळातील परेंच मुत्सद्दी, इंग्रजांविरुद्ध लढण्याच्या भारतीय तावाच्यांना शक्य ती मदत करीत असत. हिंदुस्थान आपल्या हातचे गेले तर तें निदान इतर कोणाच्या हातीं जाऊ नये या स्वार्थीच

हेतूनें प्रेरित होऊन, इंग्रज व अमेरिकन लोक आपला पाठपुरा करणार नाहीत, असें तरी कां समजावे !

तात्पर्य असे की, बदलत्या परिस्थितीचा फायदा हरएक प्ररें घेण्याचें वृत्ति हिंदुराष्ट्रांत जागृत झाली तर, भोंवतालच्या घडामोळाचा फायदा मिळून स्वतंत्र हिंदुराष्ट्र अखंड हिंदुस्थानचें स्वामित्व मिळवूं वकवूं शकेल मात्र हें घडण्यासाठी, संघटित हिंदु राष्ट्रांनें काही सिद्धांत पक्के आत्मसात केले पाहिजेत । 'आत्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवति' हा द्वांत स्वार्थीपणाचा असला व व्यक्तीच्या व्यवहारात या सिद्धांताला आदभूत अशी कांही उदाहरणे आढळत असली तरी, राष्ट्रांचे व्यवहार या सिद्धांतानुरूप ठरत व चालत असतात हें हिंदुराष्ट्रांनें विसरून चालणानाहीं । चालू युद्धांत जर्मनी व रशिया यांच्या परस्परसंबंधात जे नाटकीय झाले त्यांचा अन्वयार्थ लावण्याला हें एकच सूत्र उपयोगी पडणारें आहे । राजकारणी व्यवहार हा झगडे निर्माण करण्याचा व झगडे निस्तरण्याचा व्यवहार आहे ज्यांना झगडे नको असतील अशा शांतिब्रह्मानी 'गीतारहस्य' म्हणून,

यदि नामप्रतीकारं अशस्त्रं शस्त्रपाणयः

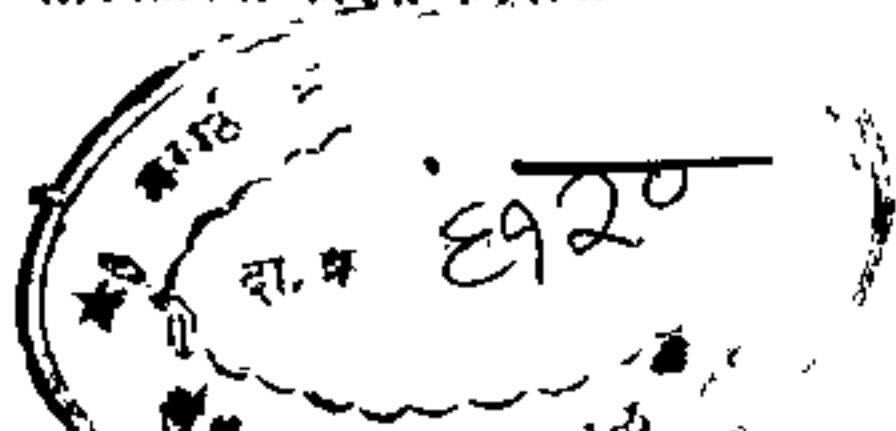
धातंराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत्

या श्लोकाचा खुशाल निदिध्यास घ्यावा व देवघरांत गाऊन बसावे ! अशा शांतिब्रह्मणा देवघरांत खऱ्या अर्थानें पूज्य मानावया हरकत नाही ; इतरत्र मात्र त्यांना निराळ्या अर्थानें पूज्य मानलें पाहिजे । व असे सिद्धांत सदैव स्मरणात बाळगून हिंदुराष्ट्रांतल्या प्रत्येक लहानथोरयक्तीनें

अह हिंदुः अह हिंदु, अह हिंदुः प्रतापवान्

मम देशो ममैवाय स्वातंत्र्य मम देवतम् ॥

या हिंदुसंघटनेच्या महामंत्राचा घोष करावा ! हिंदुराष्ट्रां ही वृत्ति मुरली तर पाकिस्तानची कल्पना कबरस्थानांत गाडली गेलीच पहेजे !

ALL INFORMATION CONTAINED
HEREIN IS UNCLASSIFIED

REFBK-0006120